

**Nemzetközi
Kapcsolatok Doktori
Iskola**

Szűcs Anita

***Az „exception française” erodálódása és a megváltozott francia
nagyhatalmiság***

Franciaország kettős válsága

Ph.D. értekezés

Budapest, 2006

TARTALOMJEGYZÉK

1. Felhasznált módszerek	9
1.1. Mi az „ <i>exception française</i> ” és milyen gyökerei vannak.....	9
1.2. Az „ <i>exception française</i> ” elemei – A kutatás tárgya, a kutatási probléma megfogalmazása.....	10
1.3. A kutatás módszertana, a kutatás során felhasznált anyagok	12
1.4. A kutatás főbb vizsgálati területei	13
1.4.1. A republikánus értékek válsága – az „ <i>exception française</i> ” erodálódása.....	13
1.4.1.1. Az „egy és oszthatatlan” köztársaság – a francia nemzetkonceptió erodálódása	15
1.4.1.2. A „demokratikus köztársaság” – a francia szuverenitás konceptió erodálódása	18
1.4.1.3. A „laikus köztársaság” – a „polgári vallás” erodálódása.....	22
1.4.1.4. A „szociális köztársaság” – a szolidaritás rendszerének erodálódása ..	25
1.4.2. A francia nagyhatalmosság átértékelődése, Franciaország „kivételes” helyzetének erodálódása	29
1.4.2.1. Franciaország kivételes helyzetének erodálódása az európai integráció élén.....	32
1.4.2.2. Franciaország és a globalizáció – a dirigizmus erodálódása	36
1.4.2.3. A „ <i>Thier Monde</i> ” és a mondializmus nehézségei.....	37
2. Az értekezés eredményei	40
2.1. A republikánus értékek válsága – az „ <i>exception française</i> ” erodálódása.....	40
2.1.1. Az „egy és oszthatatlan” köztársaság – a francia nemzetkonceptió erodálódása.....	43
2.1.1.1. A nemzetkonceptió, mint a francia nemzeti identitás alapja.....	44

2.1.1.1.1. A nemzetkonceptió társadalmi integráló szerepének kialakulása	47
2.1.1.2. A nemzeti identitás válsága – a nemzetfogalom bomlása	53
2.1.1.2.1. A szélsőjobb előretörése	55
2.1.1.2.1.1. Az <i>Algérie française</i>	55
2.1.1.2.1.2. Pierre Poujade és a poujadizmus	58
2.1.1.2.1.3. Le Pen és a Front National.....	60
2.1.1.2.2. Az identitás európaizálódása	66
2.1.2. A „demokratikus köztársaság” – a francia szuverenitás koncepció erodálódása.....	69
2.1.2.1. Az etatizmus beépülése a francia állammodellbe	70
2.1.2.1.1. Thiers hatalmon, 1871-1873	72
2.1.2.1.2. Monarchisták hatalmon, 1873-1876 – az alkotmány.....	73
2.1.2.1.3. A republikánusok hatalomra kerülnek, 1876-1879.....	75
2.1.2.1.4. A köztársaság megszilárdulása: Jules Ferry Köztársasága.....	78
2.1.2.2. Az állammodell erodálódása.....	80
2.1.2.2.1. A decentralizáció	83
2.1.2.2.2. A jakobinus államtól a jogkövető állam felé	91
2.1.2.2.3. A politikai elit	93
2.1.3. A „laikus köztársaság” – a „polgári vallás” erodálódása	95
2.1.3.1. Nemzeti identitás és laicitás.....	97
2.1.3.1.1. A „két Franciaország” küzdelme: a vallás szerepe a közéletben	97
2.1.3.1.2. A „ <i>ralliement</i> ” mozgalma	99
2.1.3.1.3. Az antiklerikális projekt.....	101

2.1.3.2. Laicitás – első az egyenlők között?	109
2.1.3.2.1. Az állam és egyház szétválasztásáról szóló törvény.....	110
2.1.3.2.2. Az állam semlegessége és az iszlám.....	114
2.1.3.3. Az oktatás és a laicitás	120
2.1.3.3. 1. A republikánus oktatási rendszer	121
2.1.3.3. 2. A laicitás-értelmezések és a „fejkendő ügyek”	124
2.1.4. A „szociális köztársaság” – a szolidaritás rendszerének erodálódása	132
2.1.4.1. A „szolidaritás rendszere, mint identitásképző elem.....	133
2.1.4.1.1. A „szociális köztársaság” kivívásának nagy kudarca: a szakszervezetek és a pártok megjelenése, beépülése a „demokratikus köztársaságba”	134
2.1.4.1.2. A „szociális köztársaság jellemzőinek kialakulása: a korporatista előjogok	144
2.1.4.2. A szolidaritás rendszerének működési zavarai	150
2.1.4.2.1. A szociális modell vívmányai.....	154
2.1.4.2.2. A szociális köztársaság eszméje: a szolidaritás ma	156
2.1.4.2.3. A politikai elit válaszkísérletei a modell működési problémáira	158
2.2. A francia nagyhatalmi keretek átértékelődése, Franciaország „kivételes” helyzetének erodálódása.....	169
2.2.1. Franciaország kivételes helyzetének erodálódása az európai integráció élén.....	171
2.2.1.1. Európa szerepének történeti kontinuitása a francia külpolitikában	174
2.2.1.2. A hidegháború utáni Európa és a francia „dicsőség” továbbélése?.....	177

2.2.2. Franciaország és a globalizáció – a dirigizmus erodálódása	184
2.2.2.1. Modernizáció versus amerikanizáció?.....	186
2.2.2.2. A modernitás válsága – a posztmodern alternatíva?.....	196
2.2.2.3. A francia nagyhatalmi logika vs. a világgazdaság logikája – az excepcionalizmus vége	199
2.2.3. Francia nagyhatalmi politika a világban – a mondializmus kereteinek változása.....	203
3. Következtetések összegzése	206
4. Felhasznált irodalom	212

Franciaország, Európa nagy nemzete, az „egy és oszthatatlan nemzet” archetípusa erősen megosztott nemzetté vált az utóbbi 15 évben: itt mérik Nyugat-Európa legnagyobb jövedelemkülönbségeit, a munkanélküliség tíz éve nem akar jelentősen csökkenni, a bűnözés pedig átlagosan 8%-os emelkedést mutat évente. Az országban az utóbbi 15 évben erősödnek az etnikai feszültségek: a rasszizmus erősödését jól példázzák a felgyújtott mecsetek, zsinagógák, a megszenteltetett temetők. A vidéken élő franciák számára Franciaország „zöld sivatag”, a hipochondria pedig életforma. Az első munkavállalásról szóló törvény nyomán kirobbant nagyszabású sztrájk 2006 tavaszán, a peremkerületekben 2005 őszén kitört zavargások, az Európai Unió alkotmánytervezet 2005. májusi elutasítása, a szabad vallásgyakorlatot korlátozó, 2004-es ún. fátyoltörvény mind-mind ugyanannak a válságfolyamatnak egy-egy látványosabb megnyilvánulási pontja. Európa egyik kontinentális főhatalma mély, strukturális válságon megy keresztül. A válságjelenségek, területek nagyon határozottan az „*exception*”, a francia kivételesség-tudat erodálásával járnak együtt. Azért, hogy értelmezni tudjuk a megváltozott Franciaország hatalmi helyzetét a megváltozott Európai Unióban és nemzetközi rendszerben, meg kell vizsgálnunk a francia kivételesség, az „*exception française*” jelenségét: annak gyökereit, elemeit és azt a változást, amelyen keresztül megy, mert ezen keresztül következtethetünk Franciaország új hatalmi stratégiájára.

Miért kivételes nemzet? – Mi az „*exception française*” és milyen történelmi gyökerei vannak?

A különlegesség-tudat gyökerei a francia fejlődés sajátjaiban erednek. A francia logikát követve az látjuk, hogy a nagy francia forradalom olyan alapértékeket hoz létre, amelyeken a nyugati civilizáció új nagy projektje, a modernitás alapul. A francia felfogás szerint a „szabadság, egyenlőség, testvériség” alapértékein nyugvó, illetve a fejlődés és a jólét által meghatározott társadalom megvalósítása alapvetően francia gyökerű projekt, tehát a francia alapértékek és alapeszmék univerzális értékekké váltak. Franciaország olyan hatalom, amely programot adott a nyugati világ fejlődésének, tehát méltán igényt tarthat annak vezetésére.

A francia gyökerű programot megvalósító Európának viszont Franciaország nem tudott az élére állni. Hegemón törekvéseit egyetlen egyszer, akkor is rövid időre, Napóleon alatt 1805 és 1812 között tudta megvalósítani. Európa a napóleoni érárt követő nemzetközi rendszerei az európai fejlődés sajátosságainak megfelelően nem tették lehetővé egyetlen állam számára sem, hogy dominálja az európai hatalmi viszonyokat. Franciaország nem tudta saját programjából származó hatalmi igényeit kielégíteni, így állandó feszültség jött létre a francia és az európai hatalmi viszonyok között. A mai napig Európa megosztottsága nyújtott garanciát arra, hogy a francia logika alapján az alapvetően francia, univerzális értékek által kijelölt „kivételes” helyét Franciaország a nemzetközi és/vagy európai rendszerben elfoglalhassa. A megosztottság megszűnésével, a hidegháborús nemzetközi rendszer végével Franciaország már nem tudja Európát ellenőrzése alatt tartani, az ellenőrzés politikai költségei megemelkednek. Az európai integráció jellege főként a 2004-es kibővüléssel megváltozik, már nem szolgálja hagyományos értelemben Franciaország érdekeit. A kutatás arra a kérdésre keresi a választ, hogy a hidegháború végével, a megváltozott nemzetközi körülmények között hogyan próbálja megtartani különlegességét Franciaország.

Az „*exception française*” elemei – A kutatás tárgya, a kutatási probléma megfogalmazása

A francia különlegesség-tudat sokszor, sok helyen tűnik fel. A francia nagyhatalmiság egyik jellegzetessége, Franciaország „különlegesként” definiálja magát az európai nemzetek között. Mi ennek a különlegességnek az alapja? Franciaország olyan nemzet, amely értékrendet adott az egész nyugati világnak, így Európában kivételessége az, amely sok esetben modell-értékűvé teheti Európa, esetenként az egész világ számára. Franciaország mostani válságában ez a kivételesség-tudat kezd el erősen erodálódni. Legnyilvánvalóbb formája a hagyományos hatalmi szintéren, Európán belül nyilvánul meg. Franciaország egyre kevésbé képes kivételessége fenntartására, mind az európai hatalmi keretrendszeren, az Európai Unión belül, mind önmagában a francia rendszeren belül. Nyugat-Európában a megváltozott világrend Franciaországban okozta a legsokrétűbb válságot. Ahhoz, hogy megfelelően értelmezni tudjuk Franciaország viselkedését a megváltozott nemzetközi rendszerben, meg kell vizsgálnunk azokat a válságjelenségeket, amelyeken Franciaország napjainkban keresztülmegy.

HIPOTÉZISEM: A kutatás alapproblémája a francia nagyhatalmiság meggyengülésének részletes feltárása. Hipotézisem a következő: Franciaország mély és elhúzódó válságban van. A válság mélyén a francia kivételesség, az „*exception française*” erodálódása áll. Franciaország mint a nyugati civilizáció univerzális értékeinek, a modernitás-projektnek a szülőhazája, kivételes helyre tart igényt a nemzetközi rendszerben. A kivételességek felszámolódásával hagyományos hatalmi identitása bomlik meg. Ennek az identitásnak alapelemei több síkon is változásnak indultak. A nemzetközi rendszer változása a kivételes francia helyzetet is felszámolja. Így a válság kettős síkon zajlik. Egyrészt a republikánus alapeszmék, a hatalmi identitás eszmei háttere indul bomlásnak, másrészt a nemzetközi rendszer átrendeződésével Franciaország saját hatalmi státuszát kénytelen lesz ismét – ahogy a nemzetközi rendszerek alakváltozásainál már láttuk – a megváltozott nemzetközi rendszerhez igazítani, kivételes geostratégiai, kulturális helyzetét új formában átmenteni.

Hipotézisem bizonyítására megvizsgálom a hatalmi identitás és státusz válságfolyamatait. Elsőként azoknak az értékeknek a válságát veszem szemügyre, amelyekre építve Franciaország univerzális vezető szerepre tart igényt. A modernitás-projekt célja a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméjén, valamint a jóléten és a folyamatos növekedésen alapuló ideális társadalom megteremtése. Franciaország olyan történelmi laboratóriumként, „kivételként” látja önmagát, amelyben az egész civilizált világ számára elkészült a követendő társadalomépítési program. Mint a program szülőanyja, saját logikája szerint helyzetétől függetlenül mindenkor joggal tart igényt arra, hogy a program élére álljon. A nagy francia forradalom értékei Franciaországban a republikánus modellben öltöttek testet. A kutatás nagy hangsúlyt helyez ezeknek a republikánus értékeknek a vizsgálatára. A francia alkotmány 1. cikke Franciaországot „egy és oszthatatlan, demokratikus, laikus és szociális” köztársaságként definiálja. Ezt a definíciót követve támasztom alá azt a feltevést, hogy a republikánus értékek és az azokban kifejezett „*exception française*” válságba kerülése a francia hatalmi identitás alapjait kezdi ki.

Másodsorban állításom bizonyítására meg kell vizsgálni azt az adaptációs folyamatot, amelyet Franciaország a nemzetközi rendszer változásával átél. Felfogásom szerint a francia nagyhatalmi státusz alapja az Európa megosztottságára épülő

„kivételes” francia helyzet. Minden alkalommal, amikor a nemzetközi rendszer alakváltozáson megy keresztül, Franciaországnak alkalmazkodnia kell az új helyzethez és új formában kell átmentenie különleges helyzetét. Kísérletet teszek annak bizonyítására, hogy az ország ismét egy ilyen kihívás előtt áll. Megvizsgálom az alaposan megváltozott hagyományos európai színteret és megvizsgálom, hogy az egypólusú világrendben a francia külpolitika milyen kísérleteket tesz világpolitikai befolyásoló képességének visszaszerzésére. A francia kivételesség változását, erodálódását vizsgálva következtethetünk arra, hogy hogyan változik meg Franciaország szerepe az Európai Unión belül. Képes lesz-e politikai költségeinek növelésével az európai vezető szerep megtartására, vagy ismét el kell fogadnia, hogy nem „*grand nation*” többé, hanem az európai integráció egyik „nagy” tagállama. A külpolitika hagyományos kerete, Európa megosztottságának eltűnésével Franciaország hagyományos hatalmi érdekérvényesítő eszközeinek is át kell alakulnia. A vizsgálat során bizonyítani fogom, hogy a hagyományos hatalmi identitás, a „kivételességek” átmentése mindkét szintéren megindult. A nemzetközi rendszer változásából adódó külpolitikai válságra Franciaország a hagyományos válaszokat megadta.

Harmadsorban feltevésemet az „*exception culturelle*” vizsgálatával támasztom alá. Franciaország hagyományosan kulturális szuperhatalomként definiálja önmagát, a kulturális kivételesség fogalma pedig azért született meg, hogy legitimálja azokat a pénzügyi és jogi beavatkozásokat, amelyeket a francia állam kultúrájának és kultúriparának védelmében tesz. Külön figyelmet fordítok az 1993-as GATT keretek között lezajlott a hidegháború utáni első nemzetközi kulturális konfrontációnak. A francia kultúra hagyományosan a francia nagyhatalmiság kiemelt területe, hiszen Franciaország a nyugati civilizációs alapértékek programjának megteremtésével tart igényt a nemzetközi rendszer vezető szerepére. A francia „*mission civilisatrice*” civilizációs küldetéstudat Franciaország nagyhatalmi szereplésének mozgatórugója.

A kutatás módszertana, a kutatás során felhasznált szakirodalom és források

A kutatás során a felvázolt probléma vizsgálata a francia kivételesség-tudat, az „*exception française*” jelenségének körbejárásával zajlik. A dolgozat elsőként rögzíti a fogalom tartalmát, jelentéseinek változását, illetve azok kialakulását. A probléma során felmerült egyéb fogalmak (nagyhatalom, válság, hegemonia, laicitás, republikanizmus,

„*mission civilisatrice*”) operacionalizálása lehetővé teszi a kutatott terület problematikájának pontos feltárását.

A francia válság középpontjában a kutatás feltételezése szerint az „*exception française*” átalakulása, gyengülése áll. Ennek alátámasztására a kivételesség-területeket vesszük részletes vizsgálat alá. A vizsgálat kettős ritmust követ. Egyrészt az adott (fent megjelölt) területeken alátámasztjuk, hogy az adott terület a francia excepcionalizmus egyik megnyilvánulása. Ennek bizonyítására a fogalmat történeti szemszögből vizsgáljuk. Kimutatjuk, hogy hogyan vált a francia nagyhatalmiság integráns részévé, miben támasztja alá ezeket a törekvéseket. A kutatás ebben a részben főként történeti munkákra alapoz. A francia, a brit és a magyar történetírás vonatkozó műveit használok fel. Duroselle alapműve mellett olyan történeti művek kerültek feldolgozásra, amelyek szintén a multidiszciplináris megközelítésre töreksenek. A kortárs francia szociológiának és politológiának is meghatározó alakjai, Wievorka és Berstein a társadalom, illetve a politika folyamatainak hangsúlyosabb elemzésével. A francia történetírás sajátos közelítésmódját (a kor atmoszférájának hangsúlyozása a száraz adatokkal szemben) brit és magyar művek feldolgozásával ellensúlyozom. A magyar szakirodalom legteljesebb körű felhasználására töreksem, de számos területen hiányosságai vannak a magyar történetírásnak a részterületek mélyebb elemzésében.

Másrészt a fogalmak funkcionális vizsgálatával domborodik ki a kutatás multidiszciplináris jellege. Az adott terület vizsgálatakor szükség van a jog, a gazdaság, a történetírás és a politikaelmélet eszközeinek és módszereinek használatára. A funkcionális vizsgálat célja, hogy feltárja a válság jellegét és bizonyítsa, hogy az a francia integritást, a nagyhatalmi alapokat rombolja. A vizsgálat itt elsődleges forrásokat használ. A leadott részfejezet, a laicitás vizsgálata során megvizsgáltam azokat a törvényeket, amelyek az állam semlegességét és a vallásgyakorlat szabadságát szabályozzák. Megvizsgálta, azokat a jelentéseket, amelyet a kormány készített és használt fel a probléma megoldására, új jogszabályok kialakítására (ld. Debré és Stasi-jelentések), illetve a mainstream politikai erők kiadott közleményeit, amelyben kifejtik álláspontjukat a laicitással kapcsolatban. A vizsgálat kimutatja a laicitás értelmezésének erős változását, amely a francia integritás megmentésével van összhangban. A funkcionális vizsgálat során eredményeimet másodlagos forrásokkal, főként a francia, de a brit és a magyar szakirodalommal is összevettem, bizonyítottam, hogy a laicitás fogalma kihatással van a francia nemzetközi pozíciók változására. Az értekezés-tervezet

az értekezés logikájának és menetének felvázolása mellett már a vizsgálat egy alfejezetét, a laicitás problematikáját is tartalmazza.

I. tézis: A republikánus értékek válsága – az „*exception française*” erodálódása

„*Franciaország egy és oszthatatlan, demokratikus, laikus és szociális köztársaság.*” Az V. köztársaság alkotmányának 1. cikke rögzíti azokat a republikánus értékeket, amelyeket a francia állam, mint szuverenitásának alapköveit rögzít. Mind a négy érték a nagy francia forradalom programjának, a szabadság, egyenlőség, testvériség hármásának egy-egy megnyilvánulása. A forradalom hitt a jólétre és fejlődésre alapozott ideális társadalom megvalósíthatóságában és úgy tartotta, hogy a forradalom eszméi által megjelölt fejlődési pályán joggal tart igényt világhatalmi szerepre. A republikanizmus alapértékei azok a francia társadalomban, amelyek megvalósítják az erős és egységes államot, amely Richelieu óta minden hatalmi törekvés alfája és ómegája. Egységes, erős állam nélkül nincs nemzetközi hatalmi szerep, hiába van meg rá francia logika szerint a modernitás-programból adódó lehetőség. Ahhoz, hogy Franciaország élni tudjon kijelölt helyével, stabil hatalmi háttérrel kell rendelkeznie. A republikanizmus alapértékei kivételes helyet jelölnek ki Franciaországnak, mindegyikük az „*exception française*” egyik megnyilvánulási formája.

TÉZIS₁: Feltételezésem szerint Franciaország jelenlegi elhúzóó, mély strukturális és intézményi válsága szoros kapcsolatban áll a nemzetközi rendszer változásával. Franciaország hagyományos hatalmi pozícióinak kulcsa az egységes, erős állam az utóbbi harminc évben fokozatosan meggyengült. Ezt a fokozatos gyengülést gyorsította fel a hidegháborús nemzetközi rendszer felbomlása. Hipotézisem alátámasztására elsőként a republikánus értékek erodálódását vizsgálom meg. A vizsgálat során bizonyítani fogom, hogy a republikánus alapértékek felhígulása az egységes erős állam alapjait ássa alá. A bizonyítást a francia alkotmány által definiált négy alapértéken („*Franciaország egy és oszthatatlan, demokratikus, laikus és szociális köztársaság.*”) végzem el. Az alapértékek történeti és funkcionális vizsgálata során bebizonyítom, hogy Franciaország válsága a kivételességek, az „*exception française*” erodálódására

vezethető vissza, a modernitás projektje nem váltja be a „szabadság, egyenlőség, testvériség” republikánus ígéreteit.

Franciaország gyorsuló válságának legfőbb oka az 1989 után Európában beállt forradalmi változások sora. Az elkövetkező rendszer természetének bizonytalansága megerősítették azokat az alapvető politikai, társadalmi és gazdasági dilemmákat, amelyekkel Franciaország a II. világháború utáni átalakulás és modernizáció során már szembesült. A kétpólusú rendszer összeomlása szintén megkérdőjelezett egy pár olyan alapfogalmat, amellyel Franciaország meghatározta önmagát.

Az „egy és oszthatatlan” köztársaság – a francia nemzetkonceptió erodálódása

2001-ben, az első olyan barátságos futballmérkőzésen, amely Franciaország és Algéria között zajlott le, a 75. percben kitört tömegverekedés miatt le kellett állítani a mérkőzést, amikor a feldühödött szurkolók beözönlöttek a pályára és rasszista szlogeneket kántáltak. Az incidens az egyik legerőteljesebb megnyilvánulása annak a változásnak, majdnem „kopernikuszi fordulatnak”, amely az „egy és oszthatatlan” nemzet erőteljes megosztottságáról tanúskodik.

Franciaországra hagyományosan az államnemzet, az *état nation* archetípusaként tekintünk. A francia nemzet politikai közösség, amelyet nem a vérségi, születési kapcsolat, hanem az együttélésre irányuló közös politikai akarat tart össze. A francia állampolgárság testesíti meg a nemzethez való tartozást. A francia nemzetalkotó logikában állampolgár és állampolgár között nincs francia vagy franciább, főleg pedig nem vérségi alapon vagy a születési hely szerint. Ez az archetípus lazult fel az utóbbi harminc évben erőteljesen, a francia nemzeti identitás 180 fokos fordulatot hajtott végre. Franciaországban radikálisan megkérdőjeleződött a függetlenség és a szuverenitás hagyományos koncepciója. A nemzeti identitás, a nemzettudat egyre kevésbé oszthatatlan. A franciák és az *état nation*, a nemzetállam kapcsolata alapvető változáson ment keresztül.

Hipotézisem alátámasztásához az első terület, amelyet megvizsgállok a republikánus értékek területe. Azt vizsgálom, hogy a republikanizmus alapértékeinek fellazulásával hogyan rendül meg az az alap, amelyre

Franciaország hagyományosan hatalmi pozícióit alapozza. A republikánus értékek közül a vizsgálat első tárgya a nemzettudat. A nemzet a francia excepcionalizmus egyik területe. Bizonyítom, hogy a nemzeti identitás alapvető változása, válsága aláássa a republikánus értékek integráló képességét. A republikánus értékek meggyengülése pedig az „egységes, erős állam” hagyományos koncepcióját, amelyre Franciaország hatalmi igényeit alapozza. A bizonyítás során megvizsgálom a fogalom történeti koncepcióját, kimutatom annak integratív céljait. A fogalom funkcionális vizsgálatával pedig bemutatom a fogalom integráló képességének válságát.

A társadalom integrációjának egyik hagyományos területe a nemzeti identitás. A francia politikai nemzet, az „*état nation*” modellértékű, olyan „*exception*”, amely a francia logika szerint univerzális értéket adott a világ számára. A nemzet oszthatatlansága, egysége teremti meg azt az egységes Franciaországot, amely a nemzetközi porondon Richelieu-től Chirac-ig Európa, a világ alakítására törekszik. A modern nemzetfogalom a francia forradalom terméke ugyan, de az „egy és oszthatatlan” nemzet megteremtését az abszolutista állam tűzi zászlajára. A nemzetfogalom integráló szerepe megkérdőjelezhetetlen, ám kezdetektől fogva megosztott. Ez a megosztottság erősödik fel a hidegháború után és vezet a ma tapasztalható erőteljes identitásválsághoz.

Hogyan alakul ki a nemzeti identitás integratív jellege? A nemzetfogalom kettőssége egyrészt a bonapartista és a jakobinus hagyományban gyökerezik, amelyet a mai napig tetten érhetünk a politikai paletta szélein álló erők nemzetfogalmában. Másrészt történeti kialakulásának gyökerei a társadalmi integráció mikéntjéhez kötődnek. 1870-ben, a III. Köztársaság megalakulásával nyílt az első valódi lehetőség arra, hogy a franciák a nagy francia forradalom társadalmi programját megvalósítsák. A győztes republikánus politikai elit beemeli és megszilárdítja az „egy és oszthatatlan” politikai nemzet koncepcióját a szent és sérthetetlen republikánus értékek közé. A republikanizmus nemzetfogalmát a 19. század nagy republikánus történésze, Ernest Renan alapműve (Renan, 1995 : 171-187) foglalja leginkább össze. Renan kifejti: a nemzet összetartó ereje az a politikai akarat, amely az együtt élni akarásra („*vouloir vivre ensemble*”) irányul. Az összetartozásra irányuló kollektív politikai akarat („*volonté générale*”) nemzeti mítosszá lényegül. Az állampolgároknak, a nemzet tagjainak döntését a dicsőséges, heroikus múlt („*gloire*”), a közös emléktár ösztönzi. A közös emléktár, a mítosz kialakításának lényeges elemévé válik a feledés. Renan szerint

a múlt dicstelen eseményeit (Vichy, gyarmatosítás, hogy a ma legtöbbet érintett témákat kiemeljem) egyfajta kollektív amnéziában el kell felejteni. A kollektív politikai akaratot minden nap meg kell erősíteni: a nemzet mindennapos népszavazás – mondja Renan.

A republikánus nemzetfogalmat az 1880-as évek új nacionalizmusa hívja ki. Maga a koncepció nem új, hanem a monarchia nemzeteszmejéhez nyúl vissza. A politikai nemzet helyett előtérbe tolja a vérségi, szülőföld szerinti identitást. Az állam szuverenitását a népakarat helyett az Istentől rendelt király („*le roi très chrétien*”) testesíti meg. Az új nacionalizmusnak is nevezett jelenség nem egyedi. Európában ebben az időben a liberális elemek fokozatosan kikerülnek a nacionalizmus fogalmából, új, kirekesztő elemeknek adva helyet. Franciaországban az új típusú nacionalizmus két ellenség-képre épül. Egyrészt Elzász-Lotaringia elcsatolásával a revans szelleme épül be a nemzet-eszmébe, másrészt a belső ellenségkép, az antiszemitizmus elemei jelennek meg. Az új nacionalizmus a köztársasággal szembe helyezkedő monarchista politikai elit (Gobinot gróf, Barrès, Drumont, Déroulède, Maurras) hittétele lesz.

A modernitás válságával a republikánus nemzetfogalom az utóbbi harminc évben fokozatosan fellazult, de ez a folyamat a kilencvenes években erősen felgyorsult. A nemzeteszme kettőssége soha nem tűnt el a francia társadalomból, hanem végigvonult a francia történelmen egészen napjainkig. A köztársaság hivatalos nemzet eszméje mellett a harmincas évek fasiszta mozgalmi, Vichy köztársasága, a poujadizmus, majd az ebből kinövő Jean-Marie Le Pen vezette francia szélsőjobboldali pártja erősen a tradicionális, monarchista gyökerű nemzeteszme köré építik identitásukat. Napjaink válságának egyik jól körülírható jellegzetessége ennek a tradicionális nemzeteszmeének erősödése a republikánus identitás gyengülése mellett. Ennek a folyamatnak az egyik megnyilvánulása, ahogy az identitás európai dimenziója bekerül (visszakerül) a francia identitásba, úgy erősödik a politikai elit hajlandósága, hogy a rasszista attitűdöket megbékítse.

A nemzetállam – Touraine szavaival élve (Touraine, 1994 : 22) – a modernitás politikai kifejeződése, a racionális cselekvés felé irányuló kulturális értékek és intézményesedett normák komplex rendszere. A válság központjában azt a folyamatot látjuk, amely során a nemzetállam intézményi kapacitása kettévál. Egyrészt megpróbálja a politikai közösség kulturális igényeit teljesíteni, másrészt a kollektív hovatartozás szükségleteit elégíti ki. Franciaország esetében a hidegháborús világrendszer összeomlása azzal fenyegetett, hogy felrobbantja a francia nagyhatalmi igények korlátait és ezzel aláássa a helyreállított francia nemzeti identitás alapelemét. A

francia nemzeti identitás beemelte, illetve újra felfedezte saját európai voltát: a „(gyarmat)birodalmi” kép helyére az európai attitűd került. Ahogy Silverstein fogalmaz (Silverstein, 1999 : 45) az identitás észak-déli irányultsága – Párizs-Algír-Brazzaville tengely – helyére a kelet-nyugati Párizs-Bonn tengely került. Mitterrand a nyolcvanas évek óta felölelte az európai integráció ügyét, amely a „grandeur” alternatív látomását adta Franciaországnak egy formálódó új európai blokk élén. A szovjet blokk összeomlása megerősítette az „Atlanti-óceántól az Urálig tartó Európa” régi gaullista Európa-konceptióját, és a megerősödött Európai Unió már az egyesített Németország hatalmát is tartalmazta.

Azonban az európai eszme körül a Mitterrand második elnökségének kezdeti éveiben (1988-1992) kialakulni látszó konszenzus sebezhetőnek tűnt. Mind a bővítés és a mélyítés, mind a szélesebb, konföderális *Europe des patries* és a szorosabb, integráltabb föderális Unió közötti feszültség a bürokratikus Európa ún. demokratikus deficitjére és a nemzeti szuverenitás fokozódó elvesztésére fókuszált. A német hegemonia kilátásai tovább fokozták a francia identitás európai dimenziójának feszültségeit. Mindehhez még egy további jelenség társult, amely az Európai Unión belüli gazdasági recesszióval függött össze. A legsérülékenyebb társadalmi rétegek egyre nagyobb ellenállást mutattak az európai szupranacionalizmussal szemben, amely meglátásuk szerint azzal fenyegetett, hogy lebontja a nemzetállam védelmező pajzsát. Ezt a félelmet tükrözte már 1992-ben a maastrichti szerződés megszavazása (a szavazóknak csupán 51,4%-ka szavazta meg), Jacques Chirac neogaullista pártjának választói nagy része pedig (67%) nemmel szavazott. Ettől kezdve a francia politikai elitben világosan nyomon követhető az a tendencia, amely a tradicionális nemzetfogalmat kezdi beemelni a nemzeti identitásba. Ezzel létrejön a társadalmi problémák etnicizálódása, amely egyrészt jóval a *Front National* felemelkedése előttre nyúlik vissza, másrészt a baloldalon is megjelenik. Ez a tendencia fokozódik a mai napig és etnicizálva a nemzetfogalmat fokozatosan feszíti szét a nemzeti identitás republikánus kereteit.

A „demokratikus köztársaság” – a francia szuverenitás koncepció erodálódása

Napjainkban Franciaországban a köztársaság és a demokrácia fogalma sajátos polémia keveredtek. A köztársaságot az egyenlőség, az érdem jutalmazása, a laicitás,

a népszuverenitás, a közös politikai akarat és az államnemzet fogalmával azonosítjuk, a demokrácia közé pedig éppen ellentétes fogalmak – a különbözőséghez való jog, az individualizmus, a föderalizmus és a társadalmi, politikai közvetítő szervek – csoportosulnak. „*Franciaország nem létezhet az állam nélkül*” – mondta Georges Pompidou (Berstein és Rioux, 2000 : 109). A nagy francia forradalom által kiadott társadalmi program alapja a demokratikus államberendezkedés kialakítása. Az etatista hagyományokat megtartva a modern parlamentáris demokrácia megszilárdítása ismét a III. köztársaságra nyúlik vissza. A demokratikus Köztársaság intézményrendszerének működési mechanizmusát egyre több kritika éri. Egyre kevesebben vesznek részt vagy tartózkodnak a különböző szintű választások alkalmával. A 2000-es szeptemberi népszavazás és a 2002-es elnökválasztások is bizonyítanak. Az állam és polgárai közötti politikai és társadalmi közvetítés, pártok és szakszervezetek iránti erős bizalmi válság alakult ki. Kritikák nem annyira a demokratikus intézményeket, hanem azok működési mechanizmusait érintik.

Tézisem szerint a „demokratikus köztársaság” a republikánus alapértékek egyike, amely az egységes, erős állam integratív szerepét erősíti. A francia politikai tradíciók központjában egy újabb „*exception française*”, az erős, centralizált állammodell, az etatizmus áll. Hipotézisem bizonyítására meg fogom vizsgálni az állammodell történeti kialakulását, bizonyítva ezzel annak tradicionális integráló szerepét. Az állam, a politikai tradíciók funkcionális vizsgálata során ki fogom mutatni, hogy a képviseleti demokrácia fogalmának hangsúlyeltolódásaival, a politikai elit, elitképzés és a hagyományos jakobinus állam erodálódásával hogyan rendül meg a francia értelemben vett állam integratív szerepe, válságba sodorva ezzel a francia republikánus modellt.

A demokratikus Köztársaság a nagy francia forradalom társadalom programjának víziója, amelyet Adolphe Thiers és Léon Gambetta valósított meg a III. Köztársaság megalapításakor. Gambetta, mint a radikális republikánizmus vezéralakja és Thiers, a Kommün véres kezű hóhéra, a monarchia visszaállításának orléanista támogatója megkötik azt a kompromisszumot, amely a forradalmi köztársaság mítoszt konzervatívvá teszi. Gambetta és Thiers a kor politikai elitjének vezéralakjai belátták, hogy a Franciaországot leginkább egyesítő, az ország politikai megosztottságát felszámoló program a köztársaság programja. A konzervatív forradalom talajáról indult

el a már létező parlamentáris intézményrendszer demokratizálásának betetőzése. A helyzet furcsasága, hogy a köztársaság demokratikus intézményeiben, a nemzetgyűlésben és a szenátusban is a monarchisták, a monarchia támogatói voltak többségben. Társadalmi támogatottsággal viszont a köztársasági államforma bírt. Az 1875-ös alkotmánnyal megszilárdult az az intézményes keret, amelyre Franciaország későbbi köztársaságai is építeni fognak.

A politikai paletta is hatalmas változáson ment keresztül. Míg az 1870-es évek hatalmi harcai a köztársaság túléléséért a monarchista és a republikánus elit között folytak, addig az 1880-as években a monarchia támogatói egyre inkább a politikai paletta szélére sodródtak, létrehozva a mai szélsőjobboldal eszmei kereteit, politikai hagyományait. A modern politikai rendszer alapjává a köztársaság, a köztársasági értékek elfogadása vált. A politika kereteit a modern politikai tömegmozgalmak kialakulásával a republikánus tábor két oldala a radikális és a radikális republikánusok jelölték ki. A 19. század végének új politikai mozgalma a szocializmus 1893-as választásokra vált parlamenti erővé. A modern politikai tömegpártok prototípusaival megindult a modern pártrendszer kiépülése, létrejöttek 1901-ben a republikánus pártok, 1905-ben megalakult a SFIO. A jakobinus állammodell kialakulása már az abszolutista állammal megindult. Az erős központi állammodell szerepét a III. köztársaság csupán demokratizálta, de nem változtatta meg. A Napóleon által létrehozott központosított állammodell szervezeti kereteit megtartották, azon az 1875-ös alkotmány lényeges változást nem hozott.

Az európai integráció és a globalizálódó világgazdaság felől érkező nyomás hatására a hagyományos francia állammodell belső változásokon megy keresztül, épp leghangsúlyosabb jakobinus jellemvonásai kezdenek erodálódni. Három olyan nagy terület van, amelyen érdemes a folyamatot vizsgálni: a decentralizáció, az igazságszolgáltatás növekvő függetlenedése és a francia állammodell erősödő eszmei, társadalmi és politikai kritikája.

A decentralizáció, vagy más néven az önkormányzati szabadságjogok védelme nem modern jelenség, hanem a francia állammal egyidős folyamat, amelyet a mindenkori ellenzék felkarol, míg a hatalmon lévő pártok általában háttérbe szorítanak. Az V. köztársaság alatt a 23 év ellenzékiiségre ítélt baloldal – amelynek ugyanakkor municipiális szinten erős pozíciói vannak – lesz az, amely többé-kevésbé sikeresen beépíti politikai programjába a decentralizáció kérdését. Mikor 1981-ben hatalomra kerülnek, meglehetősen szokatlan módon elindítják a jakobinus állam lebontásának

óvatos, fontolva haladó projektjét. Az 1982-1983-as törvénycsomag jelentős változásokat hozott. Közvetlenül választott regionális tanácsokat állított fel, amelyek élén prefektusok álltak. A prefektusok egyrészt ellenőrizték (elfogadták vagy elutasították) a helyi jogszabályokat, másrészt a francia végrehajtó hatalom középszintjeként a „*départements*”, a megyék felett álltak. A helyi hatóságok hatáskörének jelentős bővülését végül is annak köszönhetjük, hogy önállóan dönthettek saját projektjeik finanszírozásáról, anélkül, hogy az állammal azt előzetesen jóvá kellett volna hagyatniuk. A jobboldal azonnal elítélte a reformokat, de miután az 1983-as és az 1985-ös helyi választásokon jó eredményeket értek el, maguk is részesültek a reform anyagi előnyeiből. Így nemzeti konszenzus jött létre a decentralizáció főbb irányai mentén. A reform szívében az állam erős hierarchiájának megbontása áll, ahol az államigazgatás alsóbb szintjei inkább egy komplexebb, egyenlőbb partneri viszonyban, mintsem szigorú és kizárólagos alá- fölérendeltségi viszonyban állnak egymással. A végrehajtó hatalom alsó és középső szintjei a gazdasági életben is megerősödtek: bizonyos régiók, „*département*”-ok, sőt egyes városi agglomerációk is saját jogukon váltak a gazdasági élet szereplőivé.

A hatalmi ágak közül az igazságszolgáltatás nyilvánvalóan a háttérbe szorult a jakobinus állam hagyományai szerint, ahol a nemzet és annak általános és titkos választójog alapján választott képviselői azok, akik törvényeket hoznak. Az igazságszolgáltatás feladata kizárólag a törvény alkalmazása. Egészen a hetvenes évekig ennek az alaptételnek a megkérdőjelezése egyet jelentett az angolszász modell veszélyeivel, ahol a törvényhozó hatalom egy nem megválasztott testület kezében van. Az 1970-es évektől a jakobinus hagyomány ezen a téren is fellazul. Ennek egyik oka Franciaország fokozódó részvétele az európai és a nemzetközi szervezetekben (ld. EU, WTO) amelyek büntetést szabnak ki, ha szabályaikat egy tagállam nem alkalmazza. De Franciaország maga is létrehozott olyan intézményeket, amelyek aktivitása fokozatosan nő az utóbbi bő 30 évben (ld. az Alkotmánybíróság), és fokozatosan átvesznek jogköröket a választott testületektől. Ugyanakkor a kilencvenes évek elejétől maguk a bírák is egyre többször önállóan kezdeményezik politikailag érzékeny ügyek vizsgálatát, amelyek korábban az igazságügy minisztérium egyetlen egy szavára leálltak volna. Ezzel hatalmas vitát indítottak el a politikai testületek és az igazságszolgáltatás kapcsolatáról, valamint a vonatkozó törvény módosítását kezdeményezték. Laurent-Cohen Tangui (Knapp- Wright, 2001 : 36) szerint ezzel a vitával megkezdődött a jakobinus állam jogállammá alakulása („*de l'État jacobin à l'État de droit*”).

A francia politikai elit mind jobb, mind baloldalon ideológiai paradigmaváltás ment végbe, amely alapja a republikánus állammodell működési mechanizmusának megkérdőjelezése volt. A jobboldalon a Franciaországban megjelent neoliberális fordulat, a baloldalon az „új szociális mozgalom”, különösen az 1995-ös szociális reformok tükrözték a váltást. A Franciaországban is megjelenő ún. demokratikus deficit leküzdése került a modell kritikájának központjába. A kritika nyomán a francia politikai elitképzés is erős nyomás alá került. Az államigazgatás elitiskolájából (*École National d'Administration* – ÉNA) kikerülő ún. „*énarque*”-ok gondolkodásmódja, képzésük jellegzetességeinek megváltoztatása jelentős szerepet játszik a republikánus modell reformjáról folytatott vitákban. Az államszervezetben megmutatkozó dirigista mítosz leépítése, a jakobinus állammodell erodálódása Maastricht után felgyorsult.

A „laikus Köztársaság” – a „polgári vallás” erodálódása

A laicitás Franciaországban több mint állam és egyház szétválasztása. Sajátos többlettartalommal bír, a társadalom integráló eszmerendszere, a Köztársaság „polgári vallása”. Ez a polgári vallás, „*exception française*” amely válsága talán az ún. fejkendő-ügyek kapcsán a legnagyobb médiafigyelmet kapta. A laicitás „szent és sérthetetlen” republikánus értékévé válása, annak dogmatizálódása szembefordította az emberi jogok tiszteletben tartásával a francia államot. A 2004-es ún. fátyoltörvény kapcsán a laicitás nevében a szabad vallásgyakorlat korlátozását figyelhettük meg. A republikanizmus, mint a társadalom integráló eszméje, kudarcot vallott. A francia gondolkodásmódban az állam úgy garantálja az állampolgárok egyenlőségét, hogy egyforma jogokkal és kötelezettségekkel ruházza fel őket, és nem ismeri el olyan csoportok létjogosultságát, amelyek helyzetüknél fogva többletjogokkal vagy éppen kevesebb joggal rendelkeznének. A hátrányos helyzetű csoportok nem kapnak többletjogokat, nem jár nekik pozitív diszkrimináció, hogy ezzel esélyeiket egyenlővé tegyék jobb helyzetben élő embertársaikéhoz. Franciaországban az egyén áll szemben az állammal, az állam az egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel rendelkező állampolgárok közössége, a francia gondolkodásmód nem ismeri el a csoportok létjogosultságát a társadalomban.

A republikánus értékek társadalmi integráló eszmerendszere a laicitás. A laicitás értékein álló szekularizált állam és szekularizált társadalom „vak”

hátrányos helyzetű csoportjainak megkülönböztetésére, a republikánus integrációs modell nem működik. A laicitás történelmi vizsgálatával bizonyítani fogom, hogy az állam és az egyház szétválasztásán túl a laicitás olyan francia kivételesség, amely a francia társadalom integráló eszmerendszere, és mint ilyen az egységes, erős állam összetartó ideológiája. A terület funkcionális vizsgálata során az „*exception française*” mély válságát, annak okait körbejárva bizonyítást fog nyerni, hogy a francia társadalom hátrányos helyzetű csoportjainak integrálása épp a laicitás dogmává merevedése miatt nem lehetséges. A modernitás projektje nem váltja be ígéreteit, nem képes a szabadság, egyenlőség testvériség alapeszméinek biztosítására, olyan egyenlőtlenségeket hozva létre ezzel a francia társadalomban, amely Franciaország hatalmi ambícióit sodorja veszélybe.

Franciaországban a társadalom integráló eszmerendszere egy mesterséges, a francia forradalom által létrehozott eszmerendszer. A fiatal III. Köztársaság megdöntésével a monarchista elit hosszú időn keresztül próbálkozott. A monarchisták egyik fő bástyája a katolikus egyház volt, ezért a republikánusok számára kézenfekvővé vált, hogy a keresztény eszmerendszer helyett új értékeket kell a társadalmi integráció alapjává tenni. Ez az eszmerendszer a nagy francia forradalom projektje, a republikanizmus lett. A republikanizmus értékrendjének legitimálása a szekuláris állam és szekuláris társadalom programjának meghirdetésével ment végbe. Ennek egyrészt az állam és egyház intézményének szétválasztása volt az egyik feltétele. A szétválasztás igen nehezen, komoly eszmei harcok árán ment végbe. A „régii Franciaország” összecsapott a republikánus értékeket valló „új Franciaországgal”. A „két Franciaország háborúja” megosztotta a francia társadalmat, ugyanakkor megszilárdította a republikánus értékrendszert. 1905-ben az állam és egyház szétválasztásáról szóló törvénnyel a laicitás alapeszméi törvényerőre emelkedtek. A másik feltétel az oktatás laicizálása volt. Kialakult az a szekuláris tanítói réteg, amely a republikanizmus számára „szent és sérthetetlennek” számító iskolákban folyamatosan újratermelte a köztársasági hagyományt.

Az „*exception française*”-ként számon tartott laicitás többé már nem tudja beváltani a „szabadság, egyenlőség, testvériség” ígérését. A külvárosokban élő, hátrányos helyzetű fiatalok kirekesztéssel találkoznak, a többségi társadalom képtelen integrálni őket, a kormány integrációs politikája láthatóan megbukott. Ennek okai a republikanizmus eszmerendszerében keresendők. Ahogy a hatályos francia alkotmány

megfogalmazza: a Köztársaság egy és oszthatatlan. Ez a rendszer addig tudja társadalommá integrálni az állampolgárait, míg nem konfrontálódik zárt, befelé forduló csoportokkal. Ilyen csoportot alkotnak a hetvenes évektől a francia nagyvárosok peremkerületeiben letelepedő bevándorlók, akiknek a harmadik, negyedik generációja 2005 őszén kivonult az utcákra. Franciaország a gyarmatbirodalom megalakítása óta folyamatosan azzal a problémával néz szembe, hogy lakosság száma lassabb ütemben nő, mint a kor többi nagyhatalmáé. A klasszikus, 19. századi külpolitika és nagyhatalmiság egyik alapja ekkor a lakosság szám. Franciaország tehát, hogy nagyhatalmi pozíciójának fokozódó kiüresedését lelassítsa, bátorítja a bevándorlást. Ez a jelenség az egyik oka annak, hogy Franciaország viszonylag jól vészeli át az 1930-as évek elejének nagy gazdasági világválságát. A foglalkoztatási problémát viszonylag egyszerűen, a bevándorlás leállításával meg tudja ugyanis oldani. Ez a tendencia tart még az úgynevezett „*trente glorieuse*”, az aranykor alatt, ám az 1971-es és az 1973-as olajválság gyökeresen megváltoztatja a bevándorlás kérdését. Az 1970-es évek közepéig tehát a bevándorlás nem problémaként jelenik meg a politikai napirenden. Miután a világgazdasági recesszió a francia gazdaságot is érinti, nem csak a bevándorlás megítélése változik, hanem annak minősége is. Míg az 1970-es évekig a bevándorlók főleg egyedülálló férfiak, akik ideiglenes pénzkereseti lehetőséget látnak a bevándorlásban és adott idő múlva hazatérnek az anyaországba, a világgazdaság válság után családok kezdenek beáramlani, akik már tartós letelepedésre gondolnak. Míg az egyedülálló férfiak szállókban laktak és nem éltek zárt közösségekben, addig a családok a nagy iparvárosok peremkerületeiben kezdenek letelepedni és nem keveredtek az ott élő munkáscsaládokkal. Ekkor alakul ki a francia szociológiában az a divatos, sokat hivatkozott elmélet, amelyet „*seuil de tolérance*” a tolerancia-küszöb elméleteként ismerünk. Az elmélet azt mondja ki, hogy egy adott közösség csak egy meghatározott százalékig tudja integrálni az újonnan megjelent „idegen elemeket”, ha az új csoport ezen a megadott százalékon túlnő, a két közösség elzárkózik egymástól, majd az eredeti csoportban megindul az elvándorlás és ún. monoetnikus gettók alakulnak ki. Ez a folyamat ment végbe az utóbbi harminc évben a francia külvárosokban. Az ott letelepedő bevándorlók, akik főként a Maghreb, a szub-szaharai országokból, de a karibi térségből, illetve a volt indokínai gyarmatról is érkeznek zárt közösségeket alkotnak, identitásuk megtartásának alapja a kulturális identitás megőrzése.

Fokozottan jelenik meg a probléma a letelepedő iszlám közösségekben, hiszen az iszlám törvényeinek megtartása alapvető konfrontációt jelent az egalitárius francia

republikánus logikával. Ennek megnyilvánulását láthattuk már a 2004. februári ún. „fátyoltörvény” kapcsán. Az iszlám a katolicizmus után Franciaország második legnagyobb vallása, de míg a katolicizmus bázisa folyamatosan csökken, addig az iszlámé dinamikusan növekszik. A katolicizmus az állam semlegessége ellenére a százéves együttélés során megtalálta a köztársasággal a *modus vivendi*, így különböző jogcímeken jelentős támogatásokban részesül. Az iszlám viszont szintén az állam semlegességének elve miatt nem kap támogatásokat. A politikai akarat mindkét félben megvan a párbeszéd megkezdésére, ezt mutatta 2002-ben az iszlám politikai képviselői szervének (CFCM) a létrehozása. Az állam és a mérsékelt iszlám közösségek aggodalommal figyelték, hogy a franciaországi iszlám közösségek finanszírozását a szaúd-arábiai radikális szervezetek vállalták fel, egyre nagyobb befolyásra téve szert. A politikai érdekképviselői szerv létrehozásával egyrészt elhárultak az akadályok állam és iszlám közötti párbeszéd megkezdésére, másrészt a nemzetközi porondon Franciaország jelentős támogatást kap iszlám vezetőitől.

A laicitás, mint a francia kivételesség erodálódásával ismét az egységes, erős állam és társadalom került veszélybe, alapjaiban borítva fel ezzel a francia hatalmi képességeket. Mivel a francia társadalom eleve hátrányban lévő közössége a francia iszlám közösség, Franciaország az iszlám világ fele folytatott politikáját ez a viszony különösen terhelté teszi.

A „szociális Köztársaság” – a szolidaritás rendszerének erodálódása

„A francia szociális modell az európai szociális modell szíve-lelke. A többi kontinens népei azt várják Franciaországtól, hogy őrizze meg e nagyszerű modell lángját.” – fogalmazza meg Nicole Notat, a francia munkásmozgalom egyik vezére (Smith, 2004 : 1) azokat a gondolatokat, amelyeket a francia politikai elit nagy része a mai napig oszt. A szociális Köztársaság megteremtésének igénye ugyanúgy a nagy francia forradalomban artikulálódik, mint a többi republikánus alapérték, de ezt az alapértéket csupán a második világháború utáni francia állam tudja megvalósítani. Ma, mint az egyik legnehezebben kivívott érték, a szociális modell védelme mozgósítja a legnagyobb tömegeket Franciaországban.

A Köztársaság eszméje, a republikánus értékrend a társadalmi igazságosságot is magában hordozza. Az „*État bienfaisant*”, a jóléti állam része annak a társadalomképnek, amelyet a francia forradalom tár elénk és mint ilyen, része a francia identitásnak is. A „szociális Köztársaság” megteremti a szolidaritás rendszerét, amely dogmává merevedik a francia társadalomban. A francia szociális modell, a szolidaritás rendszere olyan „*exception française*”, amely része azoknak az univerzális értékeknek, amelyekre alapozva tart igényt Franciaország továbbra is a nemzetközi politikai viszonyok befolyásolására. Hipotézisem bizonyítására a történelmi gyökerek vizsgálatával bemutatom, hogyan lesz a szociális köztársaság identitásképző elem, majd a francia kivételesség ezen a területen történő megnyilvánulásának funkcionális elemzésével bebizonyítom, hogy a szolidaritás rendszerének válságával az „*exception française*” gyengül, és aláássa a francia nagyhatalmi törekvések egyik alappillérét. A szociális modell a politikai elit retorikájában a hidegháború után az angolszász neoliberális modellel szemben egy olyan alternatívát szimbolizál, amelyet követve Európa francia vezetéssel az Egyesült Államok mellett egyenrangú fél lehet a nemzetközi porondon.

A társadalmi igazságosság eszmerendszere már az 1870-es évek végén politikai pártokká szerveződik, ezek a pártok építik ki a szolidaritás rendszerét. A francia identitásnak más a nagy francia forradalommal részévé vált ugyan, de csak a II. világháború hozza el annak gyakorlatba ültetését. Az ok egyszerű. A III. Köztársaság, amely következetesen életbe lépteti a modernitás projektet, a társadalmi igazságosság eszméjénél nehézségekbe ütközik. Thiers világosan látja, hogy „*A forradalom vagy konzervatív lesz, vagy semmi!*” A forradalom mítoszát csak akkor támogatja társadalmi konszenzus, ha abból kimarad a szolidaritás rendszere. A demokratikus eszméket megvalósító, ám a szociálisakat elhagyó III. Köztársaságban a Dreyfus-ügy segít, hogy a baloldali mozgalmak pártokká (szocialista és két radikális republikánus) fejlődjenek. A mozgalommá szerveződést a kommünárok visszatérése nagyban elősegíti. Rengeteget olvasnak és beszélgetnek, így folyamatosan tisztulnak le a szocializmus alapeszméi.

Már 1879-ben Marseille-ben megalakul az a nagy gyűjtőpárt, a *Partie Ouvrier* (Munkáspárt), amelyet mind a szocialisták, mind a kommunisták a mai napig elődjükként tisztelnek. Itt fogalmazódik meg elsőként, hogy a szociális Köztársaságot a demokratikus eszközrendszer használatával kell megteremteni. 1893-as választásokon

kerülnek be elsőként szocialista képviselők a parlamentbe. A baloldali mozgalom soha nem volt egységes, születésétől kezdve számos ellentmondásos eszme, áramlat fért meg benne. A két vezéralak, Jules Guèsde és Jean Jaurès is igen különböző nézeteket vallottak. Jaurès a független szocializmus megteremtőjévé vált, maga is a republikánus eszménykép megtestesítője. 1904-ben megalapítja a *L'Humanité*-t, majd egy évvel később, 1905-ben a Munkás Internacionálé Francia Szekcióját (SFIO), amely a hatvanas évekig a szocialisták legnagyobb pártja.

Míg kialakulnak azok az eszközök, amelyekkel a szociális köztársaságért folytatott harc a demokratikus köztársaság keretei között folyhat, a társadalmi egyenlőtlenség tovább növekszik. 1870-hez képest nincs jelentős elmozdulás a szociális viszonyok terén. Az első szociális törvények már a fiatal III. Köztársaság alatt létrejönnek – 1874-ben megtiltják a 13 év alatti gyermekek munkavállalását, illetve a 13 és 16 év közötti gyerekek munkavállalását 12 órára csökkentik, majd 1892-ben továbbcsökkentik 10 órára, 1898-ban pedig a nők és a 18 év alattiak munkavállalását 11 órára korlátozzák – de nincs egységes politikai akarat a társadalmi igazságosság beemelésére a republikánus modellbe. Az 1880-as és 1890-es években drámai sztrájkhullám söpör végig Franciaországon – 1884 Anzin (Zola *Germinal*jából olvashattunk róla), 1886 Decazeville, 1888 Corrèze-ben az útépítő munkások és a leghírhedtebb, 1891-ben a Fourmiesi mézszárlás, amely kilenc halálos áldozatot követelt. A sztrájkhullám letisztázza a baloldali pártok szociális kérdéshez való viszonyát. Sem politikai akarat, sem lehetőség nincs arra, hogy a szolidaritás rendszere létrejöjjön Franciaországban.

A fordulatot a II. világháború hozza el. A baloldal megerősödött tekintélye, a polgári oldal erkölcsi veresége lehetővé teszi, hogy a forradalom projektje, a szociális köztársaság megszülethessen, a társadalmi igazságosság, a szolidaritás rendszere, mint „kivételesség”, univerzális érték a francia identitás szerves részévé váljon.

A francia szociális modell igen sikeres, Franciaország adja az EU szociális modelljének az alapját. Jospin egyenesen úgy fogalmazott, hogy az angolszász dominanciájú globalizálódó világban Franciaország „fáklya az éjszakában”. A második világháború után az övéké a harmadik legdrágább „bölcsőtől a sírig” modell. A franciák 1998-ban a GDP 54%-át költötték szociális kiadásokra (a világon a legmagasabb összeget), itt hozzák a legtöbb munkavédelmi törvényt, itt növelik a nyugdíjakat a második legjobban a világon, a WHO pedig a francia egészségügyi ellátó rendszert világ legjobb egészségügyi ellátó rendszerének nyilvánította. A versenyszféra

produktív, támogatni tudja a magas adóalapot, franciák jól és biztonságban élnek. Ennek alátámasztására csak egy pár dolgot említenék: a francia alkalmazottakat szinte lehetetlen elbocsátani munkahelyeikről, 35 órás munkahét van, a fizetett szabadságok száma három-négyszerese a brit vagy amerikai szabadságnak. A franciáknak közpénzen épült fel az RER, a TGV, itt található a világ egyik legkorszerűbb tömegközlekedési hálózata. A társadalombiztosítás fedezi akár a gyógyfürdő-kúrát is, a gyógyszerárak 90-100%-át visszatéríti. Az oktatás széles körben hozzáférhető, a lakástámogatások magasak, a SMIC (minimálbért) az életszínvonalhoz igazították (Smith, 2004: 1-18).

Ennek ellenére a hetvenes évektől a szociális modell jelenti a legnagyobb problémát a mai Franciaországban. A szegénység folyamatosan nő (4,5 millió szegényt és 5 millió szegénységi küszöb körül élő franciát tartanak nyilván), a jövedelemkülönbség nagy, a munkanélküliséget pedig – amely a hetvenes évek előtt ismeretlen jelenség volt a franciáknál – nem sikerül jelentősen leszorítani. 1995-ben éri el a csúcserőérték 12,5%-kal. A nyugat-európai és az észak amerikai országok között Franciaország a legeredménytelenebb a munkahelyteremtésben és a 20. század utolsó negyedében itt nőtt a legradikálisabban a munkanélküliség. Míg a 2005. januári adatok szerint az országos munkanélküliségi ráta 10,1%, addig az ipari nagyvárosok peremkerületeiben a munkanélküliség 30-40%-os. A pályakezdők közötti munkanélküliség a hivatalos adatok szerint 30%-os, míg a fiatalok alulfoglakoztatottsága a becslések szerint 75% körül mozog. Azok a fiatalok, akik 2005. október 27. után kimentek az utcára ezzel a jövőképpel számolnak. A munka helyett a bűnözés enyhébb formái, illetve a drogkereskedelem jelenti a külvárosban a tisztességes megélhetés alternatíváját. Ugyanakkor Franciaországban költ az állam a nyugati világban a legtöbbet szociális kiadásokra.

Maga a szociális rendszer hipokrita rendszer. A franciák dogmaként hisznek abban, hogy a „szociális” kiadások növelése egyenesen aránylik a szolidaritás növekedéséhez és az egyenlőtlenségek csökkenéséhez. Azt gondolhatnánk, hogy a sokat hivatkozott erős francia szociális modell enyhíti a társadalmi egyenlőtlenségeket, ám erről szó sincs, inkább azt látjuk, hogy felerősíti azokat. A szociális juttatásokat ugyanis az állandó munkaviszonnyal rendelkező munkavállalók kapják, akik a munkavállalók kb. 60%-át teszik ki. Így a munkaerő 2/3-a védett, de ha figyelembe veszem, hogy az aktív korú lakosságnak csupán 59%-a dolgozik, akkor ez a védettség, máris csak 38%-ra vonatkozik. A modell haszonélvezői között vannak a nyugdíjasok, akik a lakosság 20%-át teszik ki. Számukra, de csakis számukra, a modell nagyszerűen működik.

Munkahelyeikről gyakorlatilag lehetetlen elbocsátani őket, 3-4-szer olyan hosszú fizetett szabadságot kapnak, mint az Egyesült Államokban, bőséges nyugdíj jár nekik, ingyenes a széles körű és jó minőségű orvosi ellátás. A minimálbér az átlagos fizetések 60%-a. A külvárosokban viszont elhanyagolható azoknak a száma, akik állandó munkaviszonnyal rendelkeznek. Az ideiglenes munkaszerződések pedig nem garantálják ugyanazt a szociális biztonságot. A szociális támogatások a munkavállalók tehetősebb 60%-hoz (vagy 38%) áramlanak, akik amúgy is jövedelembiztonsággal rendelkeznek és nem azokhoz, akik a leginkább rászorulnának. Az egyenlőtlenség, a szegénység, a munkanélküliség növekedésének a forrása maga a „szolidaritás rendszere”. A válság egyik oka tehát strukturális jellegű, a francia szociális modell működési zavaraira vezethető vissza.

A szolidaritás a nemzeteszmé, az önazonosság része, a republikanizmus megvalósulása. A válságot pedig tovább tetőzi, hogy a politikai elit szorosan köti a modellt a globalizációhoz. Az általános retorika szerint szociális modell problémái a francia határon kívül gyökereznek. Ahogy Jospin fogalmaz, létre kell hozni egy szociális Maginot-vonalat Franciaország határainál, vagy rendszeresen hivatkoznak arra, hogy a francia modell alternatíva lehet a „dzsungel-kapitalizmus” ellen. Nem véletlen, hogy a francia a globalizációra a „maîtrizer” szót használja, mesterévé kell válni, meg kell zabolázni. Tovább súlyosbítja a problémát, hogy az „*exception française*”-ként számon tartott modell túl drága, kihatással lehet gazdasági növekedésre. Így a válságba került szociális Köztársaság nem csak hogy nem képes modellértékűvé válni, így nem szolgálja a francia nagyhatalmi ambíciókat, de a gazdaságot visszafogva a nagyhatalmiság egyik alappilléret veszélyezteti. A jólét és fejlődés azon alapértékei, amelyet a francia forradalom megfogalmazott továbbra sem érvényesülnek, nem teremtik meg a szabadság, egyenlőség testvériség hármásán alapuló „ideális társadalmat”.

II. tézis: A francia nagyhatalmiság átértékelődése, Franciaország „kivételes” helyzetének erodálódása

Franciaország nagyhatalmi identitásának alapja az „erős és egységes” állam erodálódásnak indult. Ám a nagyhatalmi identitás nem csak egy belső, hanem egy külső erodálódási folyamaton is átmegegy. Egyrészt a francia kivételesség alapja a modernitás

értékrendszere, hiszen Franciaország, mint a „világ laboratóriuma” létrehozta a nyugati világ értékrendjének (francia felfogásban) egészét, azokat a kereteket, amelyek alapján a modern állam felépül. Másrészt a nemzetközi rendszer változása kikezdi a nagyhatalmiság hagyományos diplomáciai feltételrendszerét. Az értékek erodálódása aláássa azokat az alapokat, amelyek Franciaországot kivételes helyre emelték, illetve a rendszer változásával saját nagyhatalmi igényeit is újra kell pozicionálnia.

TÉZIS₂: A francia nagyhatalmiság eszmei alapja az ország történelmi szerepe. Franciaország, francia felfogásban a „világ laboratóriuma”. Itt jöttek létre azok a szellemi vívmányok, civilizatorikus minták, amelyek meghatározták az egész nyugati világot. Ennél fogva a Franciaország szerepe a világban útmutató, „kivételes”. Feladata ezeknek a vívmányoknak a terjesztése, a „barbár” világ „civilizálttá” tétele. A világ értelmezése történelmi kontextustól, a világpolitika nagyhatalmi konstellációjától függ. Európa a hagyományos színpad, amely idővel, a világ zsugorodásával és Franciaország kapacitásainak megfogyatkozásával már nem csak a nagyhatalmi fellépés terét kínálja, hanem a kitágult világban a francia hatalom multiplikálásának eszközévé válik. Hipotézisem alátámasztására megvizsgálom a francia nagyhatalmi identitás kereteit, Franciaország nemzetközi ambícióit és azok változását. Tézisem szerint az „*exception française*” erodálódása a megváltozott nemzetközi rendszer kereteit is érinti. A válság kettős természete itt is megmutatkozik. Egyrészt az eszmei háttér, a modernitás több évtizedes világválsága erodálja a franciák saját maguk által kijelölt kereteit, másrészt a nemzetközi rendszer ismételt változása a keretek változásával, a kivételesség erodálódásával jár együtt.

A vizsgálat hármasszintet választott, amely lefedi a francia külpolitikai mozgásteret. Az első szín, a francia nagyság hagyományos porondja: Európa. Míg az európai erőviszonyok határozták meg a világszínpadot, Franciaország kontinentális főhatalomként, ha rövid időre is, de elérte történelmi célját: a francia Európa megvalósítását. A világ kiszélesedésével, a gyarmatosítással és az új, nem európai hatalmak megjelenésével a francia hatalmi célok is kitágultak. Európa tehát egyszerre uralandó terület és egyszerre eszköz, hogy a világot a „*pax gallica*” szerint lehessen meghatározni. Ez a kettősség Európa esetében a mai napig tetten érhető. A „*l’Europe puissance*” megvalósítása az európai integráció létrehozásával kézzelfogható

közelségbe került, majd a hidegháború utáni bővülésekkel ijesztő módon erodálódásnak indult. A francia „*grandeur*” egyik meghatározó sajátossága, hogy Franciaországot nem képességei és erőforrásai teszik naggyá, hanem az identitás egyik központi eleme, Franciaország történelmi szerepe.

A vizsgálat mások színtere Franciaország külpolitikai mozgástere az angolszász globalizáció tükrében. A hidegháború utáni unipoláris világban egy másik hatalom ül azon a helyen, amely francia szempontból Franciaországot megilleti. Az Egyesült Államok szintén civilizációs küldetéstudattal rendelkező nagyhatalom, amely saját értékei és érdekei szerint formálja a világ arculatát, beleértve Franciaországot is. Bár ez a törekvés az európai színpadon éppúgy megnyilvánul mint a „harmadik világban”, mégis szükséges kiemelnünk, hiszen a világgazdaság működési mechnizmusai hatnak a legnagyobb kényszerítő és formáló erővel Franciaországra. Franciaország kénytelen beilleszkedni az angolszász logikájú gazdasági globalizációs folyamatba, amelyet – meg kell vallanunk – igen sikeresen végre is hajtott. Az Egyesült Államok, mint civilizatorikus nagyhatalom, az átlagos mértéken túl is jelentős hatással van Franciaországra. Franciaország folyamatosan az Egyesült Államok ellenében definiálja önmaga „misszióját” a világban. Világgazdasági kontextusban a civilizatorikus síkhoz képest igen kevés szó esik a francia alternatíváról. Ezen a területen található a talán legszembeötlőbb ellentmondása a francia nagyhatalmi identitásnak. Egyrészt ott a sikeres és teljes mértékű azonosulás és belesimulás a világgazdaságba, másrészt a „*mission civilisatrice*” diktálta hangos és erőteljes anti-amerikanizmus minden területen, ideértve a gazdaságot. A vizsgálat célja, hogy feltárja a fenti kettősség gyökereit és mozgatórugóit, illetve megkeresse azokat az alternatívákat, amelyek mentén a francia kül- és gazdaságpolitika ezen a területen meghatározza önmagát, az „*expection française*” erodálódásán, átalakulásán keresztül

A harmadik szín a harmadik világ, a volt gyarmatok, befolyási övezetek területe. Talán itt a leglátványosabb a francia jelenlét csökkenése, Franciaország kiszorulása az „újraosztandó világból”. A hagyományos francia érdekszférán, a frankofónián belül „France-Afrique”, Délkelet-Ázsia és a Csendes-óceán térségében fokozódik az amerikai és egyre jelentősebb mértékben a kínai jelenlét. Ez az a terület, ahol a francia kül- és gazdaságpolitika a leglátványosabban felvonultatja hagyományos diplomáciai eszköztudását, bár nyilvánvalóan nem túl nagy sikerrel. A befolyási szférák világa megfelelő kompetitív kapacitások híján a legnehezebben tartható a francia külpolitika számára. A modernitás általános válságával megváltozott értékrendszer, sőt, inkább az

értékrendszer értékelése egyre nehezebbé teszi a franciáknak a „*civilization française*” presztízsenek fenntartását. A megváltozott nemzetközi rendszer annullálta azokat az eszközöket, amelyekkel a franciák a megfelelő kapacitások és erőforrások hiányában térségbeli szerepüket fenntartották.

Összességében mindhárom területen, amelyek a francia külpolitika mozgásterét jelentik azt látjuk, hogy a nagyhatalmi keretek és a feltételrendszer változása mellett megjelenik a modernitás válsága is. Azok az értékek, amelyek alapján Franciaország kivételes helyre tarthat igényt – és a nemzetközi rendszerek alakváltozásai folyamán tart is igényt a bécsi béke óta – válságban vannak, erodálódnak. Másrészt a modernitás jó 30 éves válságához csatlakozott a nemzetközi rendszer egy újabb alakváltozása, amelyre a francia külpolitika kell hogy rendelkezzen megszokott válaszokkal. A jelenlegi elhúzódó külpolitikai útkeresésben, a nemzetközi rendszer változására adott elhúzódó és bizonytalan válaszban a modernitás értékválságát érhetjük tetten. A kutatás célja, hogy a kettős válság fényében vizsgálja a francia nagyhatalmiság problémáit a hidegháború utáni nemzetközi rendszerben.

Franciaország kivételes helyzetének erodálódása az európai integráció élén

Európa Franciaország számára a nagyhatalmi politizálás természetes színtere. Franciaország külpolitikájának mélyén, nagyhatalmi státuszának sarokpontjaként a különlegesség-tudat áll. Franciaország történelmi szerepe – mondják a franciák –, hogy a világ sorsának alakító nagyhatalma legyen. Ő az a nemzet, amely a francia forradalommal olyan értékeket adott a világnak, amelyek azóta is a nyugati világ alapértékei. A nagy francia forradalom létrehozta a modernitás projektet, megmutatja azt a társadalmi modellt, amelynek beteljesítése létrehozhatja az ideális társadalmat, ahol az állampolgárok a „szabadság, egyenlőség, testvériség” égisze alatt, jólétben és folyamatos fejlődésben élhetnek. A modernitás projektet a nyugati világ a sajátjának vallja, így az alapvetően francia értékek univerzálissá váltak. A franciák történelmi szerepe tehát, hogy a világ számára utat mutassanak, civilizálják azt. A „*mission civilisatrice*” az, amely mozgatja és igazolja a francia nagyhatalmi törekvéseket. Ez a nagyhatalom koncepció vált a modernitás-projekt bukásával és a nemzetközi rendszer alakváltozásával tarthatatlan pozícióba. Az Egyesült Államok vezette unipoláris világban már retorika szintjén sem tartható az az elképzelés, hogy Franciaország a

világot meghatározó hatalom lenne. Franciaország kontinentális főhatalom, az ország hatalmi viszonyai, ambíciói hagyományosan meghatározzák Európa történelmét, Európa pedig kijelöli azt a keretet, amelyben a francia nagyhatalmiság gondolkozhat. Franciaország önmagát mint „kivételes nemzetet” tekinti az európai hatalmi koncertben. Ez a kivételesség tudat, az „*exception française*” az, amely meghatározza a francia nagyhatalmi öntudatot. Ennek a nagyhatalmiságnak már az abszolutista államtól kezdve az excepcionalizmus, a francia kivételesség volt az egyik alapvető jellemzője. A hidegháborús nemzetközi rendszer összeomlása, a globalizációs folyamatok felgyorsulása, a sűrűsödő és mélyülő interdependenciák jelentősen megváltoztatták az európai rend problematikáját. A Szovjetunió összeomlása, Csehszlovákia és Jugoszlávia széthullása, a német egység olyan mélyreható változásokat hoztak, amelyek alapvetően átrajzolták a kontinens erőviszonyait. A francia kivételesség erodálódni kezdett.

A kivételesség tudat egyidős a francia európai hatalommal. A nagy francia forradalom óta Franciaország, mint kontinentális főhatalom, Európa megosztottságából profitál. Az „*exception française*” a francia különleges státusz ezen az európai megosztottságon alapszik. Európa megosztottságának felszámolásával, a keleti kibővüléssel ez a „különleges” státusz került veszélybe. Hipotézisem alátámasztására megvizsgálom a francia nagyhatalmi identitás kereteit, Franciaország nemzetközi ambícióit és azok változását. A vizsgálatot két síkon folytatom. Egyrészt bizonyítom, hogy az integrálódó és bővülő Európa egyre kevésbé francia-központú Európa, egyre kevésbé nyújt keretet a francia hatalom multiplikálására. Másrészt bizonyítani kívánom, hogy Franciaország nincs más választása, mint nagyhatalmi ambícióinak Európán keresztüli használata. A vizsgálatot – az előző részhez hasonlóan – történelmi és funkcionális szinten folytatom. A történelmi vizsgálat keretein belül kimutatom a francia külpolitika kontinuitását, a funkcionális megközelítéssel pedig feltárom a jelenlegi válság okait és lehetséges kimeneteit.

Franciaország, mivel Napóleon után már nem tudott a világpolitika egyedüli meghatározó szereplője lenni, a nemzetközi rendszerek alakváltozásainál kénytelen volt a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodni, nagyhatalmi ambícióit átmenteni. Elsőként az 1815-ös bécsi kongresszussal létrejött nemzetközi rendszer volt az, amely a francia törekvéseket visszafogta. A klasszikus bécsi kongresszusi rendszer, mint az első

tudatosan kialakított biztonság-rezsim a nemzetközi rendszerek történetében, az európai biztonság intézményesítésével garantálta az erőszak kizárását a rendszerből. Az új nemzetközi rendszer működésének kulcsa a kooperáció, a vesztes hatalom beillesztése volt a rendszerbe. Ez egész gyorsan, már 1818-ban megtörténik, létrejön a pentagonális, öthatalmi szövetség. A rendszer logikája szerint a kontrolálatlan egyensúlypolitika előbb-utóbb háborúhoz vezet, ezért az öt nagyhatalomnak különleges felelősséget kell vállalnia Európa egészéért, a stabilitásért és a biztonságért. A nemzetközi rendszer homogén és rugalmas volt, létrejött egy homogén nemzetközi politikai kultúra, amelyben az ideológia korlátozott szerepet játszott, illetve rugalmas volt, mert a szövetségi rendszerek átjárhatóak voltak. Létrejöttek a klasszikus érdekpolitika feltételei, szövetségek ideológiai megfontolások nélkül, konkrét esetekben jöttek létre. Franciaország ebben a rendszerben mint vesztes integrálódik, sőt Napóleon negatív integrátor szerepet játszik, de különleges státuszát megőrzi, hiszen vesztes hatalomként egyenrangú tagja a Szent Szövetségnek. Hatalmi pozícióinak fenntartásával különleges státusza, megmarad, de már nem „*grand nation*” többé, pusztán egy a nemzetek között. Geopolitikai elhelyezkedése, történelmi küldetéstudata, azonban továbbra is Európa vezető hatalmaként láttatja magát a francia külpolitikai retorikában.

Az I. világháborút követően az új rendszerben sem tud hegemon pozíciókra szert tenni. Bár a Versailles-Washingtoni békerendszer után a kontinensen Franciaország marad az egyetlen számottevő hatalom, a *Pax Gallica* hatalmi tartalékai igen korán kimerülnek és már 1925-től a *sécurité* defenzív külpolitikai irányzata kerekedik felül. Az I. világháború után felállt a kontinensen markánsan a francia érdekeket tükröző hatalmi egyensúly tehát nem maradt sokáig változatlan. A franciáknak nagyon hamar alkalmazkodni kellett a két háború közötti nemzetközi rendszer hatalmi viszonyaihoz. Ám hatalmi pozíciók kiüresedése mellett továbbra is, az európai megosztottságból profitálva erőteljesebb hatalmi politikát folytat, mint amit erőforrásai lehetővé tennének.

A II. világháborút követő hidegháborús nemzetközi rendszer pedig erőteljesen próbára tette a fokozatosan kiüresedő francia nagyhatalmi pozíciókat. Vichy Köztársasága a Hitleri Európa-kép mellett köteleződött el, de Gaulle Szabad Franciaországa pedig igen nagy nehézségek árán tudott csak az antifasiszta koalícióval együttműködni. Franciaország felszabadítása után de Gaulle célkitűzése a nagyhatalmi pozíciók visszaszerzése is csak jelentős brit és szovjet segítséggel, erős korlátok között valósulhatott csak meg. A formálódó bipoláris rendben Franciaország erőteljes kísérletet tesz a klasszikus 19. századi egyensúlydiplomácia folytatására, megpróbált

kívül maradni az alakuló két tömbön. 1947-re azonban világossá válik, hogy az új nemzetközi rendszer logikája nem teszi lehetővé a tömbön kívül maradást. Franciaország – annak ellenére, hogy ekkorra már végképp kiürülnek hatalmi tartalékai – ekkor sem adja fel vízióját, amely Európa vezető hatalmaként definiálja a francia államot. Egyrészt az európai integrációs folyamat elindításával, az európai megosztottságot ismét saját javára fordítva megszilárdítja európai nagyhatalmi pozícióit. Másrészt az európai kereteket, a megosztott Európát kihasználva erőteljes kísérletet tesz a régió nemzetközi hatalmi pozícióinak visszaállítására természetesen francia vezető szerep mellett. Az Európai Közösség keretein belül a francia hatalmi törekvések egyértelműen profitálnak a rendszer megosztottságából, hiszen a Közösség fenntartásának politikai költsége igen alacsony, Franciaországnak nem kell szuverenitását túlzott mértékben korlátoznia.

A háború után, főként az V. Köztársaság hajnalától Franciaország úgy jellemezte magát, mint aki különleges helyet foglal el az európai rendszeren belül. Az állam egyrészt a bipoláris rendszeren belül kulcsszerepet töltött be a nyugati szövetségi rendszer tagjaként, másrészt kívül állt a rendszeren, mint akit kevésbé kötnek a rendszer korlátai. Franciaország egyszerre tekintett úgy magára, mint az európai egység alakítójára, egy olyan nemzetre, amelynek különleges szerepe van Európa jövőjének alakításában és mint olyan nemzetre, amelynek hatalmi ambíciói túlmutatnak Európán. Az európai megosztottság vége véget vetett azoknak a feltételeknek is, amelyek megkönnyítették a francia kivételesség biztosítását. Előtérbe hozták a nagyhatalmosság kiüresedésével járó dilemmákat, amelyekkel Franciaország az ötvenes években képtelen volt szembenézni, azután pedig sikeresen megbújtak a gaullizmus köpenye alatt.

A hidegháború után ismét kiüresednek a rendszer feltételei, amelyek ezt a bizonyos „nagyság” politikát lehetővé tették. Az integrálódó és bővülő Európa egyre kevésbé francia-központú Európa, egyre kevésbé nyújt keretet a francia hatalom multiplikálására. Európa leértékelődésével a világpolitikai porondon Franciaországnak az a kerete is leértékelődik, amelyben hagyományosan elég a vezető szerepet megszereznie. Ekkor nem elég a francia vezető szerep biztosítása, párhuzamosan az európai pozíciókat is javítani kell a világpolitikában. Megindul a francia identitásban a „grandeur” szerepének átértékelése, lassú, óvatos, egyelőre jelzésértékű folyamatot láthatunk. Az európai integráció bővülésével fellazul a hagyományos francia érdekérvényesítési keret, a francia pozíciók a hidegháború után leértékelődnek.

Franciaország új típusú vezető szerep megteremtésére kényszerül rá Európában, az új típusú (*issue area*) szövetségi rendszer létrehozásával párhuzamosan.

Franciaország és a globalizáció – a dirigizmus erodálódása

A vizsgálat másik, az elsővel szorosan összefüggő területe a világszínpad. Franciaország maga is civilizatorikus küldetéstudattal rendelkezik, a politikai elit retorikájában folyamatosan jelen van, az ország helyzetétől függetlenül a világfolyamatok befolyásolásának igénye. Az 1990-es évektől felerősödött az a külpolitikai retorika, amely támadja az Egyesült Államok hegemoniáját, illetve az angolszász típusú neoliberalizmust. A francia hatalmi identitás problémája, hogy a „*mission civilisatrice*” értékei folyamatosan ütköznek a másik (Nagy-Britannia, USA) civilizatorikus missziótudattal rendelkező hatalommal. A külpolitika kérdése, hogy lehet-e a fentiekkel szemben megfogalmazott ideológiára alternatív hegemoniát alapozni, ha a francia politika az egységes Európa élén tud maradni?

Az Egyesült Államok, mint civilizatorikus missziótudattal rendelkező ország, amely a jelenlegi unipoláris világban hegemon pozíciókkal bír és erőteljesen befolyásolja Franciaország hatalmi pozícióit, illetve társadalmi értékeit, biztos támpontot jelent az ország önmeghatározása számára. Franciaország sok tekintetben az Egyesült Államok ellenpólusaként definiálja magát, még ha ennek megvalósítása a retorika szintjén is marad. A modernitás válságával széttöredező hagyományos francia identitás a külpolitika területén az Egyesült Államokkal ellentétes értékrendet fogalmaz meg, az unipoláris világban pedig megpróbál olyan hatalmi formációt teremteni, amely szintén az angolszász globalizációval szemben határozza meg magát.

Már a II. világháború után, mikor Franciaország kénytelen belátni, hogy nem képes a világfolyamatok befolyásolására, megindul a „*mission civilisatrice*” átmentése: az Egyesült Államokkal szemben a retorika illetve kisebb konfrontációk szintjén, gyarmatbirodalommal szemben pedig a „*mondialisation*” külpolitikája, a frankofónia fokozott kiépítése erősíti fel ezeket a törekvéseket.

Az Egyesült Államokkal és a világgazdasággal szemben megfogalmazott francia kritikák erősen retorikai jellegűek. Egyrészt a hidegháború alatt Franciaország soha nem

vállal olyan kockázatot, amely a nyugati tömbbel való szakítást komolyan kockáztatná, pusztán a politikai viszonyok által behatárolt mértékben megindítja saját (és itt Európa, mint francia vezetés alatt álló tömb a saját része) mozgásterének bővítését. Másrészt a francia gazdaság alapja is a globalizálódó kapitalista gazdaság és látni kell, hogy a franciák igen jól alkalmazkodnak a gazdasági realitásokhoz, több ágazatban világelső, francia multik a világkereskedelem élvonalában vannak. A retorika és a gazdaság éles ellentétbe kerülnek egymással. A válság folyamat itt is abban érhető tetten, hogy a hagyományos francia kivételesség, a dirigizmus erodálódik. A gazdaság strukturális változások alatt áll, zajlik a privatizáció. Ahhoz, hogy Franciaország Európa élére álljon fel kell adnia nemzeti gazdaságpolitikai „különbözőségeit”. Például, hogy a liberalizált európai energiaipar élén maradjon, privatizálnia kell a hagyományosan állami tulajdonban lévő energetika ipari óriásait, az *Electricité de France* –EDF, és a *Gaz de France* – GDF-et. Ennek a folyamatnak vagyunk tanúi.

Másrészt Franciaország erősen összemossa a modernizáció fogalmát az amerikanizációval. Az 1950-es években a fogyasztói társadalom kiépülése olyan sokkot jelentett az országnak, amelyet bizonyos értelemben a mai napig nem hevert ki. Az „amerikai álm” megjelenése, mint életmód alakító tényező megerősítette az az érzést, hogy valami lényegi francia elveszett, Franciaországot „leigázta” egy másik missziós küldetéstudattal rendelkező hatalom, és új értékeket adott neki. A francia identitást mélyen érintette megrendítette a változás. A *Front National* és követői ezt az érzést elevenítik fel és lovagolják meg sorra. De nem feltétlenül kell a politikai paletta szélére mennünk azért, hogy az ötvenes éveknek nagy sokkjának mai hatásait vizsgáljuk. Mind a baloldal, mind a jobboldal retorikájában megtaláljuk a nosztalgiát az „elveszett Franciaország” iránt. A választók a mai napig megszólíthatók az amerikai TV-műsorokat japán készülékeken néző fogyasztók rémképével. Franciaország ennek az életmódnak az ellensúlyozására kell, hogy alternatívát jelentsen – mondja a francia retorika.

A „*Thier Monde*” és a mondializmus nehézségei

Európa mellett a francia külpolitika hagyományos színtere a volt gyarmatok, jelenlegi befolyási övezetek világa. Franciaország számára a kettő nem feltétlenül esik egybe. Nagyhatalmi identitásából kifolyólag az ország mint a „barbár” vidékekre a

„civilizációt”, a modernitás ígéreteit elhozó hatalomként látta és látja önmagát. Franciaország egyre inkább kiszorul Kína és az Egyesült Államok javára saját befolyási övezeteiből és egyre kisebb mozgástere van a világporondon.

A kutatás altézise szerint Franciaország különleges helyzete a „harmadik világban” is megingott. Egyrészt a gyarmati bűnökkel való szembenézés után nem tartható a „mission civilisatrice” alapgondolata: miszerint Franciaország a „barbár” világba elhozza a civilizációt. Ennek a logikának a folytatásaként a modernitás projekt egész világra kiható válsága elveszi a francia nagyhatalmi identitás alapját. Másrészt a nemzetközi rendszer ismételt alakváltozásával ismét kiürülnek a francia nagyhatalmiság alapjai, amelyek a hidegháborús rendszerben diplomáciai és geostratégiai előnyöket adtak a franciáknak.

A kutatás meg kívánja vizsgálni a francia külpolitika hagyományosan kiemelt területeit: a volt gyarmatokat, a befolyási övezeteket. Hangsúlyt fektetnek a gyarmati szerkezet sajátosságainak vizsgálatára, amely megvilágítja a jelenlegi kapcsolatok nehézségeit, illetve a francia diplomáciai mentalitást a térségben. A Közel-Kelet, mint a francia nagyhatalmiság lakmuszpróbája, illetve a Földközi-tenger medencéjének stabilitása szintén jól mutatja a francia külpolitika alkalmazkodási kényszerét. Afrika, illetve a Csendes-óceán térsége, majd Ázsia frankofón részein szintén sajátos változásoknak vagyunk tanúi. Latin-Amerikában, ahol a franciáknak nincsenek hagyományai a francia külpolitika aktivitása azt mutatja, hogy a politikai elit tudatában van a koherens nagyhatalmi politika kidolgozásának, a mozgástér bővítésének.

Franciaország mély és elhúzódó válságban van. A válság mélyén a francia kivételesség, az „exception française” erodálódása áll. Franciaország mint a nyugati civilizáció univerzális értékeinek, a modernitás-projektnek a szülőhazája, kivételes helyre tart igényt a nemzetközi rendszerben. A kivételességek felszámolódásával hagyományos hatalmi identitása bomlik meg. Ennek az identitásnak alapelemei több síkon is változásnak indulnak. A nemzetközi rendszer változása a kivételes francia helyzetet is felszámolja. Így a válság kettős síkon zajlik. Egyrészt a republikánus alapeszmék, a hatalmi identitás eszmei háttere indul bomlásnak, másrészt a nemzetközi

rendszer átrendeződésével Franciaország saját hatalmi státuszát kénytelen lesz ismét – ahogy a nemzetközi rendszerek alakváltozásainál már láttuk – a megváltozott nemzetközi rendszerhez igazítani, kivételes geostratégiai, kulturális helyzetét új formában átmenteni.

I.

A REPUBLIKÁNUS ÉRTÉKEK VÁLSÁGA – AZ „EXCEPTION FRANÇAISE” ERODÁLÓDÁSA

A republikanizmus Franciaországban az állam identitásának sajátos megtestesülése. Az „*exception française*”, a francia kivételesség egyrészt a republikánus értékekre épül, hiszen Franciaország, mint a modernitás projekt elindítója, meghatározta a nyugati civilizáció értékrendjét. Franciaország a nagy francia forradalommal, értékeket és programot adott a nyugati világnak. A „szabadság, egyenlőség, testvériség” hármásának értékei kijelölték azokat az univerzális értékeket, amelyeket a nyugati világ a magáénak vall. A modernitás projekt célja, a modern társadalom megvalósítása, amely a jólét és a fejlődés ígéreteivel elhozza a „földi minden világok lehető legjobbját”. Franciaország kivételes nemzet, hiszen mint a „történelem laboratóriuma” megmutatta a helyes utat a modern társadalom megvalósításának célja felé.

TÉZIS₁: Feltételezésem szerint Franciaország jelenlegi elhúzódó, mély strukturális és intézményi válsága szoros kapcsolatban áll a nemzetközi rendszer változásával. Franciaország hagyományos hatalmi pozícióinak kulcsa az egységes, erős állam az utóbbi harminc évben fokozatosan meggyengült. Ezt a fokozatos gyengülést gyorsította fel a hidegháborús nemzetközi rendszer felbomlása. Hipotézisem alátámasztására elsőként a republikánus értékek erodálódását vizsgálom meg. A vizsgálat során bizonyítani fogom, hogy a republikánus alapértékek felhígulása az egységes erős állam alapjait ássa alá. A bizonyítást a francia alkotmány által definiált négy alapértéken („*Franciaország egy és oszthatatlan, demokratikus, laikus és szociális köztársaság.*”) végzem el. Az alapértékek történeti és funkcionális vizsgálata során bebizonyítom, hogy Franciaország válsága a kivételességek, az „*exception française*” erodálódására vezethető vissza, a modernitás projektje nem váltja be a „szabadság, egyenlőség, testvériség” republikánus ígéreteit.

Franciaország kettős válságának kulcsa a francia „kivételesség” erodálódása. A kivételesség egyik nagy alapját a republikánus értékek adják. A modernitás válságával –

amely már a hatvanas években megkezdődött – fellazultak a francia identitás alapját adó republikánus alapértékek is. Az egy és oszthatatlan, a demokratikus, a laikus és a szociális köztársaság, amely a francia alapértékek, az önértelmezés republikánus kereteit jelölték ki, válságba került. Ezt a válságot erősítette fel a hidegháborús nemzetközi rendszer felbomlása, mikor az államok újradefiniálták helyüket a megváltozott világban. Franciaország identitásválságával küzdve nehezen alkalmazkodott azokhoz az egyébként is számára kedvezőtlen folyamatokhoz, amelyek az új nemzetközi rendszert jellemezték.

Az egy és oszthatatlan köztársaság a sajátos francia politikai nemzetfogalomra utal. Az állam és állampolgár viszonya az önkéntes választáson alapul, az állampolgárok politikai döntésükkel köteleződnek el az államnemzet felé. Az állam cserébe nem tesz különbséget az állampolgárok között, sem a pozitív, sem a negatív diszkrimináció fogalmát nem ismeri el. Az állampolgárok közössége egy és oszthatatlan. A modernitás válságával a nemzetfogalom kettős bomlásnak indul. Egyrészt visszatérnek a „tradicionalista”, még a monarchiához kötődő elemek, a fogalom etnicizálódik. Ezt a folyamatot jelzi a szélsőjobb előretörése. Másrészt a birodalmi identitás a gyarmatbirodalom felbomlásával európaizálódik, az európai identitás átalakítja a hagyományos nemzeti identitást.

A hidegháború okozta változások mindkét folyamatot erősítették. A Front National nem kis részben a nemzetközi viszonyok változása miatt tudott komoly tényezővé válni a politikai palettán. Európa jellegének megváltozása, a globalizációs és regionalizációs folyamatok erősödése szintén az identitás válságát erősítette.

A demokratikus köztársaság politikai intézményrendszere, a centralizált államszerkezet, az etatizmus „*exception française*” egyik megnyilvánulása. Az állam, a nemzet mint politikai egység megszervezésében kulcsszerepet játszik. Legfőbb feladata a republikánus értékek védelme, és mint azok letéteményese alapvető változásokon megy át. Egyrészt az állam központi szerepe, „omnipotenciája” megkérdőjeleződik, hiszen az állam legfőbb feladata, a republikánus értékek védelmezése a republikánizmus válságával alapjaiban rendült meg.

Másrészt a hidegháború végével beállt nemzetközi rendszerben az Európai Unió fejlődési irányai (megváltozott szuverenitás, intézményi együttműködés, az államigazgatás igazodása a hatékonyabb érdekérvényesítési formákhoz) szintén a központi állammodell bomlását segítik elő. A decentralizáció, a jogkövető állam és a politikai elit változása területén indul meg az etatizmus bomlása a leglátványosabban.

A laikus köztársaság a szekularizált állam és szekularizált társadalom eszméjét valósítja meg. A laicitás, mint a társadalom integráló elemének bomlása veti fel a közvélemény irányába is a leglátványosabban a fejét. Az úgynevezett „fejkendő-ügyek” kapcsán egyenesen a vallásszabadság korlátozásával vádolták meg Franciaországot, az „Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának” hazáját. A francia logika torzulása, amely eredetileg az egyenlőséget van hivatva fenntartani a társadalomban, torzult, hiszen emberek egy csoportját alapvető jogaik gyakorlásában korlátozza, a bevándorlókat pedig nem integrálja megfelelően a társadalomba. Mindez szorosan kötődik a modernitás válságához, hiszen a francia integrációs modell bomlása egybeesik ezzel a folyamattal.

A nemzetközi rendszer változása a bevándorlás kérdésével akut problémává tette a társadalmi integrációs modell problémáját. Az egyén integrálása helyett a közösségek integrálásának kérdése a francia társadalomban nyílt társadalmi vita tárgya.

A szociális köztársaság a franciák számára a szolidaritás eszméjének megvalósulása. A „szabadság, egyenlőség, testvériség” elvei alapján álló, a haladás és a jólét programját megvalósító idealizált modern társadalmi modell alapja az állampolgárok anyagi gyarapodásának biztosítása. A forradalom alapgondolata, a szegények és a leszakadók integrálása a társadalomba, dogmává merevedett. A dogma középpontjába, a rászorulókat helyett a középosztály szociális ellátása került. Meritokrácia helyett erős arisztokrácia került a szolidaritás eszméjének szívébe. A hidegháború utáni nemzetközi rendszer egyik jellemző folyamata a globalizáció. A felgyorsult gazdasági globalizáció logikájának középpontjában a mitizált versenyképesség áll, amelynek fenntartása és elérése leépíti a francia és egyéb szociális mítoszokat.

A republikanizmus célja a forradalom alatt megteremhetőnek kikiáltott ideális, modern társadalom megvalósítása. A modernitás eszmei és társadalmi programjának kudarcával a francia republikanizmus lassan, fokozatosan szembesült. Ez a fokozatos bomlási, erodálódási folyamatot gyorsította fel a nemzetközi rendszer legújabb alakváltozása. A republikanizmus szívében álló „*exception française*” erodálódásnak indult. Az alábbiakban az egyes területeken zajló átalakulási/válság folyamatot vizsgáljuk meg részletesebben.

AZ „EGY ÉS OSZTHATATLAN” KÖZTÁRSASÁG – A FRANCIA NEMZETKONCEPCIÓ ERODÁLÓDÁSA

Franciaországra hagyományosan az államnemzet, az *état nation* archetípusaként tekintünk. A francia nemzet politikai közösség, amelyet nem a vérségi, születési kapcsolat, hanem az együttélésre irányuló közös politikai akarat tart össze. A francia állampolgárság testesíti meg a nemzethez való tartozást. A francia nemzetalkotó logikában állampolgár és állampolgár között nincs francia vagy franciább, főleg pedig nem vérségi alapon vagy a születési hely szerint. Ez az archetípus lazult fel az utóbbi 30 évben erőteljesen, és a francia nemzeti identitás 180 fokos fordulatot hajtott végre. Franciaországban radikálisan megkérdőjeleződött a függetlenség és a szuverenitás hagyományos koncepciója. A nemzeti identitás, a nemzettudat egyre kevésbé oszthatatlan. A franciák és az *état-nation*, a nemzetállam kapcsolata alapvető változáson ment keresztül.

Hipotézisem alátámasztásához az első terület, amelyet megvizsgálom a republikánus értékek területe. Azt vizsgálom, hogy a republikánizmus alapértékeinek fellazulásával hogyan rendül meg az az alap, amelyre Franciaország hagyományosan hatalmi pozícióit alapozza. A republikánus értékek közül a vizsgálat első tárgya az „egy és oszthatatlan köztársaság”, a francia nemzettudat, nemzeti identitás. A nemzet a francia exepcionalizmus egyik területe. Bizonyítom, hogy a nemzeti identitás alapvető változása, válsága aláássa a republikánus értékek integráló képességét. A republikánus értékek meggyengülése pedig az „egységes, erős állam” hagyományos koncepcióját, amelyre Franciaország hatalmi igényeit alapozza. A republikánus nemzeti identitást két oldalról jövő támadás fenyegeti. Az egyik a szélsőjobb erősödése, amely nemzetfogalma a republikánus nemzetfogalomtól eltérő alapokon áll, megbontja az identitás hagyományos értelmezését. A másik az identitás európaizálódása, amely a hagyományos birodalmi identitás helyett új orientációt ad a franciáknak. A bizonyítás során megvizsgálom a fogalom történeti koncepcióját, kimutatom annak integratív céljait. A fogalom funkcionális vizsgálatával pedig bemutatom a fogalom integráló képességének válságát.

A társadalom integrációjának egyik hagyományos területe a nemzeti identitás. A francia politikai nemzet, az „*état-nation*” modellértékű, olyan „*exception*”, amely a francia logika szerint univerzális értéket adott a világ számára. A nemzet oszthatatlansága, egysége teremti meg azt az egységes Franciaországot, amely a nemzetközi porondon Richelieu-től Chirac-ig Európa, a világ alakítására törekszik. A modern nemzetfogalom a francia forradalom terméke ugyan, de az „egy és oszthatatlan” nemzet megteremtését az abszolutista állam tüzi zászlajára. A nemzetfogalom integráló szerepe megkérdőjelezhetetlen, ám kezdetektől fogva megosztott. Ez a megosztottság erősödik fel a hidegháború után és vezet a ma tapasztalható erőteljes identitás válsághoz.

A NEMZETKONCEPCIÓ, MINT A FRANCIA NEMZETI IDENTITÁS ALAPJA

Hogyan alakul ki a nemzeti identitás integratív jellege? Az őslakos gallok és frankok történelmi közössége, akik Klodvig óta a „természetes határokon”¹ belül élnek és tökéletesen tudatában vannak kollektív identitásuknak, csupán egy retrospektív mítosz. A nemzetfogalom kettőssége egyrészt a bonapartista és a jakobinus hagyományban gyökerezik, amelyet a mai napig a legletisztultabb formában a politikai paletta szélein álló erők nemzetfogalmában érhetünk tetten. Másrészt történeti kialakulásának gyökerei a társadalmi integráció mikéntjéhez kötődnek.

Bár a modern nemzet fogalmát a nagy francia forradalom teremti meg, a nemzeti öntudatot már a 14. század végétől megtalálhatjuk Franciaországban. A jelenség nem utolsósorban arra az erőszakos franciásítási folyamatra vezethető vissza, amely a Párizst körülölelő kis területről indult ki a 10. században és nagyjából az 1500-as évekre érte el a jelenlegi határokat. A Capeting és a Valois királyok fennhatóságukat csak hódítások és annexiók hosszú során keresztül tudták a párizsi központra, az Île-de-France-on túl Normandiára, Akvitániára, Burgundiára, Provence-ra és a Breton-félszigetre kiterjeszteni. A 16. század közepére a modern „hexagon” legnagyobb részét – délnyugaton a baszk és a katalán enklávék, délkeleten Nizza és Savoya, keleten pedig Elzász-Lotaringia kivételével – már a magukénak tudhatták. Még ekkor is

---

¹ A természetes határok jelszavát a nagy francia forradalom és Napóleon tüzi zászlajára. A fogalom arra utal, hogy Franciaország határait ki kell tolni olyan „természetes” földrajzi határokhoz, mint pl. a Rajna. (ld. bővebben Diószegi, 1997).

Franciaország olyan területek laza egybefonódása maradt, amelyek hosszú és sérülékeny határokkal, a félfudális helyi vámok és plurális lojalitások egyvelegével rendelkeztek, földrajzilag és nyelvileg megosztottak, társadalmi és vallásháborúktól taglaltak voltak. Csak a 17. és a 18. században az abszolutista állam kiépülése – annak központosított adminisztratív rendszerével és állandó hadseregével – az, amellyel a nemzetépítés igazán elkezdődik. Az nemzetállam kiépítésében nagy szerepet játszik az ipari forradalom, amely létrehozza az egységes belső piacot, a nemzetgazdaságot. A nyelvtörvények a korai időszaktól kezdve segítik az egységes francia nyelv és francia kultúra kialakítását (ld. bővebben Hahner, 2002 és Price 2001). A francia állam központi szerepét mutatja a nemzet megalkotásában maga a nyelv is. Franciául a nemzetállam „*état-nation*”, az állam előtt áll a nemzet. Franciaország sokkal korábban „állam” volt már, mint ahogy „nemzetté” vált. A helyi dialektusok és kultúrák elnyomása az 1789-es forradalom után sem állt meg és még ma is tart.

A forradalmat megelőzően a király testesítette meg a nemzetet és a király személyén keresztül a nemzet egyesült az állammal. A forradalom után a nép testesítette meg a nemzetet, pontosabban a „harmadik renddel” bővült ki a nemzetfogalom. Mint már említettük, a francia nemzet eredendően politikai koncepció. A francia köztársaság tagjának lenni elsősorban politikai választás, akarat kérdése. „Mindennapos népszavazás”, ahogy Renan mondja (Renan, 1995 : 171-187) majd 100 évvel a forradalom után. Az uralkodó nézet szerint az állam feladata és értelme a republikánus értékek védelme. Ezt a feladatot ruházta rá a nemzet. Az állami szuverenitás a nemzetért és a nemzeten keresztül („*pour la nation et par la nation*”) teljeseedik ki. De Gaulle miniszterelnökeként Michel Debré úgy fogalmazta meg, hogy az állam nem más, mint a nemzet érdekeinek a megtestesülése („*l'État est l'expression de l'intérêt général de la nation*”) (idézi Larsen, 1997 : 88).

Így az állam fogalma – a Rousseau-i értelemben véve – az általános akarat kifejeződése. A maga teljességében testesíti meg a nemzet republikánus értékeit, illetve ezek védelmezőjeként lép fel. A állam legyen erős és avatkozzon be a nemzet ügyeibe azért, hogy megvédhesse a republikánus értékeket annak mindenkori ellenségei ellen. Még akkor is, ha a mindenkori politikai elit tagjai nem értettek egyet a megvalósítás módjában, lényegében az erős államot, illetve annak gazdasági szerepvállalását illetően konszenzusról beszélhetünk. Nagy-Britanniával összehasonlítva a franciák számára az állam – amely erős univerzális értékekkel rendelkezik – olyan politikai képződmény, amelynek természete az intervenció. Az állam legyen intervencionalista, szerepe legyen

több mint pusztán éjjeliőr a szabad piac felett. Az állam a republikánus értékek letéteményese, de ez az állítás absztrakt, nem megfogható: azok konkrét megtestesülése pedig gyakran vitatott.

Az a nézet, hogy az állam a republikánus értékek őrzője és legfőbb letéteményese, egészen a nagy francia forradalomig nyúlik vissza, mikor is a jakobinus államértelmezés győzelmet aratott a girondista felett. A jakobinusok értelmezésében a gyenge állam fenyegetést jelent a szabadságra és azokra a republikánus értékekre, amelyeket a nemzet kifejezett. A forradalom óta a girondi nézet folyamatosan vitatja a jakobinus államfelfogást, a girond szkeptikusabb az erős államot illetően. Nem mondhatjuk azt sem, hogy a teljes decentralizáció mellett állnának, a központi ellenőrzés bizonyos fokát szükségszerűnek tartották. A föderalista követelések, amelyek a girond államfelfogásából származnak Franciaországban nagyon erősek voltak az 1789-es forradalom után (a monarchia erős centralizálási törekvései miatt), de a forradalmi jakobinusok és később Napóleon elvetette. 1851 és 1871 kisebb forradalmi kríziseiben a föderalizmus újra felemelkedett (főként Okszitániában). Minden esetben a jakobinus nézet került ki győztesen és a központosítás a 20. században erősödött (Winock, 2004 : 11-39). Az a nézet, hogy a regionalizmus valami reakciós dolog, a forradalmi és republikánus ortodoxia részévé vált. Az V. köztársaság a maga hatalomkoncentrációjával tovább erősítette a jakobinus nézetet.

A francia politikai diskurzusban az etnicitás a „*patrie*”² fogalmához köthető a leginkább. A „*patrie*” a „*la France profonde*”³-ra utal, a régi régiók Franciaországára és a „*les pays*”-re, amelyet a forradalom előtt és után egyaránt megpróbáltak eltörölni, mondván, hogy veszélyezteti a francia állam értékeit és szerkezetét. A „*patrie*” koncepciója a politikai diskurzus elengedhetetlen eleme, mert a nemzetkoncepció tiszta politikai értékeiből hiányzik az az érzelmi tartalom, amely kohéziót, politikai szolidaritást teremthet. A „*patrie*” eltörlése éppen ezért sohasem lehet teljesen sikeres. A francia politikai diskurzusban beszélhetünk a „*l’amour de la patrie*”-ről (Chirac programja az 1988-as elnökválasztásokon (Le Roy Ladurie, 2001 : 11), de senki nem beszél az „*l’amour de la nation*”-ról, vagy az „*amour de l’État*”-ről (mellesleg ez utóbbiról egy országban sem beszélnek).

A „*partie*” koncepciója ugyanakkor politikai problémát is felvet. Túl sok „*patrie*” a diskurzusban veszélyezteti a francia nemzetállamot, a republikánus értékeket

---

² Szó szerinti fordításban: haza.

³ Szó szerint: a „mély Franciaország”

és a központosított államot. Az állam, a nemzet és a „*patrie*” koncepciója ennél fogva csakis egy egyensúlyi államban létezhet együtt: túl nagy hangsúly a „*patrie*”-n veszélyezteti az államot és a nemzetet, túl kevés nem ad elég melegséget, lelkesedést. Szintén ennek következménye, hogy a nemzetkonceptió gyengébb lett (pl. azzal, hogy részben európai szintre transzferálódott), a „*patrie*” pedig relatíve felértékelődött. Mint azt később látni fogjuk ez a folyamat jól jellemzi az 1980-as évek Európa koncepcióját.

A nemzetkonceptió társadalmi integráló szerepének kialakulása

1870-ben, a III. Köztársaság megalakulásával nyílt az első valódi lehetőség arra, hogy a franciák a nagy francia forradalom társadalmi programját megvalósítsák. A győztes republikánus politikai elit beemelte és megszilárdította az „*egy és oszthatatlan*” politikai nemzet koncepcióját a szent és sérthetetlen republikánus értékek közé. A republikánizmus nemzetfogalmát a 19. század nagy republikánus történésze, Ernest Renan alapműve (Renan, 1995 : 171-187) foglalja leginkább össze. Renan kifejti: a nemzet összetartó ereje az a politikai akarat, amely az együtt élni akarásra („*vouloir vivre ensemble*”) irányul. Az összetartozásra irányuló kollektív politikai akarat („*volonté générale*”) nemzeti mítosszá lényegül. Az állampolgároknak, a nemzet tagjainak döntését a dicsőséges, heroikus múlt („*gloire*”), a közös emléktár ösztönzi. A közös emléktár, a mítosz kialakításának lényeges elemévé válik a feledés. Renan szerint a múlt dicstelen eseményeit (Vichy, gyarmatosítás, hogy a ma legtöbbet érintett témákat kiemeljem) egyfajta kollektív amnéziában el kell felejteni. A kollektív politikai akaratot minden nap meg kell erősíteni: a nemzet mindennapos népszavazás – mondja Renan.

A republikánus nemzetfogalmat az 1880-as évek új nacionalizmusa hívja ki. A 19. század nagy részében – leginkább az első háromnegyedében – a konzervatív, jobboldali politizálás a monarchia támogatását jelentette, míg a baloldali a Köztársaság támogatását. 1880 és 1914 között a jobb- és a baloldal politikai jelentése egyaránt módosult, és ez óriási következményekkel járt a 20. századra nézve. A III. Köztársaság folytatta a Felvilágosodás nagy projektjét, az „ész”, a „*raison*” eszmei alapján álló állampolgárok nemzetének felépítését. A kor nagy alapkérdése: mi a haladás?, hogyan lesz jobbá a világ? A köztársasági projektet vitatva a konzervatívok tagadták, hogy a választ a forradalom új társadalomképe adná meg. Meglátásuk szerint az isteni hagyományok, a monarchia csakúgy, mint addig biztosíthatja az ember életének

legfontosabb javait. Tíz évvel a III. köztársaság hatalomra kerülése után – köszönhetően a „hercegek köztársaságának”⁴ – világossá vált, hogy a monarchia visszaállítása többé nem lehetséges.

Az 1880-as évek nemzetfogalma ebből az átrendeződésből vezethető le. A koncepció nem új, hanem a monarchia nemzeteszmejéhez nyúl vissza. Ennek alapjait a hagyományokon alapuló hierarchikus társadalom, hierarchikus intézmények (hagyományosan a nemesség, hadsereg és az Egyház azok, amelyek még évtizedekig a monarchia támogatóinak bástyáit adták) megőrzése jelentette. A tradicionális nemzeti identitás lényege a közös szülőföld, illetve a vérségi kötelékek. Az állam szuverenitását a népakarat helyett az Istentől rendelt király („*le roi très chrétien*”) testesíti meg. A konzervatívok számára a „nemzet” nem egy mesterséges konstrukció, hanem szerves fejlődés eredménye. Az állampolgárságot sem csupán a törvények, a kinyilvánított szabad akarat határozzák meg, hanem elsősorban a vérségi kötelék és az anyaföldhöz való kötődés.

A jobboldal soha nem fogadta el a forradalmi nemzetkoncepciót, amelyet a francia forradalom hozott létre és amely a király személye helyett a népszuverenitáson alapult. A 19. század végén új, autoriter típusú nacionalizmus született, amely az anyaföld szeretetére és az ellenség, a másság gyűlöletére épült. Az antiszemitizmus és a nacionalizmus új utat jelentett a konzervatívoknak, hogy kimentsék alapértékeiket. Az új nacionalizmusnak is nevezett jelenség nem egyedi. Európában ebben az időben a liberális elemek fokozatosan kikerültek a nacionalizmus fogalmából, új, kirekesztő elemeknek adva helyet. Franciaországban az új típusú nacionalizmus két ellenség-képre épül. A másság ellenében definiált identitás alapjai nem csak a politikai paletta szélén, hanem a mérsékelt elitnél is feltűnnek. Egyrészt Elzász-Lotaringia elcsatolásával a revans szelleme épült be a nemzet-eszmébe, másrészt a belső ellenségkép, az antiszemitizmus elemei jelentek meg. Az új nacionalizmus a Köztársasággal szembe helyezkedő monarchista politikai elit (Gobineau gróf, Barrès, Drumont, Déroulède, Maurras) hittétele lett.

Mindkét rész egyenlő mértékben való vizsgálata hozzátartozik a francia nemzetfogalom pontos megértéséhez. Tekintettel a magyar szakirodalom gazdagságára ebben a tekintetben, a Bismarck által felélesztett német nacionalizmus, illetve a francia revans szellemének vizsgálatát nem fogom elvégezni. Bismarck a német egység

---

⁴ MacMahon és Broglie kísérlete egy alkotmányos monarchia felállítására. Maga az 1875-ös alkotmány is egy olyan király számára készült, aki soha nem uralkodott.

megteremtője, azzal a szándékkal csatolta el Elzászt és Lotaringiát, hogy az új német államnak kohéziós erőt adjon. Tudta, hogy a két tartomány elcsatolásával feléleszti a francia revans szellemét, megerősíti a francia nacionalizmust. Az állandó francia fenyegetéstől pedig azt remélte, hogy feléleszti a német nemzeti identitást, megerősíti az új Németország iránti lojalitást.

Az 1880-as években megjelenő új nacionalizmus szerves része lett az ekkor kialakuló politikai antiszemitizmus. Az antiszemitizmus nem volt új jelenség, de mint politikai nézetrendszer, ekkor formálódott meg. Remekül illeszkedett a Franciaországban jelen lévő rasszista hagyományokba, amelyek jórészt Arthur de Gobineau gróf munkájára (*Essai sur l'inégalité des races humaines*, 1853-55) vezethetők vissza. Gobineau elsőként használta az „árja” kifejezést a németekre, akiket a hierarchia csúcsán jelölt meg. Más fehér népcsoportok a középmezőnyt foglalták el, a sárga és fekete „faj” volt legalul a hierarchiában.

1886-ban Edouard Drumont, egy bukott publicista kiadta a francia politikai antiszemitizmus alapművének számító *„La France juive”* c. könyvét, amelyben Gobineau terminológiáját használta, hogy megkülönböztesse az árja és a sémi népcsoportokat. Drumont az, aki kidolgozza azokat a sztereotípiákat, amelyeket a szélsőjobb világszerte ma is használ. Míg *„az árja faj számos variációja és szerveződése jött létre, addig a zsidó mindig egy másik zsidóra hasonlít”* ... *„híresek hajlott orrukról, villogó szemükről, összeszorított fogaiokról, elálló füleikről, a hipokritákra és árulókra jellemző húsos kezeikről”* – Drumont hozzátette: *„a zsidó büzlik”* (idézi Sowerwine, 2003 :). Leírja, hogy a zsidóknak csupán egyetlen képességük van: mégpedig hogy profitot halmozzanak fel és ez teszi lehetővé számukra, hogy legyőzzék az ártatlan francia árjákat. Obszcén anekdotákkal színesíti beszámolóját, amelyekkel alátámasztja mondanivalója lényegét: a zsidóság az a másság, amely ellenében a franciáknak meg kell határozniuk önmagukat.

A zsidóság ideális bűnbak volt azok számára, akik nem tudtak a II. császárság alatt felívelő gazdasági fellendülésbe bekapcsolódni. A II. császárság korában robban be az ipari forradalom Franciaországban, ekkor kezdenek el a kapitalizmus struktúrái a világgazdasági konjunktúrának köszönhetően teret nyerni. A már korábban is létező vallási antiszemitizmus így bekapcsolódott a formálódó politikai eszmerendszerbe, és a francia jobboldali tömegpolitika egyik erős mozgósító eszméje lett. Drumont úgy testesíti meg „a” zsidót, mint az egyszerű emberek problémáinak okát. Hamarosan követőket talált a formálódó kapitalista rendszer áldozatainak között – itt főként a

kiskereskedőkre gondolhatunk, akik az ekkor alakuló nagy áruházláncok miatt mentek tönkre. Drumont az azóta is használatos demagóg, féligazságokkal kevert retorikát alkalmazta. Nagy bankárokat (pl. Rothschild) nevezett meg, akik valóban zsidó származásúak voltak, de a bankárok között több volt a protestáns, és még több a katolikus, igaz a katolikusok között szintén voltak átkeresztelkedett, zsidó származású bankárok. Drumont a „kiskereskedelem ellenes erők” szimbólumává tette a zsidókat, széles társadalmi és gazdasági erőként ábrázolva őket. Ahogy Philip Nord mondja (Nord, 1986): Drumont megragadta a „megkeseredett kisembereket, akiket a korporatív kapitalizmus és a „Nemzetközi Zsidóság” szorongat”. A hatalmas áruházak adták Drumont egyik kedvenc célpontját és bár az áruházláncok tulajdonosai nagyrészt katolikusok voltak és alig volt zsidó származású a kapitalisták között, ennek ellenére a kisboltok tulajdonosainak légiója követte őt. Jó példa erre a zöldségtermelés. Az 1870-es és a 1880-as években a párizsi zöldségeseket a tömegtermelés veszélyeztette, ekkor alakulnak az olyan nagy hálózatok, mint pl. a Potin. A katolikus Félix Potin, az 1860-as években építette ki a nevét viselő hálózatot (amely majd csak 1995-ben ment csődbe).

A köztársaság úgy tűnt nem elég erős, hogy kontrollálja ezeket az új gazdasági erőket. Sőt, éppen ő volt értük a felelős, hiszen a III. köztársaság megalakulásánál a republikánusok az orléanistákkal a közös gazdasági szemlélet talaján tudnak kiegyezni. 1878-ban egy monarchista katolikus új bankot alapított, az *Union Générale*-t. A bank alapító szlogenje a katolikus kisbefektetőket célozta meg, azt hirdetve, hogy amennyiben az *Union Générale*-ba fektetnek, ki tudnak törni a „zsidó pénzvilág szorításából”. A bankot olyan katolikus szervezetek támogatták, mint a *La Croix*, a legnagyobb példányszámú katolikus újság, így számos katolikus ide fektette be a pénzét. Valójában csalás volt az egész, a tulajdonos és menedzser hatalmas mennyiségű fedezet nélküli részvényt bocsátott ki. 1882-ben kiderült az igazság és a részvények elvesztették az értéküket, a bank tisztségviselőit letartóztatták, akik óvadék ellenében távoztak és külföldre mentek. Drumont több ezer becsapott katolikust győzött meg arról, hogy valójában a zsidó pénzvilágot terheli a felelősség. Az *Union Générale* csődje után kezdte meg a *La France juive* c. műve írását, amely a modern politikai antiszemitizmus első megnyilvánulása volt Franciaországban.

Drumont nem az egyetlen alakja a francia antiszemitizmusnak. A *La France Juive* az ekkor már virágzó és igen népszerű *Bibliothèque antisemitiste* sorozatban jelent meg. A francia politikai antiszemitizmus képviselői között ott van Adolphe Wilette

művész, aki Toulouse-Lautrec-vel és társaival a Montmartre kávéházaiban töltötte napjait és az 1889-es választásokon az első antiszemita jelöltként indult.

A francia antiszemita politikai elit híres képviselője Maurice Barrès (1862-1923), aki *Les Déracinés* (1893) c. művében egy fiatalember portréját rajzolja meg, aki Kant olvasása miatt megbolondul. A túl sok gondolat – sugallja Barrès – főként a Felvilágosodás gondolatai eltávolítják az embert a gyökereitől. A Felvilágosodás pedig a zsidóktól és mindenféle egyéb kozmopolita idegenektől ered. Csak akik közös földön születtek és vérségi kapcsolatokkal kötődnek egymáshoz válhatnak a francia nemzet igaz tagjává – vonja le Barrès a végkövetkeztetést.

Charles Maurras (1868-1952) monarchista újságíró továbbfejleszti Barrès gondolatait a *Dictateur et roi* (1899) c. füzetecskéjében. Maurras szerint az igazi nemzet a vérre és a földre épül. A forradalom volt az, amely létrehozott egy mesterséges, fiktív nemzetet, ezt nevezi ő „*pays légale*”-nak, jogi nemzetnek⁵. Maurras és mozgalma volt, amely hamarosan az antiszemitizmust az ún. új nacionalizmus alapkövévé tette azzal, hogy a nemzet létrehozását a zsidóság kirekesztésére építette. Az antiszemitizmus, mondta Maurras egy követője (Le Bras, 1993 : 145) „*minden olyan gondolat és érzés gyökere, amely a nacionalistákat összehozza*”.

A régóta létező vallási antiszemitizmus – főként a katolikus egyházban, mivel a katolikusok jóval többen voltak, mint a protestánsok – megkönnyítette az antiszemita ügyet. Egyes rendek, mint például a Mária Mennybemenetele, mélyen antiszemiták voltak. 1890-ben, újságjuk, a *La Croix* – amely 1883-ban lett napilap és hatalmas olvasótábora volt a párizsi papság körében – azzal kérkedett, hogy ő a legzsidóellenesebb újság Franciaországban. A hagyományos vallási antiszemitizmust lassan a Drumont féle modern politikai antiszemitizmus váltotta fel. Az antiszemiták viszonylag alacsony támogatottságnak örvendtek az egész országban, a támogatottság alapja pedig főként a *La Croix* volt.

Az antiszemitizmus a munkásság körében is támogatókat keresett. Ekkor zajlott le a III. köztársaság első időszakának egyik legtöbb eseményt katalizáló eseménye⁶, a Fourmies-i mézárálás. 1891. május 1-én a munkásság országos sztrájkot tartott a nyolc óras munkaidő bevezetéséért. Fourmies-ban (Fourmies egy ipari kisváros a belga határ mellett) összecsapásokra került sor a sztrájkolók és a sztrájknak véget vetni kivezényelt francia hadsereg között. Az összecsapásoknak 9 halálos áldozata volt és 33-an

⁵ Ezzel szemben létezik a „*pays réel*”, az igazi nemzet, amely a jobboldal nemzetfogalmát testesíti meg.

⁶ XIII. Leó többek között a Fourmies-i mézárálás hatására adja ki a Rerum Novarum-ot.

sebesültek meg, közöttük egy 2 éves gyerek. A *Le Secret de Fourmies* (1892) c. írásában Drumont a mézszárlásért a zsidókat tette felelőssé. A vád ugyan teljesen alaptalan volt, de hogy meggyőzőbb legyen az egyik tipikusan antiszemita motívumot használja fel. A motívumot az egyik halálos áldozat köré szövi, aki egy fiatal lány volt. „Senki sem találta meg gyönyörű szőke haját, amelyre olyan büszke volt. Az a történet járja, hogy a haját ellopták és eladták. Talán egy zsidó bárónő kopasz fejét fedi és valamely csődbe ment úriember szerelmet tett a vén banya előtt abban a reményben, hogy kölcsönt kaphat annak férjétől, ... csókjaival borítja, a meggyilkolt munkáslány szép maradványát.” Ahogy Eugen Weber mondja (Weber, 1962) „Drumont itt mindent megmutat, ami a tömegek meggyőzéséhez szükséges: a szegény és szenvedő szegényeket, a profithajszoló zsidókat, a korrump arisztokráciát. A tények (a lány halála) és a spekuláció (ellopták a haját) összemosása az érvelésben ismét jól jellemzi az antiszemita retorikát.

A politikai antiszemitizmus erősen összefonódott a francia jobboldali tömegpártok kialakulásával. Az antiszemitizmusban a jobboldal megtalálta azt a mozgósító erőt, amellyel a radikális republikánusok ellenében a konzervatív köztársaság mellett szállt síkra. A Dreyfus-ügy lezárta azt a nagy botránysorozatot, amely egyrészt megrengette a köztársaság, mint államforma köré szőtt mítoszt, másrészt kialakította a modern tömegpolitikát Franciaországban. Az *Action Française* 1898-as megalakulásával a monarchia nemzetfogalma véglegesen a politikai paletta szélére sodródott, a 20. század folyamán a modern szélsőjobboldal nézetrendszerét táplálta. Az 1920-as évek az *Action Française* mellett megalakuló protofasiszta mozgalmi, majd az 1930-as évek részben az olasz minta szerint fasizálódó pártjai⁷ mind-mind ebből a nézetrendszerből táplálkoztak. A 20. század folyamán a politikai paletta széléről csak Vichy fasiszta rendszere hozta vissza a mainstream politikába ezt a nemzetfogalmat.

Vichy traumatikus élménye 1971-ig, mikor is egy Richard Paxton nevű történész megjelenteti német levéltári kutatások alapján megírt munkáját, a francia történetírás számára tabu volt. De Gaulle egyetlen mondatával kívül helyezte Vichy-t a francia történelmen és a IV. Köztársaság előzményévé az általa alapított Szabad Franciaországot tette. Paxton rámutat, hogy Vichy legitim folytatása a III. Köztársaságnak, amelyet hatalomra kerülésekor a franciák több mint 90%-a támogat. Pétain kollaborációja önkéntes és azon a meggyőződésen alapszik – mint ahogy de

---

⁷ A témáról lásd bővebben Richard Paxton: *France under Vichy*, Peter Davies: *The extreme right in France, 1789 to the present – from Maistre to Le Pen*, Routledge, London, 2002.

Gaulle-é is –, hogy Franciaországnak a győztes oldalára kell állnia a háborúban. Míg de Gaulle számára a győztes oldal nem lehet más, mint a szövetségesek – hiszen de Gaulle látta, hogy az Egyesült Államok be fog lépni a háborúba – számára nem volt kérdés, melyik oldalhoz kell Franciaországnak csatlakoznia. Pétain a második világháború elejének hadi viszonyaiból indult ki. Ha Franciaország hadseregét, amely a kor Európájának legmodernebb serege (a német után) a német sereg öt hét alatt verte meg, akkor Nagy-Britanniának és a többi európai országnak nincs esélye Hitler ellen. Franciaország dicsőségének visszaállítása éppen ezért Pétaik szerint csak a hitleri Európába való betagozódással lehetséges. Vichy autoriter fasisztoid rendszere visszahozza a szélsőjobb vérségi kötelékekre és a közös szülőföldre építő nemzetfogalmát és megkezdi a republikánus értékek lebontását. Ennek szimbóluma a „szabadság, egyenlőség, testvériség” hármasának felváltása az „munka, család, haza” jelszóval. Vichyt a nemzettudat szempontjából érdemes lenne hosszabban vizsgálni, de e munka keretei nem adnak rá lehetőséget. A francia történeti munkák nagy része a mai napig vitatja, hogy Vichy fasiszta rendszer lett volna (Prévot, 2003 : 37-72). Állításuk szerint itt a francia identitás szélsőséges, ám a hagyományokban mindig is jelen lévő ága került előtérbe, épp ezért a fasiszta jelző helyett a tradicionalistát ajánlják. Tradicionalizmus alatt a monarchia nemzetfogalmának, a vérségi és szülőföld alapú nemzetfogalomnak a megközelítését értik. Ezt a megközelítést rendre felfedezhetjük a francia szélsőjobboldalról szóló művekben.

A NEMZETI IDENTITÁS VÁLSÁGA – A NEMZETFOGALOM BOMLÁSA

A modernitás válságával a republikánus nemzetfogalom az utóbbi harminc évben fokozatosan fellazult, de ez a folyamat a kilencvenes években erősen felgyorsult. A nemzeteszme kettőssége soha nem tűnt el a francia társadalomból, hanem végigvonult a francia történelmen egészen napjainkig. A köztársaság hivatalos nemzeteszmeje mellett a harmincas évek fasiszta mozgalmi, Vichy köztársasága, a poujadizmus, majd az ebből kinövő Jean-Marie Le Pen vezette francia szélsőjobboldali pártja erősen a tradicionális, monarchista gyökerű nemzeteszme köré építik identitásukat. Napjaink válságának egyik jól körülírható jellegzetessége ennek a tradicionális nemzeteszmeének erősödése a republikánus identitás gyengülése mellett. Ennek a folyamatnak az egyik megnyilvánulása, ahogy az identitás európai dimenziója

bekerül (visszakerül) a francia identitásba, úgy erősödik a politikai elit hajlandósága, hogy a rasszista attitűdöket megbékítse.

A nemzetállam – Touraine szavaival élve (Touraine, 1994 : 22) – a modernitás politikai kifejeződése, a racionális cselekvés felé irányuló kulturális értékek és intézményesedett normák komplex rendszere. A válság központjában azt a folyamatot látjuk, amely során a nemzetállam intézményi kapacitása kettéválik. Egyrészt megpróbálja a politikai közösség kulturális igényeit teljesíteni, másrészt a kollektív hovatarozás szükségleteit elégíti ki. Franciaország esetében a hidegháborús világrendszer összeomlása azzal fenyegetett, hogy felrobbantja a francia nagyhatalmi igények korlátait és ezzel aláássa a helyreállított francia nemzeti identitás alapelemét. A francia nemzeti identitás beemelte, illetve újra felfedezte saját európai voltát: a „(gyarmat)birodalmi” kép helyére az európai attitűd került. Ahogy Silverstein fogalmaz (Silverstein, 1999 : 45) az identitás észak-déli irányultsága – Párizs-Algír-Brazzaville tengely – helyére a kelet-nyugati Párizs-Bonn tengely került. Mitterrand a nyolcvanas évek óta felölelte az európai integráció ügyét, amely a „grandeur” alternatív látomását adta Franciaországnak egy formálódó új európai blokk élén. A szovjet blokk összeomlása megerősítette az „Atlanti-óceántól az Urálig tartó Európa” gaullista Európa-koncepcióját, és a megerősödött Európai Unió már az egyesített Németország hatalmát is tartalmazta.

Azonban az európai eszme körül a Mitterrand második elnökségének kezdeti éveiben (1988-1992) kialakulni látszó konszenzus sebezhetőnek tűnt. Mind a bővítés és a mélyítés, mind a szélesebb, konföderális *Europe des patries* és a szorosabb, integráltabb föderális Unió közötti feszültség a bürokratikus Európa ún. demokratikus deficitjére és a nemzeti szuverenitás fokozódó elvesztésére fókuszált. A német hegemonia kilátásai tovább fokozták a francia identitás európai dimenziójának feszültségeit. Mindehhez még egy további jelenség társult, amely az Európai Unión belüli gazdasági recesszióval függött össze. A legsérülékenyebb társadalmi rétegek egyre nagyobb ellenállást mutattak az európai szupranacionalizmussal szemben, amely meglátásuk szerint azzal fenyegetett, hogy lebontja a nemzetállam védelmező pajzsát. Ezt a félelmet tükrözte már 1992-ben a maastrichti szerződés megszavazása (a szavazóknak csupán 51,4%-ka szavazta meg), Jacques Chirac neogaullista pártjának választói nagy része pedig (67%) nemmel szavazott. Ettől kezdve a francia politikai elitben világosan nyomon követhető az a tendencia, amely a tradicionális nemzetfogalmat kezdi beemelni a nemzeti identitásba. Ezzel létrejön a társadalmi

problémák etnicizálódása, amely egyrészt jóval a *Front National* felemelkedése előttre nyúlik vissza, másrészt a baloldalon is megjelenik. Ez a tendencia fokozódik a mai napig és etnicizálva a nemzetfogalmat fokozatosan feszíti szét a nemzeti identitás republikánus kereteit.

I. A szélsőjobb előretörése

Az előbbiekben már láttuk, hogy a francia szélsőjobb nemzetfogalma, bár a monarchista hagyomány szerves folytatását alkotja, a republikánus értékek győzelmétől kezdve – eltekintve a Vichy alatti időszaktól – a politikai diskurzus szélére szorul. (Maguk a franciák a Vichy alatti időszakot nem tekintik fasisztának, hanem „tradicionalizmusnak” nevezik, hiszen ekkor nemzeti identitást tekintve a monarchista alapokra épülő vérségi és szülőföld alapú identitás.) A szélsőjobb jelenléte önmagában nem tekinthető olyan tényezőnek, amely szétfeszíti a republikánus értékeken alapuló „mainstream” identitást. Annak előretörése viszont már mindenképp ebbe az irányba mutat.

A *Front National* az 1984-es választásokon kapott ismét erőre. Ettől kezdve folyamatosan a francia választók 10-15%-nak támogatására számíthat. 1984 előtt, a II. világháborút követően a szélsőjobb eszmerendszer visszahúzódott, de semmiképp nem mondhatjuk, hogy elenyészett volna. Az 1950-es években az *Algérie française* és a poujadista mozgalom lehelt életet a szélsőjobbaldali eszmékbe.

Az Algérie française

Volt néhány kísérlet közvetlenül a háború után is – ld. Maurice Bardèche részéről – hogy újjáélessze a mozgalmat, de az igazi visszatérést az *Algérie française* jelentette. Az *Algérie française* a franciákat talán legérzékenyebben érintő terület elszakadása, az algériai háború (1954-1962) „gyarmati jobboldala” volt. A háború a felszabadulás után a legjobb témát kínálta a szélsőjobbnak, amelyre az felépíthette magát: hogyan maradjon Algéria francia kézen. A kérdéshez szorosan kapcsolódhattak a hagyományos témák: a baloldal felé megnyilvánuló támadások, az a meggyőződésük,

hogy Franciaország történelmi szerepét a rendszer aláássa, illetve Franciaországot a két szuperhatalom folyamatosan kiszorítja a világszínpadról.

Az *Algérie française*-t sok jelzővel illették: ultra-nacionalista, fasiszta és szélsőjobbos. Támogatói között megtaláljuk az Algériában állomásozó francia hadsereget, az ún. *pieds noirs*⁸-t és pár párizsi neofasiszta csoportosulást⁹. A három jól elkülöníthető csoport között számos érdekkülönbség akadt, de összekötötte őket a közös cél: Algéria függetlenségének megakadályozása. A francia gyarmatosítás az integráció és az asszimiláció jegyében zajlott. Algériát pedig mindennél inkább Franciaország integráns részének tekintették.

Az ekkoriban erős politikai szerepet vállaló hadsereg különösen erősen ragaszkodott a terület megtartásához. Ennek oka részben az a sorozatos presztízsveszteség, amelyet a francia sereg a II. világháborútól kezdve (Indokína, Suez) elszenvedett. A katonai vezetés a politikai elit árulásának élte meg mind Indokínát, mind Suezet, és kész volt Algériáért akár Párizs ellen is harcot nyitni. 1958 és 1961 között a hadsereg ténylegesen három fegyveres merényletsorozatot hajtott végre a párizsi politikai elit ellen. 1958. május 13-án de Gaulle hatalomra kerülése mellett álltak ki, elfoglalva Algírban és Oranban a kormányzati épületeket, megindítva az ún. Feltámadás hadműveletet, melynek végső célja a főváros elfoglalása lett volna. Ez volt az az esemény, amely az utolsó szöveget verte be a IV. köztársaság koporsójába, az a polgárháborús fenyegetés, amely végül hatalomra juttatta de Gaulle-t. 1960 januárjában a „barikádok hete”, majd 1961 áprilisában négy tábornok – Challe, Jouhaud, Salan és Zeller – által elindított „tábornokok puccsa” ugyancsak ugyanolyan polgárháborús fenyegetés volt, mint az 1958-as. Mind a három alkalommal a franciaországi szélsőjobb teljes támogatását maguk mellett tudták.

Az 1961-es párizsi merényletsorozat új dimenziót vitt a szélsőjobboldali ultrák, az OAS¹⁰ megszületésével a szélsőjobb történetébe. Az OAS a hadsereg keményvonalasaiból került ki, akik terrortámadásokat folytattak különböző anyaországbeli célpontok (az elszakadást támogatók, muszlim negyedek, a Kommunista Párt tagjai és szimpatizánsai) ellen. A szervezetet még a szélsőjobbon és a hadseregen belül is erősen elhatárolódott, nem voltak tehetséges politikai vezetői és szinte az egész

---

⁸ *Pieds noirs* = „feketelábúak”. Így nevezzük azokat az európai telepeseket, akik Algériában telepedtek le. A francia birodalom demográfiai sajátosságaiból adódik, hogy nem a franciák alkották a gyarmatosítók többségét. Szép számmal voltak köztük spanyolok, olaszok, de britek is.

⁹ Leginkább az 1950-es évek elején a *Jeune Nation, Mouvement National Révolutionnaire, Mouvement Populaire du 13 Mai, Mouvement pour l'indépendance Nationale, Front Nationale des Combattants*.

¹⁰ Organisation Armée Secrète = Titkos Fegyveres Szervezet.

francia lakosság ellen felvette a harcot. A paranoia uralta nemcsak az OAS-t ebben az időben, hanem az egész szélsőjobbot.

A „feketelábúak” hasonló nézeteket osztottak, mint a hadsereg. Az 1950-es években egy sor szervezetet alakítottak, amely a IV. köztársaság ellen formálódott. A közös célok ellenére azonban erős feszültségek jellemezték a kapcsolatukat (1960 januárjában pl. a hadsereg nem támogatta a feketelábúak szervezte zavargásokat).

Ahhoz képest, hogy a II. világháború utáni időszak nem igazán kedvezett nekik, a párizsi szélsőjobboldali csoportosulások is igen aktívak voltak. Az 1954 utáni időszak a maga gyarmati kérdéseivel megadta azt a kérdéskört, amely körül ezek a csoportok újra aktivizálódhattak. Sokan közülük meg voltak arról győződve, hogy Algéria sorsa Párizsban, az Elysée-palota elfoglalásával fog eldőlni.

A három csoport – hadsereg, feketelábúak, párizsi szélsőjobb – szövetsége a közös érdek mellett a közös értékeken is alapult. Mindannyian egyetértettek abban, hogy Algéria elengedése Franciaország elárulásával/kiárusításával lenne egyenértékű. Az értékrend középpontjában ott találjuk a francia felsőbbrendűséget. 1960 januárjában a „barikádok hete” alatt a kelta keresztet szinte mindenhová felfestették, jelképezve ezzel a fasiszta gyökerekhez való visszatérést. Az OAS megalakulásával világosan látszik még egy sajátosság: a hadsereg erősen át volt politizálva, míg a szélsőjobb militarizálódott. A hadsereg presztízse éppen ezért ismét a központi kérdések közé emelkedett. A rendszerellenesség továbbra is jelen volt: a parlamentet és a IV. köztársaság intézményeit tették felelőssé a nemzet „elárulásáért” (Dien Bien Phu, dekolonizáció). De Gaulle testesítette meg sokáig számukra a rendszerváltozás reményét. De Gaulle híres mondata „*Je vous ai commpris.*”¹¹ táplálta ezt a reményt, ennek fejében kapta meg de Gaulle azt a támogatást, amivel végül hatalomra kerülhetett. Mikor de Gaulle nem váltotta be az *Algérie française* hozzá fűzött reményeit és megkezdte Algéria függetlenségéről a tárgyalásokat, dühük a Tábornok, illetve az általa képviselt V. köztársaság ellen fordult. Végül a mozgalom radikális politikai retorikájáról is jól felismerhető volt. Alapvető változásokat akartak, 1958-ban pedig megalakították a Közjóléti Bizottságot (*Comité de Salut Public*), hogy megőrizze az Algéria és az anyaország integritását. A bizottság neve egyértelmű utalás volt 1793-ra és azt kívánta jelképezni, hogy az *Algérie française* ezt a forradalmi hagyományt folytatja. Ennek ellenére a francia felsőbbrendűség iránti nosztalgiája, autoriter

---

¹¹ „*Megértem Önöket.*” – mondta de Gaulle híres beszédében, amelyet az *Algérie française* hívei úgy értelmeztek, hogy a Tábornok elkötelezte magát az ügyük mellett, nem fogja elengedni Algériát.

beállítottsága és szélsőséges terrormódszerei arra mutatnak, hogy reakciós erőről beszélhetünk.

Algéria nem az a terület volt, amely egyesítette a szélsőjobbot vagy népszerűsítette volna, de hatalmas politikai agitációs lehetőséget biztosított. Lehetőséget teremtett arra, hogy visszakövetelje a nacionalizmus jelszavát, amelyet a Vichy rendszerrel elveszített. Ez az a hatalmas lépés, amely kikövezte az utat Le Pen és a *Front National* számára az 1970-es évekre. Az 1962 után Franciaországba visszatérő telepések adták azt a tömegbázist, amelyet Le Pen 1972-ben alakított mozgalma megszólíthatott.

Pierre Poujade és a poujadizmus

Míg az *Algérie française* Észak-Afrikában, addig az anyaországban Pierre Poujade mozgalma élesztette újjá a szélsőjobboldali tradíciókat. A két mozgalom egyidőben, de egymástól függetlenül fejlődött. Pierre Poujade foglalkozására nézve a *Central Massif* délnyugati határán fekvő elszegényedett Lot megyei kiskereskedő volt. 1953. július 22-én tüntetést rendezet az adóellenőrzés ellen. A következő évben már egy egész mozgalmat indított el, amely sokakban a kiskereskedők 1880-as évekbeli kapitalizmus elleni ellenállását idézte fel. Hogyan gyakorolhatott egy olyan téma, mint az adóellenőrzés ilyen mozgósító erőt?

Pierre Mendès-France az 1950-es években modernizálja Franciaországot, olyan mély átalakulási folyamatot indítva el, amely gyökeresen megváltoztatta a társadalom minden aspektusát. Az átalakulás hatalmas sokkot jelentett az egész francia társadalomnak, amelyet az bizonyos értelemben a mai napig nem hevert ki. A franciák a modernizációhoz meglehetősen ambivalensen viszonyulnak: egyrészt élvezték annak materiális, életszínvonalra gyakorolt áldásait, másrészt az értelmiség és a városi lakosság számára a modernizáció a kultúra amerikanizálását, a francia kultúra elvesztését jelenti, illetve a tömegfogyasztás kultúrájának elterjedését. A kiszegedők és a kiskereskedők, főként a szegényebb déli, és középső régiókban gazdasági értelemben véve is szenvedtek az egyre erősödő nagyvállalatok térnyerésétől és azok új disztribúciós módszereitől. Ekkor tűnnek fel a mai multinacionális cégek alkalmazta vállalati stratégiák, egyáltalán a nagyvállalat, mint transznacionális képződmény a II. világháború után kezdi meg gazdaságátalakító tevékenységét. A „*trente glorieuse*”

gazdasági növekedésével egyre több ember áramlott a városokba. Az urbanizálódás egyidejűleg azt is jelentette, hogy a kisvárosok kiskereskedőinek ügyfélköre a városba költözésekkel egyforma mértékben csökkent. Sowerwine adatai szerint (Sowerwine, 2001 : 288) 1946 és 1954 között a mezőgazdasági népesség 30%-kal csökkent. Mikor az 1950-es évek elején sikerült megfékezni az inflációt a kiskereskedők nem tudták többé áremeléssel megoldani kieső keresletük kompenzálását. Ebben a légkörben az adóellenőrök és a „lekezelő párizsiak” testesítették meg a kiskereskedők problémáját.

Pierre Poujade ezeket a tömegeket tudta megfogni (Goetschel-Toucheboeuf, 2004 : 371-382). Mivel a poujadizmus idegengyűlölő, anti-urbánus és értelmiség-ellenes volt, mozgalommá terebélyesedve vonzotta az antiszemitékat és azokat akik nosztalgiával gondoltak Vichy-re. Poujade és követői számára Mendès France, mint zsidó, mint értelmiségi, mint közigazdász és mint technokrata ideális megtestesülése volt mindannak amit gyűlöltek az új társadalomban. Poujade csupán többé-kevésbé burkolt antiszemita célzásokat engedett meg magának Mendès France–szal kapcsolatban, míg egyik ambiciózus követője, Jean-Marie Le Pen nyílt kirohanásokat intézett ellene. Az értelmiség a poujadizmust tisztán fasiszta mozgalomként kezelte és figyelmen kívül hagyta annak modernizációhoz való viszonyát, amelyet egyébként ők maguk is gyakran kritizáltak. Mendès-France, aki gazdasági kérdésekben lényegében technokrata volt, egyszerűen csak türelmetlenül reagált a mozgalomra. 1954. augusztus 14-én az ellenzékkel elfogadtatta azt a törvényt, amely börtönbüntetést helyezett kilátásba az adóhatóság ellenőrzése alól kibújó polgárok számára. A szigorú intézkedést sokan nyíltan a kiskereskedők elleni lépésként értelmezték. Tovább növelte a poujadisták táborát mikor Mendès France novemberben kampányt kezdett az alkoholizmus ellen (Milza, 2003 : 356). A kampány egyik lépéseként megszüntette a kisebb borászatok adómentességét, ezzel a lépésével sok borosgazdát is a poujadizmus mellé állított. A mozgalom sikerét mutatja, hogy 1955. január 24-én már 100.000 ember utazott Poujade első párizsi tüntetésére, az 1956-os választásokon pedig már az országgyűlésbe is bekerültek (a frakcióban minden idők legfiatalabb képviselője tagja Jean-Marie Le Pen volt). A poujadizmus sokkal inkább mindennek a tagadása volt és nem kínált alternatívát a tagadott dolgok helyett. Poujade nélkül a mozgalom hamarosan hanyatlásnak indult.

Le Pen és a Front National

A poujadista mozgalomban a karizmatikus Le Pen hamar átvette a kezdeményező szerepet, és 1972-ben megalakította saját pártját, a *Front National*-t. Az FN gyorsan jelentős politikai erővé vált Franciaországban és elmondhatjuk, hogy egész Nyugat-Európában a legnagyobb és a legbefolyásosabb neofasiszta mozgalom lett. Az 1990-es évekre Le Pen hatalma csúcán volt és a francia politikai erők nem nagyon tudtak mit kezdeni vele. Sokáig nem volt egyértelmű hogyan kell értelmezni és milyen választ kell adni a szélsőjobb előretörésére.

Az FN országos szinten az 1980-as évekig nem sok sikert ért el. Az áttörést 1983-as helyhatósági választások hozták el, amikor Dreux-ben meglepően jó eredményt értek el. 12 hónap múltán az európai parlamenti választásokon a szavazatok 11%-át (10 helyet) szerezték meg. 1985-re országos politikai programot állítottak, az 1986-os parlamenti választásokon pedig 10%-ot értek el, ami azt jelentette, hogy 35 képviselőjük ült az alsóházban. (Mellesleg ez volt az első olyan választás, amely megismertette a franciákkal a *cohabitation* jelenségét).

Az 1986-os választásokon az, hogy az FN képében hosszú idő után először került be szélsőjobbaldali párt a parlamentbe, nem kis mértékben Mitterrand-nak köszönhető. Mitterrand ekkor már az 1988-as elnökválasztásokra készült és úgy gondolta, hogy jobb eséllyel nyeri el az újabb elnöki mandátumot, ha megosztja a jobboldalt. A választási törvényt ezért úgy módosította¹², hogy az a kis pártoknak kedvezzen, azaz az FN is bekerüljön a nemzetgyűlésbe. Ezzel a lépéssel erősen megosztotta az elnökválasztások előtt álló jobboldalt, hiszen a jobbközép természetes módon nem kívánt a szélsőjossal együttműködni, a jobbközép szavazótábor mereven elhatárolta magát az FN-től. Az elnökválasztások alatt érte el Le Pen a 2002 előtti legjobb országos szintű eredményét, a szavazatok 14%-át szerezve meg.

Már az 1980-as évek közepén, de még inkább a végén megindult a vita arról, hogy melyek lehetnek az FN térnyerésének okai. Az okok kutatása mellett hamarosan megjelent egy másik motívum is: „ki tehet róla? ki a bűnös?” (Benoist, 1988; Colombani, 1987; Ferenczi, 2002). A szélsőjobb felemelkedése Franciaországban a parlamenti térnyeréssel megerősítve vitathatatlanul megkezdődött. Nehéz lenne azt

---

¹² Bevezette az arányos szavazati rendszert a parlamenti választásokban. Mitterrand itt az „*oszd meg és uralkodj*” taktikáját alkalmazta sikerrel. Egyes szerzők (Eatwell) szerint Mitterrand még az állami műsorszórókban is biztosította, hogy a kis pártok nagyobb teret kapjanak.

állítani, hogy a dolog pusztán választási taktikai okokra vezethető vissza. A szocialista párt megerősödése is hozzájárult Le Pen megerősödéséhez. A szocialistákkal szemben tisztán meghatározhatták saját helyzetüket a politikai palettán, főként a bevándorlás kérdésében. Az FN társadalmi támogatottságát, a támogatás komplexitását a szakirodalom széles körűen feldolgozza, itt csupán utalni kívánok a legfontosabb művekre, illetve leszögezni, hogy a kutatás a téma elmélyítését egyik kiemelt távlati prioritásának tekinti.

Mitterrand kétségtelenül központi szerepet játszik Le Pen-ék politikai térnyerésében, de témánk, a nemzettudat átalakulása szempontjából fontosabbak azok a körülmények, amelyek termékeny talajt nyújtottak a szélsőjobboldali ideológiák elterjedéséhez. Az 1980-as években a gazdasági válság tovább mélyült, a városi bűnözés arányai nőttek és egyre többen érezték úgy, hogy a politikai folyamatok távol kerültek tőlük. Az FN a megfelelő párt volt a megfelelő időben a megfelelő helyen (Hainsworth, 1992).

A nyolcvanas évektől kezdve Franciaországban is megindultak azok a folyamatok, amelyek a posztmodern térhódításával megkezdik a hagyományos republikánus identitás átalakítását. A társadalom és a gazdaság változásai egyre erősebben fragmentálták a társadalmi teret. Hainsworth szerint a posztindusztriális társadalom strukturális változások sorozatát indította el – a kézműipar, kisipar hanyatlása, a szolgáltatások és az új technológiák fokozott felhasználása, tömeges munkanélküliség és a munka bizonytalansága, a munkásosztály kultúrájának és intézményeinek hanyatlása – ami erősen erodálta a „közösséget”, a közösségi vonások szubjektív érzetét. Így az identitás, a tartozás érzetét az egyénnek más szinten kellett keresnie. A posztmodern keretek között pedig az identitás, a valahová tartozás univerzális szükségletét a fogyasztás elégíti ki. A fogyasztás pedig tipikusan kompetitív és megosztó folyamat. Még ha az áruk jelentést, identitást és presztízst tudnak is közvetíteni – ahogy Baudrillard feltételezte (Baudrillard, 1989) és Hainsworth sem is egyet ért vele – hogy a fogyasztás nem alkalmas az identitás intimitásának megteremtésére. Baudrillard maga is kimutatja, hogy a fogyasztásba való belefáradás a „bőség társadalmában” a közösség szétzilálódásához vezethet.

Ha Anderson fogalmát használjuk (Anderson, 2004 : 79-109), mi szerint a nemzet egy elképzelt közösség és azt mély, horizontális kapcsolatrendszernek fogjuk fel, akkor könnyebb megérteni, hogy miért tudja a közösségi öntudat válsága a posztindusztriális Franciaországban újjáéleszteni a szélsőjobboldali nacionalizmust. A

közösségi identitás alternatív forrásainak hiánya (osztály, vallás, foglalkozás, rokonság) szükségszerűen megerősíti a nacionalizmust. Franciaországban a közösségi öntudat erodálódása akkor merült fel, mikor a *mainstream* nacionalizmus a jobb- és a baloldalon egyaránt elveszítette hitelét. Le Pen „szerencséjére” a nacionalizmus mozgósító erejét sem a jobboldali gaullista, sem a baloldal „ellenállás-felszabadítás” nacionalista diskurzusa nem használta ki, mivel az 1980-as évek elején és közepén azok elvesztették relevanciájukat. Ahogy ezek a diskurzusok visszavonultak a francia politikai élet homlokteréből, úgy kapott teret a szélsőjobboldali nacionalista mozgósító retorika.

A fent említett tényezők még mindig nem magyarázzák kielégítően az FN felemelkedését, illetve azt a folyamatot, amellyel a szélsőjobboldal fenyegeti a hagyományos republikánus nemzetértelmezést. Látni kell, hogy az FN legnagyobb sikereit olyan ipari urbánus területeken éri el (Nord, Párizs és környéke, Elzász-Lotaringia, Lyon és a Mediterrán partvidék – általában véve a nagy iparvárosok peremkerületei), amelyek multietnikus területek. Ezeken a területeken a posztindusztrializmus keveredik a posztkolonializmussal. A posztkolonializmus kifejezés ebben a vonatkozásban a korábbi gyarmati kapcsolat megfordulására utal, azaz gyarmatosítás helyett bevándorlásról, az anyaországból való kiáramlás helyett az oda irányuló népmozgásról beszélhetünk. Ennek eredményeképp – ahogy Silverman (Silverman, 1992 : 111) is rámutat – a régi határok az „itt” és az „ott” között ledőltek, az „ott” most „itt” lett, és a „másik” (a szélsőjobb retorikájában értsd ellenség) most az országon belül van. Mikor a bevándorlással a nemzeti határt a szó szoros értelmében áttörte a gyarmati örökség eszmei dinamikája, új szimbolikus határok jöttek létre. Ehhez járult a hagyományos közösségek identitásának válsága, amely együttesen körvonalazta az új társadalmi teret. A folyamattal egyidőben a „*bidonville*” és a gettó bekerült a toleranciaküszöb elmélet (*seuil de tolérance*) neorasszista szimbolikájának diskurzusába. A toleranciaküszöb elmélet – bár az 1970-es évek terméke, az 1980-as években kapott nagymértékű nyilvánosságot – arra hívja fel a figyelmet, hogy a nem európai bevándorlókkal el kell kerülni az érintkezést, valamint rámutatott a nem európai bevándorlók „asszimilálhatatlan” kulturális és egyéb különbségeire és egyenlőséget tett társadalmi problémák tömege és emezek közé. Mindezeket a hatásokat a társadalmi kohézió integrálatlanságának hatásai felerősítették és átalakították a francia nemzeti identitás a bevándorlók inváziójától történő megőrzésének problémájává.

A francia nemzeti identitás megőrzése iránti vágy, az identitás problematikájának súlya megnőtt a szovjet blokk összeomlásával, a hidegháborús

nemzetközi rendszer átalakulásával. Egyrészt az új nemzetközi rendszer természetes folyamata lett, hogy a szereplők – legyenek azok nemzetállamok vagy intézmények – újra meghatározták önmaguk a megváltozott világhoz képest. A francia identitás konfrontációs vonala ezzel a folyamattal egyidőben és ennek a folyamatnak hatására megváltozott. Az identitás és ezzel együtt a konfrontáció tengelye kelet-nyugat irány helyett észak-délre, az új lehetséges ellenfelek felé, Európa déli iszlám periferiájára tekintett. Ez az irányváltás az, amely felhívta a figyelmet az iszlám kulturális különbségeire és a fundamentalista formák kialakulására. Ugyanakkor ez az új konfrontációs tengely meghatározta a magatartási formákat egyéni, szomszédsági szinten. Általános és meghatározó félelemmé vált, hogy a lakosság saját környezetében tapasztalt bevándorlás siettetni a társadalmi töredezettség amúgy is meglévő folyamatát. Így hát nem meglepő, hogy az FN szavazatok azokon a területeken a legmagasabbak, ahová a legintenzívebben irányul a bevándorlás. Ezt nevezik ún. holdudvar-hatásnak.

Világosan kimutatható (Jenkins és Copsey, 1996 : 101-124) hogy ezeken a területeken a hagyományos nemzeti identitás eszmei határai jóval gyengébbek, mint az ország más területein. A társadalmi változás átlépi a hagyományos szolidaritást, és az etnicitáson nyugvó új határok megteremtése az identitás, a tartozás egy elérhető és kész változatát kínálja. Ugyanakkor ennek a folyamatnak megindul az ellenhatása is. A helyi lakosság bevándorlókkal szembeni ellenállása megerősíti a bevándorlók zárt tömbökben való letelepedését és sokat tesz azok jövőbeli társadalmi integrációja ellen. A posztindusztrializmus és a posztkolonializmus által okozott válság tovább radikalizálódott a nemzetállam szupranacionális szintről érkező kihívásai, a kihívások által okozott válság miatt.

Míg az identitást az államon belülről támadva, a tömeges migrációs mozgalmak okoztak feszültséget, a francia nemzetállam hagyományos központi identitása tovább devalválódott a politikai hatalom szupranacionális intézményekre és a decentralizált hatóságokra történő átruházása miatt is (erről ld. bővebben a következő részt). Az állam és a társadalom a hatalom szétaprózódása miatt távolabb került egymástól, növelve az ún. demokratikus deficit problémáját.

A nemzetállami kompetenciák szupranacionális szintre történő delegálása mellett még egy további tényező devalválta az államot. A gazdasági globalizáció felgyorsulása, az unipoláris világban a piaci modell egyértelmű globális győzelme megváltoztatta a nemzetállam egy másik funkcióját is: az állam nem nyújt védelmet a világgazdasági folyamatok előtt. Megteremti a versenyképesség etoszáét, mint általános

magyarázatot, hogy a társadalom növekvő törésvonalait integrálni tudja. Bár ez a reorientáció a biztonságot van hivatva növelni azzal, hogy fenntartja és növeli az életszínvonalat, a valóságban bizonytalanságot okoz mert bizonytalanná teszi a munkavállalást és fenyegeti a szociális jólétet. Franciaországban Edouard Balladur konzervatív koalíciós kormányának (1993-1995) gazdasági intézkedései (az erős frank politikájának folytatása, a gazdasági szerkezetváltás, a megújult privatizációs kísérletek, a pályakezdő munkások minimálbérének elvetélt kísérlete) megerősítette a nemzetállam politikai reorientációját új, globális, kompetitív szerepvállalása felé.

A folyamat eredménye egy tipikusan posztmodern jelenség: megindult az állam és a társadalom eltávolodása, ahol az állam már nem képez védőburkot a társadalom körül. De a társadalom még mindig azt várja a nemzetállamtól, hogy az ossza el a javakat. Ezt a várakozást a posztmodern többszörösen aláássa. A nemzetállam nem képes többé ellenőrzése alatt tartani és megvédeni a társadalmat, ami a nemzeti identitás válságát idézi elő. A társadalom hagyományos kereteit szinte szétrobbantják a különböző kultúrák, közösségek, életstílusok és értékek. A közösség hagyományos közvetítő forrásainak (rokonság, vallás, osztály, stb.) átalakulásával a nemzetállam és a nemzeti identitás válsága csak megerősíti az egyéni identitás válságát. Ebben a háttérben az egyén számára könnyebben elfogadhatóvá válik az a fajta szélsőséges, autoriter problémamegoldás, amelyet az FN ajánl.

Az FN egyértelműen a nemzetállamra hárítja az identitásválságért a felelősséget, mondván az elhanyagolja kötelességeit. Az FR „tradicionalista” diskurzusa számára a megoldás nyilvánvaló: a nemzetállam hagyományos értelmezését újra rá kell erőltetni a franciákra, arra a hagyományos és homogén társadalomra, amelyet nem bonyolít a társadalmi és kulturális megosztottság, a sokféleség. Posztmodern kontextusban ez a fajta „tradicionalista” diskurzus – amely egy forradalmibb, fasiszta napirendet rejt magában – a kulcsa az FN vonzerejének. A hagyományos kötelékek – család, erkölcs, vallás és nemzet – újbóli megerősítésével az FN a biztonság és a tartozás kollektív érzetét biztosítja egy olyan társadalomban, ahol ezek a kötelékek a posztmodern folyamatai mentén alakulnak át. Taguieff szerint a „beton ideológiája” (Taguieff, 1989 : 51) hárítja el a válságot, a természetes rend visszaállításán keresztül, ahol a civil társadalom ismét hierarchikusan rendezett egészévé válik, amelyben végül is minden személy saját legitim helyén van.

A *Front National* népszerű témái, ld. a munkanélküliség és a közbiztonság hiánya szétválaszthatatlanul összefonódnak a bevándorlás kérdésével. A bevándorlók

azok, akik állítólagosan folyamatos veszélyt jelentenek az identitásra, a közösségre, kultúrára, morális értékekre és a környezetre. Az FN támogatók nagy része azok közül kerül ki, akik belefáradtak a kompetitív, fogyasztói társadalomba, nem bíznak többé a politikai elit a hagyományos identitást megerősítő képességében. Egyfajta ellenkultúrát ajánl a baloldal posztmodern pluralizmusára, és egyúttal kifejezi a jobboldal posztmateriális értékrendjét. A szociális és kulturális folyamatok dezintegrálódását a nemzetállam nem tudja megakadályozni, ami már önmagában is jelzi azokat a korlátokat, amelyeket a globalizáció és a hatalom fragmentálódása jelent a nemzetállamnak. A politikai elitben való csalódottság következménye nem csak a szavazástól való tartózkodás lehet, hanem olyan rendszerellenes politikai erők támogatása, mint az FN.

Az FN lényegében azzal, hogy ígéretet tesz a tradicionális francia politikai folyamatok újjáélesztésére és ellenőrzésére, a baloldal posztmaterialista napirendjét ajánlja tagjainak. A populizmust a nacionalizmussal elegyíti, olyan tradicionális (preindusztriális) értékrendet helyezve politikája közepére, mint a közösség, erkölcs, engedelmesség, vallás, fegyelem és társadalmi rend, amely a régi rojalista jobboldal konzervatív autoritarizmusára emlékeztet. Határozottan hangoztatja, hogy meg kell tisztítani Franciaországot a dekadenciától, a rossz vezetéstől és a korrupciótól, ami erősen emlékeztet a Boulanger-ügy elején a jakobinus jobboldal retorikájára.

Egyrészt a francia szélsőjobboldalban tehát a mindig is jelen lévő forradalmat, köztársaságot támadó rendszerellenes erők hagyománya éled újjá, ez az amit a franciák a „tradicionálizmusként” emlegetnek. Másrészt nem szabad említés nélkül hagynunk az FN nemzetfelfogásának elemzésekor a fasiszta ideológiára való rendszeres utalást, a párt potenciális hasonlóságát a fasiszta mozgalmakkal. A Front National-ból kihallhatjuk ugyan a korábbi autoriter nacionalista hagyományt, a régi tartalom új keretet kapott, amely a mai tömegeket és nem a régi korok emberét vonzza. Hobsbawm-ra hivatkozva (Hobsbawm, 1997) elővesszük azokat a feltételeket, amelyek a 19. század végén Európában a radikális jobboldali nacionalizmus kialakulásának kedvezetek – drámai változás a társadalmi osztálystruktúrában, tömeges migrációs mozgalmak, a marginalizációval fenyegetett társadalmi csoportok ellenállása – akkor erős analógiákat találunk. Amit a „modernitás támadásának” hív – a tömegpolitika, az ipari társadalom és a modern állam fénykora – azt egy évszázaddal később ugyanezen modell társadalmi és politikai intézményeinek hanyatlása helyettesíti. Hobsbawm azt sugallja nekünk, hogy az erőteljes társadalmi átalakulások (forradalmak) szükségszerűen válságokkal

járnak együtt, az FN pedig átmeneti (bár nem szükségszerűen ideiglenes) jelenség, csalóka válasz a posztmodern nyomására és a francia nemzetállam egyre növekvő korlátaira.

II. AZ IDENTITÁS EURÓPAIZÁLÓDÁSA

Franciaország esetében az 1989 utáni „új világrend” realitásaihoz való alkalmazkodás a nemzeti identitás szintjén is izgalmas problémákat vetett föl. A hagyományos republikánus nemzeti identitást egyrészt belülről a szélsőjobboldal előretörése támadta, másrészt a hagyományos birodalmi identitást fokozatosan felváltja egy európaizálódott identitás. Az uralkodó politikai diskurzusban Franciaország világhatalomként látatja önmagát. Világos konszenzus létezik arról, hogy Franciaországnak szerepet kell vállalnia a világszínpadon, és vezető szerepet kell vállalnia az események alakításában, „*grands projets*”-t elindítani. Mitterrand mondta az Öböl-háború után: „*Je déclare avec fierté que la France a tenu son rôle et son rang*” (*Liberation*, 1991. március 4.).

Ez az aktív szerep különösen erős imperatívusként jelenik meg Európa esetében. Az Európában vállalt külpolitikai szerep, a francia állam külpolitikai kötelességeiként van számon tartva. Franciaország a világban betöltött missziójának lényege a francia felfogásban a republikánus értékek – „*liberté, égalité, fraternité, droits de l’homme et du citoyen*” – világméretű terjesztése, ideértve a népek önrendelkezési jogát és a nem legitim rezsimek elleni lázadás jogát. Franciaország egyedülálló és kivételes, mert megtestesíti azokat az értékeket, amelyek az emberiség valódi értékei. A francia értékek jól megkülönböztethetőek a „banálisnak” tartott angolszász értékektől. Az 1980-as évek Nagy-Britanniájának thatcherista projektjét sokan Franciaországban nem csak politikai eszmei alapon ítélték meg, hanem mint „*grand project*”-et is. A thatcheri projektet túl szűknek tartották, amelyből hiányzik a szellemiség (Larsen, 1997 : 89)

A francia projektet már rögtön a forradalom után transznacionális projektként látták, de már később a népek önrendelkezési joga egyre inkább az önrendelkezéshez és az államisághoz való jogot kezdte jelenteni. Van azért bizonyos feszültség a retorikában: ha az államrendszernek van némi felsőbbrendűsége, mi a helyzet

Franciaország excepcionalizmusával és az egyedülálló francia értékekkel? Prédikálhatja-e Franciaország alapvető érdekeit és elnyomhatja-e egyediségét egyszerre?

A francia külpolitika egyik alapkörnyezetének, a sokat kergetett „independance”, a kül- és védelempolitikában a hidegháború rendszeréhez igazodott, amely lehetővé tette Franciaországnak, hogy kihasználja a rivális tömbök közötti „űrt”. A nemzetközi rendszer összeomlása azzal a problémával fenyegetett, hogy szétrombolja a francia nagyhatalmi igények korlátait és ezzel aláássa a helyreállított francia nemzeti identitás alapját. Mitterrand az 1980-as évek közepe óta felölelte az európai integráció ügyét. Európa a grandeur alternatív látomását jelentette Franciaország számára az emelkedő új blokk élén és bizonyos értelemben a kelet-európai események igazolták is ezt a megközelítést. A keleti blokk összeomlása tovább erősítette az „Atlanti-óceántól az Urálig tartó Európa” régi gaullista Európa-koncepcióját és a megerősödött Európai Unió az egyesített Németországot is magában foglalta.

Mitterrand második elnökségének kezdeti éveiben (1988-1992) az európai eszme körül kialakulni látszó konszenzus sebezhetőnek tűnt. Franciaországban sokan támadták az integrációt, olyan témákra koncentrálnak, mint a bővítés és a mélyítés közötti feszültség, a lazább, konföderális *Europe des patries* és a szorosabb, integráltabb föderális Unió dilemmája, a bürokratikus Európa demokratikus deficitje és a nemzeti szuverenitás fokozódó elvesztése. A német hegemonia kilátása egyre kényelmetlenebbül érintette a franciákat. Attól tartottak, hogy a francia nukleáris képességek nem ellensúlyozzák tovább a német márkát, és a növekvő öntudatosságát¹³. Németország megerősödése és a francia vezető szerep elvesztése mellett egy másik félelem is közrejátszott abban, hogy az európai ügy ne találjon oszthatlan lelkesedésre a franciáknál. A legsérülékenyebb társadalmi rétegek az új gazdasági recesszió hajnalán egyre nagyobb ellenállást mutattak a gazdasági globalizáció erőivel és az európai szupranacionalizmussal szemben, amely azzal fenyegetett, hogy lebontja a nemzetállam védelmező pajzsát.

A maastrichti szerződés 1992-es népszavazási kampánya alatt mért közvélemény kutatások jól mutatták az ország hangulatának változását, hogyan fogyott a közvélemény lelkesedése a szerződés megszavazása iránt a nyár folyamán, míg szeptemberre az épp hogy többségen (51,4%) megállapodott. Még aggasztóbb volt az a

---

¹³ Mitterrand-nak tulajdonított mondás, hogy mindaddig támogatjuk a német egységet, míg az nem lehetséges.

szakadék, amely a szavazók és a politikusok között nyílt (1992 júniusában a Parlament kongresszusában a képviselők és a szenátorok csupán 8%-a szavazott ellene) és a szakadék különösen széles volt Jacques Chirac neogaullista pártjának esetében, amelynek választóinak nagy része (67%) nemmel szavazott. A mainstream álláspontja (a konzervatív RPR-UDF koalíció, a szocialisták) Maastricht és az 1994-es GATT tárgyalások során alakult ki, amely alapvetően globalizáció párti volt (éppúgy lemondásból, mint meggyőződésből), és az ellenzék a kommunisták, a zöldek és a *Front national* képviselte. A nyomás nagysága, amely Jacques Chiracra, az új elnökre nehezedett, hogy választói kedvében járjon már a kampány időszakban megmutatkozott: erős gazdasági intervencionalizmus, az egységes valuta felé megnyilvánuló euroszeptícizmus nyomai, és leginkább korai döntésében (1995 júliusa), hogy visszaállítja a francia nukleáris robbantásokat a Csendes-óceán déli részén. A fentiekhez hasonlatos populista virágok, egy kis nacionalista színezettel továbbra is a kormány retorikájának részét képezték. Az 1980-as évek politikájának céljai, hogy megbékítsék a rasszista attitűdöket, amelyet mind a Chirac (1986-1988), mind a Balladur (1993-1995) kormányok világosan jeleztek a bevándorlás politikájukban és az állampolgárság megszerzésében. Az ún. „társadalmi problémák etnicizálódása” visszanyúl a FN felemelkedése előttre és nem csak a Giscard elnökségre (1974-1981), hanem a baloldali pártokra is vonatkozik. A populizmus kísértése, amely a francia grandeur iránti nosztalgiához és etnikai intoleranciához kötődik, mindig jelen van.

A „DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG” – A FRANCIA SZUVERENITÁS KONCEPCIÓ ERODÁLÓDÁSA

Napjainkban Franciaországban a köztársaság és a demokrácia fogalma sajátos polémiába keveredtek. A köztársaságot az egyenlőség, az érdem jutalmazása, a laicitás, a népszuverenitás, a közös politikai akarat és az államnemzet fogalmával azonosítjuk, a demokrácia közé pedig éppen ellentétes fogalmak – a különbözőséghez való jog, az individualizmus, a föderalizmus és a társadalmi, politikai közvetítő szervek – csoportosulnak. *„Franciaország nem létezhet az állam nélkül”* – mondta Georges Pompidou (Berstein és Rioux, 2000 : 109). A nagy francia forradalom által kiadott társadalmi program alapja a demokratikus államberendezkedés kialakítása. Az etatista hagyományokat megtartva a modern parlamentáris demokrácia megszilárdítása ismét a III. Köztársaságra nyúlik vissza. A demokratikus Köztársaság intézményrendszerének működési mechanizmusát egyre több kritika éri. Egyre kevesebben vesznek részt vagy tartózkodnak a különböző szintű választások alkalmával. A 2000-es szeptemberi népszavazás és a 2002-es elnökválasztások is bizonyítanak. Az állam és polgárai közötti politikai és társadalmi közvetítés, pártok és szakszervezetek iránti erős bizalmi válság alakult ki. Kritikák nem annyira a demokratikus intézményeket, hanem azok működési mechanizmusait érintik.

Tézisem szerint a „demokratikus Köztársaság” a republikánus alapértékek egyike, amely az egységes, erős állam integratív szerepét erősíti. A francia politikai tradíciók központjában egy újabb „exception française”, az erős, centralizált állammodell, az etatizmus áll. Hipotézisem bizonyítására meg fogom vizsgálni az állammodell történeti kialakulását, bizonyítva ezzel annak tradicionális integráló szerepét. Az állam, a politikai tradíciók funkcionális vizsgálata során ki fogom mutatni, hogy a képviseleti demokrácia fogalmának hangsúlyeltolódásaival, a politikai elit, elitképzés és a hagyományos jakobinus állam erodálódásával hogyan rendül meg a francia értelemben vett állam integratív szerepe, válságba sodorva ezzel a francia republikánus modellt.

Az etatizmus az *„exception française”* olyan megtestesülése, amely szintén válságot él át. Egyrészt a modernitás válságával bomlásnak indult a modernitás-projekt

értékeit véghezvivő, megtestesítő republikanizmus is. A republikánus értékek között az etatizmus, mint „*exception française*” is bomlásnak indult. Az etatizmus is olyan belső bomlasztó erővel küzd, mint az állam szerepének átértékelődése. Az állam, mint a republikánus értékek letéteményese, a republikánus értékek bomlásával identitásválságba került. A centralizált állammodell, mint a demokrácia értékének letéteményese és védelmezője nem tudja a modernitás demokráciáról szóló ígérését beteljesíteni.

A belső bomlás mellett megjelennek a külső tényezők. A hidegháború utáni megváltozott nemzetközi rendszerben az állami szuverenitás változáson megy keresztül. Az európai integrációs folyamatok jellegének megváltozása kiteljesíti azt az első pillantásra talán ellentmondásos folyamatot, amelyben az állam szuverenitásának egy részének az Európai Közösségre való delegálásával tulajdonképpen szuverenitását erősíti meg. Az integráció kényszerítő erői Franciaország számára a szubszidiaritás elvének alkalmazása óta a központi államszervezet folyamatos decentralizálásának kényszerét hozzák. Ezt a kettős válságot tekintjük át az alábbiakban.

I. AZ ETATIZMUS BEÉPÜLÉSE A FRANCIA ÁLLAMMODELLBE

A jakobinus állammodell kialakulása már az abszolutista állammal megindul. Az erős központi állammodell szerepét a III. köztársaság csupán demokratizálja, de nem változtatja meg. A Napóleon által létrehozott központosított állammodell szervezeti kereteit megtartották, azon az 1875-ös alkotmány lényeges változást nem hozott. Mégis a republikánus értékek megszilárdulásának keretét a III. köztársaság biztosította. Az azt megelőző forradalmak (1830, 1848) a demokratikus, parlamenti intézményeket lényegében már kiépítették, ám a republikanizmus eszméjének hosszútávú működése a 19. század utolsó harmadára tehető. A republikanizmus „demokratikus köztársasága” ekkor válik a társadalmat integráló tényezővé. A kutatás ezért kiemeli a centralizált állammodell kiépülésének azt az időszakát, amikor a forradalom által kitűzött célok közül a demokratikus berendezkedés tartósan megvalósul.

A Kommün veresége véget vetett az 1789-ig visszanyúló párizsi forradalmi hullámnak és lerombolta „*demokratikus és szociális Köztársaság*” együttes megvalósulásának reményét (Berstein, 1999/b). Furcsa paradoxon, hogy a köztársaság

ezúttal tartós győzelmének hajnalán a hatalom szerveiben monarchisták ültek. A Kommün konzervatív kormányt hagyott uralmon, amely a monarchista többségű Nemzetgyűlésnek tartozott felelősséggel. Tíz év kellett ahhoz, hogy a republikánusok jussanak hatalomra, megalapítva az első tartós republikánus rezsimit és véget vetve az 1789-ben elkezdődött forradalomnak.

A republikanizmus társadalmi alapjai az 1870-es évek folyamán erősödtek meg. A munkások és a kézművesek republikánus érzelmei nem változtak, továbbra is erősek maradtak. A polgárságban a republikánus eszmék térnyeréséhez hozzájárult az a fenyegetés, amelyet a háborúk, a bonapartizmus jelentett ennek a rétegnek. A városiak lojalitása lassanként mentes lett a napóleoni örökségtől. A monarchisták közötti megosztottság szintén segítette a republikánusokat. A legitimisták a Bourbon trónkövetelő, XVI. Lajos leszármazottját támogatták, az orléanisták Lajos Fülöp fiát, a harmadik csoport pedig Bonaparte leszármazottját, a bonapartista Lajost támogatták. A császár nem is oly régi uralma a rend és prosperitás időszakának tűnt annak halála után (London, 1873). A republikánusok kihasználták ezt a megosztottságot, hogy nyomást gyakoroljanak az elitre, mondván – ahogy 1872-ben Thiers mondta – *„a Köztársaság az a rezsim, amely a legkevésbé oszt meg minket”*. (Nagy, 2002) Bár Thiers vonzódása az orleanistákhoz közismert volt, a republikánusok felé mozdult el. Thiers tisztában volt azzal, hogy az ország számára létfontosságú, hogy olyan kormányzata legyen, amely a porosz vereség, illetve a Kommün árnyékában a stabilitást képviseli. Ezt pedig leginkább a republikánusok látszottak képviselni, míg a monarchisták megosztottsága erős instabilitással fenyegetett. Ahogy a monarchista Thiers 1872-ben mondta: *„a Köztársaság létezik, az országnak törvényes kormánya van: bármi mást kívánni forradalomhoz vezet”*. A republikánusok zsenialitása abban állt, hogy elfogadták Thiers érvét: *„a Köztársaság vagy konzervatív lesz, vagy semmi”*. (Zárójelben jegyzem meg Mitterrand Thiers-t idézve mondta Európáról, hogy *„Európa vagy szocialista lesz, vagy semmi”*.) A republikánusok közül a Gambetta vezette radikális republikánusok¹ egyeztek ki Thiers-rel. A radikális republikánusok kiegyezhettek a politikailag radikális, de társadalmilag konzervatív Köztársasággal. Gambetta Sedan, a porosz győzelem után egy nappal világossá tette, hogy a konzervatív Köztársaságot támogatja. Sok

---

¹ A legtöbb radikális republikánus Gambetta 1869-es Belleville-i nyilatkozatával azonosult. Hittételeik: az általános választójog legszélesebb körű érvényesítése, minden szavazat egyenlő, sajtószabadság, gyülekezési jog, az állam és egyház szétválasztása, kötelező, szabad, világi alapszintű oktatás, versenyvizsgáktól mentes középfokú oktatás. A program nem szólított fel gazdasági reformokra, csupán a gazdaság folyamatos tanulmányozására.

republikánus követte. A Gambetta vezette republikánusok és a Thiers vezette orléanisták közötti megállapodás konszolidálta a Köztársaságot.

Thiers hatalmon, 1871-1873

A monarchisták hamarosan rádöbbenek, hogy az idő ellenük dolgozik. 1871. július 2-án a választásokon 100 republikánus és csupán 12 monarchista került be a nemzetgyűlésbe (Hahner, 2002). Három nappal később a Bourbon kormányfő-jelölt nyilatkozatot adott ki, amelyben bejelentette, hogy ragaszkodik a Bourbonok 1789 előtti fehér lobogójához, de egy szóval sem utalt a képviseleti kormányzásra. Ekkorra mindenki elfogadta, hogy a trikolor Franciaországot jelképezi, még a monarchista képviselők is megerősítették a trikolor, mint „*a társadalmi rendet képviselő lobogó*” iránt elkötelezettségüket. A szimbólum visszautasítása arra utalt, hogy elutasítja a képviseleti kormányzást is. Ezért a konzervatív republikánusok és az orléanisták is elhatárolták magukat tőle. A nemzetgyűlés monarchista többsége még mindig reménykedett abban, hogy észre térítheti a jelöltet és helyreállíthatják a monarchiát. A rendszernek új alkotmányra lett volna szüksége, de a monarchista többségű nemzetgyűlés nem volt hajlandó semmilyen alkotmányt megszavazni, amely megszilárdította volna a jelenlegi köztársasági rendszert. 1871. augusztus 31-től Thiers viselte a köztársasági elnöki címet is a kormányfői poszt betöltése mellett.

Thiers az, aki az ország legsürgetőbb kérdését, az újjáépítést megoldotta. Az Alphonse de Rothschild vezette bank szindikátus 1871-ben és 1872-ben két nagy francia kölcsönt helyezett ki, amely felszabadulási kölcsönként vált ismertté. Franciaország a két kölcsön segítségével 1873 szeptemberére visszafizette a német hadisarcot és az utolsó német csapatok a tervezettnél hat hónappal korábban elhagyták az országot. Thiers és a Nemzetgyűlés ezen túlmenően minden kérdésben megosztott volt².

---

² Az egyik legfontosabb kérdés az volt, hogy hogyan fizessék vissza a kölcsönt. A monarchisták, akiknek a jövedelme főként birtokaikból származott, néhány republikánussal együtt a jövedelemadó mellett szavaztak, amely a pénzarisztokráciát és az üzleti elitet jobban sújtotta volna, mint a földbirtokosokat. Thiers számára a jövedelemadó „szocialista” jelenség volt, amely pénzügyi értelemben polgárháborúhoz vezetett, így a közvetett adók rendszerét támogatta. Thiers hasonlóan ellenezte az általános népszámlálást, míg mind a monarchisták, mind a republikánusok a porosz rendszerű modern fegyveres erőt akarták megteremtteni. Thiers végül a régi rendszert tartotta meg. A szegényeket összeírták és kisorsolták: 5 év

Thiers nem mehetett örökké a többséggel szemben. 1873. május 24-én lemondott, abban a reményben, hogy a Nemzetgyűlés visszahívja. Ám csalódnia kellett, a Nemzetgyűlés Patrice MacMahon tábornokot nevezte ki elnöknek, Magenta herceget, aki szintén részt vett a Kommun leverésében. MacMahon cserében Duc de Broglie-t, a monarchista többség vezérét nevezte ki kormányfővé ezzel kezdetét vette – Daniel Halévy (Sowerwine, 2001 :) szavaival – a „*hercegek köztársasága*”.

Monarchisták hatalmon, 1873-1876 – az alkotmány

Broglie célja az erkölcsi rend újraépítése volt. Ha már nem állíthatta helyre a monarchiát, abban reménykedett, hogy „MacMahont elnökként valódi uralkodói jogkörökkel ruházhatja fel, és Franciaországot a Köztársaság alatt olyan monarchiává, amelynek nincs királya”. Tervének megvalósításához Thiers prefektusai helyére bonapartistákat küldött (nem sok monarchista prefektus maradt). Az intézkedés a lakosság heves ellenállásába ütközött.

A kormány még a legmérsékeltebb reformtörekvéseket is elnyomta. Az egész országban dúló csatározások végső soron mégis a republikánusokat erősítették. A republikánusok fokozatosan tömegtámogatottságot nyertek, mivel a monarchisták vad ötletei ellen a rend és stabilitás védelmezőiként tüntették fel magukat. Ez a retorika a politikai és gazdasági elit nagy részénél tetszést aratott. Az 1874-es választásokon már minden monarchistára hat bonapartista és 16 republikánus jutott. A monarchistáknak cselekedniük kellett, mielőtt végleg elvesztették volna a hatalmat.

1875. január 30-án a konzervatív republikánusok és a mérsékelt monarchisták szövetségre léptek. A Nemzetgyűlés egy szavazat többséggel elfogadta a republikánus alkotmányt, amely kétkamarás parlamentet állított fel és amely szerint a köztársasági elnököt a Szenátus és a Képviselőház választotta meg. Az 1875-ös alkotmány, amelynek lebontását majd Pétain keddi meg a nemzeti forradalommal egyenlőre még csak egy váz volt, amelynek kitöltését a következő néhány hónap munkája hozta meg.

---

vagy 6 hónap alatt töltötték ki a katonaidejüket. A tehetősek mentességet élveztek vagy ha 1500 frankot fizettek egy évet irodai szolgálatban töltöttek le (kb. ennyi volt egy tanár vagy munkás éves átlagkeresete). A monarchisták decentralizálták volna a hatalmat, mivel hagyományos pártfogói kapcsolatrendszerükből akartak profitálni. Thiers megakadályozta, hogy a Nemzetgyűlés bármi olyat megszavazzon ami csökkenthette volna a centralizált hatalmat. A változások ellenére a prefektusok megtartották hatalmukat a helyi közösségben.

Az ekkor hozott alkotmányos törvények együttesen az 1875-ös alkotmány néven váltak ismertté.

A törvények kegyelettel megőrizték a republikánus kormányt és megtartották azt a közigazgatási keretet, amelyet Franciaország a forradalomtól örökölt. Az országban megmaradt a 90 *département*, mindegyik élén egy prefektus állt, aki a belügyminiszternek tartozott felelősséggel. Minden *département* élére általános tanácsokat állítottak, de ezek lényegében nem rendelkeztek érdemi hatalommal. Minden *département* 3-4 kerületre volt osztva (*arrondissement*), és mindegyik élén egy al-prefektus állt. Az *arrondissement* számos kerületből állt.

Az alsóház, (a képviselőház) általános (csak férfiak) és titkos választásokkal állt fel, de valójában még hosszú időnek kellett eltelnie míg vidéken is valóban titkosak lettek a választások. A nemzetgyűlés vezette be azt a választási rendszert, amely ma is használatos Franciaországban: a két fordulás szavazási rendszert. A konzervatívok azt remélték, hogy a két forduló közötti idő elég lesz a saját jelöltjeiknek, hogy lépéseket tegyenek a győzelem érdekében. Ahelyett, hogy megszabták volna a Képviselőházi helyek számát, a választókerületek számát maximalizálták, így a Képviselőházban a helyek száma a lakosság szám átrendeződésével fluktuált. Ellentétben 1848-cal itt senki nem vetette fel a nők szavazati jogát.

Az alsóház ellensúlyozására a felsőház (szénátus) 75 tagját a Nemzetgyűlés választotta, míg 225 tagot a regionális intézmények tisztviselőiből álló választótestület választott, amelybe minden község delegált egy küldöttet. Gambetta elfogadta ezt a rendszert, pedig a republikánusok többsége még mindig ellenezte a felsőház megteremtését részben azért, mert a községi tanácsok erős vidéki bázist adtak a monarchistáknak. A szenátorokat kilenc éves ciklusra választották meg, egyharmadukat minden három évben újra lett választották. 1884 után minden szenátor választással nyerte el tisztségét, de a Szénátus továbbra is a konzervativizmus bástyája maradt, amelyben döntő súllyal a vidéki előkelőségek ültek: földesurak, jegyzők és ügyvédek.

Az elnököt hét évre választották és inkább ceremonális hatásköre volt: kegyelmet gyakorolhatott, szerződéseket köthetett, törvényjavaslatot tehet, minisztereket nevezhetett ki, feloszlathatta a Képviselőházat, de csak a Szénátus egyetértésével és kinevezhette az Államtanács³ tagjait. Az elnök hatalma meglehetősen hasonlított ahhoz a hatalomhoz, amelyet Lajos Fülöp élvezett a monarchia idején. A

---

³ Az államtanács (*Conseil d'État*) még egy napóleoni alapítású intézmény. Feladata hogy értelmezze a törvényt és tárgyalhatja a választási csalásokat vagy a különböző kormányzati ágak közötti vitákat.

monarchia utolsó, júliusi választásain a 35,4 milliós népességből csupán 167.000 ember volt elég vagyonos ahhoz, hogy szavazhasson. 1848 óta minden 21 év feletti francia jogosult a szavazásra. A III. Köztársaságot leginkább Gambetta szavai írják jól le: *„Franciaországot nem lehet a polgárság ellenében kormányozni, ... de nem szabad hagyni, hogy kizárják a munkásosztályt a hatalomból. Csupán a Köztársaság adhatja meg a harmonikus békét a munkások legitim követelése és a tulajdonjog tisztelete között, ... taníthatja meg a polgárságot, hogy becsülje meg a demokratikus kormányzást és ... az embereket, hogy bízzanak idősebb testvéreikben (a polgárságban).”* (Doise-Vaïsse, 1992). A Köztársaság intézményrendszere felállt ugyan, de a kormányzás továbbra is a monarchisták kezén maradt. A munkások bekerülése a hatalom keretei közé szinte elképzelhetetlen volt.

A republikánusok hatalomra kerülnek, 1876-1879

1875 végén a Nemzetgyűlés 75 szenátort választott meg életre szóló mandátummal, ebből már 57 republikánus volt (Hahner, 2002). 1876. február 27-én és március 5-én az új Képviselőházi választásokon a republikánusok programja arra épült, hogy sajtószerű retorikát alkalmaztak. A retorika lényege, hogy üzleti alapra helyezték a választásokat, az ország irányítását egy vállalat irányításához hasonlították. Sadi Carnot, a későbbi köztársasági elnök így érvelt (Marseille, 2002 : 129): *„a republikánus Franciaország működik, megtakarít jólétet halmoz fel, kifizeti a bukott rendszerek adósságait”*. A republikánusok az 535 helyből 360-at szereztek meg a Képviselőházban, ezzel semlegesítették a Szenátus monarchistáit, mivel ott a 225 helyből 92-t szereztek meg. Így már az 57 életre szóló mandátummal rendelkező republikánus szenátorral együtt 149 republikánus szenátor volt. Kettő híján a többség a szenátusban. Peter McPhee szerint (McPhee, 2004 : 235): *„most fordult elő először, hogy a franciák többsége világosan a republikánus rendszert választotta, mint a civil szabadságjogok és a társadalmi haladás legjobb garanciáját.”*

MacMahon kénytelen volt elfogadni a 78 éves óvatos, konzervatív republikánus Jules Dufaure kormányát, aki Thiers elképzeléseit vallotta és aki miniszteri karrierjét még Lajos Fülöp alatt kezdte 1839-ben. Dufaure 1876. március 9-én foglalta el hivatalát. Mivel az alkotmányos törvények nem hatalmazták fel az elnököt, hogy a kormány üléseit elnökölje, Dufaure volt az, aki betöltötte az elnöki szerepet. Ezért

felvette a „*Tanács elnöke*” címet, a miniszterek tanácsának elnöke, azaz miniszterelnök. Kilenc hónap múlva Dufaure elvesztett egy bizalmatlansági indítványt, így a parlamentáris gyakorlat értelmében lemondott, megalapítva ezzel azt a gyakorlatot, hogy a kormányfő a parlamentnek felelős.

MacMahon Jules Simont nevezte ki a helyére. Simon konzervatív republikánus volt, aki a császárságot támogatta. Egyszerre próbált megfelelni az elnöknek és a parlamentnek, de Gambetta csapdába csalta az antiklerikalizmus kérdésében⁴. Simon a nyomásnak engedve végül elfogadott egy olyan javaslatot, amely betiltotta a katolikus demonstrációkat, ezért MacMahon 1877. május 16-án lemondatta. A republikánusok szerint a lemondatás államcsíny volt, így 363-an aláírtak egy tiltakozó nyilatkozatot.

MacMahon régi barátját, Broglie-t nevezte ki miniszterelnöknek és drasztikus lépésre szánta rá magát: feloszlatta a Képviselőházat, hogy az ne tudjon Broglie ellen szavazni. A kormány kemény kézzel kormányzott: a 90 prefektusból 77-et menesztett vagy áthelyezett, 1743 polgármestert üzött el, és 3271 embert üldözött republikánus anyagok terjesztése miatt, feloszlattott jó pár szabadkőműves páholyt, republikánus klubbot és községi tanácsot (Marseille, 2002 : 164). Ezekkel az inkább ügyetlen akciókkal nem sikerült megfélemlíteni a republikánusokat. Broglie akciói pusztán tűszúrások voltak, amelyek csak megerősítették a republikánus ellenállást. 1877. október 14-én és 28-án választásokat tartottak. A monarchisták védekezésbe szorultak az egész országban. A republikánusok ugyan elvesztettek néhány helyet, de megtartották többségüket a Képviselőházban. A monarchizmus soha nem heverte ki ezt a csapást.

A republikánusok elég erős „állami támogatást” használtak fel hatalmuk népszerűsítéséhez. Az állam olyan fejlesztési beruházásokat hajtott végre, amely az egész ország infrastruktúrájának alapjait lefektette. A kormány a beruházásokkal igyekezett a választók jóindulatát megnyerni. A belügyminiszter, Charles de Freycinet kiterjesztette a vasúti támogatásokat vidékre is⁵. A városközpontok mellett az alsóbbrendű vonalak is állami támogatásban részesültek. A republikánusok az 1878-as világkiállítás népszerűségét is élvezhették. A kiállítás 16 millió látogatót vonzott,

---

⁴ A francia püspökök petíciót kívántak benyújtani. A petíció követelte, hogy Franciaország támogassa, hogy a pápa nyerje vissza szuverenitását Róma felett. Simon betiltotta a petíciót, de Gambettának ez nem volt elég. Komoly támadást indított a klérus franciaországi hatalmának felszámolására.

⁵ 1871-ben Franciaországban 15.632 km vasútvonal volt, 1912-re már 40.838 km, amely egész Franciaországot behálózta. A vasút nemcsak gyors utazást, hanem az újságok, könyvek gyors terjesztését és olcsó szállítást jelentett. Az 1880-as években minden héten új állomást avattak fel és minden avatás rendkívüli módon növelte a republikánusok támogatottságát.

majdnem kétszer akkora volt a látogatottsága, mint a császárság elsöprő sikerű 1867-es Világkiállításának. Mikor május 1-én megnyílt az emberek hosszú, tömött sorokban jöttek. A császárság volt az, ami saját népszerűsítésére használta különböző vásárait és fesztiváljait. Az 1878-as világkiállítás a köztársaság ünnepe lett.

A republikánusok úgy döntöttek, hogy megünneplik győzelmüket, de Dufaure attól félt, hogy lázadások törhetnek ki, ha az ünnepnap egybeesik a Bastille lerombolásának évfordulójával. Éppen ezért az első hivatalos nemzeti ünnep – „Bastille nap” – nem július 14-én, hanem 1878. július 30-ára esett.

1879. január 5-én az első reguláris szenátusi választásokon a republikánusok megszerezték a többséget. MacMahon tábornok a mérsékelt republikánus Jules Ferry-t nevezte ki miniszterelnökké. Ferry az összes monarchista eltávolítását kérte a magasabb hivatalokból, a hadsereget is ideértve. MacMahon számára ez már soknak bizonyult, 1879. január 30-án lemondott. A III. Köztársaság egyetlen köztársasági elnöke sem nem oszlatta fel többé a Képviselőházat. A miniszterelnököknek nem volt fegyverük a parlamenttel szemben, mikor elvesztettek egy-egy bizalmatlansági indítványt. A monarchisták gyenge végrehajtó hatalmat hoztak létre.

Versailles-ban együtt ülésezett a két ház, új elnököt választottak Jules Gévý személyében. Grévý szürke republikánus és szabadkőműves, aki a konzervatív republikánus üzletemberek, ügyvédek és orvosok megtestesítője volt. 1880. július 5-én a parlament végül megszavazta, hogy július 14. nemzeti ünnep legyen. Már csak egyetlen dolog maradt hátra: a kommunárok számára amnesztiát hirdetni. A konzervatív republikánusok még mindig haboztak. Egyikük azt mondta: várjuk meg a megfelelő pillanatot (*opportune*), ettől fogva a konzervatív republikánusok „opportunisták” néven váltak ismertté, akikkel szemben álltak a Gambetta köré tömörült radikálisok. A század hátralévő részét az opportunisták és a radikális republikánusok közötti megosztottság uralja. Gambetta meggyőzte a Képviselőházat, hogy az amnesztia nem a felkelés támogatását, hanem a múlt lezárását és a nemzet egyesítését szimbolizálja. 1880. július 14-re a száműzött kommunárdok visszatértek Franciaországba és óriási ünneplést csaptak: mindenütt trikolor zászlók lengtek, zenekarok játszottak az étkezdékben, a parkokban és az emberek az utcán táncoltak, megteremtve ezzel július 14. hagyományát. Ahogy Furet mondja (Furet, 1994 : 161) kilencvenegy évvel a Bastille lerombolása után „a Köztársaság révbe ért”.

A köztársaság ünnepére a rendszer szimbolikája szinte teljes egészében kialakult. Az egész országban Marianne mellszobrokat állítottak a városházákban és

szobrokat a tereken. 1884. július 14-én a párizsi városháza a mai Köztársaság téren (*Place de la République*) leleplezte azt a hatalmas bronz Marianne szobrot, amely ma is uralja a teret. Ez volt az első szobor, amelyen Marianne frígiai sapkát (*bonnet*)⁶ viselt. A következő évben (1885) a republikánusok jelképes támadást intéztek a gyűlölt Sacré-Coeur ellen, de la Barre lovag⁷ szobrát állítva fel a Bazilika előtt. Az 1889-es világkiállításra a város felállította Danton szobrát a Boulevard Saint-Germain-en. A helynek szimbolikus jelentősége van: félúton fekszik a Latin Negyed és a Saint-Sulpice (az Egyház szellemi központja) között.

A köztársaság megszilárdulása: Jules Ferry Köztársasága

Jules Ferry (1832-1893) államférfiúi tevékenysége alatt szilárdul meg a demokratikus köztársaság Franciaországban. Ferry 1879 és 1885 között nagyrészt oktatásügyi miniszter volt, de volt kultuszminiszter és nagy befolyással bírt a külügyekre is, már jóval azelőtt hogy 1883-ban külügyminiszter lett volna. Mint kortársai közül szinte mindenki, ő is szabadkőműves volt. A század végéig hatalmon lévő higgadt republikánusok megtettesítőjeként szokták emlegetni. Kormányára alatt Franciaország teljes demokratikus szabadságjogokat kapott, általános választójogot (nők nem), teljes közoktatási rendszert, visszatért a vámvédelemhez és óriási gyarmatbirodalmat épített ki.

Franciaországban az 1875-ös alkotmány képviselői kormányzati rendszert írt elő, de nem voltak olyan törvények, amelyek az egyéni jogokat fogalmazták volna meg. Azok a jogok, amelyeket ma teljesen magától értetődőnek, természetesnek gondolunk, nem léteztek. A Jules Ferry nevével fémjelzett 1881-es és 1884-es törvénycsomag garantálta az egyéni jogokat.

Egyikük lehetővé tette, hogy kávéházak és bárók (*débats de boissons*) hosszadalmas engedélyeztetési eljárások nélkül nyílhassanak. A kávéház hagyományosan a beszélgetések színhelye és most, hogy a tulajdonosok már nem féltek a politikai rendőrségtől, hogy szabadon lehetett bármilyen témáról beszélni, a politikai közbeszéd lendületes, új fázisba lépett. Egy másik törvényben Ferry lehetővé tette a

---

⁶ A frígiai sapka volt a szabadság szimbóluma a nagy forradalom alatt.

⁷ De la Barre lovagot 1766-ban megkínozták és kivégezték, mivel nem volt hajlandó levenni a kalapját egy vallási körmenetben. Vichy ismét eltávolította a Bazilika elől és mögé vitette, ma is ott találjuk egy parkban.

prefektus engedélye nélkül is a gyülekezést. Egy harmadikban, az 1881. július 29-én beiktatott törvényben megalapította a sajtó szabadságát, eltörölte a cenzúrát, letéteket és illetekeket. Mindenütt új újságok jelentek meg, amelyek a helyi hírektől és mezőgazdasági vásárok hirdetésétől kezdve az országos politika magyarázatáig mindenről szóltak. A nyomda viszonylag olcsó volt, így szinte minden településnek volt saját hetilapja lett, vagy akár napilapja is. A vasút gyorsan eljuttatta hagyományos napilapokat is minden településre az 1880-as évek folyamán.

Ezeket a reformokat 1884-ben két további eredmény koronázta meg. Először a republikánusok újra engedélyezték a polgári választ, amelyet a visszatérő Bourbonok 1816-ban betiltottak. Alfred Naquet, az egyik baloldali republikánus képviselő terjesztette elő széles republikánus támogatottság mellett a törvényt az Egyház és támogatóik kitartó ellenzése ellenére. A másik fontos eredmény a René Waldeck-Rousseau belügyminiszter nevét viselő törvény, amely újra engedélyezte a szakszervezetek működését. A sztrájk elméletben továbbra is tilos maradt, és a gyülekezést is be kellett jelenteni a prefektúrán, így – ahogy egy felszólaló mondta – a szakszervezetek „biztos ellenőrzésünk alatt maradnak és nem válhatnak lelkiismeretlen személyek veszélyes fegyverévé” (Price, 2002). A gyűlölt munkakönyvet (*livret ouvrier*) csak 1890-ben tiltották be törvényesen és még jóval ezután, a 20. században is használták.

Az egyéni szabadságjogok kiterjesztése mellett Jules Ferry a republikánus oktatás megalapozásáról is híressé vált. A republikánusok teljes állami oktatási rendszert hoztak létre: megtartották a Párizs irányítása alatt álló nemzeti iskolai hálózatot, amelyet az érettségi („*bac*”) zárt: szigorú országos szóbeli és írásbeli vizsga. A republikánusok meggyőződése volt, hogy az oktatás társadalmi békét teremt. Az oktatás hozta el a republikánus értékek újratermelésének keretét (bővebben ld. következő rész: a „laikus köztársaság”).

Ferry hírnevét ma oktatási rendszerének köszönheti, de gazdaság- és gyarmatpolitikája legalább ilyen jelentős szerepet játszott a köztársaság konszolidálásában. A III. Napóleon alatt kiépült szabadkereskedelmi rendszer az 1880-as években a világgazdasági válság miatt egyre előnytelenebb feltételeket teremtett a francia kereskedők számára. Ferry 1881-ben protekcionista vámokkal sújtotta a késztermékeket, 1884-ben és 1885-ben pedig a gabonát, majd a marhát, megfordítva ezzel a császárság szabadkereskedelmi tendenciáit. A protekcionizmus segítette ugyan a nagykereskedelmet és a gazdákat, de elégedetlenné tette a városi szegényeket, mert a

kenyér ára jelentősen emelkedett. A reciprocitás elve szerint más országok is magas vámokat róttak a termékekre, ezért Franciaország piacokat veszített és új piacokra volt szüksége. Ferry szerint a gyarmatok jelenthettek új piacokat. *„A protekcionizmus korrekciója, a protekcionista politika gőzmozdonyának biztonsági szelepei”* – mondta Ferry (Marseille, 2002 : 268).

Jules Ferryvel megszilárdult a „demokratikus köztársaság”: az egyéni szabadságjogok kiterjesztése betetőzte az „Emberi és polgári jogok nyilatkozatát”, az oktatási rendszer kiépítése lehetővé tette hogy a republikánus eszmék váljanak a társadalom integráló eszmerendszerévé, a gyarmatbirodalom pedig megalapozta Franciaország gazdasági prosperitását, illetve segítette a külpolitikai elszigetelődéséből való kitörését.

II. AZ ÁLLAMMODELL ERODÁLÓDÁSA

Nem sokkal hivatalba lépése után Jospin 1997-ben azt mondta a prefektusoknak: *„Az államot meg kell reformálni, mert a világ és a társadalom változik. Új technológiák jelentek meg, a közigazgatásnak más szervezetekhez hasonlóan a legalacsonyabb költséggel a leghatékonyabban kell működnie.”* (Machin, 2001: 137) A forradalom nagy közigazgatási reformjainak legfőbb jellemzője Tocqueville szerint (Rousselier, 1999) a folytonosság. Ma még mindig működnek azok az intézmények, melyeket a forradalom vagy Napóleon állított fel⁸. A közigazgatás folytonossága félrevezető lehet, hiszen az erős központi modellen belül is folyamatos reformkísérletek történtek. Több olyan terület létezik, amely jól jelzi a központi állam folyamatosságát.

Az első az állam mérete, mind a hatalom, a költségvetés, az apparátus, a földbirtok és a vagyontárgyak terén. A hagyományosan nagy állam már jóval 1789 előtt létrejött. Az abszolutista monarchia létrehozta a központi államot, majd Richelieu, Mazarin Colbert és társaik kiterjesztik az állam hatalmát az igazságszolgáltatás, a törvényhozás, a külkapcsolatok az adózás és a katonai sorozás területére is. A jakobinusokra és mindenekelőtt Napóleonra maradt az a feladat, hogy egyesítse az országot, eltörölje az utolsó feudális kiváltságot, kiterjessze az állam hatalmát az egyház

---

⁸ Az alkotmánybírósként funkcionáló Államtanács (*Conseil d'État*), a Számvevőszék, a pénzügyminisztérium és a prefektusi rendszer.

főlé⁹, kodifikálja a polgári és a büntetőjogot, új közigazgatási rendszert építsen ki az adók hatékonyabb begyűjtése céljából. A napóleoni állam koherenciája és mérete jóval felülmúlta elődeiét. Napóleon után az állami adminisztráció folytatta növekedését, amit még az 1982-es decentralizációs törvény sem állított meg teljesen.

A második terület a közigazgatás erős átpolitizáltsága. Miután Napóleon megbukott, az apparátus maradt és folyamatos növekedésnek indult az egymást követő kormányok alatt¹⁰. Minden rezsim alatt a kormányt az államfő nevezte ki, de csak a parlament beleegyezésével állhatott fel, így meg kellett nyernie a választásokat. Az állam nagy mérete garantálta, hogy a tisztségviselők biztos szavazótáborot jelentsenek¹¹. Az állam átpolitizáltsága a mai napig fellelhető, bár az 1946-os köztisztviselőkről szóló rendelkezés a szakmai kompetenciákat helyezte előtérbe (bár néhány poszton nem követelik meg a politikai semlegességet), azt nagyban csökkentette.

A harmadik folyamatosság a korporatizmus. Napóleontól kezdve a köztisztviselőket különböző szakmai testületekbe, ún. *corps*-ba tömörítik. Minden köztisztviselőnek van egy *corps*-beli illetve egy minisztériumi besorolása. A *corps* és a minisztériumi besorolások nem esnek egybe. A megközelítőleg 1.500 *corps* mindegyike saját szabályok szerint működik és a hasonló végzettségű és szakmai érdeklődésű tisztviselőket tömöríti¹². A *corps* nem egyenlők egymással, léteznek ún. *grands corps*, amelyeknek viszonylag kevés tagjuk¹³ és központi közigazgatási funkciójuk van (pl. *Conseil d'État*, a pénzügyi és számviteli főfelügyelet, és a számvevőszék).

A negyedik nagy terület, amely az állam folyamatosságát jelzi a centralizáltság. Az előző részekben már esett szó arról, hogy a monarchia hogyan terjesztette ki fokozatosan hatalmát, hogyan szorította ki a partikuláris érdekeket és terjesztette ki hatalmát a régiók felett az intendánsok segítségével. A minisztériumok megjelenése csupán a politikaterületeket osztotta fel, de mindegyik ugyanazokat az eszközöket

---

⁹ Az 1802-es konkordátummal.

¹⁰ A restauráció (1815-1830), a júliusi monarchia (1830-1848), a II. köztársaság (1848-1852) és a II. császárság (1852-1870) folyamatosan növelték és igényeiknek megfelelően átpolitizálták az államapparátust.

¹¹ A „*patronage*” rendszere ekkortól terjedt el, amelyet az 1848-ban bevezetett általános választójog csak tovább bonyolított. Valóban a konzervatívok félelme a radikálisok győzelmétől egyfajta „rendőrállam” kezdeményt hozott létre.

¹² 1994-ben a tisztségviselők 70%-a 26 *corps* tagja volt, a legnagyobb *corps*-nak (tanítók) 192.000 tagja volt.

¹³ Az itt dolgozók jelentik a közigazgatási elitet, akik a két nagy elitképző *grande école*-ban végeztek: vagy a *Politechnique*-ban vagy az *École Nationale d'Administration*-ban.

használta. A decentralizációs reformok ennek ellenére minden rezsimben jelen voltak, több-kevesebb sikerrel¹⁴.

További tulajdonság az állam uniformizmusa. Az állam előtt minden egyforma, nem létezhetnek országos szinten különbségek. A Párizsban hozott döntéseket minden vidék egyformán végre kell hogy hajtsa. Az instrukciók mindig pontosan és lényegretörők voltak, nem hagytak tág teret a tisztviselők egyéni – ebből adódóan eltérő – értelmezésének¹⁵. Ezt az egalitárius ideált testesíti meg az országos rendőri szervek: a *gendarmérie* és a rendőrség és az országos, egységes oktatási rendszer.

A szigorú közigazgatási hierarchia ugyanúgy a kezdetektől jellemzi a francia államot. A hierarchia a hatalmat Párizs és a megyék élén álló prefektusok kezében összpontosítja. Szintén Napóleon, aki létrehozta az egységes közigazgatási rendszer szigorú hierarchiáját. Az állam hagyományos jogi koncepciója egységes kormányzati rendszert irányoz elő, hogy az országban a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek megszűnjenek.

Az utolsó terület, amely folyamatosan jellemzi a francia államot annak megalakulásától kezdve, az a kettős legitimitáció. A kettősség egyik megnyilvánulási területe a decentralizáció. Bár az állam születésétől kezdve a központi állam eszméje az irányadó, a helyi hatóságok hatalmi követelése soha nem szűntek meg. A másik a gazdaságpolitika területén a dirigizmus és a *laissez-faire* eszméjének kettőssége.

Az európai integráció és a globalizálódó világgazdaság felől érkező nyomás hatására a hagyományos francia állammodell belső változásokon megy keresztül, épp leghangsúlyosabb jakobinus jellemvonásai kezdenek erodálódni. Három olyan nagy terület van, amelyen érdemes a folyamatot vizsgálni: a decentralizáció, az igazságszolgáltatás növekvő függetlenedése és a francia állammodell erősödő eszmei, társadalmi és politikai kritikája. Mind a három területen jól megfigyelhető az állam szerepének, jellegének erodálódása.

---

¹⁴ Már az 1871-es és 1884-es decentralizációs reformok elméletben széles jogköröket adtak a választott testületeknek (*conseils généraux* a *département*-nál és *conseils municipaux* a községeknél) és lehetővé tették a városoknak, hogy maguk válasszanak polgármestert.

¹⁵ Napóleon számára az egységes, hatékony adórendszer és az állami kiadások ellenőrzésének kiépítése kulcsfontosságú volt. Erre hozta létre a Pénzügyminisztériumot.

A decentralizáció

„A decentralizáció 1789 óta a legnagyobb kulturális, szociális és gazdasági forradalom.” – mondta a francia decentralizációs reform 10. születésnapján René Monory, a szenátus elnöke (Levy, 2001 : 92). Erre utal az 1982. március 2-i törvény (*Loi Defferre*) címe is: A községek, megyék és régiók¹⁶ szabadságáról és jogairól szóló törvény, amely a francia forradalom Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának szellemét idézi. Michel Rocard egyenesen úgy fejezte ki magát, hogy a régiók Párizs elnyomása/gyarmatosítása alól szabadultak fel (Le Roy Ladurie, 2001). Nem véletlen, hogy a törvény szerzője, Gaston Defferre¹⁷ neve fémjelzi az 1956-os a gyarmatok felszabadításáról szóló törvényt is.

Valóban a Defferre-törvények jelentős változást hoztak a francia területi közigazgatásban. A francia jakobinus állam a központosított állammodell archetípusa. A decentralizáció mégis egyidős az állam kialakulásával. A francia állam mai területét az abszolutista uralkodók a régiókból kovácsolták össze, a regionalizmus bár a háttérbe húzódva, de mindig jelen volt. A forradalom alatt a jakobinusokkal szemben a girond képviselt bizonyos fokú decentralizációt, ám az erősen központosított modellel szemben hamar elbukott. Az állam közigazgatási egységének lazítását általában a mindenkori ellenzék kitűzte zászlajára. Az V. köztársaság alatt már a hatvanas évektől a szocialisták egyik kiemelt programpontjaként szerepelt. Mitterrand a nyolcvanas évek közepén a decentralizációt csak így nevezi: „*la grande réforme du septennat*” (Gazdag, 1997). A francia állam jakobinus gyökereiből táplálkozva az erősen centralizált modellt képviselte. Az állam feladata a republikánus értékek védelme, erre szolgál a központosított apparátus. Az államapparátusnak az egész ország érdekeit kell képviselnie, minden más, partikuláris érdeket képviselő szerv illegitim. Az állam szoroson felügyeli minden területének működését, ezért már a Napóleon által kialakított megyék (*département*) élére a központi kormányzat delegál prefektusokat. A prefektus a kormánynak tartozik felelősséggel és a kormány utasításait hajtja végre. Az 1982 márciusában elinduló decentralizáció ezt a prefektus központú, központi irányítású szerkezetet kezdi meg lebontani, nagyobb szabadságot biztosítva a helyi szinten (községi, megyei vagy regionális) választott szerveknek, míg a prefektus az ellenőrzés

---

¹⁶ Franciaországban 22 régió (*région*), 96 megye (*département*) és megközelítőleg 37.000 község (*communes*) van.

¹⁷ Gaston Defferre, szocialista képviselő, hosszú időn át Marseille polgármestere. A hatvanas években a baloldal egyesítését Mitterrand-nal ellentétben a kommunisták nélkül képzelte el.

szerepében lett megerősítve. A régiók nagyobb teret kaptak a gazdasági tervezésben, a *département*-ok a szociálpolitika terén, a községek pedig a várostervezésben. Az oktatási rendszert szintén decentralizálták. Az új feladatok költségeit részben az állam, részben pedig a lakosok (új adófajták formájában) viselték.

Az 1980-as években a hagyományos francia nemzetállami gondolat statikus, ideális képe fokozott nyomás alá került. Ekkor indult meg egy nagy vita a köztársaságról, amely minden eddiginél mélyebben érintette a köztársaság intézményét. A vita arról is folyt, hogy vajon Franciaország hű maradt-e a gaullista örökséghez és a francia kivételességhez, de alig érintette Franciaország Európában betöltött helyét. Szintén szó esett a tradicionális nemzetállami koncepcióról és a politikai szerkezet hagyományos szintjeiről.

Ami a nemzetállami koncepciót illeti megindult a fogalom demitizálása. Ami számunkra most még lényegesebb, hogy az erős, központosított állammodell is kihívások elé került. A girond féle államfogalom a politikai paletta mindkét oldalán – az UDF-n és a PS-n (pl. Rocard) belül is – jelen volt és kritizálta a „mindenütt jelen lévő” államot. Az RPR körein belül az államnak inkább egy menedzseri, technokrata képe kezdett kibontakozni, a mitikus mellett. Végül ez vezetett az 1990-es években ahhoz, hogy az RPR-n belül külön frakció alakult a gaullista értékek védelmére. Michel Debré, aki jelentős részt vállalt az 1958-as alkotmány megszövegezésében, a nemzet elemeire való széthullásáról és a republikánus értékek megtartásáról érvelt az állam technokrata képével szemben (Larsen, 1997 : 92). A Debré köré tömörülő csoport alkotta az 1992-es maastrichti szerződés ellenzőinek magvát.

A PS egy része szintén vitatta hogy feltétlenül szükség lenne az erős államra, méghozzá a „*politique de rigueur*” kapcsán, amelyet 1982 és 1984 között dolgoztak ki a gazdasági problémák megoldására. A szigor politikája már sok tekintetben szakított a szocialisták korábbi politikájával. A PS államfelfogása is egyre inkább elmozdult a menedzseri, technokrata állam víziója felé, amit a CERES¹⁸ erősen kritizált is. Az ortodoxia jakobinus őrei minden pártban védekező álláspontra helyezkedtek, a törésvonal tehát nem a pártok mentén alakult ki. Ennek ellenére a tradicionális nemzetállami koncepció megőrizte uralkodó helyét a politikai diskurzusban. Mitterrand sok tekintetben (Giscard-hoz képest biztosan) megvédte az V. köztársaság szerkezetét, amely ma is a tradicionális államkoncepció alapja.

---

¹⁸ CERES = Centre d'Études et de Recherche et d'Éducation Socialiste, a PS-en belüli keményvonalas baloldal magja.

A hagyományos politikai szerkezetet illetően nagy kihívást a már említett 1982-es decentralizációs törvény jelentett, az ún. *Loi Defferre*. A törvény szerint a *département* és a régió végrehajtó hatalmát az állam a prefektustól a két egység tanácsaihoz delegálta, amelyeket ezentúl közvetlenül választottak. A reformnak három deklarált célja volt: állami felelősség helyi szintre utalása, minden szinten a közigazgatási egységektől hatalmat átruházni a választott képviselőknek és a helyi részvétel lehetőségeit növelni. Mitterrand azt mondta: « *L'idée de départ de Gaston Defferre est simple. Il s'est posé la question : qui exerce le pouvoir ? Et il a constaté que c'était ... les services centraux des ministères relayés localement par les préfets. ... Aussi sera-t-il proposer de transférer ces pouvoirs aux élus régionaux, départementaux et municipaux, qui deviendront majeurs responsables.* »¹⁹ (Le Monde – Dossiers et Documents, 1992 szeptember) Ezt erősíti meg az 1981-es elnökválasztásokra a szocialista párt 110 programpontjának 56. pontja is: « *La promotion de l'identité régionales sera encouragée.* » A kormány úgy mutatta be a reformot, mint az elnöki periódus egyik nagy projektjét, „*l'affaire du septennat*”. De ugyanakkor az nem került szóba, hogy a nemzetállam hagyományos koncepciója változna, inkább a régi rendszer működését kívánták javítani. Inkább új egyensúlyt kívántak létrehozni az állam és a civil szféra között, mintsem a francia nemzetállamon javítani.

Érdekes, hogy a reformok minden jelentős fennakadás nélkül mentek át. Ennek részben az az oka, hogy Gaston Defferre nem akarta javaslatát mindenféle bizottsági vizsgálatnak, időhúzásnak kitenni, hanem eleve úgy szövegezte, hogy azzal az ellenzék is elégedett legyen. Ennek a taktikának komoly ára volt. A törvényjavaslatból kimaradt szinte minden, amiről a kor nagy vitái folytak: vagy a regionális vagy a megyei (*département*) szint teljes eltörlése a duplikáció megszüntetése végett, a középszintű hatóságok számának csökkentése, az archaikus és rosszul működő helyi adózási rendszer reformja, erősíteni azokat a mechanizmusokat, amelyek bevonják a lakosságot a helyi politizálásba, a helyi tisztviselők jogilag és anyagilag is felelőssé tétele cselekedeteikért. Az új törvények bizonyos mértékben pusztán a már létező gyakorlatot kodifikálták. Sőt a Defferre-törvény lényegi része érintetlen maradt, mikor 1986-ban a jobboldal került hatalomra és megfordított sok más szocialista kezdeményezésnek véget vetett. Az 1982-es Defferre-törvény tehát sokkal inkább csupán csak a hagyományos,

---

¹⁹ Gaston Defferre elképzelése egyszerű. Azt a kérdést tette fel, hogy ki gyakorolja a hatalmat. Megállapította, hogy a központi közigazgatás nevében és a minisztérium képviseletében a helyi prefektusok. Hatalmukat választott regionális, megyei és községi képviselőkre kell delegálniuk, akik a felelősséget ezentúl viselni fogják – fordítás tőlem.

centralizált rendszert törte át, és nem egy új, racionális demokratikus decentralizált rendszer alapjait fektette le.

De 1986 környékétől az új kormánnyal a decentralizáció ellentmondásosabbá vált. Az egyik oldalon ott állnak Chevènement (PS) és Debré (RPR), akik hangosan támogatják a jakobinus központi államot és a republikánus értékeket. Meglátásuk szerint Franciaország újra regionalizálása megosztottsághoz vezet, a „sötét kor” értékeinek és regionális identitásának feléledéséhez. Michel Debré szerint: „*il y a cinq façon de tuer un état, la régionalisation est une d’elles.*”²⁰ (Le Monde, 1982. április 17.) A másik oldalon ott állnak olyan emberek, mint pl. Rocard (PS), aki a girondhoz közel álló nézeteivel ellenzi a régi struktúrát. Az elnök ebben a kérdésben, mint szerepe megkívánta egyfajta közvetítő szerepet játszott.

A decentralizáció alapos változást hozott a tisztviselők mentalitásában. Hogy bizonyítsák rátermettségüket, a regionális, megyei és helyi hatóságok rengeteget kezdeményeztek, beruházásokat eszközöltek²¹, a „demokrácia laboratóriumaként” működtek: olyan programokat hirdettek meg, amelyeket később országos szinten is bevezettek. Az elmúlt 30 év legfontosabb ilyen kezdeményezése szociális téren a *revenu minimum d’insertion* (RMI) szintén helyi kezdeményezésre indult el²². A leginkább központosított politikaterületen, az oktatásban is egyre nagyobb kompetenciákat hasítanak ki maguknak. Az iskolaépítések kérdésén túl a közép és alsó szintű hatóságok beleszólnak a személyzet kérdésébe is. Sok vita volt arról, hogy az egyetemeket regionális szintre kellene utalni. 1993-ban az öt éves munkavállalásról szóló törvény (*Loi quinquennale sur l’emploi*, vagy *Loi Giraud*) napvilágot látott, minek köszönhetően a fiatalok szakmai gyakorlata regionális hatáskörbe került.

A reformokat a közvélemény támogatja. Egy 1995-ös felmérés szerint (Le Monde, 1995 : 9) a lakosság 59%-a foglalt állást a mellett, hogy a regionalizációt és a decentralizációt folytatni kell. A decentralizációt a jövő tendenciájának látják, ezt támasztja alá, hogy a válaszadók 55%-a úgy gondolta tíz éven belül életét a regionális hatóságok által hozott döntések fogják meghatározni, 34% hogy állami szinten, és 11% nem tudta.

---

²⁰ Öt féle módon lehet megölni az államot. Ezek egyike a regionalizáció.

²¹ Biarez adatai szerint évi 12%-kal nőtt a helyi közigazgatás beruházásainak szintje (Levi, 2001 : 96). Új iskolák, utak, operaházak, közparkok épültek szerte Franciaországban. Mindenütt óriási táblák tanúsítják, hogy az adott komplexum helyi beruházásból épült.

²² 1988-ban a Rocard kormány emelte törvényerőre. Azoknak, akik hosszú ideje munkanélküliek az állam havi 2.500 frankot adott, illetve a szociálisan hátrányos helyzetűek integrálásáért különböző programokat indított. Ma durván 1 millió francia állampolgár kapja az RMI-t, amelynek 80%-át az állam, 20%-át a *département* fizeti. Az RMI szétosztása és kezelése a *département* feladata.

A reform hatásainak vannak azért bizonyos korlátai. A legfontosabb az, hogy a reform a közigazgatási szerkezeten belül hoz változásokat és nem magát a szerkezetet változtatja meg. Azok a közigazgatási egységek, amelyeknek szélesítették a jogköreit, mesterséges közigazgatási egységek voltak – *arrondissements, départements, régions* – és nem a „*pays profonds*”. Az egyik kérdés ezzel kapcsolatban az, hogy ezek a mesterséges egységek tudnak-e érzelmet, kohéziót kelteni. A reform következménye hogy a helyi politizálás legális keretet kapott. A korábbi régiók megkezdtek önálló politikai identitásuk kiépítését. A jakobinus államra belső fenyegetésként nehezedik a korábban illegálisnak kezelt, partikuláris érdekeket megtestesítő szervek működése: amit rövidtávon a rendszer működésének javításáért indítottak el, hosszútávon kihívást jelenthet. A másik – témánk szempontjából egyaránt fontos kérdés – az a reformok működésének kérdését érinti. Három probléma bizonyult különösen nehézkesnek: egyrészt az állam alatti szinten a régiók viszonylagos gyengesége, másrészt a községek ragaszkodása a mobil beruházásokhoz, harmadrészt pedig az elszigetelt, elitista döntéshozatal, amely megnyitotta a kapukat a korrupció előtt.

Ami a régiók viszonylagos gyengeségét illeti az országos szint alatti politizálásban, a problémát alapvetően az okozza, hogy mikor a Defferre-törvény eltörölte a központi irányítás gyámkodását (*tutelle*) még maga sem tudta hogyan gyakorolják a hatalmat regionális szinten. Pedig első pillantásra a régiók ideális középszintű közigazgatási egységnek tűnnek. Sőt sokak szerint a Defferre-törvény abszolút nyertese Franciaország 22 régiója volt. A régiókat még az 1950-es években hozták létre, bár jórészt szinte semmilyen önálló hatáskörük nem volt. 1964-ben de Gaulle az, aki némi életet lehelt beléjük²³, mivel a nagyszabású gazdasági beruházásokhoz, fejlesztésekhez szüksége volt olyan egységekre, amelyek nagyobbak mint a *département*. Az 1982-es törvény emelte őket a területi közigazgatási szervek közé. 1986-tól a regionális hatóságokat általános szavazással választják. A problémát az okozza, hogy a Defferre-törvény nem nyúlt a *département*-hoz, így egy a régióknál sokkal erősebb versenytársat tart életben. Mind a három szub-nacionális közigazgatási

---

²³ De Gaulle tisztában volt azzal, hogy milyen erős az értelmiség körében a decentralizáció támogatottsága. 1958-ban újra kiadták Jean Gravier 1947-ben írott *Paris et le désert français* c. könyvét, amely igen hamar divatosá vált. Még ha Franciaország Párizs körül nem is volt egészen sivatag, tény az, hogy Párizs kapta az infrastrukturális beruházások országnak. Az V. Köztársaság az egyensúly helyreállítására törekedett, amikor 1963. február 14-én felállítottak egy a regionális gazdasági fejlődés elősegítését célzó szervezetet. Egy évvel később de Gaulle 20 régiót hozott létre, amelyeknek az élén szintén prefektusok álltak. Néhány megfigyelőt az új prefektusok XIV. Lajos intendánsaira emlékeztettek. Ez a két kezdeményezés adott lökést annak, hogy a gazdasági és az urbanizációs tervek nagyobb skálán szülessenek, mint a *département*.

egység ugyanolyan törvényhozói státuszban van, ami a hierarchia szerveződésének legerősebb alapját ássa alá. Elméletben a törvény lehatárolja a felelősségi köröket: a régiók a gazdasági tervezésért és a gazdaságpolitikáért felelősek, a *département* a szociálpolitikáért a községek pedig a városfejlesztésért, ám a törvény nem határozza meg hogyan határolhatók el ezek a politikák egymástól.

A regionális hatóságok a három közigazgatási egység közül a leggyengébbek, és nem csak újdonságuk miatt. Számos közigazgatási (kevés alkalmazottuk van), pénzügyi (a három fajta egység közül övük a legalacsonyabb költségvetés²⁴) és politikai probléma sújtja őket. A legkomolyabb talán a politikai természetű probléma. A három egység közül csak a regionális hatóságokat választják az arányos képviselő elve szerint, ami nem teszi lehetővé, hogy stabil kormányzati többség jöjjön létre. Az 1992-es regionális választásokon a 22 régióból csak kettőben született abszolút többség. Ennek egyenes következménye, hogy az 1998-as választásokon vagy fél tucat régióban a *Front National* jutott a „mérleg nyelve” pozícióba.

A régiók gyengesége nem csak a regionális kormányzatra, hanem általában a decentralizált kormányzatokra is rossz hatással van. A hatáskörök elhatárolatlansága duplikációk sorát hozta létre a közigazgatás alsó- és közép szintjén.

A községek birtokolják a legnagyobb költségvetést, az erre fordított összegek 60%-a megy az önkormányzatokhoz. A községek mindent megtesznek, hogy a vállaltokat bevonják a városi költségek finanszírozásába. Ennek oka ismét a Defferre-törvény hiányosságaira vezethető vissza. Az egyik probléma a helyi adózási rendszer. Az iparüzési adó adja a francia önkormányzatok legfőbb bevételi forrását, több mint 50%-át téve ki a bevételeiknek (Lévy, 2001 : 100). Így Franciaországban a községek legfőbb gondja, hogy hogyan telepítsenek le minél több vállalkozást.

A másik probléma, hogy a törvény érintetlenül hagyta a községek számát. Franciaországban ma több mint 36.000 község²⁵ van, kb. annyi, mint Nyugat-Európa más részein együttvéve. Minden nagyvárost tucatnyi külön önkormányzat működtet, különböző adófajtákat és szinteket vezethetnek be. Az eredmény egyfajta mindenki háborúja mindenki ellen, ahol a cél a befektetők elcsalogatása. Ennek következtében szinte minimálisra csökken az önkormányzatok közötti együttműködés. További

---

²⁴ 1997-ben az országos szint alatti közigazgatás egytizede jutott a régióknak. A maradék kilenc-tizeden osztoztak a megyék és a községek. Azt is hozzá kell tennünk, hogy a regionális költségvetés növekszik a leggyorsabban.

²⁵ Az átlagos lélekszám a francia községekben 1.500 lakos, és a 36.000-ból 28.000-nek kevesebb mint 100 lakosa van. Ennek következtében az önkormányzatok nagy többsége életképtelen (Vital-Durand, 1994 : 18).

problémát jelent az önkormányzati bevételi források diverzifikáltsága. A befektetők vonzása meglehetősen költséges feladat és az önkormányzatok prioritásai között a szociális jóléti kiadások meglehetősen háttérbe szorultak. A probléma mértékét jelzi a gettók növekvő száma és a fokozódó elidegenedés, ami a korábban kommunista szavazóbázisokban a *Front National* előretörését hozza. A harmadik nagy problémát a vállalati adók egyenetlensége okozza. Az előkelő párizsi negyedekben 2-3%-os a vállalatok által fizetendő adók. A nagy iparvárosok elszegényedett kerületeiben, ahol nincs más bevételi forrás, akár 25% is lehet.

A Defferre-törvénytől a legtöbbet a demokratikus deficit felszámolásában várták, hogy sikerül a lakosságot aktívabban bevonni a helyi politikai életbe. Mitterrand maga is úgy mutatta be a törvényt, mint ami majd visszaadja a lakosságnak az államot. Azok a javaslatok, hogy a polgármestereket tegyék anyagilag is felelőssé politikájukért, hogy a helyi civil szervezeteket vonják be a döntéshozatalba nem valósultak meg. Így bár a központi állam vesztett hatalmából, ennek hasznát nem a lakosság, hanem a gyorsan mandátumot szerző *grandes notables* élvezte. Az eddig általában csak a nagyvárosokat jellemző személyes hatalom gyorsan átterjedt a megyékre és a régiókra is. Az átláthatóság és az elszámoltathatóság hiánya hamarosan a korrupció elburjánzásához vezetett²⁶.

A decentralizáció nem törölte el a központi állam szerkezetet, inkább csak annak céljait és az állami beavatkozás eszközeit alakította át. Hagyományosan, az állam beavatkozásának gazdasági és szociális céljai voltak. A II. világháború utáni állami beavatkozások célja a Párizs és a francia „sivatag”²⁷ közötti különbségek felszámolása. Indokolta a beavatkozást. Az állam az újjáépítés idején az egész ország érdekeit megjelenítve a javak egyenlőbb elosztása érdekében avatkozott be. Az iparosítással együtt járt az urbanizáció, vidéken a lakosság szám fokozatosan csökkent. A hatóságok az 1950-es években rendszeresen visszautasították Párizs régióban az építési engedélyeket és nagylelkűen támogatták azokat a vállalatokat, akik vidékre települtek. Idővel más a válságban lévő ipari övezetek, mint pl. az északnyugati szénmezők problémáját is felkarolta az állam. A tendencia az 1980-as évek közepén kulminált, mikor a Mitterrand kormány 15 kiemelt zónát különített el, amelyeket a legjobban

---

²⁶ A korrupció egyre nagyobb botrányt kavart Franciaországban. Érinti a nagyvárosokat (Lyon, Grenoble, Nizza) és különösen kényes kérdéssé válik Párizs esetében, amelynek 1977 és 1995 között Jacques Chirac volt a polgármestere.

²⁷ 1947-ben adták ki Jean Gravier *Paris et le désert français* c. könyvét, amely a fejlődő Párizs és a fejletlen vidék közötti különbségeket taglalta.

sújtott az ipari szerkezetátalakítás. A zónákban kedvező adózási rendszert vezettek be, a munkások már 55 évesen (egyes helyeken már 50 évesen is) nyugdíjba mehettek²⁸ és több milliárd frankot költött az állam új infrastrukturális beruházásokra. A szocialista elnökség drámai fordulatot jelentett az állam szociálpolitikájában. Mitterrand hatalomra jutásakor a szocialista kísérlettel összhangban a kormány elfordult a dirigizmustól. A decentralizáció segítette ezt a tendenciát, mivel a régiók önálló költségvetésből gazdálkodhattak, így az állami tisztviselők egyre kevésbé érezték magukat felelősnek a gazdasági folyamatokba való beavatkozásért. Mikor a kilencvenes években a gazdasági recesszió visszatért, az állam a „delokalizáció” stratégiáját választotta. Ahelyett, hogy új termelő egységeket telepítettek volna a recessziótól leginkább sújtott övezetekbe, egyes állami adminisztratív egységeket telepítettek ki²⁹. A delokalizációval párhuzamosan a kormányzat a kis és középvállalatok fejlesztésére helyezett nagy hangsúlyt, mivel ez tűnt a legígéretesebben növekvő szektornak.

Az új tendenciának megfelelően az államnak is át kellett gondolnia saját szerkezetét. Általában a kis- és középvállalatokkal olyan az Ipari Minisztérium hatáskörébe tartozó decentralizált ügynökségek foglalkoztak, amelyek nem mindig hangolták össze munkájukat. A franciák ezt a jelenséget a „*deconcentration*” szóval jelölték, amely a központosított államon belül osztja újra a kompetenciákat, nem pedig új, választott testületeknek. A decentralizációs új stratégia, a „*deconcentration*” következtében számos új ügynökség született, így gyakran nehéz pontosan megmondani, hogy ki miért felelős.

Állam és önkormányzatok megváltozott viszonyának további jele a „*contractualization*”, a több éves regionális fejlesztési projektszerződéseknek³⁰ a megkötése. A nyolcvanas évektől már az Európai Közösség is betársult a programok finanszírozásába³¹. A közösségi tendenciának megfelelően az egyre több kompetenciával bíró Európai Bizottság, teljes súlyával felsorakozott a francia régiók mögé. Ennek ellenére a központi kormányzat dominálja a regionális összegek elosztásának folyamatát, ami miatt nagyon sok kritika éri Brüsszelből Párizst.

---

²⁸ Ezeket a nyugdíjakat az állam fizette.

²⁹ Leghíresebb példa a delokalizációra az ÉNA (*École Nationale d'Administration*) áttelepítése Párizsból Strassbourg-ba.

³⁰ *contrats de plan État-région* = állam és regionális hatóságok harmonizálják fejlesztési terveiket, majd közös megállapodást kötnek. A megállapodást állam és régió megközelítőleg egyenlő arányban finanszírozza.

³¹ 1988-ban az EK megkettőzte regionális alapját és azóta durván évi 3 milliárd frankot, majd annak megfelelő eurót kaptak a franciák.

További problémát jelent, hogy a két legnagyobb támogatási területet jelentő egyetemek és az autópályák nem esnek a decentralizáció hatálya alá. A régiókat értesíti az állam, ha nincs elég pénze, hogy ha az adott régió autópályát vagy egyetemet szeretne magának, társulhat a finanszírozáshoz³². Cserében viszont a régiók beleszólnak a fejlesztési tervek mikéntjébe.

Összességében elmondhatjuk, hogy a poszt-Defferre közigazgatás meghatározója továbbra is az állam. Ugyanakkor az állam szerepe, és erőforrásai erős változáson estek át. Megváltozott az állam és a versenyszféra viszonya, az állam szervezeti formái, az állam viszonya a szub- és a szupranacionális szereplőkhöz. A Defferre-törvény által meghagyott vagy éppen kreált elégtelenségek miatt a francia államigazgatás reformja további reformra szorul. A Jospin kormány alatt a Chevènement-törvény elindított pár reformintézkedést, illetve a korzikai autonómia kérdés kapcsán Sarkozy is tett néhány kezdeményezést, de a decentralizáció diszfunkcionalitásának felszámolása még hátra van.

A jakobinus államtól a jogkövető állam felé

Az V. köztársaság lassú változáson megy át a jogkövető államiság felé (*État de droit*). A francia hagyományhoz hozzátartozik a nagyszámú adókikerülés, az illegális tiltakozások, a köztisztviselők idegenkedése a jogi pedantériától, hogy a rendőrség gyanakvással szemléli a bíróságokat, a bírók maguk sokszor politikailag elfogultak és maguk a politikusok is: a helyi tisztviselőktől Mittarrand-ig vagy Chirac-ig korrupciós botrányaitól hangos a sajtó. A fordulat igazán a kilencvenes években vált láthatóvá, amikor a gyenge, alkotmányos kihágásokat elkövető átpolitizált bíróságok elkezdtek egyre inkább tiszteletben tartani a jogrendet. Különösen meglepő a folyamat, ha a köztársasági elnök viszonyát nézzük az alkotmányhoz (Pujas, 2001 : 244-250).

A jogkövetés az élet egyre több olyan területére terjed ki, ahol az 1990-es évek előtt nem, vagy csak nagyon kis mértékben volt jelen. Az igazságszolgáltatás pedig egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a hatalmi ágakon belül.

---

³² Az *Université 2000* program kifejezetten ezen az alapon működött. 1989-ben az oktatási minisztérium 16 milliárd frankot különített el az elkövetkező 5 évre, majd értesítették a régiókat, hogy csatlakozhatnak a program finanszírozásához.

A hatalmi ágak közül az igazságszolgáltatás nyilvánvalóan a háttérbe szorult a jakobinus állam hagyományai szerint, ahol a nemzet és annak általános és titkos választójog alapján választott képviselői azok, akik törvényeket hoznak. Az igazságszolgáltatás feladata kizárólag a törvény alkalmazása. Egészen a hetvenes évekig ennek az alaptételnek a megkérdőjelezése egyet jelentett az angolszász modell veszélyeivel, ahol a törvényhozó hatalom egy nem megválasztott testület kezében van. Az 1970-es évektől a jakobinus hagyomány ezen a téren is fellazul. Ennek egyik oka Franciaország fokozódó részvétele az európai és a nemzetközi szervezetekben (ld. EU, WTO) amelyek büntetést szabnak ki, ha szabályaikat egy tagállam nem alkalmazza. De Franciaország maga is létrehozott olyan intézményeket, amelyek aktivitása fokozatosan nő az utóbbi bő 30 évben (ld. az Alkotmánybíróság), és fokozatosan átvesznek jogköröket a választott testületektől. Ugyanakkor a kilencvenes évek elejétől maguk a bírák is egyre többször önállóan kezdeményezik politikailag érzékeny ügyek vizsgálatát, amelyek korábban az Igazságügy Minisztérium egyetlen egy szavára leálltak volna. Ezzel hatalmas vitát indítottak el a politikai testületek és az igazságszolgáltatás kapcsolatáról, valamint a vonatkozó törvény módosítását kezdeményezték. Laurent-Cohen Tangui (Knapp-Wright, 2001 : 36) szerint ezzel a vitával megkezdődött a jakobinus állam jogkövető állammá alakulása („*de l'État jacobin à l'État de droit*”).

A bíróságok az 1990-es évek előtt létszámhiánnyal küszködtek, egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert (Államtanács és Semmitőszék). Új bíróságok jöttek létre: köztársasági bíróság, régi félbírósági szerveket eltöröltek: Állambiztonsági Bíróság és néhány katonai törvényszék, és néhány már létező szervet jogi státuszba emeltek: számvevőszék. Ugyanakkor független közigazgatási hatóságok (versenyhivatal) eljárásait jogerőre emelték.

Az európai integrációban a közös piac megteremtésével rengeteg szabályt utaltak a minisztériumokba jogi véleményezésre. A közigazgatás hagyományos névtelensége csökkent és nőtt a felelőssége is a minisztériumoknak, sőt személyesen a tisztviselőknek is. 1999-ben a korzikai prefektus letartóztatása jól szimbolizálta a folyamatot³³.

A folyamat másrészt az alkotmánybíróság aktivizálásának volt köszönhető. A bíróságot, amely már korábban is létezett, ám nem mutatott túl nagy aktivitást, 1974-

---

³³ A prefektust – az állam képviselőjét – a prefektúrán tartóztatták le. A vád ellene az volt, hogy csendőroket bízott meg az egyik étterem felégetésével, amelynek nem volt építési engedélye.

ben Valéry Giscard d'Estaing élesztette fel. Giscard megváltoztatta az alkotmány rájuk vonatkozó részét. 1974 előtt a bíróság nem vizsgálhatta felül a kormányrendeleteket. Giscard alatt (1974-1981) a rendeletek csupán egyötödét kifogásolták vagy helyezték hatályon kívül. Az 1980-as majd az 1990-es évekre – főként a *cohabitation*-ok alatt – mivel változott a bíróság politikai összetétele, ez a szám folyamatosan nőtt. A kilencvenes évek közepére már a kormányrendeletek felét, amelyeket felül kellett vizsgálnia visszadobta vagy hatályon kívül helyezte. Az 1990-es évek közepétől az ellenzés felismerte a bíróság politikai jelentőségét és egyre gyakrabban élt ennek eszközeivel.

Az alkotmánybíróság saját hatáskörének meghatározásában igen kreatívnak bizonyult. Döntései nem csak az 1958-as alkotmányon, hanem a köztársaság néhány „alapelvét” rögzítő törvényen, az 1946-os alkotmány preambulumban és az 1789-es Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatán is nyugodhatnak. Sőt nem csak az új törvények, de a már hatályban lévők vizsgálatára is kiterjesztette hatáskörét. Ma a kormány már a bíróság fogalmait és fordulatait veszi át, ha az korábban alkotmányellenesnek talált egy törvényt. A nemzetközi szerződések megszővegezésénél is a bíróság formuláit veszik alapul. Így történt ez a maastichti és az amszterdami szerződések esetében is. Az Európai Unió Bírósága fokozott nyomást gyakorolt a tagországokra a közösségi jog minél gyorsabb és hatékonyabb alkalmazását illetően. A nyilvánosság a média, a különböző nyomásgyakorló csoportok és a mindenkori ellenzék aktivitásának növekedésével szintén hozzájárult a jogkövetés folyamatának mélyüléséhez. Az alkotmánybíróság a kilencvenes évek közepétől fokozódó mértékben tanácsadó szerepet is betölt a kormány mellett. Maguk a közigazgatási tisztviselők jogi képzettsége és jogi ismeretei is egyre erősödtek az utóbbi időben.

A jogkövetés nem csak az alkotmánybíróság hatáskörének kiterjedésével, a közigazgatás dolgozóinak szemléletváltozásával, de más változásokkal is egyre inkább áthatja az államszerkezetet. A hagyományos jakobinus berendezkedés ezen a területen is erodálódásnak indult.

A politikai elit

A francia politikai elit mind jobb, mind baloldalán ideológiai paradigmaváltás ment végbe, amely alapja a republikánus állammodell működési mechanizmusának

megkérdőjelezése volt. A jobboldalon a Franciaországban megjelent neoliberális fordulat, a baloldalon az „új szociális mozgalom”, különösen az 1995-ös szociális reformok tükrözték a váltást. A Franciaországban is megjelenő ún. demokratikus deficit leküzdése került a modell kritikájának központjába. A kritika nyomán a francia politikai elitképzés is erős nyomás alá került. Az államigazgatás elitiskolájából (*École National d'Administration* – ÉNA) kikerülő ún. „*énarque*”-ok gondolkodásmódja, képzésük jellegzetességeinek megváltoztatása jelentős szerepet játszik a republikánus modell reformjáról folytatott vitákban. Az államszervezetben megmutatózó dirigista mítosz leépítése, a jakobinus állammodell erodálódása Maastricht után felgyorsult. A kutatás ezzel a területtel jelen munka keretei között nem foglalkozik mélyebben, illetve a politikai elit és a lakosság eltávolodását több területen érintettük vagy érinteni fogjuk.

A „LAIKUS KÖZTÁRSASÁG” – A „POLGÁRI VALLÁS” ERODÁLÓDÁSA

A laicitás, mint az *„exception française”* egyik legmarkánsabb megnyilvánulása kettős fogalom. Egyrészt az állam és az egyház szétválasztását értjük alatta, de az állam semlegessége önmagában még nem lenne elég a kivételesség kritériumainak teljesítéséhez, hiszen ma már a modern állam feltételeihez hozzá tartozik a laicitás. Franciaországban a fogalom többletjelentés kap: a társadalom integráló eszmerendszerévé válik, a republikánus társadalom „polgári vallása” lesz. Ez adja a kivételességet. A republikánus modell integráló képessége válságban van: nem tudja betölteni eredeti funkcióját, beleütközik az egyéni szabadságjogok korlátozásába. A társadalom integrálására pedig alternatívát kell találni. A „republikánus modell válsága” miatt, a modernitás ígéretei nem teljesülhetnek többé ezen a módon.

A laicitás társadalmi integráló eszmeeként felelős az egységes erős állam megteremtéséért. Ha nem képes integrálni a társadalmat, az megosztottsághoz vezet. A kutatás első részében bizonyítani fogom, hogy a III. köztársaság alatt hogyan vált a laicitás a nemzeti identitás részévé. Mint a francia forradalom projektjének egyik alapelképzelése, 1870-ben a III. Köztársaság megszületésével lett társadalmi alapérték. Mivel a katolikus egyház a köztársaság ellenében, a monarchia oldalán sorakozott fel, a kereszténység helyett új társadalmi integráló eszmerendszerre lett szükség. Ez a „szekularizált társadalom polgári vallása” a laicitás értékein alapuló republikánus modell. Állam és egyház szétválasztása vált a fiatal köztársaság céljává. Miután az egyház folyamatosan támadta Köztársaságot (amely az ún. „ügyekben” ld. Boulanger, Panama, Dreyfus kulminált), első lépésként megszületett az 1901. évi egyesületi törvény, amely az egyházakat ún. *„association culturelle”* kulturális egyesületté alakította át. Az egyesületeket engedélyeztetni kellett, sok rend nem kapta meg az engedélyt. A diplomáciai kapcsolatok megszakadtak a Szentszékkal. A folyamat csúcspontja az 1905. évi állam és egyház szétválasztásáról szóló törvény. A törvény megfogalmazza a francia laicitás alapeszméit: az állam semlegességét, az egyház belügyeibe való be nem avatkozást és lelkiismereti és vallásszabadságot. A Szentszék közeledése, a „katolikus Franciaország” együttélése a Köztársasággal lassú és összetett folyamat. Alapját XIII. Leó enciklikái képezik, amelyek lefektetik a keresztényszocializmus alapjait is. Egyetlen kivétele van a „kivételességnek”: az 1801-

es konkordátum életben marad Moselle-ben. A IV. Köztársaság a laicitást alkotmányos alapértékké teszi, a dolog érdekessége és a megbékélés világos jele, hogy a dolog kereszténydemokrata javaslatra történik.

A laicitás funkcionális vizsgálatával bebizonyosodik, hogy a társadalom integrálása a laicitás elve alapján csődöt mondott. Állam és egyház szétválasztása ma az iszlám hátrányos helyzete miatt átértékelődik: az „egységes állam” meggyengüléséhez vezet. Megjelenik a multikulturalizmus, az állam „vak” a hátrányos helyzetű csoportjaira. Az iszlám sajátosságai miatt hátrányos helyzetű csoportot alkot a társadalomban. Kezdetektől tanúi vagyunk egy erőteljes lakóhelyi szegregációnak, amely fokozatosan társadalmi szegregációvá alakul át. Az 1905-ös törvény a katolikus egyházra tekintve készült: a támogatások rendszere nem épül ki iszlámmal (állam marad semleges), az iszlámnak nincs politikai képviselője (CFCM lesz).

Az iszlám, a sajtó által keltett hisztéria révén mint fenyegetés jelenik meg, de a folyamat mélyén a laicitás értelmezésének változása áll. Az iszlám és a kormányzat együttműködési nehézségeit (iszlám felé állam semlegessége) a republikánus modell keretei között megkísérlik felszámolni. Egyrészt a társadalmi szegregációt, másrészt az együttműködést akadályozó tényezőket kell felszámolni.

A francia állam nemzetközi kapcsolatainak alakításában is fontos szerepet játszik a kérdés. Egyrészt az iszlamista szervek erősen beleszólnak franciaországi iszlám életébe, például a mecsetépítések kapcsán. A mecseteket főként szaúd-arábiai radikális irányzatok finanszírozzák, mivel a francia állam semlegessége miatt nem teheti meg, egyrészt hogy finanszírozza őket, másrészt, hogy bármely irányzatot (itt a mérsékelteket) előnyben részesítse. Másrészt az iszlám politikai érdekképviselőt közvetít a kormány és a muszlim világ között, pl. a túsúgyekben, illetve a külpolitikai mozgásteret erősíti. A laicitás törvény azonban akadályozza a hatékony együttműködést. Kérdés, hogy meg lehet-e változtatni?

A laicitás problémája az oktatás kérdéskörében jelenik meg a legerőteljesebben. Az oktatás, hagyományosan a társadalmi integráció kiemelt területe a republikánus eszmerendszerben. A „szekularizált társadalom” megteremtésének szíve, lakmuszként mutatja a „polgári vallás” újratermelődésének problémáit: itt manifesztálódik legerősebben a válság. A fejkendő-ügyekkel módosul a laicitás-értelmezés a joggyakorlatban. A laicitás értelmezésének változása szépen mutatja a szabad vallásgyakorlat versus a semlegesség-értelmezés kibővülése vita állomásait, a laicitás, mint „*exception française*” átmentésének kísérleteit. A társadalmi intergáció

eszmrendszerének válságával a hatalmiság alapja, az „egységes, erős állam” egyik legérzékenyebb ponton gyengül.

A francia Köztársaság, amint fentebb láttuk, laikus Köztársaság, azaz az állam és az Egyház elváltak egymástól. Az állam nem avatkozik az egyház dolgaiba és az egyház sem az államéba. Ez önmagában nem sokat mond számunkra, hiszen a legtöbb nyugat-európai társadalomról elmondható. Franciaországban viszont az állam és az egyház szétválasztásán, az állam és az egyház semlegességén túl a laicitás egy sajátos többlettartalommal is bír. Méghozzá a társadalmi integráció alapértékeit adja, a republikanizmus értékrendszerének alapvető forrása. A laicitást ezért szokás „polgári vallásként” is emlegetni. A laicitás értékrendszere az, amely mentén a francia társadalom integrálódik. És mint ilyen, magyarázatot ad nekünk arra a kérdésre, hogy hogyan viszonyul az állam a területén gyakorolt minden valláshoz, mit ért a francia állam szabad vallásgyakorlat alatt.

I. NEMZETI IDENTITÁS ÉS LAICITÁS

Hogy megérthessük ennek a logikának a lényegét, érdemes részletesen áttekinteni azt a történelmi folyamatot, amely a francia társadalmi integráció alapjául szolgál. A francia állam sajátos viszonyulását a vallás kérdéséhez a republikanizmus értékein alapuló francia köztársasági eszmének a kialakulása és megszilárdulása magyarázza. A franciák igen hosszú küzdelmet vívtak azért, hogy az egyház és az állam ügyeit szétválasszák. Tették mindezt részben azért, mert az egyház, és itt főként és elsősorban a katolikus egyházat értem, aktív szerepet játszott a fiatal III. köztársaság ellehetetlenítésében és konzekvensen annak megbuktatására törekedett. A köztársasági értékek, a republikanizmus megszilárdítását pedig a III. köztársaság tudta elsőként hosszú távon és stabilan biztosítani.

A „két Franciaország” küzdelme: a vallás szerepe a közéletben

1870. szeptember 4-én, mikor a III. köztársaságot két nappal a Sedan-i vereség után kikiáltották, a nagy francia forradalom politikai programjának harmadik kísérlete

igen gyenge lábakon állt. A parlamentáris demokrácia intézményei már részben kiépültek, ám a hatalmat ténylegesen gyakorló parlament mindkét kamarájában a monarchia hívei voltak többségben. A monarchia támogatóinak egyik fellegvára a hadsereg és a nemesség mellett pedig éppen az egyház volt. A monarchisták visszaszorításáért folytatott küzdelem egyik szimbóluma a még pozícióikat szilárdan tartó monarchisták által az 1873 júliusában megszavazott Sacre Coeur bazilika lett. A Sacre Coeur a Montmartre tetején egészen a 20. századi tömegturizmus elterjedéséig a klerikális uralom gyűlölt szimbólumaként uralkodott Párizs felett. Ahogy az 1880-as évekre a köztársaság egyre inkább megszilárdult, úgy került le a napirendről az államforma megváltoztatása. A monarchia ügye és annak támogatói fokozatosan kiszorultak a politikai közélet fő áramlatából és a politikai paletta szélére kerültek.

A katolikus egyház helyzete a társadalomban igen ellentmondásossá vált. A „két Franciaország”¹ háborújában – a monarchista, régi és a republikánus új – azoknak az erőknek az oldalán sorakozott fel, amelyek a legitim államrend ellenében foglaltak állást. Ennek a harcnak a keretében az egyház megtestesítette azokat az értékeket, amelyeken a „régis Franciaország” nyugodott. Az 1880-as években a formálódó modern francia társadalom – az „új Franciaország” – újradefiniálta önmagát, és kifejezte azokat az értékeket, amelyek alapján a III. Köztársaságot integrálni kívánja. Mivel a társadalmi integráló eszméket korábban a keresztény eszmerendszer adta, a Köztársaság visszanyúlt a nagy francia forradalom eszmei hagyományáig és azok értékeit hangsúlyozottan, a keresztény eszmék ellenében artikulálva, megalkotta saját társadalmi integráló értékeit. Ezek az értékek, a republikanizmus eszmerendszere tehát nem újdonságként születtek, hanem a Felvilágosodás projektjének hangsúlyozásával az „új Franciaország” társadalmi integráló rendszerévé lettek. A republikanizmus eszméjének egyik – szándékosan a keresztény eszmék ellenében megfogalmazott – alapértékévé pedig a laicitás vált².

---

¹ 1872-ben az egyik prominens republikánus értelmiségi, Charles Renouvier így írt erről: „*Ma Franciaországban belül két Franciaország létezik. Az egyik a klerikálisok, a másik a liberálisok Franciaországa ... semmilyen eszmei vagy érzelmi közösség nincs a két csoport között, amely arra van kárhóztatva, hogy ugyanazon polgári törvényeknek engedelmességedjen.*” (fordítás tőlem) in: James McMillen: *Modern France*, 2003, Oxford, Oxford University Press, 7. o.

² A „két Franciaország” háborúja eszmei konfliktus volt a francia társadalmon belül. Mint ilyen, talán a különböző szimbólumokkal való azonosulásban öltött leglátványosabban testet. A jobboldali konzervatívok számára Marianne, a Köztársaság jelképe csupán egy rossz hírű nő volt. Marianne ellentételezéseként fedezik fel újra Jean d’Arc-ot, aki ekkor válik a konzervatív nemzeteszme megtestesítőjévé. A 19. század végén indul el szenté avatási kérelme és ezzel együtt kultusza.

Az egyház és állam viszonyának újrafogalmazása³ a fentiek tükrében érthetően lassan haladt. Az egyház nem ismerte el a köztársaságot, a köztársaság elitjének egy része – a radikális republikánusok – pedig politikai programjuk alapjává az egyház és állam szétválasztását célul kitűző antiklerikális projektet tettek. A tét tehát a vallás szerepe lett a közéletben.

A „*ralliement*” mozgalma

A két szervezet viszonyának rendezése a III. Köztársaságot az 1880-as és az 1890-es években megrázó botránysorozattal egy időben ment végbe. A botránysorozattal egyrészt a III. Köztársaságról bebizonyosodott, hogy nem a francia forradalom által lefektetett nagy eszmék „földi megvalósulása”, hanem csupán emberek által működtetett hatalmi és intézményi forma. Az egyház pedig a nagy reform pápa, XIII. Leó alatt nyitottá vált a köztársasággal való együttműködésre, annak elismerésére.

A botránysorozatot megnyitó ún. Boulanger-ügy a monarchisták első kísérlete volt a hatalom visszaszerzésére. Az ezt követő Panama-botrány, majd a fordulópontot jelentő Dreyfuss-ügy alatt az Egyház aktív közreműködésével a „régí” és az „új” rend hívei csaptak össze⁴. Miközben zajlott a három botrány, egyre inkább letisztultak azok az értékek, amelyek mentén az „új Franciaország” felépítette önmagát, kiszorítva a „régí rendet” a közéletből. A modern tömegpolitika kialakításával a társadalmi integráció, a tömegek mobilizálása is könnyebbé vált.

Az Egyház közéleti szerepvállalása a köztársaság megdöntésére tett kísérletekben rajzolódott ki. A „régí rend” a nemzet fogalom sajátos, a forradalmi Franciaországtól eltérő értelmezésével mobilizálta saját bázisát. A jobboldal soha nem fogadta el a republikanizmus alaptézisét, hogy a francia forradalommal született volna meg a francia nemzet, mint közös akaraton nyugvó politikai közösségnek⁵ kifejeződése.

³ Az 1804-ben kötött napóleoni konkordátum csupán az állam és a szekuláris klérus közti kapcsolatokat szabályozza. Róma soha nem ismerte el az Organikus cikket, amely alapján az államnak ellenőrzési joga van a rendek felett.

⁴ Bár értékek összezapásáról beszélünk, nem csak az eszmék, de egyes vidékeken – főként a katolikus nyugaton – az eszméket képviselők valóban kisebb nagyobb csetepatékba keveredtek egymással. Bretagne-ben kitört az ún. „*guerre scolaire*” a papok és a falusiak között, ahol tényleges erőszakos eseményekre is sor került.

⁵ A francia nemzet politikai nemzet. Ernest Renan fogalmazza meg a legtisztábban a francia nemzeteszme lényegét, mikor *Qu'est-ce qu'une nation?* c. írásában azt mondja, hogy a nemzet közösségének alapja az állampolgárok együtt élni akarása. „*vouloir vivre ensemble*”, mindennapos népszavazás.

A forradalmi jobboldal – „*droite révolutionnaire*” – az abszolutizmussal kezdődő lassú centralizálási folyamatot állította előtérbe, ahol a nemzeti identitás megteremtője a legkeresztényibb király („*le roi très chrétien*”), Franciaország pedig az Egyház legidősebb leányaként áll a keresztény Európa szívében. Ebben az értelemben a forradalom drasztikus szakadást idézett elő a nemzet vallásos és monarchikus hagyományában. A jobboldal tehát elvetette a republikánusok absztrakt, konszenzuson alapuló politikai nemzetfogalmát, és a nemzetet, mint etnikai, kulturális közösséget értelmezte. Ennek a folyamatnak a csúcspontja, mikor Charles Maurras, az 1898-ban alapított *Action Française* keretein belül a különbséget megfogalmazva a „*pays réel*” fogalmába sűríti össze a vérségi kötelékeken és a szülőföld közösségén alapuló nemzeteszmét. A korrupt republikánus rezsim számukra élesen különbözik az „igazi franciáktól”, az a „*pays légal*”, a jogi értelemben vett Franciaország. Ezt a hagyományt viszi tovább Vichy fasiszta köztársasága és a mai Front National Jean-Marie Le Pen vezetésével.

A konzervatívok nemzetfogalma hamar megtalálta azt a két csoportot, amely ellenében a leginkább meg tudta határozni önmagát. A tökéletes külső ellenség Bismarck Németországa, Franciaországot külpolitikailag elszigetelő szövetségi rendszere lett. Elzász-Lotaringia elcsatolásával Bismarck tudatosan élesztette fel a „*revans*” szellemét, segítve ezzel az 1890-es években ennek az új típusú, integráns nacionalizmusnak a kialakulását. A belső ellenséget a konzervatívok számára a zsidóság testesítette meg, amelyet a három botrány, vagy ha úgy tetszik a hatalom visszaszerzésének három kísérlete alatt folyamatosan támadtak. Az antiszemitizmus tehát jelentős szerepet játszott mind a „régirend” erőinek mobilizálásában, mind az új típusú nacionalizmus létrejöttében, a Köztársaság megdöntésére indított kísérletekben.

Ebben a folyamatban pedig egyes katolikus rendeken keresztül tevékeny szerepet vállalt az Egyház. Az egyik mélyen antiszemita rend, a „Mária Mennybemenetete” *La Croix* (A kereszt) néven lapot indított, amely olyan népszerű volt – főként a párizsi papság körében – hogy 1883-ban napilappá avanszált. A *La Croix* – amely 1890-ben azzal kérkedett, hogy ő a „legzsidóellenesebb” lap Franciaországban (Sowerwine, 2001 : 59) – vált az aktív Köztársaság ellenes, monarchiapárti politizálás egyik alapjává. Alfred Dreyfuss, és a Dreyfuss védelmében fellépő Émile Zola elítélése után a *La Croix* antiszemita orgiába kezdett, ezzel rekordpéldányszámot ért el és bekerült a legnagyobb példányszámú lapok közé. A *La Croix* azt a benyomást keltette, hogy az Egyház semmitől sem riad vissza, hogy megdöntse a republikánus értékeket és

magát a Köztársaságot. Sokat tett az Egyház és az állam között folyó megbékélés eredményei ellen és elérte, hogy a republikánusok továbbra is legnagyobb ellenségüknek az Egyházat tekintették. A Dreyfus ügygel a monarchista remények véglegesen összeomlottak, az Egyház befolyása csökkent és a köztársaság konszolidálódott.

Az aktív közéleti politizálást folytató francia katolikus klérus nem élvezte az új pápa, XIII. Leó – és meg kell jegyezni, hogy a katolikus hívek egy részének sem – a feltétlen támogatását. 1890. november 12-én az algériai érsek jelezte, hogy az Egyház fegyverszünetet kíván kötni a köztársasággal. A két szervezet közeledésének mozgalma lett a „*ralliement*”, míg a mozgalom támogatói „*ralliés*” néven váltak ismertté. Bár az 1880-as években a köztársaság megszilárdulásával a monarchia vesztes üggyé vált, a katolikus egyház egészen 1892. február 16-ig, XIII. Leó „*Au milieu des Sollicitudes*” című enciklikájáig⁶ nem ismerte el a köztársasági államformát. A pápai enciklika azt erősítette meg, hogy az Egyház egyetlen kormányzati formát sem létesít előnyben, és ezzel elfogadta a köztársaságot. Az enciklika franciául jelent meg, hogy világossá váljon, elsősorban a francia katolikusoknak szól⁷. A katolikusok nagy része azonban továbbra is ellenezte a Köztársaságot, bár hivatalosan az Egyház elfogadta azt. XIII. Leónak köszönhetően lehetővé vált, hogy az Egyház adekvát választ nyújtson a 19. század végét meghatározó szociális problémákra. 1891. május 15-én kiadta leghíresebb enciklikáját *Rerum Novarum* címmel, ezzel a keresztényszocialista mozgalom alapjait fektette le. Franciaországban a mozgalom nem csak gyorsan népszerűvé vált, hanem lehetőséget teremtett a katolikusok számára, hogy a szociális problémákkal hangsúlyosan foglalkozzanak és az azokat felkaroló mozgalmakkal (szocialisták, radikálisok) együttműködjenek.

Az antiklerikális projekt

Bár az egyház 1892-ben hivatalosan is elismerte a köztársasági államformát, egyház és állam viszonya ez után sem nélkülözte a feszültségeket. A köztársaság

---

⁶ *Au milieu des Sollicitudes*, <http://www.catholic-forum.com/saints/pope0256mm.htm>

⁷ Az enciklika megjelenése olyannyira sokkolta a katolikus klérust és a monarchia támogatóit, hogy 30 évvel később André Gide ezt az estét vette alapul egy vidéki nemességről szóló szatírjához. A *Les caves du Vatican*, – A Vatikán titka, 1922 – arra az ötletre épül, hogy a pápa egyik bizalmi embere a francia vidéki rojalisták tömegét arról győzi meg, hogy a Szabadkőművesek bebörtönözték a pápát a Vatikán pincéjébe és egy imposztort tettek a helyére.

számára továbbra is az Egyház testesítette meg mindazon értékeket, amelyek a fiatal állam létét fenyegették. Az egyház pedig továbbra is élénken síkra szállt a „régii Franciaország” mellett a francia közéletben.

Egyház és állam szétválasztását, az egyház kivonását a közügyekből a radikális republikánusok⁸ tűzték zászlajukra. A mérsékelt republikánusok egy része szintén osztotta az antiklerikális nézetet. Tehát a radikális republikánusok nagy, központi programjává az ún. antiklerikális projekt vált. A radikalizmus célja Franciaország megújítása lett, egy erős szekuláris állam és szekuláris társadalom létrehozásával. Ám az Egyház és állam szétválasztásának terve ekkor még mindig messze állt a megvalósítástól. Ennek oka pedig az volt, hogy a radikálisok igen nehezen kerültek hatalomra. Az első radikális minisztereket tartalmazó kormány (1885) flörtje Boulanger tábornokkal, Clemenceau belekeveredése a Panama-botrányba, és az 1890-es évek politikai „vadsága” megszilárdította a mérsékelt hatalmát. A radikalizmus azonban még mielőtt hatalomra került volna, mély gyökereket eresztett a francia politikai kultúrában. Elsősorban gondolkodásmód, attitűd volt, amely a köztársaságért folytatott keserves és fáradságos harcban formálódott. Olyan szervezetek határozták meg és formálták, mint a szabadkőművesség és az Emberi Jogok és Szabad Gondolkodás Ligája⁹. A radikális republikánusok nem voltak modern értelemben vett politikai tömegpárt, inkább egy alapvetően alulról építkező mozgalom volt, amelynek legfőbb szervezeti kereteit a helyi bizottságok jelentették. 1901-ben végül csak azért alakultak párttá, hogy biztosítsák választási győzelmüket.

A radikális republikánizmus nagy pillanata, „aranykora” 1899-ben egy mérsékelt republikánus, René Waldeck-Rousseau kormánya alatt érkezett el. Waldeck-Rousseau megalakította az ún. „republikánus védelem” kormányát és elindította a Dreyfus-forradalmat¹⁰. Miért volt szükség arra, hogy a parlamentáris politikai erők, a radikális és a mérsékelt republikánusok erejüket egyesítve kezdjenek kormányozni? A Dreyfuss ügy – amely Alfred Dreyfuss 1894. októberi letartóztatásával indult – vált a

---

⁸ Ekkoriban a politikai paletta a mérsékelt és a radikális republikánusok között oszlott meg. A monarchisták, mint kisebbségben lévő szélsőség kiszorultak a politikai paletta szélére, a szocialista mozgalmak pedig ekkoriban kezdték parlamenti politikai pályafutásukat.

⁹ Elődjét 1888-ban alapították, még a boulangista fenyegetés ellensúlyozására, majd 10 évvel később, 1898-ban a Dreyfus-ügy csúcspontján újjászervezték. A szervezet célja, hogy megőrizze 1789 alapelveit és a köztársaság értékeit a nyilvánvaló fenyegetésekkel szemben. Presztízsét olyan tagjainak köszönhetette, mint Anatole France, Paul Viollet, az École des Chartes katolikus drejfűzárja, és későbbi elnöke (1903), Francis de Pressé, egy protestáns lelkész fia, aki a Szétválasztási törvényt szövegezte meg. A Szabad Gondolkodók széles közönséget céloztak meg, a laicitást, az ún. „polgári vallást” fesztiválokon keresztül propagálták.

¹⁰ Dreyfuss forradalom alatt néhány szociális reformot értünk és az állam szétválasztását az Egyháztól.

tetőpontjává a köztársaság ellenes mozgolódásoknak. Paul Déroulède elvetélt államcsíny kísérlete, amelyet Edgar Faure elnök temetésén kívánt végrehajtani és a Loubet elnök elleni merénylet az Auteil versenypályán egyfajta válsághangulatot teremtett a Köztársaság vezető politikusai között, akik féltették a rezsim továbbélését. Mindeközben tehát nem a radikálisok váltak a republikánus bástya legfőbb őreivé, hanem a mérsékeltek, élükön az új miniszterelnökkel, René Waldeck-Rousseau-val. Waldeck-Rousseau hideg, zárkózott és pesszimizmussal jellemezhető természete éles ellentétben állt Gambetta¹¹ generációjának republikánusaival. Waldeck gazdag ügyvéd volt, aki az erős kormányzatot részesítette előnyben és elhatárolódott minden szélsőségtől.

Waldeck-Rousseau programjának sarokpontja az a kérdés lett, amelyben a szocialistáktól az opportunistákig mindenki egyetértett, mégpedig az antiklerikalizmus. Az egyetértés főként annak a tevékenységnek és azoknak a partizánakcióknak lett köszönhető, amelyet a Mária Mennybemenetele rend a Dreyfuss-ügy alatt folytatott. A „Mennybemenetel” által játszott szerep a Dreyfus-ügyben arról győzte meg Waldeck-Rousseaut, hogy a vallási rendeket térdre kell kényszeríteni. Személy szerint meg volt arról győződve, hogy az egyházi iskolák két táborra osztották Franciaországot és megakadályozták a társadalmi mobilitást.

Waldeck-Rousseau-nak nem állt szándékában beteljesíteni a radikálisok programját az állam és az Egyház szétválasztásáról, de biztosítania kellett a radikálisok támogatását, ezért fogadta el az antiklerikális kormányprogramot. Első lépésként a „Mennybemenetelt” a parlament illegális társaságnak minősítette és 1900-ban feloszlatták. Másodikként egy olyan törvényjavaslatot vitt a nemzetgyűlés elé, amely szerint minden kulturális alapon szerveződő egyesületnek, szervezetnek – ide értve a vallási rendeket is – működési engedélyt kell kérnie az államtól. Az engedély kiadásának az egyik feltétele az volt, hogy minden társaságnak francia állampolgárok lehettek csak a tagjai és a másik, hogy a társaságok nem lehettek lojálisak egyetlen idegen hatalomhoz sem. A törvényjavaslat szerint magának az Egyháznak is ún. kulturális egyesületté (*association culturelle*) kellett átalakulnia. Az egyházi rendek, akik a Szentszék irányítása alá tartoztak, nyilvánvalóan nem tudták teljesíteni a feltételeket. Márpedig az engedéllyel nem rendelkező társaságokat a törvény szerint fel kellett oszlatni. Az engedélyeket az Államtanács adta volna ki. Amikor a

---

¹¹ Gambetta fekteti le az 1869-es belleville-i nyilatkozatban a radikális republikanizmus alapjait.

törvényjavaslat 1901-ben végül törvényerőre emelkedett, radikális kezdeményezésre már nem az Államtanács, hanem a parlament lett az engedélyező szerv. A törvény névleges szerzője nem volt túlságosan elragadtatva ettől a fordulattól, hiszen a parlamentben jóval nagyobb befolyása volt az antiklerikalizmus mögött teljes mellszélességgel felsorakozó radikálisoknak. A radikálisok viszont úsztak a boldogságban, hiszen számukra ez csak a kezdete volt az állam és a társadalom szekularizációjának. A Waldeck-Rousseau nevéhez fűződő második nagy törvény (az első az 1884-es szakszervezeti jogokat garantáló törvény) az 1901-es egyesületi törvény lett, amely meghozta az egyház és az egyházi rendek kulturális egyesületté való átalakítását. A törvény tette lehetővé többek között azt is, hogy Franciaországban bárki a lehető legkevesebb formális megkötéssel társaságokat, egyesületeket hozzon létre. Franciaország az egyik legnyitottabb civil társadalommá vált Európában. A Waldeck-Rousseau képviselte republikánus antiklerikalizmus és mérsékelt szociális haladás óvatos keveréke az opportunizmus utolsó nagy lélegzetvételének bizonyult. Az 1902-es választásokon a radikálisok vezette szövetség került többségbe, a mérsékelt republikánus *Alliance démocratique* párttal és 43 szocialista képviselővel megerősítve.

A választások során a központi kérdés – csakúgy, mint az 1870-es és az 1880-as években – ismét a klerikalizmus, valamint a köztársasági érdekek védelme volt. Az egyesületi törvény a republikánusok legendás győzelmét hozta el. A republikánusok vezette szövetség az 588 tagú képviselőházból 370 helyet nyert el, ebből csak a radikálisok és a radikális szocialisták önmagukban 219 helyet tudhattak magukénak (Sowerwine, 2001 : 85). Az alapjában véve mérsékelt Waldeck-Rousseau számára, aki eddig a pillanatig a III. Köztársaság leghosszabb ideig kormányon lévő miniszterelnöke volt ez már hatalmas többséget jelentett. A mérsékelt miniszterelnök belefáradva abba, hogy a radikális parlament folyton megkötö a kezét és tartva attól, hogy az antiklerikális hullám ezzel az új többséggel túl messzire megy, és ahelyett, hogy szembeszállt volna egy parlamentnyi fanatikus antiklerikálissal inkább lemondott.

Utódja, Émile Combes¹² állt az élére a III. Köztársaság első radikális kormányának (ha nem számítjuk Léon Bourgeois rövid életű kormányát 1896-ban).

---

¹² Émile Combes az antiklerikalizmus és a kisvárosi radikalizmus megtestesítője volt. Alacsony sorból származott, eredetileg papnak szánták, amíg szemináriumi tanárai úgy nem döntöttek, hogy hiányzik belőle az elhivatottság, így kidobták az iskolából. Egy ideig egy katolikus iskolában tanított, majd orvosnak tanult és vidéki körorvosként telepedett le Charente-Inférieure-ben. Már szabadkőművesként belép a helyi politikai életbe és 1885-ben megyéje szenátorává választják. Jó alkotmányos parlamentaristaként a szokásoknak megfelelően a folyosói hatalom gyakorlásában is nagy hírnevet szerzett magának. Bár nem volt ateista – csatlakozott a spiritualizmushoz és hitt a lélek

Combes alatt a baloldali szövetség folytatódott, a szocialisták és a radikálisok közötti laza szövetséget szimbolizálta, hogy Jean Jaurès a francia szocializmus legendás alakja, a SFIO későbbi megalapítója a Képviselőház alelnöke lett. Mivel a parlamentben a többség miatt megtámadhatatlan pozícióval rendelkezett, Jaurès és más szocialisták aktív támogatásával, Combes úgy találta, hogy Franciaország 3.216 vallásos rendjének nagy többsége nem engedélyezhető. A Parlament szigorúan alkalmazta az egyesületi törvényt: 12.000 iskolát zártak be, melyet a nem engedélyezett rendek működtettek, kizárták az egyházi rendeket az oktatásból. Csak a misszionárius rendek kaptak engedélyt. Megközelítőleg 50.000 rendtagot tettek érintett rendjük felosztatása (McMillan, 1992 : 16). Az egyházi javak ellenőrzése laikus egyesületekhez került. Egy 1907. július 7-én elfogadott törvénnyel kormánya még az engedélyezett rendeket is eltiltotta a tanítástól, és a katolikus iskolák jó harmadát betiltotta az országban. Combes azt a szélsőséges elképzelését is meg akarta valósítani, hogy az egyházi rendek volt tagjai se taníthassanak később világi tanárként. Ezt a javaslatát az antiklerikális projekt legkeményebb képviselői sem támogatták, sőt maga Clemenceau tiltakozott az egyéni szabadság ilyen mértékű megsértése ellen. Combes javaslata ugyan a Képviselőházon átment, de a Szenátus visszautasította.

A kongregációk üldözése csupán a kezdete volt az Egyházzal való konfrontációnak. Combes hamarosan vitába keveredett Rómával a püspöki kinevezések kérdésében is és a megbékélés esélyei nem növekedtek az idős XIII. Leó 1903-ban bekövetkezett halálával sem. Leó utóda X. Pius nem követte elődje megbékítő, reformista irányvonalát. Új miniszterével, Merry del Val-lal egyetemben, úgy gondolta, hogy a francia republikánusok megbékítésével már így is túl messzire mentek és ideje a katolikus érdekekért az általa megfogalmazott értelemben harcolni, így nem állt szándékában a konkordátum megmentése érdekében bármit is tenni. Mikor még 1904 áprilisában Loubet elnök és külügyminisztere Théophile Delclassé hivatalos látogatást tettek Olaszországban anélkül, hogy a Vatikánba ellátogattak volna, a pápa és minisztere nem habozott, hogy ellenséges gesztust lásson a történetek mögött. A pápa presztízsének megsértése miatt Merry del Val tiltakozó jegyzéket fogalmazott, ám mielőtt a dokumentum hivatalos útjára indult volna, annak csöppet sem mértékletes

---

halhatatlanságában – hajtotta az Egyház iránti engesztelhetetlen gyűlölet, amely egyszer már elutasította őt. Az 1902-es választási eredményeket úgy magyarázta, hogy mandátumot kapott arra, hogy a vallási rendek ellen háborút viseljen.

szövege a *L'Humanité*¹³ c. újsághoz kiszivárgott. Miután a tiltakozó jegyzék tervezetét a lap leköszölte, olyan felháborodás lett úrrá a franciákon, hogy az a Franciaország és a Szentszék közti diplomáciai kapcsolatok megszakítását vonta maga után.

A laicitás megvalósítását, állam és egyház szétválasztását egyre többen és egyre hevesebben követelték, de Combes habozott megtenni az utolsó lépést. Attól félt, hogy az állam minden ellenőrzését elvesztené az Egyház felett, ha az teljesen függetlenné válna. Ennek pedig megvan a maga veszélye egy olyan országban, ahol egyes országrészek¹⁴ még mindig erősen klerikális befolyás alatt voltak. A ritmust ezúttal a szocialisták diktálták, akiknek a támogatására a radikálisok a Képviselőházban rászorultak. Jaurès számára elérkezett az idő, hogy állam és Egyház kérdésének „ősregi” problémáját egyszer s mindenkorra megoldja. Francis de Pressensé egy másik szocialista képviselő – egyébként egy protestáns lelkész fia – szövegezte meg a törvényjavaslatot, amely az állam és Egyház szétválasztásáról szóló törvény alapját adja. Combes annyit tehetett, hogy addig húzta, ameddig tudta a törvényjavaslat kormányzati támogatását, de az ő kezét is erősen megkötötte az ún. *Affaire des fiches* – az a botrány, amibe belekeveredett.

A Combes kormány valójában – ha technikailag nem is – az *Affaire des Fiches*-be bukott bele. A republikánus tisztek a monarchisták másik fellegvárának számító hadseregben még mindig nehézkesnek találták az előmenetelt. Combes hadügyminisztere, André tábornok elhatározta, hogy megtisztítja a hadsereget az erős monarchista és katolikus befolyástól és megkezdte annak modernizációját. André maga is, Combes-hoz hasonlóan szabadkőműves volt, így könnyen együttműködött a Keleti Páhollyal, hogy információt kapjon és adjon tisztjei politikai és vallási meggyőződéséről. Mindezen információkat jegyzetlapokra (*fiches*) írta, és az információk alapján a republikánus tiszteknek kedvezett az előléptetésnél. 1904 végén a „cetli” rendszerről kiszivárogtak a hírek. André tábornoknak le kellett mondania. 1904 novemberében Combes előállt egy olyan tervezettel, amely nem elégítette ki a legharcosabb antiklerikálisokat, így 1905 januárjában lemondásra kényszerítették a botrányba keveredett, erkölcsileg demoralizálódott kormányt.

Az új kormányfő, Rouvier mérsékelt republikánus volt ugyan, de a baloldal támogatásáért cserébe kénytelen volt állam és Egyház szétválasztásának zöld utat adni.

---

¹³ A *L'Humanité* a Jaurès alapította szocialista párt, a SFIO lapja. 1921-től a mai napig a Francia Kommunista Párt lapja.

¹⁴ Főként Vendée és Bretagne vidékére kell gondolnunk. A „katolikus Franciaország” a mai napig integráns része az egy és oszthatatlan, laikus Franciaországnak.

Aristide Briand volt az, aki ügyesen egyengette a törvényjavaslat útját a Képviselőházban. 1905. július 3-án a Képviselők 314 : 233 arányban (Hahner, 2002 : 98), heves vitát követően, az 1869-es Belleville Nyilatkozat elvi platformjáról¹⁵ megszavazták a tervezetet, majd innen a Szenátus elé került a törvényjavaslat és 1905. december 11-én az állam és egyház szétválasztásáról, azaz a laicitásról szóló törvény törvényerőre emelkedett. Az állam egyetlen vallást sem részesített többé előnyben, de biztosította valamennyi szabad gyakorlását. Közvetlen hatása leginkább abban mutatkozott meg, hogy míg eddig a papság fizetését az állam biztosította, innentől az Egyháznak kellett erről gondoskodnia. Rövidtávon a katolikusok veszteségként könyvelték el, de hosszútávon kirajzolódtak a törvény pozitív hatásai. Miután az Egyház függetlenné vált a kormányzattól, már úgy nézhetett szembe a 20. századdal, hogy nem kívánta visszaállítani a monarchiát.

Az új pápa, X. Pius hevesen reagált a törvényre. 1906 februárjában született *Vehementer* enciklikájában¹⁶ nem ismerte el a francia állam jogát ahhoz, hogy egyoldalúan felbontsa azt a szerződést, amelyet 1804-ben elődje VII. Pius és Napóleon tárgyaltak le. A francia katolikusok nagy része – a püspöki kar és prominens katolikus személyiségek – ekkor már szilárdan kitartott amellett, hogy az Egyháznak a francia állam keretein belül a törvények betartásával kell élnie, azaz kulturális egyesületté („*association culturelle*”) kell alakulnia és be kell magát jegyeztetnie. A pápa továbbfolytatta „dühkitörését” 1906. augusztusi enciklikájában, a *Gravissimo*-ban¹⁷. X. Pius megszállottan védte a pápai presztízst és azzal vádolta a franciákat, hogy a tervezett kulturális egyesületekkel az egyházi hierarchiát akarják aláásni. A pápa alapvetően a XIII. Leó által képviselt ún. „*modernismo*” mozgalomával harcolt, amelyet nem csak a társadalom hibájának, hanem az Egyházon belüli „hibának” is látott. X. Pius nem látta be, hogy az Egyháznak mi előnye származhatna abból, ha megegyezésre jut a III. Köztársaság vezetőivel.

1906 májusában nemzetgyűlési választások előtt állt Franciaország. A pápa és a katolikus klérus egy része még egy utolsó kísérletet tett a laicitás megbuktatására. De a szavazóhelyiségekben bebizonyosodott, hogy a „*katolikus Franciaország*”, nem tudott

---

¹⁵ A belleville-i nyilatkozatban fektették le a republikánusok azokat az elveket, amelyek mentén az új, III. Köztársaságot fel kívánták építeni. Ennek egyike a nagy francia forradalom alatt megfogalmazott szekuláris állam és szekuláris Köztársaság. Napóleon 1804-ben már között egy egyezményt az Egyházzal, de a teljes szétválasztást, csak az 1905-ös törvény biztosította. – *The Belleville Manifesto*, <http://www.fordham.edu/HALSALL/MOD/1869gambetta.html>

¹⁶ *Vehementer nos*, a teljes szöveget ld. <http://www.papalencyclicals.net/Pius10/p10law.htm>

¹⁷ *Gravissimo officii munere*, a teljes szöveget ld. <http://www.papalencyclicals.net/Pius10/p10fr.htm>

tömegmozgalommá alakulni és nem tudta az állam és egyház szétválasztásáról szóló törvény ellen hatékonyan mozgósítani a franciákat. 1906 elején néhány ronda incidensre került sor, mikor összhangban a törvény rendelkezéseivel az állami tisztviselők az Egyház vagyonát leltárba kívánták venni. A legtántoríthatatlanabb vidékeken (Vendée, Flandria egyes részein és a Pireneusokban) az állami tisztviselőket megrohmozták a katolikus hívek és a dulakodás egy halálesetet követelő véres incidensbe torkollott. Ekkor hangzik el Clemenceau híressé vált mondása „*nem kell embereket ölnünk ahhoz, hogy megszámojunk a gyertyatartókat*” (Hahner, 2002 : 220). A Rouvier kormány nem tudta kezelni a kialakult helyzetet, ezzel csak saját bukását sürgette meg. A Sarrien vezette új kormány pedig, amelynek Clemenceau lett a belügyminisztere inkább felfüggesztette a leltározást, mint hogy erőszakot alkalmazzon. Ezért 1906 májusában a választók viszonylag nyugodt körülmények között mehettek szavazni és viszonylagos érdektelenségük az Egyház sorsával kapcsolatban a szavazati eredményekben mutatkozott meg. A radikálisok és a radikális-szocialisták együttesen 247 képviselőt juttattak a nemzetgyűlésbe, a szocialisták 74-et, míg a katolikus és a nacionalista csoportok kb. 175 képviselőt számlálhattak. Nem helytálló tehát az az érvelés, amely szerint az ún. *bloc des gauches*¹⁸ antiklerikális törvényeit valamiféle húzódozó, ellenállást tanúsító, katolikus lakosságra erőltették rá. A francia klérus a lehetőségekhez mérten együttműködött volna az állammal, de a pápai hajthatatlanság miatt megközelítőleg 500 millió frankos állami támogatástól esett el (McMillan, 2002 : 18). A Szentszék és Párizs diplomáciai kapcsolatai egészen 1923-ig szüneteltek.

A „két Franciaország” küzdelme tehát – ha végleg meg nem is szűnt – fordulóponthoz érkezett. A fordulat nyomán 1926-ban a katolikus egyházzal kötött szerződés alapján elítélték az *Action Française* tevékenységét, ezzel azt a fajta nemzeti identitást, politikai katolicizmust is, amelyet az megtestesített. 1946-ban a IV. köztársaság alkotmánya laikus köztársaságként definiálja Franciaországot. A dolog érdekessége, hogy a miniszterelnök, Georges Bidault a kereszténydemokrata párt (MRP – *Mouvement républicain populaire*) elnöke is egyben. Így a hatalomra jutott deklaráltan keresztény párt elfogadja a polgári vallást, mint hivatalos államideológiát, sőt az alkotmányban, mint alapértéket rögzíti. A párt álláspontjának hátterében a katolikus püspöki kar bejelentése áll, amely egy évvel korábban leszögezte, hogy a

---

¹⁸ A baloldali összefogást hívjuk így.

laicitás nem „sztálini ideológia” (Baubérot, 2004 : 13). Ugyanezen püspöki konferencia tette lehetővé a Francia Kommunista Párttal való együttműködést a kormányban.

Összefoglalva elmondhatjuk tehát, hogy a köztársaság új, republikánus politikai elitje számára az Egyház politikai ellenféllé vált. Éppen ezért a fiatal köztársaság, amelynek republikanizmusában a nagy francia forradalom eszmerendszere, a Felvilágosodás és a modernitás ígéretei váltak valóra, úgy döntött eszméjével új értékrendet ad Franciaország számára. A társadalmat eddig integráló keresztény értékek helyett a republikanizmus, és annak szívében álló laicitás logikája szerint integrálódott az új rendszer társadalma. Az Egyház tehát fokozatosan a politikai paletta szélére sodródó, a legitim hatalom ellenében szerveződő erőkkel egy platformon, a legitim államhatalom ellenében tevékenykedett. Az új integráló eszmerendszer intézményesülésének csúcspontját az Egyház kivonása jelentette a közéletből. Ennek a folyamatnak a tetőpontja az állam és egyház szétválasztásáról szóló 1905-ös törvény, amely az állam semlegességének alapelvét fogalmazza meg.

LAICITÁS – ELSŐ AZ EGYENLŐK KÖZÖTT?

A tanulmány elején annak a kérdésnek a megválaszolására vállalkoztunk, hogy milyen is az a logika, amely alapján Franciaország társadalmi integrációja megvalósul, hogyan biztosítja az állam állampolgárai egyenlőségét, különös tekintettel a vallásszabadságra. Az ürügyet a „fátyoltörvény” és a vallásszabadság francia logikája adja. Az eddigiekben áttekintettük, hogy mi készíti a törvényhozót arra, hogy a vallásos meggyőződés feltűnő kifejezését tiltsa és a későbbiekben majd látni fogjuk, hogy miért kezeli ebben a tekintetben kiemelten a közoktatást. Az 1905-ös laicitásról, az állam és egyház szétválasztásáról szóló törvénnyel nyert polgárjogot az a logika, amely alapján a társadalmi integráció a mai napig megvalósul Franciaországban. Mégis az 1990-es évektől a francia társadalom egyre több olyan kihívással és problémával találkozik, amely azt mutatja, hogy a francia társadalmi integrációs modell rosszul működik. A laicitás logikája a megváltozott világrendben egyre kevésbé biztosítja azokat az eszméket, amelyek nevében életre hívták. A „szabadság, egyenlőség, testvériség” alapeszméit nemhogy nem sikerül a társadalom számára biztosítani, de helyenként mintha az állam maga korlátozná alapvető szabadságjogaikban saját

állampolgárait. A 2000-es évek eleje óta komoly társadalmi vita zajlik Franciaországban az 1905-ös törvény módosításáról, vagy egyáltalán módosíthatóságáról.

Az állam és egyház szétválasztásáról szóló törvény

A vita 2003-ban a protestáns közösség azon kérésével kezdődött, hogy módosítsák az 1905-ös törvényt. A javaslat technikailag semmilyen problémát nem jelentett, de az 1905-ös törvény már hivatalosan is a nemzeti örökség része, és mint ilyen a nemzeti öntudat, identitás egyik alapköve. Megváltoztatni egy kicsit talán olyan lett volna, mintha a franciák az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát módosították volna, mondván, hogy mivel az 1789-ben született, többé már nem felel meg a modern kor kihívásainak. A laicitásról szóló törvénynek is, ma már szimbolikus jelentősége van. Három olyan alapelvet tartalmaz, amely a laicitást valóban a republikanizmus egyik alapeszméjévé teszi.

Az első alapelvet az 1905-ös törvény első cikke¹⁹ tartalmazza. Mielőtt szétválasztaná az államot és az egyházakat, a törvény garantálja a lelkiismereti szabadságot és a vallás szabad gyakorlásának jogát. Ennek a garanciának a lényege pedig az, hogy a vallásszabadság éppen a szétválasztás által valósulhat meg (Baubérot, 2004 : 6) a maga teljességében. A vallás- és lelkiismereti szabadság garantálása a szabadságjogok kiterjesztését és az állami szabályozás („*régalisme*”) csökkentését jelenti. Jó példa erre, hogy a Napóleon által kötött konkordátum szerint a püspöki kar összehívásához a kormány engedélyére volt szükség. A konkordátum aláírásától és ratifikálásától (1801-1802) egészen 1905-ig egyetlen egy kormány sem akadt Franciaországban, aki engedélyezte volna a püspöki kar összehívását. Az *ancien régime* utáni első püspöki konferenciára 1906 májusában került sor, néhány hónappal azután, hogy megszavazták a laicitásról szóló törvényt. Egészen addig a püspöki kar számára tilos volt közügyeket érintő politikai kérdésekkel foglalkozni. Amennyiben ezt az egyház megszegte, az állam beperelhette. Egyes kormányok éltek is ezzel a

---

¹⁹ „*La République assure la liberté de conscience. Elle garantit le libre exercice des cultes sous les seules restrictions édictées ci-après dans l'intérêt de l'ordre public.*” (A Köztársaság biztosítja a lelkiismereti szabadságot. Garantálja a vallások szabad gyakorlását azzal az egy feltétellel, hogy az nem sérti a fennálló államrend érdekeit. – fordítás tőlem) – Loi du 9 décembre 1905 concernant la Séparation des Églises et de l'État, <http://www.legifrance.gouv.fr/texteconsolide/MCEBW.htm>

lehetőségükkel és megvádolták a püspöki kart az Államtanács előtt²⁰. Az állam és az Egyház szétválasztásával, hacsak nem rágalmozásról vagy a közjogot sértő cselekedetről volt szó, az állam nem vonhatta többé kérdőre az egyházat. Az egyház is szabadabban működhetett. Az hogy az állam lemondott az Egyház feletti ellenőrzés jogáról, egyúttal kockázatot is jelentett a 20. század eleji politikai elit számára. Megszűnt az a szűk számonkérési lehetősége is, amellyel politikai ügyekben az esetlegesen ellenségesen viselkedő egyházzal szemben élhetett. Az antiklerikálisok nagy része nem is támogatta a törvény elfogadását. Ma az állam garanciát vállal a vallás és lelkiismereti szabadság betartására, illetve betartatására. Az 1905-ös évhez képes egy nagy változás következett be. Legfelsőbb fokon nem a nemzetállam előtt lehet fellebbezni, hanem az Emberi Jogok Európai Bizottsága (*Commission européenne des droits de l'homme* – CEDH) előtt.

A második alapelvet maga a 2. cikkben említett²¹ szétválasztás aktusa tartalmazza. A francia állam semlegessége egyúttal azt is jelenti, hogy Franciaországban nincs az állam által hivatalosan elismert vallás. Az állam, egyetlen területén gyakorolt vallás szervezete mellett sem köteleződik el, nem támogatja alanyi jogon a költségvetésből. Van azért kivétel a törvény alól, méghozzá Elzászban, Moselle megyében²², ahol a katolikus egyházat a kormányzat hivatalosan is támogatja. El kell mondanunk, hogy a megye 1905-ben még nem volt Franciaország része. A derogáció fennmaradását a mai napig nem támadja senki. A dolog érdekessége, hogy itt az 1801-es konkordátum van még mindig érvényben²³. A II. vatikáni zsinat minden konkordátumot újratárgyalt, Franciaország az egyetlen olyan ország, ahol egy ilyen régi konkordátumot érvényben hagytak. Felmerülhet a kérdés, hogy az iszlámmal szemben miért helyez ilyen erős hangsúlyt a francia állam a laicitás betartatására, míg Moselleben a katolicizmussal szemben nem? Jean Baubérot, a laicitás egyik legnagyobb tekintélyű szakértője szerint (Baubérot, 2004/b : 134) a válasz abban rejlik, hogy a katolicizmust már nem éli meg fenyegetésként a francia társadalom, míg az iszlámot igen.

---

²⁰ Az Államtanácsot (*Conseil de l'État*) még Napóleon hozta létre, a III. Köztársaság pedig szentesítette. Feladata megegyezik az Alkotmánybíróságéval.

²¹ „*La République ne reconnaît, ne salarie ni ne subventionne aucun culte.*” (A Köztársaság nem ismer el, nem fizet és nem támogat egyetlen vallást sem. – fordítás tőlem) – Loi du 9 décembre 1905 concernant la Séparation des Églises et de l'État, <http://www.legifrance.gouv.fr/texteconsolide/MCEBW.htm>

²² Francia-Guyana, Mayotte és Francia-Polinézia területén szintén nem érvényesül az állam semlegessége.

²³ Francia államfő volt az utolsó, aki katolikus püspököt nevezhetett ki, épp a konkordátum alapján.

A laicitás problémája európai szinten is megjelent. Az európai köztudatban a laicitás a francia „kivételesség”, az *exception française* egyik eklatáns megnyilvánulási formája. Pedig az állam és egyház szétválasztása ilyen-olyan formában az egész nyugati civilizációra jellemző, különböző módokon, de minden európai államban végbement. Azt látjuk tehát, hogy Európa a modernitás eszméjének jegyében úgymond „privatizálja” egyházait, kivonja őket az állam irányításából. Az Európai Unió az alkotmánytervezet tárgyalásakor szintén több síkon is érintette ezt a problémát. A Konvent kezdetben a civil társadalom intézményei közé sorolta az egyházakat, de a főként a német protestáns egyház nyomására finomított a megfogalmazáson. A tervezet végső formája az 52. cikk²⁴ keretében tárgyalja a kérdést, amely az európai intézmények és az egyházak folyamatos párbeszédéről tesz említést. A franciák számára amennyiben ez a fórum olyan fórum lenne, ahol az egyházak egyes témákban kifejezhetik véleményüket és a hatóságoknak feladata lenne ezen vélemények figyelembe vétele, az „visszalépés” lenne a francia laicitáshoz képest, ellenkezne a francia társadalmi integrációs logikával. Az egyházak részéről másrészt megfogalmazódott a kereszténység hivatalos vallásként való elismerése is. A Konvent ezt a kérést elvetette.

Végül a harmadik szempont. Az 1905-ös törvény 4. cikke²⁵ megfogalmazza az egyházak szervezeti szabadságának alapelvét. A laicitásról szóló törvény az ellen a katolikus aktivitás ellen fogalmazódott meg, amelyet főként a laikus rendek folytattak. A „régis Franciaország” értékeit megtestesítő, a legitim államhatalmat folyamatosan támadó katolikus aktivitás mellett – mint fentebb részletesen áttekintettük – megszületett a Köztársasággal békülni kívánó, annak szervezeti keretein belül tevékenykedő „republikánus katolicizmus” is. A szétválasztásról szóló törvény a római katolikus szervezetek, a Szentszék hivatalos politikája mellett, a republikánus katolicizmus ellenében foglalt állást, mondván az egyháznak belügye a saját szervezeteit, irányzatait érintő kérdések kezelése. Hasonló folyamat játszódott le 2002 decemberében, amikor Franciaországban létrejött a muszlim vallás francia tanácsa (*Conseil français du culte musulman* – CFCM), amely intézményesítette az ország területén működő muszlim szervezetek politikai képviseletét. A laicitás szellemét itt is az tükrözte leginkább, hogy az állam nem választott ki egy számára szimpatikus

---

²⁴ i.m. Az Európai Unió alkotmánytervezetének 52 cikke az Egyházak és a világnézeti szervezetek jogállásáról szól, in: Szerződés – európai alkotmány létrehozásáról, Európai Közösségek, Hivatalos Kiadványainak Hivatala, Brüsszel, 2005, 42. o.

²⁵ Loi du 9 décembre 1905 concernant la Séparation des Églises et de l'État, <http://www.legifrance.gouv.fr/texteconsolide/MCEBW.htm>

mérsékelt, mértékadó szervezet, mint pl. a párizsi nagymecset, amelyről eleve tudja, hogy könnyen együttműködött volna a kormányzattal, hanem minden szervezet előtt nyitva hagyta a CFCM kapuit. Voltak olyan szervek, amelyek kiléptek, mint pl. a Tabligh²⁶, mások maradtak, mint pl. a Franciaországi Iszlám Szervezetek Uniója (*Union des organisations islamique de France* – UOIF). Az állam által képviselt nézetek, az együttműködési készség figyelembe vétele sokkal inkább az állam beleszólása lett volna a vallási szervek működésébe („*régalisme*”), vagy a szimpátia kimutatása, az államnak tetsző nézetek előnyben részesítése („*gallicanisme*”), lett volna, de nem az a laicitás, amelyet az 1905-ös törvény definiál. Márpedig a közvélemény egy része határozottan kiállt az állami beavatkozás és a laicitás módosítása mellett. Az évezred elején óriási társadalmi vita zajlott, hogy mennyire kell átengednie az államnak az épülő mecsetek finanszírozását a szélsőséges, Szaúd-Arábiából pénzelt imámok vezette irányzatoknak, vagy a laicitás módosításával a francia állam – átvállalva a mecsetek finanszírozását – mennyire erősíthetné a mérsékelt irányzatok helyzetét az ország területén²⁷. Ennek ellenére a francia kormányzat mindeddig a laicitás mellett tette le a voksát, bár 2005 szeptembere után Nicolas Sárközy többször felveti a törvény módosításának szükségességét (Ridet-Weil, 2005).

A laicitás, mint a társadalmi integráció alapja az a logika, amely alapján Franciaország az állampolgárai egyenlőségét biztosítja. A nemzeti önazonosság tudat szerves része, a republikánus társadalom „polgári vallása”. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy a francia társadalom egyre nagyobb fokú „multikulturalizálódásával” biztosítja-e ma a republikánus logika az állampolgárok valódi egyenlőségét? A laicitás többlettartalma, a republikanizmus alapvető hittételévé válása nem jelenti-e azt, hogy az állam mégsem semleges a vallások tekintetében, hanem saját „polgári vallásának” elsőségét biztosítja a francia társadalomban magukat képviselő más vallásokkal szemben? Lássuk tehát, hogy hogyan merül fel ma a laicitás kérdése az iszlámmal szemben a francia társadalomban.

Az állam semlegessége és az iszlám

---

²⁶ Indiában született muszlim fundamentalista mozgalom. Ma már az iszlám nagy misszionárius mozgalma, amelynek két nagy ága van: az *Tabligh wa dawa* és a *Foi et pratique* társaság.

²⁷ A legnagyobb tekintéllyel rendelkező, mérsékelt párizsi nagymecsetet pl. Algéria finanszírozza, így a nagymecset vezetője, Dalil Boubakeur is Algériától kapja a fizetését. Boubakeur, mint a CFCM elnöke, az egész muszlim közösséget képviseli az állammal folytatott tárgyalások folyamán.

A 2004. március 15-én elfogadott a vallási jelképek feltűnő viseletéről szóló törvény okozta széles körű elégedetlenség rávilágított arra, hogy a laicitás fogalma magában a francia társadalomban mennyire nem tisztázott. A laicitásról szóló törvény pár hónapja, 2005 december 9-én volt 100 éves. Ennek apropóján 2003 tavaszán nagy nyilvános vita indult a laicitás jelentéséről, jelentőségéről, amely a republikánus értékek újraértékelését célozta meg²⁸. Mint fentebb láttuk, az 1905-ös törvény az állam és egyház szétválasztását, illetve a laicitás értékének többletjelentését alkotta meg. Az 1905-ös törvény hangsúlyozza, hogy állam és egyház szétválasztásával a laicitás nem áll szemben a vallásszabadság alkotmányos jogával, sőt, az állam feladatává teszi a társadalomban gyakorolt vallások békés egymás mellett élésének megszervezését. A törvény egyik alapeleme a lelkiismereti szabadság biztosítása, mely alapján minden állampolgár szabadon választhatja meg lelki vagy vallási életét. A törvény előtt minden vallás, vagy spirituális meggyőződés egyenlő, az állam egyetlen egyet sem részesít előnyben, vagy különböztet meg hátrányosan. Ennél fogva az 1905-ös törvény szellemében az állam nem avatkozik állampolgárai hitéletébe, azaz az állam semleges a vallási meggyőzésekkel szemben. A problémát az jelenti, hogy – mint a bevezetőnkben is láttuk – a vallások teljes egyenlősége nem valósul meg a gyakorlatban²⁹. A 2003-as viták előterében pedig laicitás kapcsán jórészt az iszlám, az iszlám és az állam viszonya áll.

Az 1905-ös törvény megalkotásakor a törvényhozó az Egyház alatt leginkább a katolikus egyházat értette, pedig Franciaország ekkor már muszlim nagyhatalomnak („*puissance musulman*”) számított. Egyrészt Franciaország a demokratikus modell kiépítésével párhuzamosan, a gyarmatosítással kiépíti a francia birodalmi modellt is. Míg a „demokratikus Franciaország” haladt a nagy francia forradalom alapértékeinek megvalósítása felé, ugyanez a „birodalmi Franciaországról” nem mondható el. A francia gyarmatbirodalom nem demokratikus és osztársadalmi berendezkedését tekintve a legkevésbé sem „szabad, egyenlő és testvéri” alapelvekre épül. Algéria három megyéjében („*département*”) 4,5 millió muszlim alattvalója volt Franciaországnak.

A parlament mindkét kamarájában óriási vita volt arról, hogy alkalmazható-e az állam és egyház szétválasztása a gyarmatokon, de főként Algériában. A képviselőház

---

²⁸ A vita fórumai többek között: <http://www.laicite-republique.org/>, <http://www.laicite2005.org/>, www.laicite-laligue.org

²⁹ Szalybék Katalin (A vallási jelképek viseléséről szóló törvény Franciaországban, Jogelméleti Szemle, 2004) hívja fel a figyelmet pl. arra, hogy a vallási szervezetek Franciaországban hagyományosan adómentesek kellene, hogy legyenek, de 1993-ban a több ezerből csupán kettő iszlám közösség részesült ebben a kedvezményben.

1905. június 30-án arra szavazott, hogy a törvény területi hatálya foglalja magába a gyarmatokat. A szenátusban már hevesebben vitatták a kérdést. A dolog érdekessége, hogy a legtöbb hozzászólás a hagyományosan konzervatív erőket tömörítő szenátusban a radikális republikánusok nagy vezérének, Gambettának a szavait követte: „*l’anticlericalisme n’est pas un produit d’exportation*” (Ternisien, 2005 : 2). A paradoxon oka, hogy a századelő Franciaországát – hogy Jules Ferry szavait idézzük – a gyarmatbirodalom még leginkább a hastánc formájában érdekelte. A szenátusban viszont nagy számban ott ülnek az ún. gyarmati lobbik képviselői, akik a gyarmatosítás politikai-gazdasági vonatkozásaiban érdekeltek voltak. A felsőház, tehát sokkal inkább tisztában volt vele, hogy a magán és a közszférát el nem választó muszlim közösségekben a vallási intézmények kivonása közszférából mennyire lehetetlen. Legalábbis óriási politikai feszültségekkel járna. 1905 decemberében tehát az akkori kultuszminiszter, Jean-Baptiste Bienvenu-Martin rövidre zárta a kérdést: a törvény hatálya kiterjed Algériára is, de bizonyos záradékokat tartalmaz, amelyet a kormány iktathat be. Így a laicitás soha nem érvényesült Algéria területén olyan formában, mint ahogy az anyaországban.

A törvény algériai alkalmazásának van még egy ellentmondása. Egyrészt a francia gyarmatosítás logikájából adódóan folyamatosan ott volt a kényszer, hogy a forradalom által lefektetett alapeszméket terjeszteni kell. Hiszen ez volt a francia hódítások kimondott morális indoka: a jólét, a fejlődés, a „szabadság, egyenlőség, testvériség” eszméinek meghonosítása a „barbár” vidékeken. Ilyen alapeszme a laicitás is, amely a gyarmatosító logika szerint is megkívánta volna, hogy ne csak a demokratikus anyaország, hanem az egész birodalom területén alkalmazásra kerüljön. Másrészt ott volt a praktikum. Algériában és a gyarmatokon is, az állam finanszírozta a vallási szervezetek vezetőit, azaz fizetést adott nekik. Ezzel beleszólhatott a vallásos közösség viselt dolgaiba, és megkönnyíthette a francia befolyás elfogadását. Az egyébként is kis létszámú, élesen elkülönülő, és meglehetősen népszerűtlen francia elit rászorult a laicitásnak eme lazább értelmezésére. A francia közigazgatás nyíltan a lojális imámokat és egyéb vallási vezetőket részesítette előnyben, megszegve ezzel a laicitás egyik alapeszméjét, az állami kontroll tilalmát az egyház dolgai felett. A legmeglepőbb a történetben, hogy az ulémák egyesülete, amelyet még Ben Badisz sejk³⁰ alapított nem tiltakozott a republikánus eszmék nevében alkalmazott laicitás ellen. 1905-ös törvény

---

³⁰ Ben Badisz sejk az algériai nemzeti mozgalmak egyikének alapítója, vezetője, az ő eszméi alapján jön létre az iszlamista független állam 1962-ben.

bár torz formában, de alkalmazásra került a gyarmatokon. De hangsúlyoznunk kell, hogy nem az iszlám az a vallás, amely foglalkoztatta a törvényhozót. Az anyaország területén azonban úgy látszik, hogy a laicitás alkalmazása a muszlim közösséggel szemben – ha más okok miatt is – de szintén rengeteg problémába ütközik. A bevándorlók egészen az 1970-es évekig szívesen látott csoport voltak Franciaország területén.

A 19. század folyamán Franciaország folyamatosan nagyhatalmi pilléreinek tartalmi kiüresedésével küzd. A klasszikus diplomáciában egy adott ország nagyhatalmiságát többek között annak lakosságszáma jelzi. Ezzel a mutatóval – mellesleg a többivel szintűgy – Franciaország folyamatos lemaradást mutat. Éppen ezért a francia gazdaság állandó munkaerőhiánnyal küzdött, amelyet a francia gyarmatokról pótol. Különösen az I. világháború után vált különösen jelentőssé ez a folyamat, amely során az I. világháború alatt elszenvedett emberi veszteségek miatt a francia állam hivatalosan is támogatni kezdi a bevándorlást, illetve felvállalja annak megszervezését is. Az 1970-es évekig azt mondhatjuk hogy a bevándorlás kérdése nem problémaként, hanem sokkal inkább megoldásként jelent meg a politikai napirenden. Azok a muszlim vallású bevándorlók³¹, akik az anyaországba jöttek munkát keresni, többnyire egyedülálló férfiak voltak, akik ideiglenesen – pusztán amíg családjuk boldogulásához elegendő vagyont gyűjtöttek – tartózkodtak csak Franciaországban. A II. világháború utáni általános világgazdasági konjunktúra alatt Franciaország igen nagy fogadókészséget mutatott a bevándorlásra.

A bevándorlás viszonylagos problémamentességében egy másik sajátosság is nagy szerepet játszott. Mégpedig az, hogy a francia társadalomnak nem kellett szembenéznie a bevándorló közösségek integrálásából adódó problémákkal. A laikus Franciaország integrációs logikáját csupán az 1970-es évek közepétől teszi próbára az ún. „multikulturalizmus”. A bevándorlás minősége ekkor alapvetően megváltozik. A francia kormány által meghirdetett ún. „családegyesítő program” keretében már nem egyedülálló férfiak, hanem azok családjai is az anyaországba érkeznek. A családok pedig nem azokban a garniszállókban telepednek meg, amelyek korábban hagyományosan az itt munkát vállaló bevándorlók lakhelyei voltak, hanem az ipari nagyvárosok peremkerületeiben, az ún. „*banlieu*”-kben. A családok letelepedésével megindult a szegregáció folyamata is, amely inkább az 1980-as évek végén, az 1990-es

---

³¹ A bevándorlás nem csak a gyarmatokról, hanem más európai országokból is igen erős volt.

évek elején kezdett el problémaként megjelenni. A lakóhelyi szegregáció összekapcsolódott egy sajátos társadalmi szegregációval, amely a hivatalos kormánypolitika számára éppen a laicitás, az állam semlegességének követelménye miatt maradt „láthatatlan”. A kormányzat, a francia állam számára, miután a bevándorló megkapta a francia állampolgárságot, semmilyen tekintetben nem lesz megkülönböztethető az állampolgárok közösségében. Mivel az állam semleges vallási kérdésekben, vallásuk éppúgy polgárjogot nyert, mint a Franciaországban már korábban gyakorolt vallások. Az állam kötelessége pedig az iszlámmal szemben is az 1905-ös törvény alapján, hogy annak szabad gyakorlását, más vallásokkal való békés egymás mellett élését biztosítsa. Az állam tehát „vak” a társadalmi és lakóhelyi szegregációra, nem juttat többletjogokat a társadalmi integráció megkönnyítésére a hátrányos helyzetben lévő csoportjainak.

Az iszlám pedig sajátosságai miatt az állam területén gyakorolt más vallásokhoz képest erősen hátrányos helyzetbe került. A hátrány egyik legjobban megfogható pontja, hogy az iszlám nem fogadja el a magán- és a közszféra elválasztását. Így a muszlim vallású, vagy a muszlim környezetből jövő állampolgárok számára az iszlám kulturális identitásuk kifejeződését is jelenti, nem csupán vallási meggyőződésüket. És mint ilyen, ha példaként vesszük a nők haját eltakaró fejkendőt – amely azért is különösen jó példa, mert úgy tűnik az 1990-es évekre pedig a fejkendő valamiféle „emblémája” lett azoknak a vitáknak, amelyek a laicitás kapcsán folynak a társadalomban – annak viselése nem csupán szigorú vallási követelmény, hanem a nem vallásos világnézetű, de az muszlim közösséghez kötődő állampolgárok számára kulturális identitásuk kifejeződését is jelenti. Így tehát a francia állam, mikor tiltja a vallásos meggyőződés feltűnő kifejezését a közoktatásban, akaratlanul az állampolgárok egy részének kulturális identitásának kifejezését is tiltja.

A társadalmi integráció sajátos francia logikája következtében az iszlám hátrányos helyzetét, a muszlim közösségek „kivételességét” tovább súlyosbítja egyrészt az a fajta figyelem, amelyet a nyugati civilizáció országaiban nagyrészt a média gerjeszt. Főként a szeptember 11-i események után az általános „iszlamofóbia”, az iszlám, mint „globális kockázati tényező” megjelenése, amely összefolyik a Közel-Kelet biztonsági és politikai folyamataival, hozzájárult a francia társadalomban egyre növekvő idegengyűlölő tendencia (főként az antiszemitizmus és iszlám-ellenesség) megerősödéséhez. Az iszlám hátrányos helyzetének másik jellegzetessége, hogy sokáig nem volt olyan intézmény, amely a hivatalos kormányzattal szemben az egész közösség

politikai képviseletét ellátta volna. Ezt a problémát enyhítendő az iszlám vallás intézményesítéséről 1999-ben a legtekintélyesebb muszlim szervek és a belügyminisztérium tárgyalásokat kezdtek. 2002 decemberében pedig az akkori belügyminiszter, Nicolas Sárközy megkötötte Nainville-les-Roches kastélyában azt a megállapodást, amely felvázolja a muszlim vallás francia tanácsának (*Conseil français du culte musulman* – CFCM) és annak regionális tanácsának (*conseils régionaux* – CRCM) működési alapjait.

Az 1990-es években egyrészt maguk a franciaországi muszlim közösségek azok akik változáson mennek keresztül, és megpróbálják magukat az állammal szemben a közéletben elhelyezni. Másrészt az állam felől is igény jelentkezik a társadalom ezen csoportjával való párbeszéd megkezdésére. A muszlim közösségeknek nincs egy olyan átfogó, országos szervezete, amely minden szervezetet képviselni tudna, akár az állammal folytatott párbeszéd folyamán, akár a társadalom muszlim vallású vagy identitású tagjainak megszólítása során. Éppen ezért egy országos muszlim szervezet létrehozása az 1990-es években államüggévé vált. A párbeszéd különösen éles hangsúlyt kapott területeinek egyike a mecsetek finanszírozásának kérdése volt. A muszlim közösségnek nem volt egy olyan általánosan elfogadott szerve, amely a hagyományosan semleges állammal szemben a támogatásról, a támogatás formáiról tárgyalni tudott volna. Az állam felől pedig szintén megjelent az igény, hogy a laicitás alapelvét nem megbontva, a keresztény egyházakhoz hasonlóan bizonyos területeken finanszírozhassa a közösséget. Ilyen terület pl. az iszlám közösség által működtetett magániskolák, vagy a mecsetek építésének részfinanszírozása.

Az állam érdekeltségének első jele, hogy létrejöjjön a franciaországi iszlám képviseleti szerve 1989-ben, az első „fejkendő-ügy” kapcsán merült fel. Pierre Joxe, az akkori belügyminiszter létrehozott egy hat prominens muszlim vezetőből álló bizottságot, amely munkája nyomán egy évvel később felállt a *Conseil de Réflexion sur l’Islam en France* – CORIF. Az iszlám intézményesülésének kérdésére 1995-ben a párizsi metróterületek hívták fel ismét a figyelmet. Charles Pasqua, aki 1993 és 1995 között belügyminiszterként a bevándorlást korlátozó törvényeiről (*loi Pasqua*) vált híressé, hivatalosan támogatta az országos tekintélyű, mérsékelt Dalil Boubakeur-t, a párizsi nagymecset vezetőjét, hogy elnyerje a muszlim intézmények képviseleti tanácsának (*Conseil Représentatif des Institutions Musulmanes* – CRIM) elnöki posztját. 1999-ben a belügyminiszter Jean-Pierre Chevènement végül elindította azt a konzultációs folyamatot, amelyből a CFCM közvetlenül megszületett. A konzultáció

hivatalos, a kormány által választott neve az „isztisára” a párbeszéd arab nyelvű megfelelője lett. Az isztisárában 18 muszlim szervezet³² és az iszlám közösség néhány megbecsült alakja vett részt, mint pl. Saada Mamadou Ba, Soheib Bensejk, Khaled Bentounes sejk, Eric Geoffroy, Bétoule Fekkar-Lamboitte és Mohsen Ismail. 2002-ben Sárközy gyorsította meg a folyamatot, amikor októberben létrehozta azt a szervet, amely a CFCM felállításához szükséges választásokat készítette elő (*Association pour l'Organisation des elections du Conseil français du culte musulman* – AOECFCM). A választások előkészítése nem ment simán: ketten is – Bétoule Fekkar-Lamboitte és Mohsen Ismail – egyet nem értésük jeléül otthagyták a szervezetet. De a választásokat ennek ellenére 2003 áprilisában megtartották. Az érdekképviselő arányosítási alapja a négyzetméter lett, amely azt fejezi ki, hogy a választók száma minden mecsetben annak négyzetméterben kifejezett területével arányos. 992 vallási hely és 4042 jelölt vett részt a választásokon, a választási részvétel igen magas, 87% volt (Boubakeur, 2005). A CFCM elnöke a párizsi nagymecset vezetője Dalil Boubakeur lett, akit 2005 júniusában újraválasztottak. A 2005-ös választásokra már 1221 vallási hely és 5232 küldött vett részt.

A CFCM létrejötte óta kettős természettel rendelkezik. Egyrészt vallási intézmény, amelyet a laikus állam támogat, másrészt politikai képviselői szerv, amely a muszlim közösség egyre nagyobb részét igyekszik lefedni. Az állammal együttműködve gyakran nemzetközi szerepet is vállal. 2004 szeptemberében delegációt küldtek Bagdadba, hogy két francia újságíró kiszabadításában közreműködjenek. Az újságírókért cserében azt követelték az emberrablók, hogy Jacques Chirac vonja vissza a 2004-es vallási jelképek viseléséről szóló törvényt. Nem sokkal később Dalil Boubakeur televíziós beszédet intézett az arab világhoz, arra kérve őket „az iszlám nevében”, hogy engedjék szabadon a *Libération* c. lap munkatársát és annak vezetőjét. A nemzetközi befolyás érvényesítésének folyamata azonban fordítva is működik. Néhány esetben a muszlim világ is beleszól a francia muszlimok életének szabályozásába. Nicolas Sárközy pl. Egyiptomban fatvát kért Al Azhar Tantawi sejktől, amely megerősítette volna a vallási jelképek viseléséről szóló törvény kapcsán, hogy a

---

³² Többek között az Evry-i Iszlám Kulturális Központ (*Centre culturelle islamique d'Evry*), a Mantes-la-jolie mecset, a párizsi nagymecset, a lyoni nagymecset, a Marseille-i nagymecset. Részt vettek a nagy francia muszlim szervezetek, mint pl. a Franciaországi Iszlám Intézmények Uniója (*Union des organisations islamique de France* – UOIF), a Franciaországi Muzulmánok Országos Föderációja (*Fédération Nationale des Musulmans de France* – FNMF), a *Tabligh* (amely később kivált), az Afrika, Comores és az Antillák Iszlám Egyesületeinek Francia Föderációja (*la Fédération Française des Associations Islamiques d'Afrique, des Comores et des Antilles*).

laicitás a francia hagyomány része. Mindenesetre érdekes látni, hogy a CFCM sokkal inkább politikai testületként vesz részt a francia közügyekben, mintsem vallási szervezetként, így a muzulmán közösséget is egyfajta társadalmi csoportként és nem vallási csoportként jelöli meg.

Franciaország két legnagyobb vallása a katolicizmus és az iszlám egymástól igen eltérő helyzetben van. A katolikusok száma az utóbbi 40 évben a felére csökkent, míg a muszlim közösség virágzik. A katolicizmus igen jelentős állami támogatásokat harcolt ki magának az elmúlt 100 évben, az iszlám semmit nem kap. A muszlim közösség hátrányos helyzetéről, a kormányzati „vakság” megszüntetéséről, a valós társadalmi integráció megvalósításáról a vita tovább folyik az 1905-ös törvény módosítása felett. Az iszlám politikai intézményének megteremtésével lehetővé vált az egész muszlim közösséggel a hatékony politikai párbeszéd, az állami támogatásokról szóló vita fórumot kapott.

AZ OKTATÁS ÉS A LAICITÁS

A laicitás értelmezése soha nem volt egységes, vagy állandó. A társadalom ezen alapeszméje mindig más és más köntösbe öltöztetve jelenik meg. Napjainkban azt figyelhetjük meg, hogy a laicitásról szóló vita a vallási hovatarozás feltűnő kifejeződése köré rendeződött. De húsz évvel ezelőtt a republikanizmusnak ezt az alapértékét egy teljesen más problémára szűkítették le: 1984-ben el se tudták volna képzelni, hogy a laicitás kérdésének a fejkendő lesz az emblemikus megtestesülése. Akkor a maihoz hasonló nagy vita alakult ki Alain Savary törvényjavaslata³³ apropóján, azaz a vita középpontjába a magániskolák állami támogatásának kérdése került. A két terület, oktatás és a felekezetek támogatása mint fentebb láttuk egyformán integráns része a laicizmusnak. Amíg a nemzeti identitás kifejeződésében a laicitás megbékéltni látszik, addig az oktatás, a felekezetek támogatása területén a „két Franciaország” harca tovább folytatódik. Nem mondhatjuk, hogy az iszlám problematikájának megjelenése előtt valamiféle konszenzusos laicitás létezett volna, hiszen az 1984-es megmozdulások majd 1,5 millió embert mozgósítottak a magániskolák védelmében. Úgy tűnik a 2004-

---

³³ 1984. június 24-én több mint 1 millió ember vonult utcára, hogy megvédje a magánoktatást. A „két Franciaország” háborúja óta ez volt a legnagyobb tömegmegmozdulás az oktatás kapcsán. A javaslat nyomán a magániskolák (javarészt egyházi iskolák) ugyanolyan mértékben részesedtek volna az állami támogatásból, mint a közoktatási intézmények.

es, a vallási jelképek feltűnő viseletéről szóló törvény után új terület jelenik meg a vitában. A kormányzati álláspont – amelyet a politikai elit nagy része oszt – fokozatosan áthelyezi a hangsúlyt a női szabadságjogok, a női egyenjogúság kérdésére. Az oktatás kiemelt területe a republikánus értékeknek, ezen belül is a laicitásnak. A fejkendő, fokozatosan a női szabadságjogok korlátozásának szimbólumaként kezd el feltűnni, amely a nők hátrányos helyzetét szimbolizálja. Ez ellen a hátrányos megkülönböztetés ellen küzd a kormányzat – hívja fel a figyelmet az új retorika. A tanulmány harmadik és egyben befejező részében megvizsgáljuk, hogy miért jelent többet az oktatás területe a laicitás szempontjából, mint más területek. Az oktatás kapcsán áttekintjük hogyan manifesztálódnak a különböző laicitás-értelmezések, illetve azok hogyan befolyásolják a vallás- és lelkiismereti szabadságot.

Republikánus oktatási rendszer

Miután tisztáztuk, hogy a laicitás értéke miért bír különös többlettartalommal a franciák számára, illetve hogy miért is olyan kényesek az egyházak közéleti szereplésére, az oktatás szerepének vizsgálata maradt hátra. A Franciaországon kívül nagy botrányt kavart 2004. februári „fátyoltörvény” az állami finanszírozású közoktatási intézményekben tiltja meg a világnézet feltűnő kifejezését. Miért pont az oktatás területe az, amelyet a franciák kiemelten kezelnek? Miért pont a közoktatási intézményekben tilos a francia állampolgároknak világnézetük feltűnő kifejezésre juttatása?

Az 1800-as évek utolsó harmadában az új társadalmi értékrendet politikai programmá szervező radikális republikánus politikai elit politikai bázisa a középosztályból kikerült értelmiség, elsősorban a közép- és általános iskolai tanítók lettek. Itt fogalmazódott meg, hogy az új értékrendért folytatott háborút a „fejekben kell megnyerni”, azaz a közoktatás megszervezésével olyan új generációt kell kinevelni, amely számára a laicitás társadalomszervező értéke nem vitás. A republikánizmus, a laikus Köztársaság számára tehát a közoktatás kérdése hagyományosan kiemelt fontosságú. Létkérdésnek tekintették, hogy az oktatás ne a különböző tanító rendek, egyházi iskolák kezében, hanem a Köztársaság által az ún. „*école normale*”-ban képzett

laikus tanárok kezében legyen. Egy 1886-ban hozott törvény³⁴ kimondja, hogy a fiúkat tanító egyházi tanárokat 5 éven belül el kell bocsátani az államilag finanszírozott iskolákból, a lányokat tanítókat pedig amint megszűnik az oktatás. A francia nemzettudatban mélyen gyökerezik a gyermekek lelkéért versengő tanár és pap képe. A republikánusok célja az volt, hogy világi keretet adjanak a gondolkodásmódnak, hogy az új nemzedék már materialista szemszögből, a Felvilágosodás értékeinek talajáról nézze a világot. Az állami iskolákban kinevelt lelkület szigorúan republikánus, szekuláris és materialista volt. A republikánusok számára az iskola „szentély” ezt a szót használják a vitáikban.

A tantestület volt az, akik mindent (társadalmi és anyagi megbecsülést) az új rendszernek, az új rendszerben kiépített ösztöndíjas, széles rétegek számára elérhető közoktatási rendszernek köszönhetett. A tanárok befolyása jelentős volt – ahogy Jules Ferry – a republikánus oktatási rendszer kiépítője fogalmazta: *„az iskola verseng az Egyházzal, hogy a vidék Franciaországa vajon hová fog fordulni a problémáival”*³⁵. A tanárok a fejlődő demokratikus intézményrendszert szolgálták, a francia városi hivatalnokok fele belőlük került ki. Így egészítették ki szerény fizetésüket. A vidéki városok polgármesterei nagyon gyorsan rászorultak a tanítók közigazgatási tapasztalataira. Még Bretagne-ban is ez a folyamat játszódik le, ahol pedig a „katolikus Franciaország” elevenebb valóság volt, mint a republikánus, „új Franciaország”. A republikánizmus számára az iskolák azért voltak fontosak, mert segítettek a szegény, de tehetséges gyerekek előmenetelét, akik az új elitet adták. Ferry személyesen írta meg azt a republikánus tantervet, amelyet az egész országban a 20. század elejéig használtak. Majd csak 1968 májusának eseményei söprik el azt a klasszikus görög-latin műveltségen alapuló tanrendet, amelyet Ferry tett az 1880-as évek második felében általánossá.

A republikánusok az általános iskolában tanulók számát 1 millióval növelték meg 1875 és 1914 között (Sowerwine, 2001 : 36-38). Ennek ellenére a középfokú oktatás továbbra is a középosztály előjoga maradt. Elég korán felmerült a női szabadságjogok kérdése is. 1880-ig a nők ki voltak zárva az érettségiből, ekkor Ferry támogatta Camille Sée törvényjavaslatát a lányok középfokú oktatásáról, melyet Ferry így kommentált: *„republikánus társat kell nevelni a republikánus férfiak mellé”*. Sée

³⁴ Loi Goblet, <http://senat.fr/rap/l03-219/l03-2191.html> vagy <http://www.assemblee-nationale.fr/site-jeunes/laicite/fiche-dates/fiche-1886/fiche.pdf>

³⁵ *Lettre de Jules Ferry aux instituteurs*, Paris, le 17 novembre 1883., <http://www.crdp-nice.net/editions/supplements/2-86629-368-1/TR05>

olyan lánygimnáziumok felállítását tette lehetővé, ahol nők oktattak. Ennek eredményeképpen megnőtt a középfokú végzettséggel rendelkező nők száma, míg 1885-ben 4,377-en voltak, addig 1920-ra már 42.000-en (McMillan, 1981 : 361-376). Megindult a női tanerő képzése, megalapították az *École Normale Supérieure de Saint Cloud*-t a párizsi *École Normale Supérieure* mintájára. Nem nyitották meg a nők előtt teljesen az érettségit, mivel a lányok tanterve jóval kevesebb klasszikust tartalmazott, mint amennyit az érettségi megkövetelt. A nőknek külön kurzusokon kellett részt venni, ha le akarták tenni az érettségit, de ennek ellenére is nőtt az érettségizett nők száma. Ezek a lépések új karrierlehetőséget teremtettek a nők számára, új női szerep alakult ki a társadalomban.

Érdekes megjegyeznünk, hogy a nők politikai szerepvállalását, választójogát nem tűzték napirendre. Ennek oka, hogy a republikánus elit attól tartott, hogy a több milliónyi női szavazat az Egyház befolyása alá kerülne. A nők ugyanis általánosságban véve sokkal szorosabb kapcsolatban voltak a katolicizmussal és nehezen váltották fel a régi értékeket az új, republikánus világgéppel. Franciaországban a nők politikai egyenjogúsága csak bő 50 évvel később, a II. világháború után, 1945-ben valósul meg. Hogy milyen megalapozott volt ez a félelem a nők politikai konzervativizmusától, mutatja az is, hogy a II. világháború után a francia kereszténydemokrata pártot (MRP) egyértelműen a női szavazatok juttatták be a parlamentbe.

Az Egyház szerepe a közéletben francia értelmezésben tehát, mint láttuk nem csak állam és egyház szétválasztásáról szól, hanem nagyon mélyen gyökerezik a francia nemzeti identitásban. A nemzeti önkép, a nemzet léte azon az értékrenden alapul, amely az Egyház ellenében fogalmazta meg önmagát. Az egyház Egyházak szerepvállalásának szabályozása összefügg a republikanizmussal, a republikánus nagy projekttel, amely létkérdése, alapja, hogy szekuláris államként távol tartsa a „régit” és képviselőit. Amikor a laicitás kérdést érinti a francia állam, saját létének, nemzeti önképének alapjait érinti. Az értékek csatájának színtere pedig hagyományosan a mai napig az oktatás.

A laicitás értelmezések és a fejkendő-ügyek

A laicitás értelmezése körüli harc 1989-ben, az első ún. „fejkendő-ügyel” tört ki ismét. Az eset nagyon nagy port vert fel, amikor Párizs egyik peremvárosában, Creilben megtiltották három muszlim lánynak, hogy az állami iskolában viselje a fejkendőjét. A miniszterelnök, Lionel Jospin kezdetben a párbeszédre megoldás mellett állt ki, mondván az iskolának kell alkalmazkodnia a fejkendőhöz. Jospin állásfoglalása hatalmas vihart kavart. A hagyományos republikánus értelmiség szerint ez a „republikánus oktatás Münchene” (Joppke, 2005 : 6) volt, a kormány iszlámhoz való hozzáállását a Hitler felé mutatott megbékéltetési politikával hozták összefüggésbe.

Látnunk kell, hogy itt már nem a laicitás erői állnak szemben a vallásos erővel, mint a 19. század végének Franciaországában láttuk, hanem sokkal inkább a laicitás kétféle értelmezésének vitájáról van szó. Az egyik értelmezés a republikánus, a másik a pluralista. A laicitás pluralista értelmezése az egyéni szabadságjogok kérdését állította a középpontba és a francia törvényhozás a két elhíresült fejkendő-ügy (1989 és 2004) között inkább e mellett a pluralista verzió mellett tette le a voksát. Míg a fejkendő ügyet szokás a republikánus francia állam hagyományos illiberalizmusának jeleként interpretálni, csak néhány nem francia szerző említi meg, hogy a fejkendő viselésével kapcsolatos ügyek többségében a fejkendőt viselő lányok javára dőltek el a bíróságok előtt (Szajbély, 2004). Nem túlzás azt állítani, hogy az Államtanács (*Conseil d'État*) – amely egyfajta közigazgatási felsőbbbíróságként működik – ítéletei nyomán a jogalkalmazás egyértelműen a jogközpontú, pluralista értelmezést tette gyakorlattá a bíróságok munkájában. A laicitás republikánus értelmezését elsősorban a republikánus baloldal és a tanárok szakszervezete támogatta.

A laicitás értelmezését jelentősen befolyásoló esemény, az Államtanács 1989. november 27-i a fejkendő-ügy kapcsán született állásfoglalása³⁶ (*avis*) volt, amely kijelölte a következő 15 év *status quo*-ját. Az állásfoglalás érvelése szerint a laicitás mást jelent a tanár és mást a diák számára. A tanár számára – ahogy fentebb láttuk, az 1905-ös törvény második alapeszméjét jelenti – azaz, a semlegességet. Tartózkodnia kell minden „hittétel szerű” megnyilvánulástól, állami alkalmazottként nem szólhat bele a hallgató vallási életébe. A diák számára a laicitás egy másik alapelvet, a vallás szabad gyakorlásának és a lelkiismereti szabadságnak a kinyilváníthatóságát jelenti, ha neki tetszik, akár a közoktatásban is. Az Államtanács szerint a fejkendő viselete

³⁶ Assemblée générale (Section de l'intérieur) - n° 346.893 - 27 novembre 1989, http://www.conseil-etat.fr/ce/missio/index_mi_cg03_01_shtml, vagy bővebben lásd Szajbély Katalin fenti cikkét.

alapvető emberi jog, amelyet nem csak az alkotmány, hanem Franciaország által aláírt nemzetközi szerződések is védenek. A fejkendő viselésének szabadsága tehát az alapállapot, annak tiltása pedig csak a kivétel lehet. A tiltást minden esetben az illetékes szervnek (az iskolának) külön meg kell vizsgálni, és mérlegelnie kell. Ez persze nem jelenti azt, hogy a toleranciának nincsenek határai. A határokat két dologban erősíti meg az Államtanács: először is a tantervben szereplő minden órát kötelesek látogatni a hallgatók. Más országokban felmentést kaphatnak olyan tárgyakból, amelyek esetleg sértik az adott vallás preconcepcióit. Lásd a zsidóknál a szombati óralátogatás, a muzulmánoknál az ellenkező nemű oktató, a biológia óra látogatása, ramadán alatti iskolalátogatás, stb. Az állásfoglalás ugyanekkor tiltja a vallási jelképek feltűnő viseletét, amely térítő jellegű, másokat provokálhat vagy az oktatás rendjét veszélyezteti.

A laicitás jog-központú, liberális változatát osztja az Integrációs Főtanács (*Haut Conseil à l'integration*) 2000-ben írt jelentése is. Jelentésében, amelyet „Az iszlám a Köztársaságban” (*L’islam dans la République*) címmel adott ki, az 1905-ös törvény alapelveiből kiemeli a szabad vallásgyakorlás elvét, és azt mondja ki, hogy a törvény mindenek előtt a szabad vallásgyakorlatot biztosítja, és csak másodsorban a szétválasztást³⁷. A Főtanács jelentése nyomán éles vita bontakozott ki arról a kérdésről, hogy a laicitás alapeszméi közül a szabad vallásgyakorlatnak, vagy a semlegességnek van-e elsőbbsége. A laicitás alapeszméinek ilyenfajta szembeállítását azért erősen problematikus, mert az 1905-ös törvénynek – ahogy már láttuk – integráns része a vallásszabadság. Maga Jules Ferry is ezt hangsúlyozza híres tanítókhöz írt levelében³⁸, amikor felszólítja őket, hogy mindig legyenek tekintettel a tanulók lelkiismereti szabadságára. Ferry levelében jelentkezik először a laicitás kétoldalú értelmezése: a tanító, mint a laicitás címzettje, legyen semleges és semmilyen módon ne sértse a tanuló vallásos nézeteit.

Az Államtanács egyéni jog központú, pluralista állásfoglalása a nemzetközi jog fejlődési tendenciájával hozható összhangba. A republikánus laicitás logikájának alapját – az iskola ahol a tanulók különböző háttérük ellenére egy absztrakt közösséggé, egységes világnézetet valló állampolgárok közösségévé válnak – aláásta a nemzetközi jog fejlődése, amely az egyéni jogokat erősítette meg.

³⁷ Haut Conseil à l'integration: *L’islam dans la République*, La Documentation française, Párizs, 2000, 14. o. vagy <http://lesrapports.ladocumentationfrancaise.fr/BRP/014000017/0000.pdf>

³⁸ *Lettre de Jules Ferry aux instituteurs*, Paris, le 17 novembre 1883.; <http://www.crdp-nice.net/editions/supplements/2-86629-368-1/TR05>

A pluralista, liberális laicitás, mint a francia kivételesség („*exception française*”) egyik megfogalmazódása a változások szelét megérezve egyre erősebb kritika alá került. Ekkor kezdi el a francia politikai elit a republikánus iskolák a republikanizmus nagy projektjében játszott szerepét újra hangsúlyozni. Az iskola az, amely létrehozza az állampolgárok közösségét³⁹. De ez a fajta emancipáció megköveteli, hogy szigorúan elváljon a magán és a közsféra, a „*société civile*” és a „*l’espace public*”. Így az iskola a Durkheim eszméin álló Jean-Louis Debré (a nemzetgyűlés elnöke, a republikánus politikai elit eszméinek egyik fő védelmezője) számára szent. Az Államtanács véleménye ebből a szemszögből valóban a közoktatás kiemelt helyzetének tagadása a republikánus projekten belül. Az Államtanácsi véleménnyel szemben foglal állást egy sor kormányrendelet, amely a laicitás republikánus értelmezését tolja előtérbe. Ilyen az 1989. július 10-én elfogadott oktatási törvény is, amely alaptétele hogy az iskolai közösség („*communaute scolaire*”) tanárokat és diákokat egyaránt egy nagy közös oktatási projektben egyesít. A törvény 10. cikke a diákokat a semlegesség elvének tiszteletben tartására kötelezi. Ez az első olyan jogszabály, ahol a vallásos meggyőződés tiltása határozottan megjelenik. Ennek a folyamatnak lesz majd a csúcspontja a vallási jelképek viseléséről szóló 2004. március 15-i törvény.

A 2004-es törvény létrejöttében kulcsszerepet játszottak azok a praktikus problémák, amelyet az Államtanácsi vélemény alkalmazása okozott az iskolai közigazgatásnak. Az iskolai közigazgatásnak minden esetben külön el kellett bírálnia, hogy a fejkendőt térítő vagy propaganda céllal hordták-e vagy nem. A fejkendő viszont, sok más szimbólummal ellentétben, önmagában nem fejez ki semmit. Ezért annak eldöntése, hogy vajon milyen céllal hordja azt viselője, meglehetősen szubjektív döntés. Az iskolák joggal érezhették, hogy nem kompetenciájuk a hallgató szándékáról dönteni. Így hát igen változatos helyi szabályozás alakult ki arról, mit is takar a „feltűnő” kifejezés. A helyzetet tovább bonyolította, hogy az Államtanács pluralista állásfoglalásáról – az iszlám szervezetek munkájának következtében – egyre több tanuló szerzett tudomást. Az értelmezések és jogszabályok kettős szellemének ellenére elmondhatjuk, hogy a gyakorlat inkább a liberális irányzatot követte. 1989 és 2004 között csak két esetben (Joppke, 2005 : 13) ítélték úgy, hogy a hallgató térítő szándékkal hordta a fátylát.

---

³⁹ Ennek a háttérnek az ismeretével érthetjük csak meg mekkora provokációt jelentett Pierre Bourdieu (1971) kijelentése, hogy az iskola az, ami újratermeli az osztály-egyenlőtlenségeket.

Az a paradox helyzet jött létre, hogy a joggyakorlat elfogadta a fejkendőt, mint a vallásszabadság kifejeződését, míg a helyi hatóságokat egy kormányrendelet „párbeszéd kezdeményezésére” kötelezte, amelynek célja a fejkendő eltávolítása volt. Ez a fajta inkonzisztencia már az Államtanács 1989. novemberi állásfoglalását követő ún. első Jospin-körlevél óta érvényben volt. Ahogy az iskolai közigazgatás folyamatos, fokozott nyomást gyakorolt a kormányra, világos és egyértelmű eligazítást követelve a tiltás kritériumaira vonatkozóan, az inkonzisztencia a további körlevelekkel egyre nőtt. Az oktatási miniszter (Bayrou) 1994 szeptemberében kiadott körlevele (Szajbély, 2004) már különbséget tesz „diszkrét” és „feltűnő” viselet között. A diszkrét jegyek a személyes kötődést fejezik ki, míg a feltűnő viseletnek az számít, amely már önmagában térítő szándékú. A Bayrou nevével fémjelzett körlevél nagy nyilvánosságot kapott, ami erősen hozzájárult a francia államról kialakult kép diszkriminatív jellegének megerősítéséhez. Meg kell jegyeznünk, hogy ennek ellenére a körlevélnek nem volt nagy hatása a joggyakorlatra. Az Államtanács a törvény pusztai interpretációjának tekintette és a liberális értelmezés mentén folytatta tevékenységét.

A 2004 előtt beállt jogi *status quo* tehát a következő: az Államtanács liberális értelmezése a muszlim fejkendő viseletét tolerálta, míg az oktatási miniszterek restriktívebb körleveleit pusztán a törvény értelmezésének tekintette, így azoknak nem volt valódi hatása a joggyakorlatra. A fejkendő tilalmának így nem volt jogi alapja sem. A nemzetközi jogi normák is megkövetelték, hogy amennyiben az állam valamilyen oknál fogva korlátozni kíván egy adott alapvető szabadságjogot, a korlátozásnak legyenek meg az alkotmányos alapjai. A fenti inkonzisztencia és a nemzetközi jogi normák következtében 2003 nyarán két bizottság is felállt a laicitás kérdésének tanulmányozására.

Az egyik bizottságot a Nemzetgyűlés hívta életre, Jean-Louis Debré vezetésével, a másikat a köztársasági elnök kérte fel, Bernard Stasi vezetésével. Mindkét bizottság feladata az volt, hogy tanulmányozza a fejkendő kérdését és ajánlásokat fogalmazzon meg a politikának. Mindkét bizottság 2003 decemberében hozta nyilvánosságra jelentését, amely egy új, laicitásról szóló törvény előkészítését alapozta meg.

Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy miért volt szükség a 2004-es törvényre, nem találunk olyan drámai okot, mint az 1989-es fejkendő ügy, de azt sem látjuk, hogy a fejkendőt viselő diákok száma drámai változáson ment volna keresztül. A 2003-as tanév megkezdésekor összesen 1256 tanuló viselt fejkendőt egész Franciaországban, alig több, mint a feszültség tetőpontján, 1994-ben, a Bayrou rendelet idején. Akkor 1123

esetet számláltak össze (Ternisien, 2003). A 9 milliós hallgatói létszámhoz viszonyítva ezek elhanyagolható számok. Az egyetlen dolog ami a politikai elitet ebben a vonatkozásban aggasztotta, az az anti-szemitizmus növekedése volt a fiatal muszlimok között. Ennek oka egyrészt a második intifáda meghirdetése, másrészt az iszlám általános átpolitizálódása volt a 2001. szeptember 11-i események után. Ebből a szemszögből nézve a 2004-es törvény mindenek felett szimbolikus jelentőségű. A törvényhozó célja, hogy megerősítse a Köztársaságot az iszlám fenyegetés ellen. Sarközy belügyminiszter is hasonló véleményének ad hangot a Debré-jelentésben, mikor rámutat, hogy a törvényt pusztán a Köztársaság veszélyeztettségével indokolni egyszerűen ostobaság („*stupide*”)⁴⁰. Sarközy arra hivatkozik, hogy a fejkendő viselet az iskolák 5%-át érinti, főként az ipari nagyvárosok peremkerületeiben, ahol a muszlim lakosság koncentrálódik. Ha azt vesszük, hogy a francia muszlimok kevesebb, mint 12%-a vallja magát vallásosnak, valóban nem látni a fejkendő ellenes törvény társadalmi realitását. A Debré jelentés is ugyanezt állapítja meg.

2003. július 3-án a köztársasági elnök felállított egy másik bizottságot is (*Commission de reflexion sur l'application du principe de laïcité dans la République*), amely a laicitás elvének alkalmazását vizsgálta a Köztársaságban. A Stasi-bizottság⁴¹ néven ismertté vált szerv 2003. december 11-én tette közzé jelentését⁴². Jean Baubérot, a laicitás egyik legkiválóbb szakértője, aki maga is a Stasi bizottság tagja, izgalmas beszámolót ad a bizottság munkájáról (Baubérot, 2004 : 13). Miután a Bizottság jelentésében szintén szükségesnek tartotta az új törvény meghozatalát, Baubérot igen kritikus hangon mesél a történekről. A Bizottság három munkafázisban működött: közoktatással kapcsolatban álló személyeket hallgatott meg, ezekre a meghallgatásokra reagált, majd az ebből kialakított kép alapján megszövegezte a fejkendő tiltása mellett jelentését. A bizottság döntésének okát Baubérot abban látta, hogy a meghallgatások során néhányan az iszlám veszély érzetét keltették. Mindezt női egyenjogúság szószólóiként tették, amelyre a bizottság tagjai igen fogékonyak voltak. Másrészt túl sok embert hallgattak meg, ami túl sok időt vett igénybe, ezzel a bizottság 15 nappal

⁴⁰ Debré-jelentés II. kötete, 6. rész, 112. o. <http://www.assemblee-nationale.fr/12/pdf/rapports/r1275-t2.pdf>

⁴¹ Bernard Stasi, a bizottság elnökének nevééről. A bizottság tagjai: Mohammed Arkoun, Jean Baubérot, Hanifa Cerifi, Jacqueline Costa-Lascoux, Régis Debray, Michel Delebarre, Nicole Guedj, Ghislaine Hudson, Gilles Kepel, Marceau Long, Nelly Olin, Henri Pena-Ruiz, Gaye Petek, Maurice Quenet, René Rémond, Raymond Soubie, Alain Touraine és Patrick Weil.

⁴² A bizottság jelentése: *Commission de reflexion sur l'application du principe de laïcité dans la republique - Rapport au President de la République*
http://www.france5.fr/images/emissions/W00137/9/rapport_stasi.pdf

rövidítette meg saját munkaidejét és nem maradt elég ideje a végső dokumentum megszövegezésére.

„Már rég a dokumentum szövegén kellett volna dolgoznunk, mikor a meghallgatások még mindig folytak. A szöveget írtuk, mikor két fiatal muszlim nőt hallgattunk meg. Egyikük viselte a fejkendőt, a másikuk nem. Mindez 2003. december 5-én szerdán történt és nekünk december 11. reggel kellett leadnunk a jelentést. A meghallgatásokat is gyakran készpénznek vesszük, pedig nem voltak teljesen reprezentatívak. Másik példa: minden tanár, akit meghallgattunk „fejkendő-ellenes aktivista” volt. Tudtuk azért, hogy nem mindenki ezt az álláspontot osztja, sokan vannak, akik ellenzik a törvényt. Azok a tanárok, akiket meghívtak az Élysée-palotába a jelentés ünnepélyes átnyújtására a köztársasági elnöknek, a ceremónia után gratuláltak nekem, hogy tartózkodtam a jelentés javaslatainak megszavazásakor. Nagyon meglepődtem. Újabb példa: a lyoni peremkerületek egyik jelentős iskolájának igazgatónője könyvet ír a kérdésről. Ellenezte a törvényt és most arra kíváncsi, hogy hogyan alkalmazzuk. Nem hallgatták meg. Sok más példát is hozhatnánk. A meghallgatások nem a realitásokat tükrözték: csak a helyzetet tették drámaibbá.”(Baubérot, 2004 : 13-14)

Munkája végén a Bizottság a férfi női egyenlőséggel érvelt a vallási jelképek feltűnő viselete ellen fellépő törvény szükségessége mellett. A bizottsági beszámolókból kitűnik, hogy nem minden vallást érint egyformán a törvény. Nem a laicitás nehezen érthető, hanem a francia republikánus értékeket megtestesítő „polgári vallás”. A Debré-bizottsághoz hasonlóan a Stasi-bizottság is határozottan állást foglalt a laicitásról szóló törvény meghozatala mellett.

Nem kétséges, hogy a laicitásról szóló 2004-es törvény elsősorban az egyre diverzifikálódó bevándorló társadalommal szembeni egység megerősítésére szolgált. Ennek ára az Államtanács esetjogában megalapozott egyéni jogok védelmének „feláldozása” volt. A Debré-jelentés⁴³ és a Stasi-jelentés egyaránt megerősíti, hogy a törvény célja az egyének „egy és oszthatatlan” közösségbe integrálása. Bár a Stasi-bizottság úgy fogalmaz, hogy az egységet úgy kell megalkotni, hogy az a társadalom sokféleségét reprezentálja. Jacques Chirac köztársasági elnök az Elysée palotában, két

⁴³ Debré-jelentés I. kötete, 1. rész, 42. o. <http://www.assembleenationale.fr/12/pdf/rap-info/i1617-t1.pdf>

nappal a Stasi-bizottság jelentésének elkészülte után tartott beszédében (Gurrey, 2003) hosszan részletezte, hogy a közoktatásban a vallási jelképek feltűnő viseletének tiltása összhangban van a sokféleség tiszteletével és azzal a nyílt és nagylelkű laicitással, amely a lelkiismereti szabadságot garantálja. A törvényjavaslat körüli vita nem volt nagyon kiélezett, ezt tükrözi a nemzetgyűlésben a javaslat vitájának eredménye is: 494 képviselő igennel szavazott, 36 a javaslat ellen és 31 tartózkodott (Roger, 2004). Az egyetlen megosztottságot a kommunista képviselők mutatták, akik egy része következetesen ellenezte a törvényt. Minden felszólaló a laicitásról mint „köztársaságunk szent értékéről” beszélt, annak republikánus értelmezését kidomborítva. Az érdemi vita leginkább a törvény szövegezése körül folyt: a „látható” vagy a „feltűnő” szót alkalmazzák-e. A baloldal mértékadó lapja, a *Libération* rámutatott, hogy a „látható” szó alkalmazása nincs összhangban az Emberi Jogok Európai Egyezményével, melynek 9. cikke garantálja, hogy minden állampolgár szabadon kifejezhesse vallását (Long-Weil, 2004). A vita jórészt a szemantikai természetű volt, amelynek célja az európai szabályozással való ütközés elkerülése volt. Ha végigkövetjük a vitát, jól kidomborodik, hogy annak végeredményét a politikai elit szinte egységesen, a republikánus álláspont talajáról szavazta meg. Meglepő, hogy a szocialisták egy még szigorúbb szabályozás mellett álltak ki, mint amit végül is elfogadtak (Roger, 2004/b). Végül is a 2004-es törvény alapvetően változtatta meg a jogi szabályozásban addig fennállt rezsimit. A törvény előtt, a jog-központú, liberális értelmezés alatt a fejkendő tolerálása volt a norma, és a tiltás volt a kivétel. A törvény után a fejkendő tiltása lett a norma és annak megengedése a kivétel, az intézmény-központú, republikánus laicitás értelmezés égisze alatt, amely a nemzeti egységet és kohéziót hangsúlyozza az egyéni jogok elkerülhetetlen csorbulása révén.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a 2004-es törvény módosította a francia típusú laicitást, hiszen a francia laicitás hagyományosan tartalmazza a vallásszabadság elismerését, azaz nem a tanulónak kell laikusnak lenni, hanem az iskolának⁴⁴. A laicitás semlegességi komponensét sem alkalmazták korábban a gyerekekre. Ugyanakkor a laicitás másik komponense, a republikánus normákhoz való alkalmazkodásé amely dominálja a törvényt, régebbi oldala a laicitásnak. A válság, amely az egyéni szabadságjogok korlátozásába futott bele nem az iszlámot érinti, még akkor sem, ha az iszlám az a tükör, amelyen keresztül a társadalom felnagyítja.

⁴⁴ „*Ce n'est pas l'enfant qui doit être laïque, mais l'école.*” – Sárközy fejt ki nézeteit, in: Debré jelentés, III. rész, 6. fejezet, 2003, 115-119. o.

A kérdést tágabb társadalmi kontextusban vizsgálva jobban értjük a jogi szabályozás nehézségeit és azt a küzdelmet, amelyet a hidegháború utáni multikulturális világban Franciaország kénytelen megvívni. Saját magát kell újrafogalmaznia, mielőtt pusztán jogi eszközökkel tudna mit kezdeni hátrányos helyzetű csoportjaival. A globalizáció, a hidegháború utáni új világrend megváltozott viszonyai pedig erősen kényszerítik a franciákat, hogy legalább egy olyan nagy csatát vívjanak meg, mint a 19. század végén tették. Csakúgy, mint akkor, a múlt helyett a jövőbe tekintve.

A „SZOCIÁLIS KÖZTÁRSASÁG” – A SZOLIDARITÁS RENDSZERÉNEK ERODÁLÓDÁSA

A szolidaritás a nemzeteszme, az önazonosság része, a republikanizmus megvalósulása. Az „*exception française*”-ként számon tartott modell ma Franciaországban túl drága, kihatással lehet gazdasági növekedésre. Így a válságba került szociális Köztársaság nem csak hogy nem képes modellértékűvé válni, így nem szolgálja a francia nagyhatalmi ambíciókat, de a gazdaságot visszafogva a nagyhatalmiság egyik alappillérét veszélyezteti. A jólét és fejlődés azon alapértékei, amelyet a francia forradalom megfogalmazott továbbra sem érvényesülnek, nem teremtik meg a szabadság, egyenlőség testvériség hármasan alapuló „ideális társadalmat”. A szolidaritással a francia erős és egységes állam társadalmi, gazdasági alapjait teremti meg. A leszakadó rétegek segítése, a jólét széleskörű elterjesztése erősíti a nagyhatalmiság hagyományos alapját.

A Köztársaság eszméje, a republikánus értékrend a társadalmi igazságosságot is magában hordozza. Az „*État bienfaisant*”, a jóléti állam része annak a társadalomképnek, amelyet a francia forradalom tár elénk és mint ilyen, része a francia identitásnak is. A „szociális Köztársaság” megteremti a szolidaritás rendszerét, amely dogmává merevedik a francia társadalomban. A francia szociális modell, a szolidaritás rendszere olyan „*exception française*”, amely része azoknak az univerzális értékeknek, amelyekre alapozva tart igényt Franciaország továbbra is a nemzetközi politikai viszonyok befolyásolására. Hipotézisem bizonyítására a történelmi gyökerek vizsgálatával bemutatom, hogyan lesz a szociális köztársaság identitásképző elem, majd a francia kivételesség ezen a területen történő megnyilvánulásának funkcionális elemzésével bebizonyítom, hogy a szolidaritás rendszerének válságával az „*exception française*” gyengül, és aláássa a francia nagyhatalmi törekvések egyik alappillérét. A szociális modell a politikai elit retorikájában a hidegháború után az angolszász neoliberais modellel szemben egy olyan alternatívát szimbolizál, amelyet követve Európa francia vezetéssel az Egyesült Államok mellett egyenrangú fél lehet a nemzetközi porondon.

A szolidaritás eszméje a francia forradalom egalitárius szakaszában született meg, mikor a törvényhozók kijelentették, hogy felelősséggel tartoznak a társadalom iránt. Szent tartozásuk a szegénység felszámolása. Franciaország feltalálta a jóléti állam (*État bienfaisant*) eszméjét, amely a nyugdíjak és megélhetéshez szükséges bérek bevezetését, az általános oktatást, a munkához való jogot jelentette. A forradalom nem tudta beváltani ígéreteit és a restauráció alatt a szegénység egy tradicionálisabb, fatalista szemlélete került előtérbe. 1848-ban Párizsban a munkások megpróbálták napirendre tűzni a forradalom szegénység ellenes napirendjét és a munkához való jogot tüzték követeléseik zászlájára, ám ismét elbuktak. A szolidaritás végül a 19. század utolsó évtizedeiben gyökeredzett meg, mikor az első szociális törvények megszülettek, amelyek már a szegényeket célozták meg. A 19. század végének megfogalmazásában a „szolidaritás” csupán az újraelosztás szinonimája volt: a gazdagoktól a szegényeknek, az erősektől a gyengéknek, a vagyonos régióktól a szegényebb régióknak. A végső cél az volt, hogy a társadalmi hierarchiát átjárhatóvá tegyék a férfiak számára, egyenlő lehetőségeket (megint csak a férfiak számára) és hogy segítsenek azokon, akik nem voltak abban a helyzetben, hogy magukon segítsenek. A „szolidaritás” eredeti definíciója kihangsúlyozza az előjogokkal rendelkezők kötelezettségeit a kevésbé szerencsés társaik iránt – és nem a jó, relatíve könnyű életet élők jogait hangsúlyozza.

I. A SZOLIDARITÁS RENDSZERE, MINT IDENTITÁSKÉPZŐ ELEM

A szociális Köztársaság megteremtésének igénye ugyanúgy a nagy francia forradalomban artikulálódik, mint a többi republikánus alapérték, de ezt az alapértéket csupán a II. világháború utáni francia állam tudja megvalósítani. Ma, mint az egyik legnehezebben kivívott érték, a szociális modell védelme mozgósítja a legnagyobb tömegeket Franciaországban. A francia forradalomtól kezdve, leginkább az ipari forradalom hatására számos szociális mozgalom alakult ki. A Dreyfus-ügy segített abban, hogy ezekből a mozgalmakból a 20. századi baloldal tipikus áramlatai váljanak. Két széles támogatottságú baloldali párt jött létre: a szocialisták és a radikális republikánusok.

A mozgalmak célja a forradalom egyik alapértékének, a társadalmi igazságosságnak, a szociális biztonságnak, a gondoskodó államnak (*État provident*) a

megteremtése. Maga az elképzelés itt sem a forradalom kizárólagos terméke, hiszen már IV. Henrik azt mondja, hogy uralkodásának egyik célja, hogy minden paraszt fazekában vasárnaponként egy tyúk főjön. Az 1789-es, 1848-as forradalmak és az 1871-es párizsi kommün megteremtette a „*demokratikus és szociális Köztársaságba*” vetett hit széles körben való elterjedését: azt a hitet, hogy a Köztársaság eszméje nem csupán demokráciát hordoz, hanem szociális igazságosságot is. 1848 júniusának sikeres leverése és főként a Kommün megmutatta, hogy demokratikus Köztársaság felépíthető, de szociális nem. Ez az amit Thiers „konzervatív Köztársaságnak” nevezett és ezt a köztársaságot építette ki Jules Ferry.

A „szociális köztársaság” kivívásának nagy kudarca: a szakszervezetek és a pártok megjelenése, beépülése a „demokratikus köztársaságba”

A mozgalmak modern politikai tömegpárttá válása az 1880-as években kezdődött. Azok akik a szociális Köztársaság kiépítését szorgalmazták megkülönböztették magukat azoktól, akik szerint a politikai demokrácia elégségesnek bizonyult. A szociális köztársaság kiépítése vagy ki nem építése¹ volt az egyik kérdés, amely mentén a politikai pártok szerveződtek. Hosszú út vezetett addig, míg a cél a II. világháború után megvalósulhatott, ennek első lépése volt a baloldali pártok legitimálódása és beépülése a politikai életbe.

Kezdetben szociális mozgalmak jöttek létre, mint pl. a szocializmus és az anarchizmus. A folyamatot megkönnyítette a kommünárok hazatérése 1881 után. Rengeteget gondolkoztak, olvastak, beszéltek és kialakultak azok az alapeszmék, amelyek ma a szocializmust jellemzik. A későbbi pártok programjának alapja lett a demokrácia és az iparosodás elfogadása, a munkások osztály-alapon politikai pártba való szervezése, és hogy a demokratikus politizálás, a demokratikus eszközök segítségével az új ipart a közösség érdekeinek szolgálatába kell állítani, azaz kollektivizálni kell. A hazatérő kommünárok szembe találták magukat a nagy gyárakban

---

¹ Miután a monarchiát támogató „régí” jobboldal kikerült a politikai paletta szélére, a konzervatívok azok a republikánusok lettek, akik szerint még nincs itt az ideje annak, hogy a forradalom eme célkitűzését megvalósítsák. A baloldal (radikális republikánusok és a szocialisták) a „szociális köztársaság” kérdését folyamatosan napirenden tartotta.

dolgozó munkásokkal, akik továbbra is ma már hihetetlen szegénységben éltek². A munkások semmilyen szociális gondoskodásban nem részesültek. Egy 1874-es törvény megtiltotta ugyan a 13 év alatti gyerekek munkavállalását (csupán a gyárakban, a mezőgazdasági munkákat a törvény nem érintette és a 13 és 16 év közötti gyerekek munkaóráinak számát 12-re csökkentette (1892-ben majd tovább csökkentik 10-re), de a felnőttek hosszú órákkal tovább dolgoztak. 1898-ban új törvény született, amely a nők és a 18 év alattiak munkavállalását 11 órára korlátozta. A bérharc sokáig a munkásmozgalom központi kérdése. A bérek pontos fejlődése mégis sokkal vitatottabb, de ha munkások 1914-ben jobban is kerestek, mint 1870-ben, az érendjük hasonló maradt a fentebb tárgyaltéhoz. A Munkaügyi Minisztérium kiszámolta, hogy 1889-ben 6-ból 1 munkáscsalád élt vidéken. Ha a család minden tagja dolgozott, akkor a család jövedelmének kétharmadát költötte élelmiszerre, ennek felét pedig kenyérre. Kenyérből megközelítőleg 2.000 kg-t ettek évente. A vidéken élőkkel ellentétben egy párizsi munkáscsalád jövedelmének akár háromnegyedét is élelmiszerre költhette! Az 1906-os népszámlálás adatai szerint az 5.000 lakos fölötti városokban lakók 26%-a zsúfolt szállásokon élt. Egy szobában ketten vagy annál többen laktak, általában négy vagy többtagú családok. A lakosság nagyobb része azonban jobb körülmények között élt: kétszobás lakásban fiatal párok éltek egy gyerekkel, négy szobás lakhelyen akár hét ember is lakott. A lakosság csupán 21%-nak jutott az a luxus, hogy több mint egy szobája volt fejenként.

Az 1880-as és az 1890-es években Franciaországot drámaian megrázó sztrájkhullám azt mutatta, hogy a munkások jobb életkörülményeket akarnak. Az 1884-es Anzin bányasztrájk, amelyre Zola *Germinal* c. regényét alapozta, 56 napig tartott. A hadsereg gyorsan megszállta a várost. Amikor a sztrájkolókat legyőzte az éhség és újra felvették a munkát több mint 1000 embert bocsátottak el. A Decazeville bányászsztrájk 1886-ban erőszakba fordult át, annak ellenére/ vagy éppen azért mert több száz katonát vezényeltek ki. A bányászok megöltek egy közutálatnak örvendő brigádvezetőt. Az útépítő munkások (*terrassiers*) 1888-as sztrájkja alatt Corrèze-ben lövöldözés tört ki. A golyók hat nőt sebeztek halálra, akik férjeiket kísérték el. A Fourmies-i mézszárlás 1891-ben kilenc halálos áldozatot követelt. A fenti eseménysorozat osztotta meg

---

² Maurice Halbwachs becslése szerint (idézi Sowerwine, 2003) a 19. század végén egy átlagos munkáscsalád éves jövedelmének kétharmadát élelmiszerre költötte, amely megközelítőleg 2.500 F lehetett. Ez az összeg a II. császárság óta lényegében nem változott. Az összehasonlítás kedvéért: ahhoz, hogy valaki a kispolgársághoz tartozzon, vagy az a minimum életszínvonal, amelyet ma elviselhetőnek tartanánk kb. 8.000 F-ot kívánt. A szerény jóléthez kb. 17.000 F-ra volt szükség.

végérvényesen a szociális értelemben konzervatív republikánusokat és azokat akik szociális igazságot követeltek.

Fokozatosan mind az ipari, mind a vidéki munkások elkezdtek a modern demokrácia által biztosított eszközöket használni: a pártokat és a szakszervezeteket. A pártok a tanulócsoporthoz, az antiklerikális társaságokhoz, a szabadkőműves páholyokhoz, a szakszervezetekhez és kongresszusokhoz nőttek ki. A szocializmus eszméje a találkozások és viták folyamán alakult ki, egyre újabb és újabb irányzatok megismerésével. Az új mozgalom először kollektívizmusként, majd szocializmusként vált ismertté. A nők jogainak alakulása lakmusz próbaként mutatta, hogy hogyan fejlődik a mozgalom. Proudhon és követői szerint még a „*nők helye otthon van*”, de a kollektivisták már elfogadták, hogy sok nő nem a férjének, hanem a kapitalistáknak dolgozik³.

1879-ben Marseille-ben tartották azt a munkáskongresszust, amely életre hívta a mai baloldali pártok elődjét, a Munkáspártot (*Parti Ouvrier*). A francia szocialisták és később a kommunisták is azt vallották, hogy születésük helye a Marseille-i Kongresszus. Az új párt céljai közt ott szerepelt a tőke, a bányák és a vasutak állami kézbe vétele, majd a munkások kezébe adása. A kérdés, ami mentén a baloldal megosztottá vált az elkövetkezendő negyed században, az a hogyan volt. A baloldalt olyan egyéniségek⁴ munkája formálta, mint Jules Guèsde (1845-1922), aki hamarosan a Párt marxista frakciójának vezetője lett, bár Marxot csak fordításban és akkor is csak igen mérsékelten olvasott. A Munkáspárt Guèsde és Paul Lafargue (1842-1911) irányítása alá került, aki Marx egyik lányát vette feleségül. 1889-ben a francia szocializmus erősen megosztottá vált, mikor a francia és a nemzetközi szocialista mozgalom Párizsban a Világkiállítás kapcsán az új munkás Internacionálé alapító kongresszusát tartotta⁵.

Mások más kiindulópontból jutottak el a szocializmus eszméjéig. A francia szocializmus leghíresebb alakja Jean Jaurès (1859-1914) volt, aki a republikánus

---

³ A baloldali mozgalom kialakulásához szorosan hozzátartozna a feminizmus vizsgálata is. A kutatás ezt itt most ezen keretek között nem vizsgálja ezt a területet.

⁴ 1881-ben Edouard Vaillant (1840-1915) visszatért londoni száműzetéséből és megalapította a Központi Forradalmi Bizottságot (*Comité révolutionnaire central*). A híres forradalmá, Auguste Blanqui tanítványa volt, illetve Londonban Marxot olvasott. Vaillant fokozatosan a demokrácia felé fordult. A következő évben, 1882-ben Paul Brousse (1844-1912) és Benot Malon (1841-1893) kiváltak a Munkáspártból, mert szerintük változások csak a helyi önkormányzatokon keresztül történő reformokkal érhetőek el.

⁵ Ez a kongresszus alapította meg a második Internacionálét (az első 1864-től 1876-ig tartott), tette május 1-ét a munka ünnepévé, harcolt a 8 órás munkanapért és itt fogadták el Pottier dalát, az Internacionálé himnuszát.

eszményképet testesítette meg⁶. 1885-ben lett a Képviselőház tagja, de 1889-ben a választásokon egy helyi iparos legyőzte. Ekkor visszatért az egyetemi katedrára és két tézisét briliánsan védte meg, a kor szokása szerint egyet latinul (*A szocializmus eredete*), egyet franciául (*Az észlelt világ valósága*). Jaurès-t mélyen megrázta a Fourmies-i mézszárlás és a saját kerületében Carmaux-ban 1892-ben kitört sztrájk. Carmaux polgármestere egy helyi bányász lett, aki a szakszervezet egyik vezetője is volt. A bányatulajdonos azonban nem adott neki szabadságot, hogy az teljesíteni tudja kötelezettségeit, mire a bányász sztrájkba kezdett. Jaurès számára ez a harc szimbolikus jelentőségű volt: a francia demokrácia korlátait mutatta meg. Ha a munkaadók megakadályozhatják a munkásokat, hogy politikai szerepet vállaljanak, akkor Franciaországban nincs demokrácia. Mire a harc véget ért, Jaurès szocialistaként határozta meg önmagát és megnyerte a választásokat a bányatulajdonos ellen a Munkáspárt színeiben indulva. Jaurès kiállt a független szocializmus mellett, gyakran a marxista Jules Guèsde ellentétpárjaként emlegetik. Guèsde a marxista vonalat inkább csak azért szorgalmazta, hogy a francia mozgalom is profitálhasson a német szocializmus presztízséből. Jaurès Marxot már németül olvasta, míg Guèsde és a francia szocialista mozgalom többi vezetője a fordításra várt. Jaurès-t lehangolta a többiek sematikus osztályharc elképzelése (ugyanúgy, mint ahogy a radikálisok individualizmusa) de sok tekintetben sokkal inkább marxista volt, mint Guèsde.

A vidéki aktivisták nem vették túl komolyan a párizsi vezetők misztikus eszmei vitáit. A Saint Claude-i (Jura) szocialisták pl. 1893-ban csatlakoztak az egyik baloldali párthoz, majd 1896-ban Vaillant egy nagyhatású előadása után az ő pártjához is csatlakoztak, a párizsiak legnagyobb megrökönyödésére (Marseille, 2002).

Az 1893-ban voltak az első olyan választások, ahol a szocialisták bejutottak a képviselőházba. Megközelítőleg 50 szocialista nyert mandátumot. 1896-ra már 157 város önkormányzatában volt szocialista többség (Berstein-Milza, 1990). Bölcsődéket állítottak föl, bevezették az iskolai étkeztetést, a segélyeket és a sztrájkalapokat, parkokat, mosóteknőket állítottak fel és nyilvános fürdőket nyitottak. A független szocialista Alexandre Millerand egyik ünnepelelt beszédében kijelentette, hogy minden

---

⁶ Szegény sorból származott, a republikánus oktatásnak köszönhetett mindent. Állami ösztöndíjjal tanulhatott a híres párizsi *École normale supérieure*-ben. 1881 júliusában harmadik helyezést ért el az egyetemi helyekért folyó országos felvételin (versenyvizsgán), közvetlenül Henri Bergson filozófus mögött. Mielőtt szónoki képességeivel magára vonta volna a helyi republikánusok figyelmét, a Toulouse-i Egyetemen tanított. Óriási hatású szónok volt. Az orosz forradalmár Trockij, aki hallotta korának összes nagy szónokát azt írta róla később, hogy „talán ő volt korának, vagy minden idők legerőteljesebb szónoka, túl volt minden szónoklatán, mindig több volt, mint beszédei.”

szocialista egyetért abban, hogy a hatalmat a demokratikus játékszabályokban megfelelően, parlamentális keretek között kell megszerezni és hogy a kapitalista társadalmat kollektivistá társadalommá alakítsák át. Az Internacionálé 1896-os londoni kongresszusa ugyanezt a nézetet képviselte: minden szocialistának támogatnia kell a kapitalista vagyon és termelés szocialistára való lecserélését. Az új társadalomszerveződési alapelvek szükségessége mellett a jogi és a parlamenti aktivitást hangsúlyozták, itt már a szocializmus a 20. században létező formája alakult ki. Miután Jaurès az 1898-as választásokon vereséget szenvedett, egy hatkötetes történeti művet írt a francia forradalomról, amely azóta is klasszikus munkának számít. 1902-ben újraválasztották és a Képviselőház alelnöke lett. 1904-ben megalapította a *L'Humanité* c. országos napilapot, amelynek lelkes fiatal gárdája gyorsan az egyik legnagyobb példányszámú lappá tette. Munkája végül a következő évben érett be, mikor a szocialisták egy pártba tömörültek és megalapították a Munkás Internacionálé Francia Szekcióját (SFIO – *Section Française de l'Internationale Ouvrière*). 1914-re a SFIO-nak 90.000 tagja volt és 102 képviselője, 200 városi tanácsot tartott ellenőrzése alatt, pl. Lille, Lyon, Marseille. Négy napilapot, 20 hetilapot és 3 folyóiratot indítottak. A német SPD-vel összehasonlítva (1 milliós tagság) a SFIO még mindig kis pártnak számított volt, főként a nők mobilizálása terén⁷ (Rebérioux, 1994).

A baloldali mozgalmak eleinte nem határolódtak el egymástól olyan szigorúan, mint amennyire mi utólag, visszatekintve meghatározzuk őket. A különböző irányzatok egymásra hatva, egymás mellett léteztek egész addig, míg valamilyen kérdés hatására el nem határolódtak. Így volt ez azzal az iránnyal is, amit utólag anarchizmusnak hívunk. Proudhon használatában az anarchista még egy olyan „*harmonikus társadalom, amely a kormányzati apparátus elfojtásából a maga természetességében nő ki*” (Winock, 1999). Az 1870-es évek munkáskongresszusain azok kezdték az anarchista nevet használni, akik egyetértettek a kollektivisták gazdaság felfogásával, de az új társadalomszerveződést sokkal inkább a helyi önkormányzatokon keresztül kezdték volna megvalósítani és nem politikai akciókon keresztül. Amikor 1879-ben a munkáskongresszus felvette a Munkáspárt nevet, komoly dilemma elé kerültek. A

---

⁷ Míg a németeknél erős szocialista nőmozgalom bontakozott ki, amely 1914-ben a tagság 16%-át tette ki, addig a francia nők csupán 1912-ben alapították meg az első szocialista nőcsoportokat (a párt tagságának 3%-a nő). A francia szocialista nők elérték, hogy 1914. március 8-án elsőként 2000-es tömeg ünnepelte a Nemzetközi Nőnapot, amelyet 1910-ben Koppenhágában a nemzetközi szocialista Nőkongresszus alapított meg. A vidék sokkal jobban kezelte a nőkérdést. Népházakat állítottak fel Franciaország szerte, család orientáltságuk miatt népszerűek voltak. „*Minden ízlés, kor és nem otthonra talál itt.*” „*A Népház legyen a szocialista közösség szíve, ahol nőtársaink otthon érezhetik magukat, a testvériség meleg atmoszférájában.*”

politikai párt, mint szervezet tabu volt számukra, így az anarchizmus külön mozgalom lett amelyet Proudhon eszméi legalább annyira inspiráltak, mint az orosz nihilisták. Bár nem voltak sokan – kb. 5.000 anarchista volt – bombarobbantásaik megfélemlítették a polgárságot. Az 1890-es években számos művésznak volt anarchistákkal kapcsolata, mindannyiuknak a Montmartre kávéházaiban volt a törzshelyük.

Paul Signac festette meg a szimbolista író és kritikus, Félix Fénéon elbűvölő portréját. Fénéon egy igazi dandy volt, aki nappal a Hadügyminisztériumban volt tisztségviselő, míg szabadidejében a *La Revue indépendante*-ot szerkesztette, amely Mallarmé és Verlaine munkáit adta ki. Szoros kapcsolatot tartott fenn az anarchistákkal, sőt meglehet néhány merényletet ő maga hajtott végre⁸. 1892-ben egy Ravachol nevű férfi bombákat robbantott szerte Párizsban, természetesen az anarchisták támogatásával. 1892 novemberétől 1894 februárjáig a közvéleményt tovább sokkolta egy robbantás sorozat, amelyben 1893. december 9-én a teljes létszámmal ülésező Képviselőházban robbant az egyik bomba. Ennek hatására a Képviselőház törvénycsomagot fogadott el, amely a *lois scélérates* (szégyenletes törvények) néven vált ismertté. A törvény értelmében 5 éves börtönbüntetésre volt bárki ítélhető, aki akár csak közvetetten is gyilkossági ügybe, robbantásba, lopásba vagy katonai engedetlenségbe keveredett. Ennek ellenére a robbantás-sorozat folytatódott, sőt hónapok múlva merényletet kíséreltek meg Sadi Carnot köztársasági elnök ellen is. 1894 augusztusában, két hónappal a merénylet után a hatóságok begyűjtötték a szokásos gyanúsítottakat és 11 tolvaj mellett letartóztattak 19 író, köztük Fénéon-t. Mallarmé volt az egyik tanú a „30-ak tárgyalásán”. Fénéon szellemesen védte magát és a bíróság végül mindenkit felmentett, akinek nem volt köze a merényletekhez. Győzelmük ellenére azonban sok anarchista felhagyott az erőszakos akciókkal. Ezt a fordulatot hangsúlyozta 1896-ban az Internacionálé londoni kongresszusa: minden szocialistának el kell fogadnia hogy az új társadalmi berendezkedésért vívott harcot jogi és parlamenti kereteken belül kell megharcolni. Ezzel a döntéssel a szocialisták kizárták az anarchistákat, sokuk a szindikalizmus felé fordult.

A szakszervezeti mozgalom Franciaországban sajátos formát öltött és szindikalizmusként vált ismertté. A *syndicat* szóból származik, és olyan szervezetet jelöl, amely egy csoport érdekeit védi. A munkaadók és mások is tömörülhetnek *syndicat*-ban, de a *syndicalisme* csak a munkáscsoportokra utal. A szindikalizmus az új

---

⁸ Ezt hívták akkoriban a „tettek propagandájának”.

Bourses du Travail-ban fogta össze a formálódó munkásmozgalmat és az anarchistákat. Louis Poubelle⁹, a párizsi rendőr főfelügyelő 1887-ben összegyűjtötte azon munkások ezreit, akik a Városháza térre jöttek munkát keresni. A város rendezettsége miatt azt szerette volna, hogy a munkakeresés egy zárt térben történjen, ahol nem zavarják a város polgárait. Az ő gondolata volt a *Bourses du Travail* megnyitása. A munkások – Jean Allemane, kommünár és Fernand Pelloutier, fiatal anarchista újságíró sugallatára – ragaszkodtak ahhoz, hogy ők működtessék a Börzét. A *Bourses du Travail* egyedülálló francia intézmény lett. Nem csak a munkakeresés fóruma, de a politikai fejlődés, a képzés és a szakszervezetek helyévé is vált. 1907-re már 157 börzét számlálhattunk Franciaországban. Emile Pouget az újságíró és Fernand Pelloutier, aki egy gyufagyárban dolgozott, létrehozták a börzék föderációját, amely 1892-re 400.000 tagot számlált (Kuisel, 1995). A föderáció célja a sztrájkok koordinálása, illetve annak a végső nagy sztrájknak a kirobbantása, amely végül a kapitalizmus bukását okozza és a munkások tulajdonába adja a gyárakat és a műhelyeket. A cél megfelelt az önkormányzatról alkotott anarchista eszmének és anarchoszindikalizmus vagy forradalmi szindikalizmus néven vált ismertté. 1895-ben egy rivális kisebb csoport megalakította a *Confédération Générale du Travail* (CGT), majd 1902-ben a kettő CGT néven egyesült és forradalmi programot tűzött ki.

A Dreyfus-ügy, Dreyfus győzelme új lendületet adott a republikánusoknak, és a széleskörű népszerűség megkönnyítette a Radikális Republikánus Párt és Szocialista Párt létrehozását. Más csoportok is létrejöttek, ezek együtt más a köztársaság szilárd alapját jelentették. A szabadkőművesek mellett alakultak a *Libre-Pensée* csoportok, gyakran inkább a munkásság tagjaiból. Ezek egyesülésével született meg 1902-ben a *Ligue des droits de l'homme*, amely gyors fejlődésnek indult és 1906-ra már 40.000 tagja volt (Marseille, 2002). Ezek a szervezetek biztosították a háttérrel minden republikánus (az opportunistáktól a szocialistákig, szindikalistáktól a feministákig bezárólag) számára. Szintén az ekkor alakult szervezeteknek, a köztársaság társadalmi háttérének kialakulásának köszönhető az az általános felfogás, hogy Franciaország mindenekelőtt az emberi jogok földje. A dreyfuzárok segítették ennek a felfogásnak a kibontakozását azzal, hogy Franciaország forradalmi és republikánus örökségét egyetlen emberhez kötötték, akinek az ügye szimbólummá vált.

---

⁹ Poubelle-t 1884-es rendelete tett híressé, amelyben elrendelte, hogy a szemetet az általa felállított szemetesekbe kell gyűjteni. *Poubelle* azóta is franciául szemetest jelent.

A Dreyfus támogatására összeállt „koalíció” egy nagyobb politikai szövetséggé fejlődött, ugyanakkor új politikai csoportok alakultak ki. René Waldeck-Rousseau új kormányára erős nyomást gyakoroltak a forradalom minden – ideértve a szociális köztársaságot is – céljának megvalósítása érdekében. Az eredmény: néhány szociális reform és az egyház szétválasztása az államtól. Ezeket a reformokat ismerjük Dreyfus forradalom néven. 1899-ben a kormány megalakításánál Waldeck-Rousseau figyelembe vett két rá nehezedő követelményt: a hadsereg ellenőrzés alatt tartását és az összes republikánus egyesítését. Az első követelmény miatt, majdnem megakadályozta a másodikat. Hadügyminiszterének Marquis de Gallifet tábornokot nevezte ki, munkaügyi miniszternek a független szocialista Alexandre Millerand-t. Millerand volt az első szocialista, aki bekerült a kormányba, éppen ezért nem kisebb feladatot vártak tőle, mint a szociális köztársaság kivívását. A szocialisták ki nem állhatták Gallifet-t, a *Kommün hóhéréának* nevezték, mivel szolgálatban volt a „véres hét” alatt. Ezért a legtöbb szocialista vezető elítélte Millerand szerepvállalását a kormányban, bár a többség nagy reményeket fűzött hozzá. Millerand egyetlen nagyobb reformot vitt végig: a 11 órás munkanap bevezetését, amelyet 1904-re terveztek 10 órára csökkenteni.

A szervezeti alapok kialakulása, amely lehetővé tette a szociális köztársaság kivívását tovább folytatódott. Mikor az egyesületi törvénytervezet vitáját folytatták 1901 júniusában 476 republikánus bizottság, 215 újság, 155 szabadkőműves páholy, számos *Libre-Pensée* csoport és mások találkoztak Párizsban, hogy megalapítsák a *Radikális Republikánus és Radikális Szocialista Pártot*. 1914-re már 200.000 tagja volt. A Radikális Párt megalapítása a mérsékelt dreyfuzárokat politikai bázis nélkül hagyta, így még 1901 folyamán a szociálisan konzervatív, de antiklerikális republikánusok megalapították az *Alliance républicaine démocratique*-t. Az új párt központ bizottsága számos üzletembert tartalmazott, pl. a Maurice Rouvier, (pénzügyi szakember) és Christofle (a híres ezüst társaság tulajdonosa), mások, pl. Louis Barthou és Raymond Poincaré is jól ismertek voltak üzleti körökben. Mikor Rouvier kormányát jórészt a Szövetség tagjaiból állította ki 1905-ben, Clemenceau csak annyit mondott: „*ez nem kormány, ez igazgatótanács*”. Mindeközben 1903-ban azok a republikánusok akik szociálisan konzervatívak voltak, de nem osztották a szövetség antiklerikalizmusát kénytelenek voltak saját maguk pártot alapítani, amelyet *Fédération Républicaine*-nek neveztek. Vezetőik között ott van Jules Méline, a híres Méline-vám kidolgozója és Eugène Motte, a Lille-i textilmágnás, aki antiszocializmusáról és paternalista katolicizmusáról volt híres. A SFIO 1905-ös megalapítására Franciaországban az

országos pártok a teljes spektrumot lefedték, amelyek idővel átvették a proto-politikai csoportok helyét.

A szociális köztársaság megvalósításához mindennél nagyobb reményt fűztek, mikor Clemenceau-val az élükön radikális miniszterek kerültek hatalomra. Clemenceau először belügyminiszter lett, majd később 1906-ban kormányfő. Az új kormány erős munkásmozgalmi aktivitással nézett szembe. A sztrájk Franciaországban alapvetően politikai jelenség. A sztrájkhullámok általában akkor törnek ki, ha a politikai erőviszonyokat a munkásság javára újra lehet rendezni, ilyenkor egy helyi sztrájk más sztrájkokat is elindít az országban. Sztrájkhullámnak azt a jelenséget nevezzük, amely arra kényszeríti a kormányt, hogy a munkások számára kedvezőbben járjon el, vagy megakadályozza, hogy kedvezőtlenül járjon el. A közvélemény erejét felhasználva közvetlenül a politikai központra gyakorol nyomást. Ez nem azt jelenti, hogy nem voltak szociális vagy gazdasági sérelmek a sztrájkokban, de a sztrájkhullámok megértéséhez a politikai jelenségeket épp annyira tekintetbe kell vennünk, mint a szociális és gazdasági körülményeket. A bérek továbbra is alacsonyok és a munkafeltételek, életkörülmények továbbra is rosszak maradtak, így alapot szolgáltatottak a sztrájkoknak. A szegénység ellenére sokan szakszervezeti tagok voltak¹⁰

Miután 1905-ben a radikálisok nagy projektje, az állam és egyház szétválasztása lezajlott már csak a szociális köztársaság kivívása maradt hátra. Clemenceau – aki híres volt arról, hogy a munkások ügyét korrektül kezeli – hatalomra kerülése megnyitotta az utat a reformok előtt, a sztrájkhullámhoz minden készen állt. 1904 óta a CGT nagyszabású általános sztrájkot készített elő a 8 órás munkanap bevezetéséért, amelyet 1906. május 1-én tervezett kirobbantani. De a sztrájk korábban kirobbant, mivel 1906. március 10-én Courrières-ben egy gázrobbanás 1.300 bányászt ölt meg¹¹. Hamarosan 61.000 ember sztrájkolt szerte az országban. Áprilisban munkások további százai mentek ki szimpátiatüntetésre, illetve május 1-ért tüntetni. Rövid időn belül több 100.000 ember sztrájkolt, főként Párizsban, de Lyontól Clermont-Ferrand-ig szerte az országban. A legerősebb tüntetések abban a félholdban voltak, amely a Guèsde vezette északtól nyugatra és délre húzódott. 1906 végére majdnem félmillió ember sztrájkolt. A

---

¹⁰ A szakszervezeti tagság évente 13 frankba került. A családok átlagosan 7,80 F-t költöttek újságpapírra naponta. A politikai öntudat hihetetlen mértékben megnőtt, a folyamatot a Dreyfus-ügy és a SFIO és a CGT megalakulása gyorsította fel.

¹¹ Az egyik közelben élő bányászcsaládból egy 6 éves kisfiú a falu többi gyermekével együtt futva tette meg a 7 km-es utat Courrières-ba. A sztrájk kirobbanása miatt odavezényelt lovasezredbe futottak, amely egy darabon üldözte őket. Önéletrajzában ezeket az eseményeket nevezi meg első emlékeiként Maurice Thorez, a Kommunista Párt későbbi főtitkára.

korábbi rekord, 1904-ben csupán ennek a tömegnek a kétharmada¹². 1906-ban megszületett az első sztrájkhullám, amelyet a 20. században oly sok követ még.

Clemenceau azonban csalódást okozott. A várt szociális intézkedések helyett mindazok megrökönyödésére, akik emlékeztek az 1880-as évekbeli kirohanásaira az opportunisták ellen, akik a hadsereget küldték a sztrájkolók ellen, most maga is a sereget vette igénybe. Csak Párizsba 50.000 főt vezényelt és 700 szakszervezeti aktivistát tartóztattak le (Wievorka, 1994). A munkások úgy érezték, hogy a szocialisták elárulták őket, mert túlságosan is együtt akartak működni a kormánnyal. Másrészt a radikálisokat is árulónak tekintették, mert a szakszervezettel szemben ellenségesen viselkedtek. A Munkáspárt egyedül is kitartott. 1906-ban a CGT Amiens-i kongresszus megszavazta, hogy a szakszervezetnek nem csak a jobb munkakörülményekért kell harcolnia, de a teljes emancipációra, a pártoktól való elszakadásra kell felkészülnie. A teljes emancipációt csak a kapitalista vagyon teljes kisajátításával lehet elérni, amelyet az általános sztrájk hozhat el. Az Amiens-i Charta, ahogy később nevezték el, ezért a radikális szindikalizmus egyik referenciapontja lett. A mai napig soha nem tagadták meg, de a gyakorlattal ma már nincs összhangban.

A Charta távol tartotta a francia szakszervezeteket a politikai pártoktól, nem úgy, mint Nagy-Britanniában vagy Németországban. A függetlenséget könnyű volt megtartani, mert a szocialisták a parlamentben soha nem tudtak jelentős szociális reformot átverekedni, mivel a radikálisok blokkolták őket. A masszív sztrájkok a következő három évben folytatódtak. A legnagyobb sztrájk vidéken zajlott, méghozzá alsó Languedoc-ban (közép-Franciaország legdélebbi vidéke). 1907-ben a szőlősgazdák lázadtak fel, mivel Languedoc-ot regionális borválság sújtotta. A borászok és a munkások az utcára vonultak, azt követelve a kormánytól, hogy az országos szinten ellenőrizze a bortermelést és a marketinget. Laura Frader szerint ez volt a legnagyobb parasztfelkelés 1789 óta. Június 9-re több, mint 500.000-en tüntettek Montpellier-ben, és a következő napokban a hadsereg kétszer tagadta meg a parancsot, hogy fellépjenek a sztrájkolók ellen (Price, 2001). A katonák az Internacionálét énekelték, de június 19-én Narbonne-nál a hadsereg a tüntetők közé lőtt, mire kitört a felkelés.

Clemenceau három éves kormányzása alatt a hadsereg számos tüntetőt ölt meg. Clemenceau csak úgy nevezte önmagát: „*le premier flic de France*”. Bár önálló Munkaügyi Minisztériumot hozott létre, soha nem tudta áthidalni azt a szakadékot,

---

¹² 1900 előtt nem volt 200.000 fő föléti tömeg.

amelyet elnyomó politikája hozott létre. A baloldali blokk a képviselőházban is dezintegrálódott, amint Jaurès egy sor szónoki kirohanást intézett Clemenceau elnyomása ellen. Clemenceau utódja, Aristide Briand, a korábbi szocialista is ezt a politikát folytatta. Briand hiúsította meg 1910-ben a nagy vasutas sztrájkot. Besorozta a munkásokat és hadbíróssággal fenyegette meg, aki nem jelenik meg a munkán. 1909 júliusában a mérsékelt Léon Jouhaux (1879-1954) lett a CGT titkára, ez volt a forradalmi szindikalizmus végének kezdete. A 19. század nagy kísérlete tehát kudarccal zárult.

A szociális köztársaság jellemzőinek kialakulása: a korporatista előjogok

Az I. világháborút megelőzően nem sok szó esett a szociális köztársaság kivívásáról. Egyetlen nagy kérdésről folytak viták, méghozzá az európai áramlatoknak megfelelően a társadalombiztosítás kérdéséről. A vita alapja a német stílusú szociális törvényektől való idegenkedés volt. Németországban – mondták a kritikák – az állam az állampolgárok egyes csoportjait ragadta ki, hogy különleges bánásmódban részesítse őket. A francia forradalom republikánus víziója szerint nem lehet közvetítő szervezet (*corps*) alkalmazni az állam és a polgárok között. Csak azok, akik ebben az időben nem voltak teljes jogú állampolgárok (nők, gyerekek) számíthattak különleges bánásmódra, amit az 1870-es években meg is kaptak. Az 1890-es évekre már a rászoruló férfiak is részesültek, ha részlegesen is, a juttatásokból, de az 1930-as éveket megelőzően nem volt jelentős szociális program a munkavállaló férfiakra¹³. Ellentétben a németekkel és a britekkel, Franciaországnak soha nem volt országos szegény törvénye, és a 19. század folyamán erre sok francia politikus büszke is volt. 1920-ban az USA számos államában (New York, Massachusetts, Wisconsin) elindult szociális program hatékonyabb és haladó szellemiségűbb volt, mint a francia *département*-okban. 1893 és 1913 között a községekben szabályozták az orvosi ellátást és mérsékelt nyugdíjat vezettek be az idősebb rászorulóknak, balesetbiztosítást az ipari munkásoknak, anyasági segílyt a dolgozó nőknek és juttatásokat a nagycsaládoknak. 1914-ben a francia szociális program csupán a lakosság egy részét érte el, az államnak nem voltak túl nagy szociális kiadásai. Egyetlen egy kivétel volt: a gyermekek és anyák védelme, jóléte. Ezen a

---

¹³ Németországban az 1880-as évektől, míg Nagy-Britanniában 1911-től kezdődnek a munkavállalóknak szóló szociális programok.

területen Franciaország úttörőnek számított. Franciaország más területen sem volt elmaradott a szociális kiadások tekintetében, hanem egyszerűen átlagos európai országnak számított¹⁴. Az 1960-as évekig Franciaország hagyományos a szegénység enyhítésére alakult hálózata¹⁵ nagyon aktív volt. Az országos munkanélküli segély csupán 1958-ban tűnt fel Franciaországban, 20 évvel azután, hogy az Egyesült Államokban és Kanadában bevezették, illetve 50 évvel azután, hogy Nagy-Britanniában létrejött.

A francia történészek egy része az utóbbi harminc évben sikeresen eloszlatta azt a képet, hogy Franciaország elmaradott lett volna a jólét, a szociális védelem terén. A jóléti állam csak harminc éves Franciaországban, mégis sérthetlensége köré rengeteg mítosz épült. A későbbiekben látni fogjuk, hogyan változott a dogma a forradalom szellemének kerékkötőjévé.

Az I. világháború után Európában megváltozott a szociális intézkedésekről szóló diskurzus kerete. Több mint 1,4 millió francia vesztette életét a háborúban (Gazdag, 1996), a túlélők és a halottak hozzátartozói rászorultak az államra¹⁶. „*La charité d’hier c’est la justice d’aujourd’hui*”: a két háború között az európai országok szélesebbre nyitották a társadalmi hálójukat, nem csak a rászorulókra de egyre több állampolgárra terjesztve ki a juttatásokat¹⁷. 1920-ra az árak 40%-kal nőttek 1914-hez képest, szétrombolva az alsóközép osztály megtakarításait és fix jövedelmét (Smith, 2004). A katonák munkaerőpiaci integrációja nem volt könnyű feladat, főleg az ipari és a mezőgazdasági stagnálás fényében. Bár a szervezett munkásság egyre több eredményt tudott felmutatni, nőtt a szakadék köztük és az „új szegény” rétegek között, akik stagnáló vagy csökkenő életszínvonalon éltek. A munkásmozgalom jellege megváltozott: erősebb lett, ám ugyanakkor jóval fragmentáltabb is. A töredezettséget növelte 1921-ben a Francia Kommunista Párt megalakulása és eltávolodása a jelentős

¹⁴ A franciák 1933-ban lépték át szociális kiadások tekintetében az európai átlagot, és durván 1939-re érték utol a briteket, de még ekkor is jóval elmaradtak a németek mögött. 1950-ben csak Dánia, Nagy-Britannia, Svédország és Norvégia fedte le a lakosság 70%-át olyan átfogó szociális hálóval, amely magában foglalta az egészségbiztosítást, a nyugdíjakat, a munkanélküli segélyt, baleset és mozgássérült biztosítást, stb. Franciaország ezt a lépcsőfokot csak az 1970-es évek elejére érte el.

¹⁵ Nem egy országos, állami finanszírozású hálóról van szó, hanem a városok és a département-ok finanszírozta alapokról, amelyek célja a szegények segítése.

¹⁶ A rokkant veteránoknak eddig is joguk volt orvosi ellátásra és nyugdíjra, de ezeket a juttatásokat az I. világháború után kiszélesítették. Összességében 1 millió sérült katona és civil, plusz 630.000 hozzátartozójuk, 680.000 özvegy és 760.000 árva (*orphelins de père*) számára biztosítottak színvonalas orvosi és szociális ellátást. 1939-re a franciák 10%-a kapott valamilyen a háborúval kapcsolatos nyugdíjat, amely az adóbevételek 16%-át tette ki. Németországban a hadinyugdíjak 1925-re a nemzeti költségvetés majdnem egyharmadát felemésztették.

¹⁷ Az első középosztály gazdasági erejének erodálódása természetesen nem csak Franciaországra jellemző, sokkal akutabb volt a probléma a weimari köztársaságban.

politikai erővé váló SFIO-tól. A két világháború közötti időszak jellemzője, hogy a mérsékelt politikusok megpróbálták „megvásárolni” a társadalmi békét szociális törvények meghozatalával. A szociális intézkedések oka általában a családtámogatás. A komoly háborús emberveszteséget szenvedett Franciaország mérsékelt politikusai a francia nagyság visszaállítása érdekében elkezdik a családi pótlékok, családtámogatás rendszerét kiépíteni. A folyamatban élen járt az ekkoriban alakult CFTC¹⁸, a keresztény szakszervezet. Az intézkedések másik oka az a remény, hogy megoszthatják a szakszervezeteket, könnyíthetik a bérnyomást, alátámasztják a munkaerő-kínálatot és az, hogy megelőzik az országos programok létrehozását (Berstein-Milza, 1990). Végül ezek az önkéntes programok engedték ki a szellemet a palackból: várakozásokat keltettek és megmutatták az országnak, hogy lehet eredményeket elérni.

Amikor Franciaország számára nyilvánvalóvá vált, hogy az ország egy újabb Németországgal vívandó háború küszöbén áll, az alacsony és egyre csökkenő születési ráta 1932-ben elősegítette a családtámogatási törvény létrejöttét¹⁹. A női egyenjogúság kérdése másodlagos volt: a női munkaerő az állandó munkaerő-hiányt ellensúlyozta kicsit, és a támogatások miatt a nők is szívesebben álltak munkába (a női munkások száma szokatlanul magas volt Franciaországban).

A két háború között az első sikereket akkor érték el a franciák, mikor a baloldali vezetésű önkormányzatokban szinte mini jóléti államokat építettek ki. A következő lépés az volt, hogy elképzeléseiket országos szinten is megvalósítsák. Szerte az országban új érdekcsoportok alakultak a katolikus születésösztönző társaságoktól a polgármesterek országos szövetségén át az új kórházszövetségig, amelyek rendre szövetségre léptek egymással. Az érdekérvényesítés területei a munkások egészségbiztosítása, a családi pótlék, közösségi házak építése voltak, és többnyire igen sikeresek voltak. A munkások által működtetett közös segélyegyletek kiharcolták az új szociális programokat, megteremtve a II. világháború utáni társadalombiztosítás kereteit (azaz a fragmentált, foglalkozásalapú biztosítást, biztosítási alapokkal vagy *mutuelles*-kel, a szakszervezetek vagy a szakszervezeti képviselők vezetésével).

---

¹⁸ CFTC – Confédération Française des Travailleurs Chrétiens. Keresztény szakszervezet, 1919-ben jött létre az ún. sárgagalléros szakszervezetekből. 1964-ben a többség kiválásával megalapítják a máig működő CFDT-t.

¹⁹ A francia családpolitika új utakat tört és a következő három évtizedben a szociális politika sarokköve lett. 1932-ben a francia családtámogatás a legjobbak között volt a világon, ha a kifizetett összegek nagyságát tekintjük.

Az 1920-as évek közepén több városban bevezették az általános kórházi ellátást, mivel a háború utáni infláció „új szegényei” sem az orvosi ellátást, sem a klinikai tartózkodást nem engedhették meg maguknak. Az államilag támogatott biztosítás célja az volt, hogy „könnyítse a középosztály terheit”. Ezen az eszmei alapon jött létre az ambiciózus 1928-as egészségbiztosítási törvény²⁰. A II. világháború kitörésekor több mint 20 millió franciának volt egészségügyi biztosítása – a lakosság több mint 50%-nak. A befolyt adójövedelmekből új kórházak épültek és a régieket renoválták. Bár az új program messze volt attól, hogy az egész országra kiterjedő országos egészségbiztosítási program legyen és rengeteg kritikát kapott mégis jelentős lépés volt: 1914 előtt a lakosság csupán 6%-a (2,2 millió ember) részesült csak az egészségbiztosításból (Wievorka, 1994).

Az új egészségbiztosítási rendszert az állam a munkáltatói/munkavállalói jövedelemadókból finanszírozta, illetve ezen felül több ezer új orvost és nővért képzett, közkórházakat és más különböző megyei szociális intézményeket épített. Franciaország történetében talán ez volt a szociális és jövedelem elosztás csúcspontja: a lakosság egy része széles körű egészségügyi szolgáltatásokban részesült, amelynek fenntartásához az egész ország hozzájárult.

A társadalombiztosítási törvényt, amelyet a francia jóléti állam Magna Chartájának tekintünk, 1928 áprilisában fogadta el a nemzetgyűlés, de csak két évvel később lépett hatályba, miután sikerült a törvény ellenzőit is megbékíteni. Az 1945 utáni nagy szociális reformok is erre a vázra épültek fel, a francia rendszer szerkezete ettől kezdve jelentősen nem változott (Wievorka, 1994). A törvény kinyilvánítja, hogy a francia egészségügyi politika a „*médecine liberale*” elvén nyugszik – szabad orvosválasztáson, szabad gyógyszerfelíráson, a szolgáltatás díját fizettetik meg és a beteg közvetlenül fizet az orvosnak a legtöbb szolgáltatásért. A mai napig nem volt olyan francia kormány, amely megváltoztatta volna ezt a négy parancsolatot. Itt gyökereznek azok a problémák, amelyek miatt a kormány ma képtelen lefaragni a költségeket. Az 1928-as törvény korporatista, a német stílusú mikrobürokrácia rendszerét teremtette meg, amely a javakat a foglalkozások alapján osztja szét – minden foglalkozás egy ún. *corps*-hoz tartozik (Robert, 2000). Ma már csak egy általános egészségügyi alap létezik, a Sécu, de még mindig több tucatnyi kiegészítő orvosi

---

²⁰ A törvény igen sikeres volt, a negyvenes években több millió emberre kiterjesztették. Ugyanez a jelenség játszódott le az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában is az 1930-as években, csak ott a magán egészségbiztosítók elterjedése segítette az amerikai és brit középosztályt, vagy legalábbis egy jó részét, hogy lépést tudjon tartani az emelkedő orvosi költségekkel.

biztosítási alap van, ezek a *mutuelles*, és az adminisztráció még mindig hihetetlenül összetett. Az összetettségéből fakadó legfőbb probléma, hogy nem határolja el tisztán és egyértelműen a feladatokat, valamint nincs kormányzati kontroll, mint mondjuk a briteknél.

Vichy alatt a két világháború közötti összes szociális reform tovább erősödött, főleg amelyek a családtámogatással voltak összhangban²¹. Franciaországban tehát 1945-re egy fenntartható szociális szektor jött létre. Az anyagi fenntarthatóság a hatvanas évek végéig megmaradt. A hatvanas évek előtt a jóléti állam kiegészítője – és nem versenytársa – volt a piacnak. Franciaország egy erős, teljesen normális (európai mérce szerint nem elmaradott) jóléti állam volt.

Az 1940-es években a francia szociális reformerek külföldi példa után nyúltak. A minta Nagy-Britannia 1942-ben készült Beveridge-jelentése lett²² (Tardy, 2005 : 1). Beveridge jelentésében felszólította a brit államot, hogy valósítsa meg a teljes foglalkoztatottságot (3% munkanélküliség, vagy az alatt), adjon családtámogatást, rendes nyugdíjat, növelje a középfokú oktatásban résztvevők létszámát és nyújtson országos egészségügyi szolgáltatást. A francia *Résistance*, egy része Londonban tartózkodott a háború alatt, pl. Pierre Laroque (hamarosan Franciaország legnagyobb formátumú szociális reformere) és Alexandre Parodi (a leendő munkaügyi miniszter), ahol magukba szívták Beveridge masszív idealizmusát és a brit Munkáspárt eszméit. Végül Beveridge tervének közvetlen hatása a francia törvényhozásra minimális volt, de ösztönző hatása óriási. A társadalombiztosítási törvény végül Parodi és Laroque bábáskodásával 1945. október 4-én született meg.

A tét az univerzális szociálpolitika megvalósítása volt. Három éven belül eldőlt, hogy a francia rendszer nem ebben az irányban fog továbbfejlődni (Robert, 2000). Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a középosztály torpedózta meg azokat a reformokat, amelyek a Beveridge stílusú univerzalizmus és a skandináv stílusú újraelosztás szellemében zajlottak. Laroque, ugyan megpróbálta az univerzális jóléti állam eszméjét legalább a munkaerő egy kis részére alkalmazni, de nem járt sikerrel. Mindeközben sorra alakultak a különböző foglalkozásokhoz tartozó állami támogatású

---

²¹ Vichy vezérfonala ugyan a születésösztönző *Code de la famille* volt, amelyet a háború kezdete után nem sokkal fogadtak el, de az *assurés sociaux* száma is több mint 1 millió fővel nőtt. Vichy minden állampolgár előtt megnyitotta a kórházakat, tekintet nélkül a vagyonukra és ez a törvény megmaradt a háború után is.

²² A Beveridge jelentést kb. 800.000 példányban adták el. Az egész világ szociális reformereire óriási hatással volt és „*állandó referencia pontja volt a francia vitának*”.

biztosítási alapok²³. A modell a francia közalkalmazottak felső rétegeinek biztosította a legnagyobb javakat, hiszen ők már a háború előtt kiharcolták maguknak azt a modellt, amely alapján a többiek is szerveződtek. Mikor ez a váz az 1945. október 4-i törvénnyel megszilárdult és az univerzális redistributív modell bevezetésére tett kísérletek végképp elhaltak, a francia reformereknek igazodniuk kellett a már kialakult rendszerhez. Egy egészségbiztosítási alap létezett, illetve annak kiegészítésére számos *mutuelles*, plusz egy tucat foglalkozás alapú külön nyugdíjbiztosító. Az 1948. január 17-i törvény különálló és egyenlőtlen nyugdíjrendszert alkotott azok számára, akik önmaguk alkalmazottjai.

A jövedelmet nem úgy osztották el, mint más országokban²⁴. A háború előtti korporatista mellékjövedelmek, amit a francia közalkalmazottak élveztek megmaradtak, sőt, más privilegizált csoportok (államosított iparágakban dolgozók) is részesedni kezdtek belőle. Franciaországban az adórendszer alapvetően regresszív maradt.

A nők törvény előtti egyenlősége éppúgy, mint az egyenlő munkáért egyenlő bért elve megjelent a IV. Köztársaság alkotmányában. A francia állam ekkor a nők családban betöltött szerepének védelmezőjeként lépett fel és szexuális egyenlőség csak üres szólam volt. A férjezett francia nőknek 1965-70-ig nem voltak egyenlő jogaik, mikor Napóleon *Code* utolsó maradványát is eltörölték, a *chef de famille* koncepciójával együtt. A nemek közti egyenlőtlenség formái többnyire gazdasági természetűek voltak: ahogy más országokban is a nők nehezebben jutottak be a felsőoktatásba és nehezebben alkalmazták őket, valamint az egyenlő munkáért egyenlő bért alapelve évtizedekig nem valósult meg. A *grande écoles* közül kettő, a *Polytechnique* és az *École des Mines* 1964 előtt zárva volt a nők előtt, a többi is jelképes számú női hallgatót fogadott ebben az időben.

A háború utáni francia jóléti államnak a fentiekén kívül volt még egy sajátossága. 1945 és 1960 között itt működött a világ leghatékonyabb születésösztönző rendszere. Többek szerint is ez volt a szociális modell sikerességének kulcsa. A családtámogatás volt Franciaországban a legköltségesebb szociális program²⁵, nem

---

²³ A káderek (*cadres*) biztosítási alapja 1947-re nyúlik vissza, iparosok, szabadfoglalkozásúak és a kereskedők 1948-ban, a gazdák 1951-ben hozták létre saját alapjaikat.

²⁴ Az 1940-es években vezették be a progresszív jövedelemadót Kanadában, az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és Svédországban, de nem Franciaországban, ahol a jómódúakra kirótt jövedelemadó egyharmada volt a többiekének.

²⁵ Az átlag bérekhez viszonyítva a juttatások nagyon magasak voltak, de az 1950-es években érték el a csúcstól (durván 350 USD-nek megfelelő összeggel havonta, és ha a 2000-es értéken számolunk csaknem ennek az összegnek a duplájáról van szó). A 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején a családtámogatásokra költött összeg a 40-50%-át tette ki a teljes szociális költségvetésnek.

feltétlenül kizárólag a háború után megnövekedett születésszám (baby-boom) miatt. Az 1940-es és 1950-es években minden jóléti államban ez a tendencia érvényesült, ha nem is olyan mértékben, mint Franciaországban. 1961-re, a *baby-boom* legvégére Franciaország még mindig szociális kiadásainak 33,4%-át fordította családtámogatásra, 29%-át nyugdíjakra és 29%-ot a betegségekre. A családtámogatások mára fokozatosan megfakultak, ma a szociális kiadásoknak csupán 9%-át teszik ki (Kervasdoué, 2005).

II. A SZOLIDARITÁS RENDSZERÉNEK MŰKÖDÉSI ZAVARAI

Franciaország jelenlegi szociális és gazdasági modellje komoly problémákkal küzd. A franciák nagy része elismeri, hogy a rendszer javításra szorul, ám a mikéntről erősen megoszlanak a vélemények. Az előző rész bemutatta, hogyan vált a szolidaritás rendszere a francia republikanizmus integráns részévé, ebben a részben annak bemutatására vállalkozunk, hogy a „szociális Köztársaság” hogyan merevedik olyan dogmává, amely küldetésével ellentétben már a forradalom szellemiségének megvalósulását akadályozza. A válságot mutatja, hogy országban a bűnözés folyamatosan nő, a lakosság egy része nem integrálódik a többségi társadalomba (a piac és az állam egyaránt elutasítja őket). A 2002-es elnöki választásokon 5 millió ember szavazott Jean-Marie Le Pen-re, az idegengyűlölő *Front National* vezetőjére. További 3 millió szavazott a trockistákra és egyéb szélsőbaloldali pártvezetőkre, akik mindenestől ellenzik a globalizációt. Sok francia tudatában van, hogy az országnak azonnali szociális, politikai és gazdasági reformra van szüksége. Mégis, ennek ellenére miért nem lehet hozzájárulni a szociális rendszerhez?

A nyugat-európai és az észak-amerikai országok között Franciaország hozta létre a legkevesebb munkahelyet és a 20. században utolsó negyedében itt nőtt a legmeredekebben a munkanélküliség. Ugyanakkor a franciák költötték a legtöbbet szociális kiadásokra, ők hozták a legtöbb munkavédelmi törvényt és a nyugdíjakat is egy ország kivételével itt növelték a legjobban. A francia kormány folyamatosan növelte kiadásait: míg 1980-ban a GDP 46%-át fordította szociális kiadásokra, 1998-ban már az 54%-át. Ennek ellenére a szegénység tovább növekedett, a jövedelemegyenlőtlenség továbbra is nagy volt és a munkanélküliség 1,5 milliőről 3,55-re emelkedett, hivatalosan 1995-ben érve el eddigi legmagasabb pontját, 12,5%-ot. A

munkaképes korúak közül egyre kevesebben dolgoztak, a fiatalok munkanélkülisége elérte (hivatalos adatok szerint) a 30%-ot és, a fiatalok alulfoglalkoztatottsága (becslések szerint) a 75%-ot. 2000-re hivatalos adatok szerint 4,5 millió szegény volt a 60 milliós országban és további 5 millió élt az szegénységi küszöb közvetlen környékén (Maudit, 2005). A francia típusú „nagy” állam tehát nem szükségszerűen szociális állam. Egy szociálisan érzékeny állam sokkal egyenlőbben teríti szét a terheket és a juttatásokat, mint a mai Franciaország. Sőt, az ország sokkal érzékenyebb volt szociálisan 1980-ban, mint 2000-ben.

A II. világháború után a baloldal erősödésének köszönhetően a franciák hozták létre a világ harmadik legdrágább „bölcsőtől a sírig” jóléti és egészségügyi rendszerét. 1981 és 2002 között 15 éven keresztül szocialista kormányok voltak hatalmon Franciaországban, a szociális kiadások ezen idő alatt a GDP 8%-val nőttek. 2000-ben az Egészségügyi Világszervezet a francia egészségügyi ellátást a világ legjobbjává nyilvánította és a franciák nagy része osztja azt a nézetet az egész szociális rendszerüket annak kellene nyilvánítani. Ma az egész francia társadalom szilárdan hisz a nagy jóléti államban, illetve abban, hogy nélküle a társadalmi kirekesztettség nőni fog, mint ahogy nőtt az Egyesült Államokban. A franciák dogmaként vallják, hogy a „szociális” költségek növelése egyenesen arányos a szolidaritás növekedésével és az egyenlőtlenségek csökkenésével.

A franciák többsége az amerikai modell ellenében, annak ellentétes víziójaként határozza meg saját szociális modelljét. Lionel Jospin (1997-2002) szocialista miniszterelnök alatt a francia politikai elit pártállástól függetlenül vallotta, hogy Franciaország modellje világítótoronyként mutatja az utat a sötét világban, amit a „neoliberális” politikusok, a Nemzetközi Valutaalap, és a Világkereskedelmi Szervezet fenyegetnek. Az elit előszeretettel köti az ország problémáit a globalizációhoz, mintha azok nem saját modelljük működésében, hanem kizárólag határaikon kívül lennének.

A francia jóléti állam egy kontinentális, konzervatív korporativista jóléti állam. A korporatizmus a munkakapcsolatok olyan rendszere amelyben a munkáltatók, a munkavállalók és az állam rendszeresen összeülnek, hogy a bérekről, a szociális juttatásokról és más témákról egyeztessenek. Franciaország nem esik ebbe a kategóriába, de a fogalmat széles körben elterjedt a foglalkozáshoz kötődő szociális alapok miatt. A szociális szolgáltatások nem egy központi ellátó szerv intézi, egyenlő arányban juttatva minden állampolgárnak, hanem közes szervek, ún. *corps*-ok sokasága, amelyek a különböző foglalkozások (vagy biztosítási alapok) szerint különülnek el. A

korporatista vagy kontinentális konzervatív modellben az adók és az állami kiadások majdnem olyan magasak, mint a skandináv modellben, de a munkanélküliség sokkal magasabb, a jövedelemegyenlőség is és a nők munkaerőpiaci részvétele jóval alacsonyabb (különösen Németországban és Olaszországban). Franciaországban inkább a már létező munkaerő védelmét jelenti az újak rovására. A francia rendszerben a juttatások széleskörűek ugyan, de természetük nem univerzális, különböző foglalkozások más-más mértékben részesednek belőle (amilyen mértékben kiharcolták maguknak). Így a gyakorlatban a legerősebb érdekérvényesítő képességű érdek érvényesül a társadalomban, ez pedig a szakképzett és szervezett férfi munkaerő, a szolidaritás arisztokráciája. Az 1980-as évektől a modell más jellegzetes tulajdonságokat kezd mutatni. Egyrészt megjelenik a szokatlanul magas, hosszú távú strukturális munkanélküliség, amely leginkább a fiatalokat, a nőket és a bevándorlókat sújtja. A legmagasabb juttatásokat a középkorú férfiak kapják, azzal a nyilvánvaló feltételezéssel, hogy azok megosztják ezeket a javakat a család munkanélküli tagjaival. A munkaképes korúak egyre nagyobb részét vonják ki a munka világából a korai nyugdíjazás révén. A francia jóléti állam inkább fenntartja a jövedelmeket, mintsem elosztja azokat.

A modell működésének egyik legfőbb problémája a privilégiumok rendszere. A privilégiumokat a társadalom legerősebb tagjai kapják. Franciaország 4,5 millió szegényének nincsenek kiváltságai. A francia szociálpolitika célja hogy biztosítsa a folyamatosságot és az 1950 előtt születettek szerzett jogait (*droits acquis*) védelmezze. A francia jóléti állam a középosztály és a felső közép osztály jóléti állama (a nyugdíjasoké és nem a fiataloké), azokat védi akik rendelkeznek munkával, és így amúgy is van jövedelembiztonságuk. Nem a teljes foglalkoztatottság elérését tűzte ki célul.

A társadalom egynegyedének védelme a maradék kárára azonban nem nevezhető igazi szolidaritásnak. Az 1940-es években kiépített jóléti állam élesztette fel a privilegizált *corps* intézményét (Normand, 1995). Ma a kiváltságosok univerzalista eszmével vértetik fel kiváltságaikat. A korporatista jóléti állam éppúgy mint a *laissez-faire* modell fikcióra épül: a kisebbség privilégiumai úgy jelennek meg, mint amelyek potenciálisan mindenki számára hasznosak: ne kritizáljuk az amerikai milliomosokat, magunk is azzá válhatunk egyszer, ne irigyeljük a francia káderek felső rétegének kiváltságait, a postásokét vagy a vasutatókét. Ők azok akik a szociális világ élén járnak,

ők mutatják a helyes utat mindenki számára aki a világon a szolidaritás modelljét keresik. Egyetlen más országban sincsenek az állami szférának ilyen kiváltságai.

Kik a kiváltságosok? Elsősorban az állandó munkaszerződéssel rendelkezők és a nyugdíjasok. A francia nyugdíjas társadalom 25-30% az állami nyugdíjalaptól függ, vagy a különböző „különleges rezsimektől”, mint pl. a RATP (a párizsi busz és metró rendszer), a SNCF (az országos vasúttársaság) és a francia jegybank. Három tucat nagyobb alap fizetésektelen. Van amelyikben egy külső munkatárs jut 30 nyugdíjasra. A központi költségvetés és a magánnyugdíj alapok tartják el ezeket az intézményeket. A lakosság 30%-nak az állam a munkaadója, a *corps* mégis az ország éves nyugdíjkiadásainak a 60%-át emésztik föl, részesedésük kétszeresét. A nyugdíjasok maradék 70%-a a versenyszféra számára rendelkezésre álló állami nyugdíjalaphoz kötődik, a nyugdíjkiadások csupán 40%-át kapja, de évtizedek óta támogatja a fizetésektelen foglalkozásalapú nyugdíjrendszereit (Martin, 2005). Hasonló egyenlőtlenségeket tapasztalhatunk az ország munkanélküli segélyalapjainál, amelyek az idősebb, jobban fizetett munkásoknak nagyobb juttatást adnak, mint a fiatal és kevés jövedelműeknek. Vagy a családtámogatások rendszere a nagycsaládos vagyonosokat és nem a gyermekét egyedül nevelő egygyermekeseket támogatja.

Az 1930-as évek folyamán a szakszervezetek gyors ütemben terjesztették ki tevékenységüket a közigazgatásra és a jobb szociális körülményekért tárgyaltak (harcoltak). Az 1940-es évekre a közigazgatás lett a szolidaritás szellemi központja. Ekkorra a versenyszféra olyannyira diszkreditálódott, olyannyira összemosódott a világválság és a németekkel való együttműködéssel, hogy a közigazgatás kezdte megtestesíteni az ország szellemét. Ma ez már a felismerhetetlenségig átalakult, mivel a közsféra már nem áll a gazdasági fejlődés előőrseként. De az államot még mindig a gazdaság dicsőséges napjaival, a „*trente glorieuses*”-zel azonosítják, így azokat a javaslatokat, amelyek a „közszolgálatot” látszanak fenyegetni, még mindig szentségtörésként kezelik. Mivel Franciaország szokatlanul drága közalkalmazotti szférájának működtetése magas adókat és deficitet kíván, lecsap a túladóztatott, túlszabályozott versenyszférára és hozzájárul a magas munkanélküliségi rátához is.

Az szociális modell vívmányai

A francia szociális rendszer nem mindenki számára rossz. Sőt, akik a juttatásokat kapják (középosztálybeli nem bevándorolt francia középkorú férfiak és a nyugdíjasok) azok számára maga a földi paradicsom, az állam kényelmes életet biztosít. A francia versenyszféra produktív, dinamikus (bár a növekedés üteme csökkent az utóbbi években) és az állam kevesebbet avatkozik a gazdaságba, mint 20 évvel ezelőtt. A franciák többsége számára a modell valóban sikeres: megvédi őket napjaink munkaerőpiaci kockázataitól. A teljes idős szerződéssel rendelkezőket Franciaországban a munkaügyi törvények jól védik, amelyek az önkényes elbocsátásokat gyakorlatilag lehetetlenné teszik, betegségek, munkahelyi baleset, öregkori elszegényedés ellen biztosítva vannak. Háromszor-négyszer annyi fizetett szabadság jár nekik, mint észak-amerikai kollegáiknak. Annak ellenére, hogy 2,5 millió franciának nincs munkája a 35 órás munkahétnek köszönhetően, amelyet 2000-2002 között szövegeztek meg majd egy egész hónap (180 óra) fizetés nélküli szabadság jár évente. Az államilag finanszírozott iskolák (az egyetemektől eltekintve) jól el vannak látva. Az állam rengeteget investált a tömegközlekedésbe: a TGV Lille-től Marseille-ig 300 km/h-val átszeli az országot, az RER 40 perc alatt átszeli Párizst. Franciaországban van a világ legjobb múzeumrendszere, gyönyörűen felújított városrészekben csavaroghatunk.

Az állam azon túl, hogy kényelmessé varázsolja az életet, számos juttatást is az a privilegizált csoportoknak. A nagy családok (Franciaországban három gyereket vagy többet értünk alatta) folyamatos adókedvezményben részesülnek. Az egészségbiztosítás széleskörű és bőkezű; a TB költségére akár gyógykúrát is vehetnek. A legtöbb gyógykészítmény árának 75-100%-át az egészségbiztosítás állja így a franciák kétszer annyi gyógyszert fogyasztanak, mint a britek (csak a japánok esznek több gyógyszert, mint a franciák). A kórházak jól felszereltek. A franciák gyakrabban mennek orvoshoz, mint a többi nagy európai nemzet lakói – hétszer egy évben, míg a többiek csak ötször vagy hatszor. A GNP 9-10%-át költik egészségügyi kiadásokra, éppúgy mint Kanada, Svájc, Németország és Luxemburg (Brin-Pothier-Sadout, 2004).

A szociális program szerves részét képezi a lakástámogatási rendszer. Franciaországban a lakosság közel harmada az államtól bérelt lakásban él. A francia lakástámogatási rendszer Nyugat-Európa egyik legsikeresebb szociális programja. A lakásállomány egyötöde Franciaországban állami pénzek felhasználásával épült,

Kanadában és az Egyesült Államokban ez az arány soha nem érte el az 1%-ot. Gyakorlatilag ingyenes és 2 millió ember számára elérhető a felsőoktatás (ugyan változó minőségű). A szerencsés 135.000 ember, aki az elit *grande école*-ba jár vagy más a túlsúfolt egyetemeken kívüli felsőoktatási intézményt látogat, jelentős ösztöndíjat kap és jó eséllyel indul az életre szóló munka világában, az államigazgatás vagy a vezető francia vállalatok felső szférájában. A nyugdíjak itt az egyik legmagasabbak a világon. Azok a férfiak, akik megélik az 58,5 évet, amely a nyugdíjkorhatár, még egy 20 évet várhatnak az élettől (a nők 24-et), jelentős nyugdíjat kapnak, amelyet a mostani aktív munkaképes lakosság által fizetett adókból finanszíroznak. Az 1990-es évek közepén a minimálbér (SMIC) Franciaországban az átlagbér 60%-a volt; az Egyesült Államokban csupán a 39%, Japánban éppen több, mint 30%. Franciaországban ezzel ellentétben a SMIC minden évben emelik, hogy kompenzálják az inflációt (Barroux, 2005/a).

Egészében véve a francia gazdaság, akár csak az amerikai, sikertörténet. A szociális rendszer a többség számára jól működik. Franciaországban a munkanélküliség, szegénység és egyenlőtlenség legfőbb forrását a problematikus közpolitikák és az ország „szolidaritási rendszere” adja. A legtöbb szociális juttatás a társadalom gazdagabbik felének jut, akik nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy juttatásaik a szükségét szenvedők kárára történnek. Franciaországban nem volt teljes foglalkoztatottság az 1970-es évek vége óta. Durván csak a francia munkaerő kétharmada – akik teljes idős állandó szerződéssel, jól védett munkahelyen dolgoznak – védett jobban a piac szeszélyei ellen, mint más országokban. De mivel Franciaország munkaképes korú lakosságának csupán 59%-ának van munkája, az egész munkaképes korú lakoságnak csak a 38%-nak (18 és 64 év között) van jól védett munkája. Juttatásaik, a nyugdíjasoknak (akik a lakosság további 20%-át teszik ki) járó juttatásokkal együtt adják a francia szociális modell bázisát. A munkaképes lakosság 40% vagy szegény munkanélküli, vagy alulfoglalkoztatott és csak a szociális juttatások szerényebb részéhez jut hozzá. A francia szociálpolitika nem azok érdekeit tartja szem előtt, akik szegénységben élnek és nem is a 2,5 millió munkanélküliét (hivatalosan a munkaerő 9,5%-a).

A juttatások a középosztálybeliekhez, a teljes idős munkaszerződéssel rendelkező alkalmazottakhoz vándorolnak. Ezek legtöbbször középkorú férfi. Nagyon kevés része megy a juttatásoknak a kívülállókhöz (munkanélküliek, alacsony jövedelműek, szegények, bevándorlók), akik valóban rászorulnának.

A francia nyugdíjasok a leggazdagabbak a világon (az aktív munkaerőhöz viszonyítva) és sokkal korábban mennek nyugdíjba, mint nyugat-európai társaik. Ők adják a jóléti állam támogatóinak magját és 1980 óta az ő igényeik – és nem az 1,7 millió dolgozó szegény, egyedülálló szülő, bevándorlók munkanélküli gyereke, a mozgássérültek, a magas bérleti díjakkal és alacsony jövedelemmel harcoló család igénye az, ami a szociális politika napirendjét diktálja.

A francia munkaerő csupán 9%-a tagja a szakszervezetnek (a legalacsonyabb ráta az OECD országaiban), de a szakszervezeteknek a tagsági aránynál jóval nagyobb ereje van, mivel képviselőiket 1945 után a törvény bebetonozta az ország tucatnyi nyilvánosan támogatott, foglalkozás alapú (korporativista) társadalombiztosítási alapjába. A szakszervezetek bértárgyalásai mintát adnak a kollektív szerződéseknél a nem szakszervezeti tagoknak is, így az ország többségét alkotó nem szakszervezeti tagok számára kivívták a modell alapvető jellemzőjét adó jogokat. Durván a francia versenyszféra egynegyede szakszervezeti tag, és ezek az emberek megtanulták, hogy megvan az erejük a társadalombiztonsági reformok megakadályozásához azzal, ha politikai sztrájkokat rendeznek (Noblecourt, 2005).

A szociális köztársaság eszméje: a szolidaritás ma

Ma az állam a forradalom gyengéket segítő, a társadalom leszakadó rétegeit felemelő szolidaritás eszméjével ellentétben arisztokráciát termelt ki a meritokrácia állarca mögött. Ma a szolidaritás lehangosabb védelmezői a közalkalmazottak és a „korporatív” nyugdíj alapok tagjai. A szolidaritás nyelvét a teljes munkaszerződéssel rendelkező „belsősök” kisajátították. A szolidaritás retorikájának már igen kevés köze van a 19. századéhoz és az 1980-as években lefektetett eszméktől is különbözik, általában véve biztonságot jelent. Folyamatos biztonságot a munkaerő egynegyedének, amelynek életfogytig tartó munkabiztonsága és nagylelkű, a regresszív adózási rendszer által biztosított különleges szociális juttatásai vannak. Az 190-as évektől egyre mélyült a szakadék a „belsősök” és a társadalom hátrányos helyzetű tagjai között.

A francia szociális és gazdaságpolitika legsúlyosabb következménye a magas munkanélküliség. A hosszú távú munkanélküliség (több mint 1 évig tartó) az egyenlőtlenségek egyik figyelmen kívül hagyott, de alapvető forrása. 1995-ben a francia hosszú távú munkanélküliségi ráta 45% volt (ami azt jelenti, hogy a munkanélküliek

45%-a már több mint 1 éve munkanélküli), ami megközelítőleg hat- és kilencszerese a kanadai vagy amerikai 8% és 5%-nak. 1985 és 1995 között Franciaországban a munkanélküliek több mint 20%-a hagyott ki két évnél többet a munkából. Nem hivatalosan az 1990-es évek közepén a valódi munkanélküliségi ráta Franciaországban elérte a 15-20%-ot, ahogy a munkaerő részvételi ráta zuhant (Morin, 2002). A francia bal- és jobboldali politikusok egyformán külső erőket vádoltak érte.

Franciaország az elmúlt 25 évben meglehetősen sajátságos utat járt, mind Európa, mind az Egyesült Államokhoz képest. 1980 óta a gazdasági növekedés átlagosan 2%, volt olyan év, amikor 1% alatt volt, máskor meg majdnem elérte a 3%-ot. Ha a gazdaság tartós növekedésben van és a munkanélküliség folyamatosan megmarad, akkor az azt jelenti, hogy a növekedésből származó javakat nem osztják el megfelelően. Sok értelemben a francia gazdaság dinamikus és innovatív, de a lakosság nagy része ki van zárva a növekedés gyümölcseiből. Franciaország termelékenysége az 1990-es években csökkent: az egy főre jutó gazdasági output tekintetében a 8. volt a világon 1990-ben, 2002-re pedig a 18. helyre süllyedt. Az 1990-es évek új szociális költségeinek nagy részét nyugdíjakra és egészségügyre fordították (az egészségügyi kiadások 2/3-át a nyugdíjasokra költötték) (Roger, 2005). Ezek a programok pedig nem járultak hozzá a termelékenység növeléséhez²⁶.

A nyolcvanas évek válsága persze nem kizárólag a francia jóléti államot sújtotta. Franciaországban a munkanélküliség elsősorban azokat érinti, akik bevándorlók, vagy bevándorlók leszármazottai. Le Pen pártja ezt a tendenciát, a szolidaritással azonosított biztonság csökkenésének kérdését lovagolja meg, mikor a francia nemzetkonceptió változását összeköti a bevándorlás kérdésével. Ha Franciaországnak dinamikus munkaerőpiaca lenne, akkor felszívna a bevándorló lakosságot, ahogy tette azt az 1920-as, 1950-es és az 1960-as években. A teljes foglalkoztatottság természetesen nem törölne el minden rasszizmust, de valamennyi szelet kifogna a szélsőjobb vitorlájából. Látjuk tehát, hogy nem az angolszász globalizáció, hanem maga a francia modell a fő oka a jelenlegi gazdasági és szociális válságnak. A modell ma nem az egyenlőtlenségek és a munkanélküliség csökkentésére szolgál, hanem hogy intézményesítse a háború után kialakult elosztási rendszert. Franciaország gazdasági problémáinak gyökereit a francia politikai elit már sok éve jól

---

²⁶ Szántak ugyan új pénzeket a munkahelyteremtésnek és a támogatásoknak is, de jóval meghaladta a nyugdíjakra és az egészségügyre költött összeg.

ismeri, mégis a nagyközönség felé folyamatosan a világgazdaság külső erőit teszi felelőssé.

A politikai elit válaszkísérletei a modell működési problémáira

Harminc évig a francia jóléti állam jól működött. Négy nagy téma köré csoportosult a javak szétosztása. Az első – és sokáig a legdrágább – a családi támogatások rendszere arra szolgált, hogy az ország gyenge születési rátáját erősítse a gyermeknevelés költségeinek (legalábbis egy részének) átvállalásával. A gyermekek számával a kormánytámogatások mértéke is növekedett²⁷, így a családtámogatás rendszere a nagyobb családokat részesítette előnyben, akiket a leginkább érinthetett az elszegényedés veszélye. A második program, az egészségügyi biztosítás megőrizte az orvosi ellátás magán jellegét, de a költségek többségét az állam fedezte. A kezelés nem volt ingyenes, de a visszatérítési ráták elég magasak voltak, főleg az 1950-es évek után, mikor a munkások és családjuk rendszeres orvosi ellátást kaptak. A harmadik program, a nyugdíjrendszer csak fokozatosan alakult ki, mivel a háború utáni reformerek a gyerekeket tekintették elsődlegesnek (a családi pótlékon keresztül) és nem a nagyszülőket (a nyugdíjon keresztül). Az 1970-es évekre a nyugdíj az egész társadalmat lefedte és az időskori szegénység szinte teljesen eltűnt. A negyedik programot, a munkanélküli segélyt szintén később indították el, nem közvetlenül a háború után, mivel Franciaország már régóta inkább munkaerő hiányban szenvedett és nem a felesleggel volt problémája. Mint a nyugdíjak esetében, a munkanélküli segély is általánossá vált és az 1970-es évek közepére elérték a korábbi keresetek 90%-át. Bár a francia jóléti állam jól válaszolt a 19. századi „szociális kérdésre”, azaz integrálta és megvédte a munkásosztályt, nem volt felkészülve azokra az új kihívásokra, amelyek a 20. század utolsó negyedében jelentkeztek: a lassú növekedésre és a tartós munkanélküliségre.

Az első OPEC olajválsággal, Franciaországban a munkanélküliségi ráta 2,8%-ról (1974) 7,4%-ra nőtt (1981) majd 1985 után 10-13%-ra. Ettől kezdve a szegénység és a bizonytalanság elsődleges forrása többé már nem az alacsony bér, ahogy az 1945 előtt volt, hanem a munkanélküliség lett.

---

²⁷ A család több pénzt kapott a második gyerekért, mint az elsőért és többet a harmadikért, mint a másodikért.

A szociális rendszer általában igen érzékenyen reagál a gazdasági ciklusokra. A recessziók növelik a kormányzati kiadásokat és a munkanélküliek, szegények számát, míg a fellendülések értelem szerűen csökkentik a kiadásokat, hiszen a támogatások korábbi igénylői könnyebben jutnak állásokhoz. Ennek függvényében várakozásunk az lenne, hogy a folyamatos átlagolt lassú gazdasági növekedést produkáló Franciaország csökkenti kiadásait. Ezzel szemben az egymást követő francia kormányok érzéketlenek a gazdasági ciklusok és a szociálpolitika összefüggéseire. Azzal válaszoltak a magas munkanélküliség problémájára, hogy tudatosan növelték a jóléti kiadásokat. A legerőteljesebben három intézkedéscsomag rajzolódott ki. Egyik a korai nyugdíjazási program, amely lehetővé tette az „elbocsátásokat”, másik a munkahelyteremtés, amely bátorította a munkaadókat, államit és magánt egyaránt, hogy alkalmazzanak több embert, a harmadik a társadalombiztosításon kívül rekedteknek szóló szociális programok.

Az első időkben a lassú növekedésre és a magas munkanélküliségre adott francia válaszok a korai nyugdíjazás köré csoportosultak. A program célja a „munkahelyek leépítése munkanélküliség nélkül” ellentmondásának feloldása volt. A vállalatok átszervezésekben kezdhettek a nyereségesség és a versenyképesség növelése érdekében, de az átszervezés soha nem mehetett a munkaerő rovására. A vállalati nyereségesség és versenyképesség növelése érdekében az állam lehetővé tette az 55 évesnél idősebb munkavállalóknak – vagy némely esetben 50 éveseknek – hogy korábban nyugdíjba vonuljanak. A korai nyugdíjazás széles körű elterjedése Giscard elnöksége alatt kezdődött el²⁸. A várakozások szerint az átszervezések után a munkahelyteremtésnek meg kellett volna újulnia, ezzel párhuzamosan pedig a korai nyugdíjazás lelassult volna. Nem ez történt. Nyugat-Európában Franciaországban a legalacsonyabb a száma azoknak, akik 54 és 60 év között még dolgoznak.

Az 1980-as közepétől kezdve a korai nyugdíjazási program korlátai kezdtek megmutatkozni így egy második szabályozás csomagra lett szükség, amely növelte az elérhető munkahelyek számát. A bal- és a jobboldal eltérően állt a probléma kezeléséhez. A jobboldal a munkaadók számára próbált kedvezőbb körülményeket teremteni. Jacques Chirac kormányfőként 1986 és 1988 között az *autorisation*

---

²⁸ 1974 és 1980 között a korábban nyugdíjazottak száma megtriplázódott (59.000-ről 190.400-ra). Mitterrand ismét megtriplázta ezt a számot, 1984-ben több, mint 700.000-en voltak.

*administrative de licenciement*²⁹ eltörléséért harcolt. A jobboldal alapfeltevése³⁰ az volt, hogy ha a francia vállalatok szabadabban bocsáthatják el dolgozóikat, akkor sokkal inkább szerződtetnék őket. 1993 és 1997 között, míg kormányon volt, a jobboldal a munka költségének csökkentését hangsúlyozta, főként az alacsony jövedelműeknél, ahol – állításuk szerint – a relatíve nagylelkű minimálbér (6.800 frank/hó) és a társadalombiztosítás kemény költségei (durván a bérek 50%-a) akadályozzák a munkahelyteremtést. 1994-ben a gaullista kormányfő Edouard Balladur megkísérelte a fiatalok minimálbérét 20%-kal csökkenteni (Barroux, 2005/b). Viharos tüntetések készítették hátrálásra. Balladur alatt azok a munkaadók, akik szerződtették alkalmazottaikat nem kellett hogy családtámogatási hozzájárulást fizessenek. Ben, Balladur utóda, Alain Juppé alatt 5.000 és 15.000 frank közötti támogatást biztosítottak azoknak a munkahelyeknek, amelyek a minimálbér 1,3 szorosát vagy kevesebbet fizettek.

A baloldal munkahelyteremtő stratégiája nem a munkaadói érdekeknek kedvezett. Elképzeléseiket jól tükrözi Michel Rocard szocialista kormánya, amely a nyolcvanas évek végén egy sor szakképzési programot indított, feltételezve, hogy a magasabb szakképesítéssel rendelkezők több munkahely közül választhatnak. A baloldal szintén hangsúlyt fektetett az állami alkalmazottakra, megsokszorozta a továbbképzések és a támogatott munkahelyek számát az állami és a helyi közigazgatásban. A kevésbé munkaadó-centrikus megközelítést jól illusztrálja a Lionel Jospin vezette, „plurális baloldal” koalíció (szocialisták, kommunisták és zöldek) két legfontosabb kezdeményezése. Az egyik a fiataloknak szóló munkavállalói program, a *Programme Emploi Jeunes* (PEJ), amelytől azt várták, hogy 2002-re 350.000 új munkahelyet teremtsen³¹. A Jospin kormány másik kiemelkedő intézkedése a munkahét 39 órától 35 órára csökkentése. A baloldal szerint, ha minden munkavállaló kevesebbet dolgozik, a munkaadóknak több munkaerőre lesz szüksége, hogy fenntartsák a termelést³².

---

²⁹ Tíz főt, vagy annál többeket érintő, elbocsátás esetén a Munkaügyi Minisztérium felügyelőt küld ki. Természetesen az elbocsátásokat itt is erős gazdasági indokoknak kell alátámasztaniuk.

³⁰ Az álláspontot a francia országos munkáltatói társulás, a CNPF képviselt a leghatározottabban.

³¹ A PEJ olyan fiatalokat célozott meg, akiknek még nem volt jelentős munkatapasztalata és 5 évre olyan státuszt biztosít, mintha az illető fiatal munkavállaló teljes idős alkalmazott lenne. Ez alatt az idő alatt az állam a minimálbér 80%-át fizeti a munkáltatónak. A versenyszféra munkáltatói nem vehetnek részt a programban. Attól félve, hogy a magánvállalatok a már meglévő alkalmazottakkal helyettesítik a támogatott munkákat, a kormány a non-profit és az állami szervekre korlátozta a PEJ-t.

³² A francia munkaadók és a konzervatív kritika szerint, ha emelkedik a munkaerő költsége a 35 órás munkahét inkább rombolja a munkahelyeket mintsem teremtené őket. A törvényjavaslatra reagálva a

Az eltérések ellenére mind a bal-, mind a jobboldal kormányai általában tiszteletben tartják az elődjük kezdeményezéseit és inkább befejezik a munkaerőpiaci programokat, mintsem újat indítsanak³³. Tovább tompítja az ellentétet, hogy a munkaerőpiaci politikát nem lehet minden esetben tisztán munkáltató- vagy munkavállaló-barátnak minősíteni. A 35 órás munkahét esetében a munkahét rövidülése vitathatatlan nyereség a francia munkavállalók számiára, a Jospin kormány egy sor intézkedést hozott, amellyel a munkaadók érdekeit is védi. A kormány részben finanszírozza a 35 órás munkahétre való átállást.

A szociálpolitika harmadik iránya a szociális támogatások kiterjesztése. Mivel a tömeges munkanélküliség kihívásai túlmutatnak a munkaerő piacon a korai nyugdíjazás és a munkahelyteremtő programok mellett a francia biztosítás alapú szociális védelmi rendszeren keletkezett repedések összevarrását is megkezdte. A törések a hosszantartó munkanélküliség és a családszerkezetben beállt változások együttes eredményei voltak. A háború után a francia jóléti állam a társadalombiztosításra épült fel és nem a szociális támogatásokra, a juttatások nem alanyi jogon jártak minden rászorulóknak (szociális támogatás), hanem a jövedelemadóért cserében, amelyet korábban a társadalom biztonsági rendszernek fizettek (társadalombiztosítás). Az 1970-es éveket megelőzően a társadalombiztosítás és a szociális támogatások közötti különbségnek nem volt gyakorlati jelentősége, mivel a teljes foglalkoztatottság feltételei lehetővé tették minden munkás és család számára, hogy a biztosítottak körébe essenek. A munkanélküliség, a részidős foglalkoztatottság és az ideiglenes munkaviszony elterjedésével az emberek gyakran nem tudták a szociális biztonsági rendszerhez való hozzájárulásukat összegyűjteni, így nem járt nekik a biztosítás. A problémát tovább súlyosbította a válások és a házasságon kívül született gyermekek számának emelkedése. Ma a lakosság nagy – és egyre növekvő része – akik már régóta munkanélküliek, az első munkahelyet keresők, a rész- és ideiglenes foglalkoztatottak, a szakaszosan alkalmazottak, sok egyedülálló vagy elvált szülő és leszármazottaik – kiesnek a társadalombiztosítás hagyományos rendszeréből.

A francia hatóságok válasza a jelenségre a szociális támogatottság rendszerének egyes elemeinek megteremtése volt, hogy védje azokat, akik nem

---

CNPF elnöke lemondott. Az új elnök átnevezte a CNPF-et *Mouvement des Entreprises de France* (MEDEF) és felszólította a szervezetet, hogy ingassák meg a kormányt.

³³ 1994-re az állami beavatkozás a hivatalosan regisztrált 3,1 millió munkanélküli mellett további 2,5 millió ember vett részt valamilyenfajta munkaerőpiaci programban: 500.000 a korai nyugdíjazásban, 400.000 a gyakornoki és a munkatréning programokban, 400.000 a támogatott munkában az állami szektorban, és 1,2 millió a magánszektorban támogatott munkákban.

alkalmasak a társadalombiztosításra. Három nagyobb kezdeményezést indítottak. Az első a családi pótlék rendszerének átszervezése volt, hogy valóban a szegénységet enyhítse. A változás egyik eszköze az anyagi helyzet felmérésére irányuló programok sora volt. Eredetileg a családi pótlék rendszerét a gyerekek száma határozta meg, függetlenül az anyagi helyzettől. Az 1970-es évek eleje óta viszont a francia hatóságok egy sor anyagi helyzettől függő támogatást vezettek be – pl. lakástámogatás, gyermekgondozási segély és jövedelem kiegészítés az egyedülálló szülőknek – hogy segítsék a nehéz helyzetben lévő családokat. Az anyagi helyzettől függő támogatás így 13,6%-ról (1970-ben) 60%-ra (ma) emelkedett (Barroux, 2005/e).

A második nagy erőfeszítés, amely a szociális háló kiszélesítését célozta meg, az 1988-ban a Rocard kormány teremtménye volt, az RMI, a garantált minimál támogatás. Az RMI célzott és helyi szintű szociális támogatásokat helyettesített, amelyek a lakosság jelentős részét kihagyták a rendszerből³⁴.

A harmadik szociális támogatási kezdeményezés a Jospin kormány kezdeményezte *couverture maladie universelle* (CMU), amelyet 2000-ben indítottak el és amely lehetővé teszi a hátrányos helyzetűeknek az egészségügyi ellátáshoz való ingyenes hozzáférést. A CMU még a Juppé kormány 1995-ös ígéretének a megvalósulása, miszerint az egészségbiztosítást kiterjeszti 200.000 olyan francia polgárra (a lakosság 0,3%-a), akiket nem fed le a rendszer. A Jospin kormány tiszteletben tartotta ezt az ígéretet, de nagyobb hangsúlyt fektetett arra, hogy akiknek már van egészségbiztosítása, az részesedjen is a juttatásokból³⁵.

A magas munkanélküliség kettős hatást gyakorolt a jóléti intézkedések egyre szélesebb körben való hatására. A versenyszférában a francia állam elindította a korai nyugdíjazási programot, hogy mérsékelje a munkahelyek megfogyatkozásának problémáját és rendszeres pénzügypolitikákat folytattak az elhelyezkedés esélyeinek növelésére. A munkaerőpiacon túl a politika a biztosítás alapú szociális biztonsági hálón esett repedéseket varrta össze. Bár a szegénység és a szociális kirekesztettség továbbra is komoly probléma maradt, a hatóságok legalább létrehozták a szociális támogatások

---

³⁴ A hosszútávú munkanélkülieket és a pszichológiai problémákkal küszködőket: főleg itt a függőségi problémákra kell gondolnunk, alkoholizmus vagy drogok.

³⁵ A francia egészségbiztosítás csak az orvosi kezelés 70%-át téríti vissza átlagosan. Bár a lakosság 85%-nak van kiegészítő biztosítása is, a maradék 15% számára az alacsony visszatérítési ráták miatt a soron kívüli sürgősségi orvosi ellátást nem biztosítja az alap. A CMU csillapította ezt a problémát azzal, hogy anyagi helyzettől függően ingyenes egészségügyi kiegészítő biztosítást adott kb. 6 millió embernek (azoknak akik egyedül kevesebb, mint havi 3.500 frankból élnek, vagy egy 4 tagú család 7.700 frankból).

biztonsági hálójának csíráit, amely a minimál jövedelmet, az egészségügyi ellátást és a szükségét szenvedőknek néhány támogató szolgáltatását tartalmazza.

Az 1990-es évek programjai komoly terheket raktak a francia költségvetésre. A szociális kiadások a GDP 23,5%-ról (1980-ban) 30,1%-ra nőttek (1995-re), ezzel a skandináv országokat nem számítva Franciaország lett a legerősebb jóléti állam (Guélaud, 2005/a). A társadalombiztonsági rendszer költségvetése ma durván kétharmaddal nagyobb, mint az összes többi kormányprogram együttvéve. Az 1991-ben aláírt maastrichti szerződés szerint Franciaországnak csökkentenie kellett a kormányzati adósságot és a költségvetési deficitet, hogy teljesítse az EMU kritériumait. A pénzügyi nyomás mellett egyre sürgetőbben jelent meg a demográfiai is. A *baby-boom* generáció nyugdíjazásával a szociális gondoskodás költségei meredeken fognak emelkedni, miközben Franciaországnak egyre kevesebb aktív munkása lesz, aki fizeti ezeket a programokat. A fenti problémával konfrontálódva a franciák az 1990-es években a jóléti takarékoság és átszervezés hosszú távú stratégiája felé mozdultak el. A stratégia egyre inkább átpolitizálódott, politikai próbakővé változott: a választási programok e mentén a kérdés mentén íródtak. Jacques Chirac 1995-ben azzal nyerte meg az elnökválasztásokat, hogy ígéretet tett Franciaország szociális töredezettségének csökkentésére és 1997-ben azzal vesztette el parlamenti többségét, hogy visszatáncolt ettől az ígérettől. 1993 óta öt kormányfő viaskodott a szociális reformokkal: Edouard Balladur (1993-1995), Alain Juppé (1995-1997), Lionel Jospin (1997-2002), Jean-Pierre Raffarin (2002-2005) és Dominique de Villepin (2005-). Valamelyest egyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy Balladur, Juppé, Raffarin és Villepin, mint jobboldali gaullista politikusok durván hasonló gazdasági célokat hangsúlyoztak – költségek visszafogása, regresszív adózás növelése – de mindannyian élesen különböztek reformjaik stílusában. Jospin, mint szocialista kormányfő egy jellegzetesen baloldali programot hajtott végre, amely a költségek visszaszorítása mellett igyekszik haladást elérni a szociális kérdésben.

A gaullista kormányfők ugyanazokat az alappolitikai preferenciákat vallják: azzal kívánják kiegyensúlyozni a költségvetést, hogy csökkentik a jóléti kiadásokat. Balladur az óvatos és a fokozatos haladás híve volt, akárcsak Villepin ő sem nem működött együtt a szakszervezetekkel politikájának kialakításában. Az ún. „Balladur módszer” az állam és az utca közti „tárgyalást” jelentett. A miniszterelnök tárgyalások, egyeztetések nélkül nyújtotta be javaslatait. Hasonló ismétlődött meg Villepin és a CPE bevezetése kapcsán. Ha a bejelentést követően csendesek maradtak, Balladur

végrehajtotta a reformot, ellenben, ha széleskörű vagy erőszakos tüntetések voltak, visszavonta a kezdeményezését. Villepin ezzel szemben nem vonult vissza, azt Chiracnak kellett megtennie. A Balladur módszert politikai és stratégiai megfontolások is formálták. Egyrészt indult az 195-ös elnökválasztásokon, és politikai riválisa, Jacques Chirac heves és kiszámíthatatlan volt. Balladur ennek ellensúlyozására mérsékelt képet szeretett volna rajzolni önmagáról. Balladur kezdetben hatékonynak bizonyult. Röviddel hivatalba lépése után korlátozott megszorító intézkedéseket vezetett be az egészségügyben: csökkentette a betegeknek kifizetett visszatérítéseket és az állami kórházak támogatását. 1993 őszén a reformokkal egyidőben Franciaország feltehetően a kilencvenes évek legjelentősebb takarékosági intézkedését vezette be, a versenyszférában, a dolgozók nyugdíjreformját³⁶. Itt az óvatosság abban nyilvánult meg, hogy a kormány csak a versenyszférához nyúlt és a robbanékonyabb (és jelentősen drágább) közszféra nyugdíjrendszerét nem érintette³⁷. A franciák hamar rájöttek hogyan működik a Balladur módszer és minden kezdeményezése ellen tüntettek, ezzel blokkolták a kormány működését³⁸. Az állami költségek, ezzel együtt a költségvetési hiány és a szociális biztonsági deficit is egyre nőtt (nem csak abszolút értékben, hanem a GDP %-ban is). A Balladur módszer lehetővé tette Jacques Chirac számára, hogy a népszerűségi listán jóval Balladur mögül előretörjön, elítélve őt a neoliberalizmus valamelyest ellentmondásos támogatásának bűnéért (Balladur javaslatai) és a mozdulatlanságáért (Balladur gyakorlata).

Alain Juppé más stílusban ugyan, de hasonló gazdasági és szociális programot hajtott végre. A kormánnyal összhangban az új köztársasági elnök, Jacques Chirac is csatlakozott Juppé mellé. Bár Chiracot 1995 májusában azért az ígéretéért választották meg, hogy gyógyírt talál a francia társadalom töredezettségére, gyorsan (és sokak számára cinikusan) megváltoztatta politikáját. 1995 októberében Chirac bejelentette, hogy elsődleges prioritása Franciaország költségvetési deficitjének csökkentése, azért hogy megfeleljen az EMU kritériumoknak. Egy hónappal később Juppé bemutatta

---

³⁶ A Balladur féle változtatások háromféle módon csökkentették a nyugdíjakat: nyugdíjalapnak nem a 10 legjobb év átlagát vették, hanem a legjobb 25 év átlagát, az árakhoz és nem a bérekhez indexálták a nyugdíjat, és megkövetelték a munkavállalóktól a minimum 40 év munkát a korábbi 37,5 év helyett.

³⁷ A reform azért idővel jelentős megtakarítást jelent: 2015-re a becslések szerint a nyugdíjköltségek 33%-kal csökkennek.

³⁸ Az állami tulajdonú légi közlekedési vállalat, az *Air France* dolgozói kényszerítették a kormányt, hogy vonja vissza a tervezett átszervezési tervét és bocsássa el az ügyvezetőt. A diákok kényszerítették Balladurt, hogy vonja vissza fiataloknak szánt minimálbér alatti javaslatát. A halászok felgyújtottak egy prefektúrát, hogy blokkolják a támogatások tervezett csökkentését; az állami iskolák támogatói nem csak arra vették rá, hogy vonja vissza a magán (főként egyházi) iskolát tervezett támogatását, hanem arra is, hogy jelentősen növelje az állami iskolák támogatását.

„szociális biztonság” megteremtésére irányuló tervzetét a parlamentnek (Veil, 2000), amely sok tekintetben a Balladur által megkezdett változások kiterjesztése volt. Juppé Balladur nyugdíjpolitikáját terjesztette ki a közalkalmazotti szférára. A közalkalmazottak, hasonlóan a magánszektorban dolgozókhoz 37,5 év helyett 40 évet kellett dolgozniuk, hogy nyugdíjba vonulhassanak. Juppé javasolta a különböző *régimes speciaux* eltörlését, amely néhány közalkalmazott számára lehetővé tette, hogy 50 éves korában nyugdíjba vonuljon. Így egyetlen közalkalmazott sem vonulhatott vissza 60 éves kora előtt. Juppé felemelte az ÁFA-t is (18,6%-ról 20,6%-ra). A Juppé nem önálló politikát fogalmazott meg, tervének egyes elemei jóval korábbi kezdeményezésekhez nyúltak vissza. A jóléti politika reformjának lényege hogy a szociális kiadásokat a parlament szavazatához kötötte. Elképzelése az volt, hogy ha fentről egy éves költségvetést szavaznak meg, és nem letről jön egy sor kezdeményezés, amelyhez a kormány csak alkalmazkodik, akkor a kormány képes lesz korlátozni a szociális kiadásokat. A javaslat felbőszítette a francia szakszervezeteket, mivel veszélyeztette történelmi szerepüket a szociális rendszer működtetésében. Juppé megszigorította a kórházak és az orvosok ellenőrzését, mivel évenként korrigálta minden régióban a szolgáltatásokért beszedhető díjakat, aszerint, hogy a régió mennyiben találkozott a kormány költségekkel célkitűzéseivel. A Chirac-Juppé módszer valamelyest visszalépést jelentett az 1960-as évek elszigetelt, technokrata módszereihez³⁹. Ha Balladur bűne a féltékenysége volt, a Chirac-Juppé tandemé az ambíció és az arrogancia. A francia választók nem felejtették el a jelölt Chirac ígéreteit, azért választották meg elnöknek, hogy elkerüljék a Balladur féle megszorításokat, nem azért hogy fokozzák azokat. Juppé kezdeményezésére válaszul a közalkalmazottak 6 hetes sztrájkot kezdtek, amely megbénította az országot. Hogy véget vessen a sztrájknak Juppének fel kellett adnia az állami szektor nyugdíjreformját, majd az orvosok felé folytatott kemény politikáját. 1998 nyarán a francia bíróság leállította az orvosokkal aláírt egyezmény megvalósítását. A Juppé terv nem csak önmagában bukott meg, hanem az egész kormányt legitimitását megkérdőjelezte. 18 hónapnyi patthelyzet után Juppé végre meggyőzte Chirac-ot, hogy oszlassa fel a parlamentet és hozza előre a választásokat, abban a reményben, hogy megújíthatja mandátumát és folytathatja azt a munkát amelyet Maastricht megkívánt.

---

³⁹ A Juppé terv abban a szellemben született, hogy a kormány feladata az ország modernizálása, a közakarat érvényesítése és nem az, hogy egyes érdekcsoportok érdekeit ápolja. A tervet teljes titokban készítették elő, nehogy „beszennyeződjön” a kilobbizott külön érdekektől. Juppé neogaullista megközelítése szerint a legitimáló elv az „áldozatok egyenlősége” lett.

Ám 1997 júniusában a francia választók elutasították Chiracot és Juppét, a Jospin vezette törékeny szocialista-kommunista-zöld koalíciót segítve hatalomra.

Lionel Jospin célja az volt, hogy megmutassa, hogy még a globalizáció és a fiskális megszorító intézkedések korában is a baloldal tud a baloldali eszméknek megfelelően kormányozni. Miniszterelnökként megpróbált a diszkreditálódott *dirigista*, jakobinus baloldal – államosítás, voluntarista iparpolitika és még nagyobb szociális költsékezés – és a jobboldal jelenlegi neoliberális kezdeményezései között lavírozni. Jospin stratégiája a hatékonyság és az egyenlőség, a társadalmi haladás és a fiskális egyenesség kibékítésére három politikai alapelv mentén vizsgálható.

Az első alapelv az volt, hogy az új kormány alapelveit a meglévő programok újraosztásából kell finanszírozni és nem adóemelésből. Jospin 3 fontos programot indított el, hogy demonstrálja kormánya elkötelezettségét a baloldali reformok mellett: az ingyenes és átfogó egészségügyi biztosítás programját az alacsony jövedelműeknek, 350.000 új munkahely teremtését munkanélküli fiataloknak és a munkahét 35 órára csökkentését. Bár első pillantásra ezek a kezdeményezések meglehetősen drágának tűntek: 9 milliárd frank az egészségügyi biztosításra (a CMU), 35 milliárd frank a fiatalok munkahelyteremtésére (a PEJ), és 110 milliárd frank a 35 órás munkahét bevezetésére, ha közelebbről megvizsgáljuk, kiderül, hogy az összeg több mint kétharmadát más, kevésbé ambiciózus, már létező programoktól csoportosította át.

A Jospin kormány ugyanezt a módszert alkalmazta a szerényebb kezdeményezéseknél is. A baloldali szavazók jutalmazására adóreformot hajtott végre, amelyben az adókat az alacsonyabb jövedelmű csoportokról a magasabb jövedelműekre csoportosította át. A reform kulcsa a *contribution sociale généralisée* (CSG) volt. A CSG a még a Rocard kormány alatt egy 1991-ben létrehozott adófajta, amely a szociális költségekkel ellentétben, nem csak a béreket, hanem minden bevételt sújtott, a tőkét és a vagyont is. Az 1998-as költségvetés megszüntette azokat a családi pótlékokat, amelyek 350.000 frank jövedelemnél magasabb háztartások felé irányultak és megfelelt az adólevonást azok számára, akik gyerek gondozót vettek igénybe („dadus adólevonás”, amely a családok csupán 0,25%-át érintette – ld. bővebben Morin, 2002). A családok érdekképviselői tiltakoztak, erre Jospin a következő évben visszaállította a családi támogatást, de visszafogta a gazdagokra jutó növekvő költségeket azzal, hogy a gyermekekre felvehető hitelt 16.380 frankról 11.000 frankra csökkentette. Jospin politikája megmutatta, hogy a jövedelmeket nem feltétlenül a társadalom legérzékenyebb tagjaitól kell elvonni (legalábbis nem egy baloldali kormány alatt). A

harmadik politikai alapelv az a takarékoság és a jóléti állam átszervezése volt. Ennek legtisztább formája az egészségügyi ellátás rendszerének formálódó reformja. 1999 márciusában a nemzeti egészségbiztosítási alap újonnan kinevezett igazgatója, Gilles Johanet mutatta be négy éves stratégiai tervét a kormánynak (Hirsch, 2005). A Johanet-terv, amely 2002-re 62 milliárd frank éves megtakarítást célzott meg (durván az egészségügyi kiadások 10%-át), 3 javaslat köré épült. Először is a francia páciens arra bátorították, hogy válasszon háziorvost⁴⁰. Másodszor a (gyakran igencsak eltúlzott) árakat, amelyeket a szociális biztonsági rendszer fizetett a receptekért, gyógyszerekért és egészségügyi ellátásért felülvizsgálták azok gyógyító értéke és a szomszédos országok árainak fényében. Harmadszor az állami kórházak többé nem fix költségvetést kaptak, hanem a „szolgáltatásokért díjak” alapon ugyanolyan rátával, mint a magánkórházakat. A munka- és társadalmi szolidaritásügyi miniszter, Martine Aubry, aki felelt az egészségbiztosításért, meglehetősen elégedett volt Johanet első két javaslatával.

A Jospin kormány gyorsan megtalálta az utat, hogy az új szociális programját a már meglévő forrásokból finanszírozza (egészségügyi ellátás a fogyatékosoknak, munka a fiataloknak, a 35 órás munkahét). Raffarin és Villepin jobboldali elődjeik stratégiáját követték, folytatva elődeik politikáját a szociális modell foltozására.

Négy nagy alapkérdés van, amely a francia szociális modell reformját érinti. Az első, hogy vajon a kormány végig tudja-e vinni olyan reformokat, amelyek a hatalmas és privilegizált társadalmi rétegeket célozzák meg. A második kérdés, hogy vajon a kormány meg tudja-e zabolázni a szociális kiadásokat anélkül, hogy jelentős támogatásokat vonna el saját szavazótáborától vagy rá tudja-e venni szavazóit, hogy vállalják a terheket? A harmadik probléma, az a jóléti reformok folyamata. A szociológusok szerint akkor lehetséges nehéz vagy ellentmondásos változtatásokat keresztülvinni, ha a felelősség megoszlik a háromoldalú „szociális paktum” tárgyalói között (szakszervezetek, munkavállalók és az állam). Franciaország nem sok jót ígér a hasonló paktumok számára, mert a korporatista érdekcsoportok, amelyeket a dirigista állam hosszú ideig marginalizált, fragmentáltak és radikalizáltak maradtak. A negyedik – és meglehetősen legbonyolultabb – kihívás, amellyel a mindenkor kormány szembenéz, az a megváltozott gazdasági és politikai körülmények közt a reformok iránti

---

⁴⁰ A betegek bejelentkezhetnek bármely szakorvoshoz, annyi orvost választhattak, amennyit akartak és a különböző doktoroktól gyűjthették a recepteket. Az új rendszerben is megtehették mindezt, de jóval kevesebb visszatérítést kapnak, mintha a háziorvosukhoz járnának.

elkötelezettség fenntartása. Az elmúlt negyed század recessziós klímájához hasonlóan a jobb idők visszatérése kettős üzenetet küld a francia politikai elitnek. Egyrészt a gyorsabb gazdasági növekedés miatt a források segíthetik a jóléti igazodás folyamatát, lehetővé téve a kormányok számára, hogy programoktól való elvonást plusz támogatásokkal egyensúlyozzák a leginkább rászorulóknak és új támogatási formákkal a rászoruló hagyományos csoportjainak, mint a nők és a hosszú távon munkanélküliek. Másrészt a megnövekedett pénzügyi forrásokat az egyenlőtlenségek kiegyenlítősebbé tételére vagy a kifizetések növelésére is használhatják. A második lehetőség mellett a francia jóléti állam sebezhető marad, mire a következő recesszió beköszönt.

II.

A FRANCIA NAGYHATALMI KERETEK ÁTÉRTÉKELŐDÉSE, FRANCIAORSZÁG „KIVÉTELES” HELYZETÉNEK ERODÁLÓDÁSA

Franciaország nagyhatalmi identitásának alapja, az „erős és egységes” állam erodálódásnak indult. Ám a nagyhatalmi identitás nem csak egy belső, hanem egy külső erodálódási folyamaton is átmegy. Egyrészt a francia kivételesség alapja a modernitás értékrendszere, hiszen Franciaország, mint a „világ laboratóriuma” létrehozta a nyugati világ értékrendjének (francia felfogásban) egészét, azokat a kereteket, amelyek alapján a modern állam felépül. Másrészt a nemzetközi rendszer változása kikezdi a nagyhatalmiság hagyományos diplomáciai feltételrendszerét. Az értékek erodálódása aláássa azokat az alapokat, amelyek Franciaországot kivételes helyre emelték, illetve a rendszer változásával saját nagyhatalmi igényeit is újra kell pozícionálnia.

TÉZIS₂: A francia nagyhatalmiság eszmei alapja az ország történelmi szerepe. Franciaország, francia felfogásban a „világ laboratóriuma”. Itt jöttek létre azok a szellemi vívmányok, civilizatorikus minták, amelyek meghatározták az egész nyugati világot. Ennél fogva Franciaország szerepe a világban útmutató, „kivételes”. Feladata ezeknek a vívmányoknak a terjesztése, a „barbár” világ „civilizálttá” tétele. A világ értelmezése történelmi kontextustól, a világpolitika nagyhatalmi konstellációjától függ. Európa az a hagyományos színpad, amely idővel, a világ zsugorodásával és Franciaország kapacitásainak megfogyatkozásával már nem csak a nagyhatalmi fellépés terét kínálja, hanem a kitágult világban a francia hatalom multiplikálásának eszközévé válik. Hipotézisem alátámasztására megvizsgálom a francia nagyhatalmi identitás kereteit, Franciaország nemzetközi ambícióit és azok változását. Tézisem szerint az „exception française” erodálódása a megváltozott nemzetközi rendszer kereteit is érinti. A válság kettős természete itt is megmutatkozik. Egyrészt az eszmei háttér, a modernitás több évtizedes világválsága erodálja a franciák saját maguk által kijelölt kereteit, másrészt a nemzetközi rendszer ismételt változása a keretek változásával, a kivételesség erodálódásával jár együtt.

A vizsgálat hármas színteret választott, amely lefedi a francia külpolitikai mozgásteret. Az első szín, a francia nagyság hagyományos porondja: Európa. Míg az európai erőviszonyok határozták meg a világszínpadot, Franciaország kontinentális főhatalomként, ha rövid időre is, de elérte történelmi célját: a francia Európa megvalósítását. A világ kiszélesedésével, a gyarmatosítással és az új, nem európai hatalmak megjelenésével a francia hatalmi célok is kitágultak. Európa tehát egyszerre uralandó terület és egyszerre eszköz, hogy a világot a „*pax gallica*” szerint lehessen meghatározni. Ez a kettősség Európa esetében a mai napig tetten érhető. A „*l’Europe puissance*” megvalósítása az európai integráció létrehozásával kézzelfogható közelségbe került, majd a hidegháború utáni bővülésekkel ijesztő módon erodálódásnak indult. A francia „*grandeur*” egyik meghatározó sajátossága, hogy Franciaországot nem képességei és erőforrásai teszik naggyá, hanem az identitás egyik központi eleme, Franciaország történelmi szerepe.

A vizsgálat mások színtere Franciaország külpolitikai mozgástere az angolszász globalizáció tükrében. A hidegháború utáni unipoláris világban egy másik hatalom ül azon a helyen, amely francia szempontból Franciaországot megilleti. Az Egyesült Államok szintén civilizációs küldetéstudattal rendelkező nagyhatalom, amely saját értékei és érdekei szerint formálja a világ arculatát, beleértve Franciaországot is. Bár ez a törekvés az európai színpadon éppúgy megnyilvánul mint a „harmadik világban”, mégis szükséges kiemelnünk, hiszen a világgazdaság működési mechanizmusai hatnak a legnagyobb kényszerítő és formáló erővel Franciaországra. Franciaország kénytelen beilleszkedni az angolszász logikájú gazdasági globalizációs folyamatba, amelyet – meg kell vallanunk – igen sikeresen végre is hajtott. Az Egyesült Államok, mint civilizatorikus nagyhatalom, az átlagos mértéken túl is jelentős hatással van Franciaországra. Franciaország folyamatosan az Egyesült Államok ellenében definiálja önmaga „misszióját” a világban. Világgazdasági kontextusban a civilizatorikus síkhoz képest igen kevés szó esik a francia alternatíváról. Ezen a területen található a talán legszembeötlőbb ellentmondása a francia nagyhatalmi identitásnak. Egyrészt ott a sikeres és teljes mértékű azonosulás és belesimulás a világgazdaságba, másrészt a „*mission civilisatrice*” diktálta hangos és erőteljes anti-amerikanizmus minden területen, ideértve a gazdaságot. A vizsgálat célja, hogy feltárja a fenti kettősség gyökereit és mozgatórugóit, illetve megkeresse azokat az alternatívákat, amelyek mentén a francia kül- és gazdaságpolitika ezen a területen meghatározza önmagát, az „*expection française*” erodálódásán, átalakulásán keresztül

A harmadik szín a harmadik világ, a volt gyarmatok, befolyási övezetek területe. Talán itt a leglátványosabb a francia jelenlét csökkenése, Franciaország kiszorulása az „újraosztandó világból”. A hagyományos francia érdekszférán, a frankofónián belül „France-Afrique”, Délkelet-Ázsia és a Csendes-óceán térségében fokozódik az amerikai és egyre jelentősebb mértékben a kínai jelenlét. Ez az a terület, ahol a francia kül- és gazdaságpolitika a leglátványosabban felvonultatja hagyományos diplomáciai eszköztárát, bár nyilvánvalóan nem túl nagy sikerrel. A befolyási szférák világa megfelelő kompetitív kapacitások híján a legnehezebben tartható a francia külpolitika számára. A modernitás általános válságával megváltozott értékrendszer, sőt, inkább az értékrendszer értékelése egyre nehezebbé teszi a franciáknak a „*civilization française*” presztízsének fenntartását. A megváltozott nemzetközi rendszer annullálta azokat az eszközöket, amelyekkel a franciák a megfelelő kapacitások és erőforrások hiányában térségbeli szerepüket fenntartották.

Összességében mindhárom területen, amelyek a francia külpolitika mozgásterét jelentik azt látjuk, hogy a nagyhatalmi keretek és a feltételrendszer változása mellett megjelenik a modernitás válsága is. Azok az értékek, amelyek alapján Franciaország kivételes helyre tarthat igényt – és a nemzetközi rendszerek alakváltozásai folyamán tart is igényt a bécsi béke óta – válságban vannak, erodálódnak. Másrészt a modernitás jó 30 éves válságához csatlakozott a nemzetközi rendszer egy újabb alakváltozása, amelyre a francia külpolitika kell hogy rendelkezzen megszokott válaszokkal. A jelenlegi elhúzódnó külpolitikai útkeresésben, a nemzetközi rendszer változására adott elhúzódnó és bizonytalan válaszban a modernitás értékválságát érhetjük tetten. A kutatás célja, hogy a kettős válság fényében vizsgálja a francia nagyhatalmiság problémáit a hidegháború utáni nemzetközi rendszerben.

II. 1. FRANCIAORSZÁG KIVÉTELES HELYZETÉNEK ERODÁLÓDÁSA AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ ÉLÉN

„Nincs olyan, hogy Franciaország történelme, csak Európa történelme van” – mondta Marc Bloch (idézi Braudel, 2003/a: 11) egyik híres előadásában. És valóban: Franciaország és Európa hatalmi viszonyai menthetetlenül összekuszálódtak. Franciaország kontinentális főhatalom, az ország hatalmi viszonyai, ambíciói

hagyományosan meghatározzák Európa történelmét, Európa pedig kijelöli azt a keretet, amelyben a francia nagyhatalmiság gondolkozhat. Franciaország önmagát mint „kivételes nemzetet” tekinti az európai hatalmi koncertben. Ez a kivételesség tudat, az „*exception française*” az, amely meghatározza a francia nagyhatalmi öntudatot. Ennek a nagyhatalmiságnak már az abszolutista államtól kezdve az excepcionalizmus, a francia kivételesség volt az egyik alapvető jellemzője. A hidegháborús nemzetközi rendszer összeomlása, a globalizációs folyamatok felgyorsulása, a sűrűsödő és mélyülő interdependenciák jelentősen megváltoztatták az európai rend problematikáját. A Szovjetunió összeomlása, Csehszlovákia és Jugoszlávia széthullása, a német egység olyan mélyreható változásokat hoztak, amelyek alapvetően átrajzolták a kontinens erőviszonyait. A francia kivételesség erodálódni kezdett.

A kivételesség tudat egyidős a francia európai hatalommal. A nagy francia forradalom óta Franciaország, mint kontinentális főhatalom, Európa megosztottságából profitál. Az „*exception française*” a francia különleges státusz ezen az európai megosztottságon alapszik. Európa megosztottságának felszámolásával, a keleti kibővüléssel ez a „különleges” státusz került veszélybe. A vizsgálatot két síkon folytatom. Egyrészt bizonyítom, hogy az integrálódó és bővülő Európa egyre kevésbé francia-központú Európa, egyre kevésbé nyújt keretet a francia hatalom multiplikálására. Másrészt a francia külpolitikai ambíciók túlnyúlnak Európa keretein és a civilizatorikus küldetéstudat logikája szerint Franciaország újra a világhatalmi színpad szereplője kíván lenni. Az Egyesült Államokkal, illetve a világgazdasággal szemben határozza meg önmagát, ezzel is a retorika hasonlóan – történelmi és funkcionális szinten folytatom. A történelmi vizsgálat keretein belül kimutatjuk a francia külpolitika kontinuitását, a funkcionális megközelítéssel pedig feltárjuk a jelenlegi válság okait és lehetséges kimeneteit.

Európa Franciaország számára mindig is a nagyhatalmi politika természetes színtere volt. Az egységes és erős Franciaország kialakulásával Franciaország a kontinens francia uralom alatti egyesítésére törekedett. A nyugat-európai civilizáció egyik sajátos vonása, hogy nincs olyan főhatalom, amely tartósan egyesíteni tudta volna Európát, Európában soha nem jött létre tartós politikai-adminisztratív centrum. A „birodalom” eszméje, újraélesztése sokáig kísértette az európai nagyhatalmakat.

Franciaország történetében a nagy pillanat Napóleon alatt érkezett el. Napóleon megvalósította ugyan a kontinentális hegemóniát, de az csupán 1805-től 1812-ig tartott. Ez az a sokat emlegetett dicsőséges pillanat, amelyben Franciaország – ha csak hét esztendeig is – betöltötte azt a történelmi szerepet, amelyre saját önértelmezésében predestinálva van. Innentől kezdve viszonya Európával ebben a kontextusban értelmezhető. A dicsőség pillanata, a *grandeur* lesz az identitás egyik konstituáló eleme, hiszen a francia nemzet olyan közösség, amely a polgárok önkéntes vállalása. Az állampolgár pedig azért lesz a politikai nemzet tagja, mert ahhoz az országhoz, amelynek ilyen dicsőséges múltja és ambiciózus jövőképe van érdemes tartozni. A *grandeur* állandó eleme a francia külpolitikának, még ha különböző korszakokban jelentésmódosuláson is megy át. A dicsőséges múlt, a francia vezető szerep feltámasztása a francia külpolitikában soha nem kétséges. A kétség csak a mikéntben valósulhat meg. Történelmi kontextusban két út áll nyitva az ország előtt: vagy kooperál, vagy egyedül tör hatalomra. A cél hangsúlyozottan egy és ugyanaz: Európa hegemon hatalmává válni. Az együttműködés általában akkor kerül előtérbe, ha a francia erőforrásokat/kapacitásokat veszi alapul a külpolitika, ld. 1925 és 1950 után a németekkel való együttműködés. Az önálló érvényesülés, ha az általában felülértékelt diplomáciai mozgásterre támaszkodik a vezetés, pl. de Gaulle zseniális diplomáciája. A hidegháború utáni Európa és Franciaország viszonyát azért érdemes történelmi kontextusból vizsgálni, mert ugyanezzel a dilemmával szembesülünk. Képes-e Franciaország az integrációban feloldódva, azt eszközként használva Európát egyesíteni, vagy mindezt szuverenitását erősítve és védelmezve hajthatja-e végre. Ez utóbbi út utolsó nagy képviselője de Gaulle volt. De Gaulle után a szuverenitás erősítésével elérhető regionális hegemónia reálpolitikai esélyei ugyan csökkentek, de a külpolitikai retorikából, identitásból nem kerültek ki.

A hidegháború utáni Európa egy egyesített Európa. Márpedig a francia nagyhatalmiság alapja Európa megosztottsága volt. Franciaország számára a mélyítés és a bővítés hosszadalmas vitájában soha nem volt kétséges, hogy Európa újraegyesítését francia feltételek mentén kell véghezvinni. A feltételek között pedig ott volt az intézményi szerkezet reformja, azaz egy erősebb Európa, a politikai integráció megteremtése. Franciaország számára a dilemma, hogy új alapokat kell adjon hegemon törekvéseinek, vagy „normalizálnia” kell külpolitikáját.

II. 1. 1. Európa szerepének történeti kontinuitása a francia külpolitikában

Franciaország, mivel Napóleon után már nem tudott a világpolitika egyedüli meghatározó szereplője lenni, a nemzetközi rendszerek alakváltozásainál kénytelen volt a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodni, nagyhatalmi ambícióit átmenteni. Elsőként az 1815-ös bécsi kongresszussal létrejött nemzetközi rendszer volt az, amely a francia törekvéseket visszafogta. A klasszikus bécsi kongresszusi rendszer, mint az első tudatosan kialakított biztonság-rezsim a nemzetközi rendszerek történetében, az európai biztonság intézményesítésével garantálta az erőszak kizárását a rendszerből. Az új nemzetközi rendszer működésének kulcsa a kooperáció, a vesztes hatalom beillesztése volt. Ez egész gyorsan, már 1818-ban megtörtént, létrejött a pentagonális, öthatalmi szövetség. A rendszer logikája szerint a kontrolálatlan egyensúlypolitika előbb-utóbb háborúhoz vezet, ezért az öt nagyhatalomnak különleges felelősséget kell vállalnia Európa egészéért, a stabilitásért és a biztonságért. A nemzetközi rendszer homogén és rugalmas volt, létrejött egy homogén nemzetközi politikai kultúra, amelyben az ideológia korlátozott szerepet játszott, illetve rugalmas volt, mert a szövetségi rendszerek átjárhatóak voltak. Létrejöttek a klasszikus érdekpolitika feltételei, szövetségek ideológiai megfontolások nélkül, konkrét esetekben jöttek létre. Franciaország ebben a rendszerben mint vesztes integrálódik – sőt Napóleon a negatív integrátor szerepét játssza – de különleges státuszát megőrzi, hiszen vesztes hatalomként egyenrangú tagja a Szent Szövetségnek. Hatalmi pozícióinak fenntartásával különleges státusza, megmarad, de már nem „*grand nation*” többé, pusztán egy a nemzetek között. Geopolitikai elhelyezkedése, történelmi küldetésstudata, azonban továbbra is Európa vezető hatalmaként látatja magát a francia külpolitikai retorikában. A francia külpolitika azonban sokáig elszigetelt marad. Az európai porondon Szentpétervár felé sikerül nyitni, a cári Oroszország, majd a Szovjetunió és ma az Orosz Föderáció klasszikus nagy kitörési iránya marad a francia külpolitikának. Hagyományosan Franciaország európai mozgásterének növelését, alkupozióinak jobbítását köszönhetik az oroszoknak. A cári Oroszországgal a bismarcki koalíciós politikát lazították fel, közvetlenül a II. világháború után a Moszkva felé történő nyitás célja a klasszikus egyensúlydiplomácia fenntartása volt. Ekkor már jól látszottak a formálódó blokkok, és Franciaország a de Gaulle-i koncepciót követve nem kívánt egyikhez sem csatlakozni, hanem közvetítő szerepet játszott. Egészen 1947-ig tartható volt ez az álláspont, de a hidegháború logikája megkívánta, hogy Franciaország ne

maradjon a blokkokon kívül. A IV. köztársaság elkötelezett atlantista külpolitikája után de Gaulle visszakerülése a hatalomba eleveníti fel ezt a koncepciót. Tömbök nélküli Európa-koncepciója, a keleti blokk felé történő nyitása ezt a hagyományt eleveníti fel. Ma a hidegháború után, a Párizs-Moszkva tengely szintén a francia hatalom multiplikálásának eszköze.

Franciaország az I. világháborút követően, az új rendszerben sem tud hegemon pozíciókra szert tenni. Bár a Versailles-Washingtoni békerendszer után a kontinensen Franciaország marad az egyetlen számottevő hatalom, a *pax gallica* hatalmi tartalékai igen korán kimerülnek és már 1925-től a *sécurité* defenzív külpolitikai irányzata kerekedik felül. Az I. világháború után felállt a kontinensen markánsan a francia érdekeket tükröző hatalmi egyensúly tehát nem maradt sokáig változatlan. A franciák ugyanolyan mohók az európai rendezést illetően, mint a britek a gyarmatokon. Kulesfontosságú számára Németország tartós megbénítása, határainak, katonai potenciáljának és gazdasági tartalékainak kimerítése. Másrészt az európai hatalmi viszonyokban kiesett birodalmakat, Oroszországot és az Osztrák-Magyar Monarchiát ellensúlyozni akarták. Erre szolgált – mint később kiderült nem túl sok sikerrel – a „*cordon sanitaire*”. A franciáknak nagyon hamar alkalmazkodni kellett a két háború közötti nemzetközi rendszer hatalmi viszonyaihoz. Ám hatalmi pozíciók kiüresedése mellett továbbra is, az európai megosztottságból profitálva erőteljesebb hatalmi politikát folytattak, mint amit erőforrásaik lehetővé tettek volna.

A II. világháborút követő hidegháborús nemzetközi rendszer erőteljesen próbára tette a fokozatosan kiüresedő francia nagyhatalmi pozíciókat. Vichy köztársasága a Hitleri Európa-kép mellett köteleződött el, de Gaulle Szabad Franciaországa pedig igen nagy nehézségek árán tudott csak az antifasiszta koalícióval együttműködni. Az amerikaiak kezdettől fogva gyanakodtak de Gaulle-ra. Rooseveltt addig halogatta de Gaulle szabad Franciaországának elismerését, amíg csak ez az álláspont tarthatatlanná nem vált. Franciaország felszabadítása után de Gaulle célkitűzése a nagyhatalmi pozíciók visszaszerzése is csak jelentős brit és szovjet segítséggel, erős korlátok között valósulhatott csak meg (Gazdag, 1995). A formálódó bipoláris rendben Franciaország erőteljes kísérletet tesz a klasszikus 19. századi egyensúlydiplomácia folytatására, megpróbált kívül maradni az alakuló két tömbön. 1947-re azonban világossá válik, hogy az új nemzetközi rendszer logikája nem teszi lehetővé a tömbön kívül maradást. Franciaország – annak ellenére, hogy ekkorra már végképp kiürülnek hatalmi tartalékai – ekkor sem adja fel vízióját, amely Európa vezető hatalmaként definiálja a francia

államot. Egyrészt az európai integrációs folyamat elindításával, az európai megosztottságot ismét saját javára fordítva megszilárdítja európai nagyhatalmi pozícióit. Másrészt az európai kereteket, a megosztott Európát kihasználva erőteljes kísérletet tesz a régió nemzetközi hatalmi pozícióinak visszaállítására természetesen francia vezető szerep mellett. Az Európai Közösség keretein belül a francia hatalmi törekvések egyértelműen profitálnak a rendszer megosztottságából, hiszen a Közösség fenntartásának politikai költsége igen alacsony, Franciaországnak nem kell szuverenitását túlzott mértékben korlátoznia.

A háború után, főként az V. Köztársaság hajnalától Franciaország úgy jellemezte magát, mint aki különleges helyet foglal el az európai rendszeren belül. Az állam egyrészt a bipoláris rendszeren belül kulcsszerepet töltött be a nyugati szövetségi rendszer tagjaként, másrészt kívül állt a rendszeren, mint akit kevésbé kötnek a rendszer korlátai. Franciaország egyszerre tekintett úgy magára, mint az európai egység formálójára, egy olyan nemzetre, amelynek különleges szerepe van Európa jövőjének alakításában és mint olyan nemzetre, amelynek hatalmi ambíciói túlmutatnak Európán. De Gaulle hármass Európa-konceptiójában az „Atlanti-óceántól az Uralig tartó Európa” jelképezte a kelet felé való nyitást. De Gaulle számára Európa olyan hatalmi színteret jelentett, amelyben Franciaország önmaga jogán, egy kormányközi struktúrába beágyazottan és nem annak föderális elemeiben fölolvadva jelenik meg. Franciaország az „*Europe des patries*” koncepciójában a kontinens vezető állama, amely megteremti az „európai Európát”, az Egyesült Államok befolyását lecsökkenti és Németország felemelésével (de egyben politikai ellenőrzésével) az integráció élére áll. A szuverenitás megőrzése volt de Gaulle számára a hegemonia alapja, hiszen diplomáciai mozgástere lehetővé tette vetélytársai ellenőrzését úgy, hogy annak költségeit az európai integráció fizette meg. Az európai megosztottság vége véget vetett azoknak a feltételeknek is, amelyek megkönnyítették a francia kivételesség biztosítását. Előtérbe hozták a nagyhatalmiság kiüresedésével járó dilemmákat, amelyekkel Franciaország az ötvenes években képtelen volt szembenézni, azután pedig sikeresen megbújtak a gaullizmus köpenye alatt.

A hidegháború után ismét kiüresednek a rendszer feltételei, amelyek ezt a bizonyos „nagyság” politikát lehetővé tették. Az integrálódó és bővülő Európa egyre kevésbé francia-központú Európa, egyre kevésbé nyújt keretet a francia hatalom multiplikálására. A keleti bővülésekkel (1995 és 2004) az integráció egyrészt nem a hagyományos francia érdekszférák felé bővül, másrészt az Unió geopolitikai közepe is

egyre keletebbre szorul. Franciaország a keleti bővítésekkel párhuzamosan a barcelonai folyamatban (1995) a Földközi-térség stabilizálását célozza meg Gibraltártól a palesztin hatóságig. Szerepet kap ebben a logikában az is, hogy míg kelet hagyományosan német érdekszféra, addig a Mediterráneum nagy része Franciaország külpolitikai koncepciójának integráns része.

Európa leértékelődésével a világpolitikai porondon Franciaországnak az a kerete is leértékelődik, amelyben hagyományosan elég a vezető szerepet megszereznie. Ekkor nem elég a francia vezető szerep biztosítása, párhuzamosan az európai pozíciókat is javítani kell a világpolitikában. Megindul a francia identitásban a „grandeur” szerepének átértékelése, lassú, óvatos, egyelőre jelzésértékű folyamatot láthatunk. Az európai integráció bővülésével fellazul a hagyományos francia érdekérvényesítési keret, a francia pozíciók a hidegháború után leértékelődnek. Az intézmények kibővülésével a francia-német motor dinamikája akadozik, a politikai irányban történő mélyítés pedig nem történt meg. Franciaország új típusú vezető szerep megteremtésére kényszerül rá Európában, az új típusú (*issue area*) szövetségi rendszer létrehozásával párhuzamosan.

II. 1. 2. A hidegháború utáni Európa és a francia „dicsőség” továbbélése?

Bár a francia külpolitika első számú színtere megkérdőjelezhetetlenül mindig is Európa volt, és az integráció francia nagyhatalmi politizálásnak megkérdőjelezhetetlenül legfontosabb eszköze, ennek ellenére a franciák viszonyulása Európához nem volt mindig zökkenőmentes. Az európai integrációt a francia érdekek számára találták ki az 1950-es Schumann terv megvalósításával, de Franciaország egyes időszakokban igencsak vonakodva vett részt benne. Egyszerre indította el és állította le az Európai Védelmi Közösséget (1950-1954), teremtette meg a közös piacot Rómában (1957) és állította le annak további mélyülését de Gaulle alatt (1958-1969). Franciaország kezdeményezte az Egységes Európai Okmányt (1987), amely a korábbihoz képest jóval több területen bevezette a többségi döntéshozatalt, és a maastrichti szerződést, amely létrehozta a monetáris uniót és a közös valutát. De a maastrichti szerződést már kevesebb, mint 51%-a szavazta meg a franciáknak. A nemzeti szuverenitást féltő és az integrációt mélyítő szándékok mögött ugyanaz a megfontolás húzódik: hogyan lehetne Franciaország számára a megváltozott viszonyok

között is az őt megillető helyet biztosítani? Az egyik válasz az önálló utat, míg a másik válasz az integrációt, mint „mankót” választja.

Az európai integráció Franciaország számára eszköz, hogy hangját erősebben hallathassa az 1989 óta számára mind kedvezőtlenebb világpolitikai feltételrendszerben. 1989 után Franciaország kedvező széles külpolitikai mozgásterét beszűkítette a Szovjetunió hirtelen felbomlása, illetve Németország egyesítése és normalizálása. A hidegháború végével Franciaország geopolitikai előnye, illetve maga a *force de frappe* diplomáciai értékének nagy részét elvesztette. Az európai integrációban az egymást követő kibővülések azt mutatták, hogy az Unió a bővítés mellett kötelezte el magát a mélyítéssel szemben (egy erősebb politikai integráció megteremtésével szemben). Már az 1980-as és 1990-es években, mikor a világpolitika egyre inkább áttért a bilaterálisról a multilaterális tárgyalásokra, Franciaország világhatalomként látva önmagát egyre erősebben hallatta hangját a nemzetközi szervezetekben – a Biztonsági Tanácsban, a G7/G8-ban és a Minisztertanácsban. Franciaországnak döntő kérdés a II. világháború óta, hogy a nemzetközi szervezetekben növelje hatalmát, illetve csökkentse azon szervezetek befolyását, amelyben amerikai dominancia érvényesül. Franciaország kulcsszerepet kell játsszon mind az európai intézményekben (az Európai Unió Bizottsága, az Európai Befektetési Bank – EIB, az Európai Együttműködés és Fejlődés Szervezete – OECD, Európa Tanács) és a multilaterális szervezetekben, mint pl. a Nemzetközi Valutaalap – IMF.

Ami Franciaország kivételes helyzetét valóban fenyegette és szerepét marginalizálta, az a NATO szerepének újraértékelése volt. Franciaország számára a NATO hagyományosan olyan intézmény, amelynek szerepét Európában az amerikai dominancia miatt csökkenteni szerettek volna, illetve azt más európai intézményekkel (WEU, EBESZ) átvállaltatni. Mikor a NATO lett az egyetlen olyan európai szervezet, amely képes volt beavatkozni a délszláv válságba és még az EK előtt a keleti kibővülésekkel megkezdte Európa egyesítését, a franciák egyre kevésbé tudtak arra hivatkozni, hogy az EBESZ természetes feladata lenne az eurázsiai kollektív biztonság megteremtése, a volt szovjet blokkal való együttműködés. Az Egyesült Államok által erősen meghatározott NATO szerepének erősödése Európában nagyon komolyan érintette a francia befolyást és csökkentette az ország érdekérvényesítő képességét (Csizmadia, 1997). De 1994-ben, mikor az amerikaiak úgy döntöttek, hogy támogatják

az önálló európai szerepvállalást a CFSP keretein belül, Párizs reményei újjáéledtek¹. 1995-ben Chirac elnöksége alatt fogadták el a franciák teljes egészében, hogy az európai védelmet első lépésben az Észak-atlanti Szerződés keretein belül lehet megvalósítani. Franciaország ekkor normalizálta kapcsolatait a NATO katonai szervezetével, 1996-ban pedig Chirac megkezdte a francia hadsereg reformját, amelynek célja a NATO jövőendő békefenntartó és béketeremtő akcióiban való hatékony részvétel erősítése volt. Franciaország célja a NATO-n belül is az európai pozíciók erősítése maradt. Ezt mutatja, hogy a délszláv válság NATO bombázásaiban az Egyesült Államok után Franciaország vette ki a legjobban a részét. A francia erők Macedóniában állomásoztak a NATO dél-európai szárnyának amerikai parancsnoksága alatt. A helyzet paradoxona, hogy ezt a posztot, szerették volna a franciák annyira európai kézen tudni. A délszláv válságban, amely 1945 után Európa első komoly háborúja volt, Franciaország éppen amiatt szenvedett hátrányt, hogy csupán részlegesen integrálódott a NATO-ba. A francia katonák olyan parancsoknak engedelmeskedve tettek kockára életüket, amelyeknek kialakításába Párizs nem szólhatott bele.

Az 1990-es évek fejlődési irányai – akár kereskedelmi, katonai, technológiai, kulturális vagy nyelvi együttműködésekről is legyen szó – nem voltak kedvezőek Franciaország számára. „*La France qui soit elle-même*” a globalizációs folyamatban nálánál erősebb népek és kultúrák befolyása alá kerülhetett. Ahogy Blunden mondja (Blunden, 2000 : 21) a franciáknak nincs más választásuk, minthogy „pocsék” amerikai műsorokat nézzenek japán televíziókészülékeiken. Az erős Európa megteremtése és a kulturális sokféleség fenntartása a francia külpolitikában összefonódott: a francia kultúra megmentése a „vad” globalizáció ellenében kiemelt céllá változott. A *mondialisation* – a kontrolálatlan kereskedelmi és pénzügyi liberalizáció, az egész világot behálózó kommunikáció, az angol nyelv dominanciája az üzleti életben és a médiában – a franciák szemében egyenlő az amerikanizációval, amely az egyedülálló francia értékeket, kultúrát és civilizatorikus missziót fenyegeti. Franciaország az Egyesült Államokhoz hasonlóan egyetemes üzenetet szeretne közvetíteni a világnak, ugyanúgy mint az Egyesült Államok a saját modelljét szeretné az egész világ számára követendővé tenni. Franciaország külpolitikájának referenciapontja ennek a modellnek, egyetemes értékrendszernek a terjesztése. Mivel az Egyesült Államok sikeresebben vitte végbe ezt a missziót, a francia külpolitika defenzívába szorult.

---

¹ Ezzel a döntéssel a NATO lehetővé tette a franciák számára, hogy a boszniai vegyes akciókban NATO parancsnokság alatt vegyenek részt.

Ebben a környezetben az európai politikai integráció volt az egyetlen olyan lehetősége a francia külpolitikának, amelyen keresztül hatékonyan multiplifikálhatja hatalmát, mivel az Európai Unió az egyetlen olyan nemzetközi szervezet, amely hatékonyan ellensúlyozhatja az Egyesült Államokat a világporondon. Hubert Vedrine, Mitterrand külpolitikai tanácsadója és Jospin külügyminisztere fejtette ki elsőként ezt a koncepciót. Az Európai Unió tehát nem a szuverenitás feladását, hanem annak kiterjesztését testesíti meg, amennyiben lehetővé teszi Franciaország számára, hogy az őt megillető helyet foglalja el a világpolitikában. Ennek a külügyi stratégiának szerves része, hogy Franciaország megújítsa a róla kialakult képet a világban. Szerte a világban Franciaország elsősorban, mint volt gyarmattartó hatalom jelenik meg. Ezt az imázst kezdik meg a kilencvenes évek közepétől következetesen felszámolni. Megindul a gyarmati bűnökkel való szembenézés, amely végső célja, hogy az ország európai hatalomként jelenhessen meg a világpolitikában, levetkőzve gyarmati múltjának terheit. A folyamat közel sem zárult le, 2006 januárjától folyt óriási vita a gyarmatosításról, ami megmozgatta az egész francia társadalmat (Csizmadia, 2006). Európa politikai mélyítése szorosan összefonódik Franciaország Európai Unióként való megjelenésével, szerepvállalásával Ázsiában, Latin-Amerikában és Afrikában. A *l'Europe puissance* hozzáadott értékeiből profitáló Franciaország szlogenje jól tükrözi a fenti célkitűzést: „erős Franciaország egy erős Európában”.

Az európai külpolitika erősítése egybeesett a francia nemzeti érdekek propagálásával, illetve lehetőséget teremtett Franciaországnak, hogy nagyhatalomként vegyen részt a különböző válságokban. A jugoszláv válság mellett, mikor 1990-ben kitört az Öböl-háború a kérdés a francia politikai elit számára úgy merült fel, hogy „*être dans le Golfe ou perdre notre leadership en Europe*” (Blunden, 2000 : 37). Ugyanez a kényszer már nem merült fel 1998/99-ben, mikor az amerikai-brit beavatkozást Irakban a franciák nem támogatták. A franciák, akik vissza szerettek volna térni Irakba, nem nyertek volna semmit a támogatással, ugyanakkor rengeteget veszítettek volna. Az Egyesült Államok jelenlegi iraki beavatkozását szintén hasonló logika mentén nem támogatja a francia kormány.

Európa integrációja a kezdetektől tulajdonképpen a francia nemzeti érdekek kiterjesztése. A hatvanas évektől a francia-német tengely kialakulásával egészen a német egység megteremtéséig ez a képlet jól működött. Némi egyszerűsítéssel úgy is fogalmazhatnánk, hogy Európa Franciaország számára lett kitalálva. Ennélfogva a francia külpolitika és az európai multilaterális politikák kiegészítő jellegűek.

Franciaország számára sokáig evidencia volt, hogy a formálódó európai külpolitikai aktivitás olyan területekre koncentrál, amely a nemzeti külpolitika számára is kiemelt jelentőséggel bírnak. Ezeken a területeken pedig Franciaország többszörös súllyal formálja a döntéseket, illetve az ország nem mint Franciaország, hanem mint Európai Unió jelenik meg, amely mint szervezet mentes a gyarmati múlttól. Másrészt a közös politikaterületek is a francia nemzeti érdekeknek megfelelően (mind ütemében, mind területében) fejlődtek. Az EU, amely *sui generis* létezik a nemzetközi rendszerben ugyanúgy kivételes, mint Franciaország. A francia és az európai kivételesség a francia külpolitika mozgásterében kiegészítik egymást.

A franciák, mint az európai politikai együttműködés meghatározói tisztában vannak és voltak a francia célok megvalósításának nehézségeivel. A maastrichti szerződés, mint a föderális Európa megteremtésének kulcsa, Mitterrand és akkor külügyminiszter, Roland Dumas számára nem volt más, mint „*l'Europe la première puissance au monde*” megteremtésének szerves része. Az Európa és Franciaország komplementaritásának külpolitikai tézisé a francia mainstream politikai elit függetlenül a pártpolitikától, osztja. Chirac, akinek a „*l'Europe des Patries*” gaullista Európa-konceptiója a britekhez állt nagyon közel, mikor hatalomra került, a komplementaritás tézisé vitte tovább. A bal- és jobboldalon többen nem osztják a fenti elképzelést. Számukra a maastrichti szerződés Franciaország nagyságának, presztízsének csökkenését hozta, és az európai integráció mélyülése elkerülhetetlenül a szuverenitás erodálódását okozza. Az, hogy a Közösség soros elnökeként olyan kis országok, mint Belgium vagy Dánia Franciaország nevében beszélhetnek, elkerülhetetlenül az ország nemzetközi rangjának és tekintélyének csökkenését okozza. De ugyanez szerintük fordítva is elmondható. Franciaország (de Nagy-Britannia is) kötelezettsége, hogy pl. az ENSZ BT-ben az Unió érdekeit képviselje gyengítette tekintélyét és függetlenségét.

Ennek ellenére a politikai elit uralkodó koncepciója a kompatibilitás tézise maradt (Guyomarch-Marchin-Ritchie, 1998). A tézis központi eleme, hogy kizárólag a német-francia tengely adhatja meg az Unió dinamizmusát. A francia-német tengely viszont 1995-től, a kibővülések miatt folyamatosan fellazul. A kibővülések mellett maga Chirac is közrejátszott a francia-német kapcsolat ernyedésében. Egyrészt neki nem volt a „*l'Europe puissance*” mellett olyan erős elkötelezettsége, mint Mitterrandnak, sőt sokkal közelebb állt a britekhez, amely elnöksége kezdeti periódusában külpolitikáján is érződött. Az 1996-os kormányközi konferencián, a franciák és a németek közti diszharmónia az amszterdami szerződés szegényes eredményein is

meglátszott, le is lassította a politikai és biztonságpolitikai együttműködést az ezt követő 18 hónapban. Chirac alatt a távolságtartás oldódásában reménykedtek, mikor Lionel Jospin szocialista kormánya került hatalomra, de Schröder kancellár szociáldemokrataival nem építettek ki közel sem olyan szoros kapcsolatokat, mint a Mitterrand-Kohl éra alatt. A francia szocialisták hatalmas ovációval fogadták Kohl kancellár vereségét, illetve Oscar Lafontaine pénzügyminiszteri kinevezését a német kormányban. A remélt szociáldemokrata szövetség nem jött létre, sőt, Lafontaine hirtelen lemondásával 1999 márciusában nem sok támogatója maradt a német kormányban sem a francia ügynek. A német-francia kapcsolatok rohamos romlása akkor vált teljesen nyilvánvalóvá (Szukala, 2003), mikor Schröder, mint a Miniszterek Tanácsának soros elnöke nem egyeztetett az Agenda 2000 tartalmáról, mielőtt azt a tagállamok tárgyalták volna. A Mitterrand-Kohl érában, az Élysée-szerződés rendszeres, többszintű egyeztetései alatt elképzelhetetlen lett volna hasonló lépés.

A hadiipari együttműködés növekvő külső kényszere nem hagyta az európai együttműködés teljes lelassulását. Az amerikai vállalatok egyre nagyobb léptékű fúziói arra ösztönözték a franciákat, briteket és németeket hogy hadiipari vállalataik fuzionáljanak. A fúziók nyilvánvalóan csökkentették a francia védelempolitika ipari bázisát, és a Jospin kormány elkötelezettsége a „*l'Europe de la sécurité*” mellett a költségvetési egyensúlyproblémák és a megszorítások ellenére további bizonytalanságot okozott. A franciák álláspontja az ügyben nagyon világos. Ha nincs európai hadiipar, akkor nem lehetnek hatékonyak a tagállami védelmi politikák és nincs közös kül- és biztonságpolitika (CFSP) sem. Az erősödő fegyverkezési együttműködés Nagy-Britannia és Franciaország között, illetve Chirac brit barátsága kikövezte az utat az 1998. decemberi St. Malo-i egyezmény felé. A britek és a franciák elkötelezték magukat a megfelelő védelmi struktúra kiépítése, a közös stratégiai tervezés mellett.

A németekkel való együttműködés azonban mindenek ellenére jóval szorosabb, mint a britekkel. Mikor 1966-ban de Gaulle úgy dönt, hogy kilép a NATO katonai parancsnokságából Franciaország katonai és védelempolitikai szempontból elszigetelődik. Ez az elszigeteltség kezd oldódni a nyolcvanas évek végén. 1987-ben a francia-német biztonság és védelempolitikai tanács megteremtése, majd a német egység után az *Eurocorps* létrehozása szükségsszerűvé tette, hogy a német biztonságpolitikai szakértők és döntéshozók összehangolják munkájukat. 1995-ben az *Eurocorps*-ban már öt ország vett részt, és ugyanebben az évben létrehozták az *Eurofor*-t (Franciaország, Olaszország, Spanyolország és Portugália szárazföldi erőinek együttműködése) és az

Euromarfor-t (ugyanezen országok tengerészeteinek együttműködése) is. Chirac elnökségét a britekkel való szorosabb együttműködés jellemezte, amely a délszláv válságban és Boszniában mélyült el.

A jugoszláv válság kezdetben, Mitterrand elnöksége alatt az európai együttműködés példája volt. A válság kitörésénél zajlott a maastrichti szerződés előkészítése. Mitterrand első reakciója a válságra Jugoszlávia egyben tartása volt. De a francia érdekeknek fontosabb volt a maastrichti szerződés ígérete, mintsem a jugoszláv válság kapcsán konfrontálódni akartak volna a németekkel. Mitterrand Horvátország és Szlovénia kapcsán arra az álláspontra helyezkedett, hogy csak akkor lehet önálló államiságukat elismerni, ha a két fenti állam szomszédai is elismerik azokat. Mitterrand és külügyminisztere, Roland Dumas hat hónapon keresztül visszatartotta Németországot az államelismeréstől, annak ellenére, hogy a közvélemény nyomása a horvát függetlenség elismerésére elsöprő volt. Komoly csapást jelentett Mitterrand-nak, mikor 1991 végén Németország egyoldalúan elismerte Szlovénia függetlenségét (Bozo, 1995). Ha Franciaország nem ismeri el ezek után Szlovéniát, akkor nyilvánvalóvá válik az európai álláspontok megosztottsága a maastrichti szerződés aláírásának kényes pillanatában. Franciaország végül vonakodva, de elismerte a két államot. Mitterrand idejében semmi – sem kereskedelmi, sem kulturális vagy ipari, vagy diplomácia véleménykülönbség nem kérdőjelezte meg a francia-német motort. Mikor az EK tizenkét tagországa 1992. január 15-én elismerte a két délszláv államot, Franciaország remélte, hogy ez volt a CFSP első lépése. Másrészt szem előtt kell tartanunk, hogy Franciaország csupán azért engedett a térség esetében az európai szolidaritásnak, mert nem forogtak nemzeti érdekei kockán. Azokban a térségekben, ahol a francia külügyi érdekek markánsan megjelennek nem sérülhet a francia „függetlenség” külpolitikai alapelve, még akkor sem, ha a francia külpolitika igyekszik európai köntösbe öltöztetni azt a bizonyos „indépendance”-t.

Az 1995-ös barcelonai folyamatként ismert Euromediterrán Partnerségi Program szép példája a francia érdekek európaizálásának. A franciákat a hidegháború után aggasztotta az Unió keletre (német érdekeltségek felé) tolódása, ennek ellensúlyozására indult el a dél-európai országokat felölelő program. A másik cél a barcelonai folyamattal a maghreb és a mashreq országokkal a hagyományos kapcsolatok visszaállítása volt az Egyesült Államok rovására. A francia 19. századi klasszikus diplomácia egyik erős eszköze hagyományosan a pénzügyi befolyás kiépítése volt. Ezt az irányvonalat a franciák a klasszikus diplomácia kora után sem adták fel és az EU a

hidegháború után fokozottan jelentőssé vált a francia hatalom multiplikálásában. Az EU pénzek felhasználásával lehetővé vált, hogy erősítsék történelmi kapcsolataikat az arab világgal, új országokkal vegyék fel a kapcsolatot, illetve ismét képesség váltak kicsi érdekeltségeik megvédésére az Öböl államaiban, Libanon újjáépítésének segítésére, visszatérni Irakba és ugyanakkor Izraellel és Törökországgal fejleszteni kapcsolataikat.

Az EU segít a francia kapcsolatok megerősítésében Ázsiában is. Az ázsiai francia kereskedelmi érdekek – főként a *high tech* területén – az Egyesült Államokkal találták magukat szemközt. Az egyenlőtlen felállásban Franciaországnak nem voltak meg azok a politikai eszközei, nem úgy mint az Egyesült Államoknak, hogy biztosítsa gazdasági érdekeit. Európa ekkor kezdte erősen támogatni az ázsiai kapcsolatokat, annak ellenére, hogy az APEC (*Asia Pacific Economic Cooperation*) elfordult Európától. Az EU jó kapcsolatokat épített ki az ASEAN-nal, segítette Kína WTO tagságát, pragmatikus kereskedelmi egyezményeket kötöttek Japánnal és megnyitották a dél-koreai piacokat, ami azt jelenti, hogy Európa meglehetősen súlyal képviseltetheti magát a kereskedelmi tárgyalásokon.

Franciaország különálló identitásának megőrzése az Európai Unió, mint nemzetközi aktor erősítése révén (amely majd segít a francia identitás megőrzésében és kiterjesztésében) nem egy könnyen kommunikálható gondolat. Egyrészt Franciaország nagyhatalmi pozícióinak összekapcsolása az európai projekttel könnyen identitásválsághoz vezethet, ha az Unió lassul vagy nem a megfelelő ütemben fejlődik. Ennek a válságnak vagyunk most tanúi. A francia politikai elit mai Európa koncepciója, mely szerint Franciaország és annak nagyhatalmi törekvéseinek megtestesülése, a megvalósulás mikéntjében éles ellentétben áll de Gaulle Európájával. Mégis a sorozatos közvélemény-kutatások, illetve a maastrichti szerződés éppenhogy igenje és az alkotmányos szerződéstervezet nemje azt mutatják, hogy az európai identitás továbbra is igen gyenge a franciáknál.

II. 2. FRANCIAORSZÁG ÉS A GLOBALIZÁCIÓ – A DIRIGIZMUS ERODÁLÓDÁSA

A vizsgálat másik, az elsővel szorosan összefüggő területe az unipoláris világ. Franciaország maga is civilizatorikus küldetésstudattal rendelkezik, a politikai elit

retorikájában folyamatosan jelen van, az ország helyzetétől függetlenül a világfolyamatok befolyásolásának igénye. Az 1990-es évektől felerősödött az a külpolitikai retorika, amely támadja az Egyesült Államok hegemoniáját, illetve az angolszász típusú neoliberalizmust. A francia hatalmi identitás problémája, hogy a „*mission civilisatrice*” értékei folyamatosan ütköznek a másik (Egyesült Államok) civilizatorikus missziótudattal rendelkező hatalommal. A külpolitika kérdése, hogy lehet-e a fentiekkel szemben megfogalmazott ideológiára alternatív hegemoniát alapozni, ha a francia politika az egységes Európa élén tud maradni? Már a II. világháború után, mikor Franciaország kénytelen belátni, hogy nem képes a világfolyamatok befolyásolására, megindul a „*mission civilisatrice*” átmentése: az Egyesült Államokkal szemben a retorika illetve kisebb konfrontációk szintjén, gyarmatbirodalommal szemben pedig a „*mondialisation*” külpolitikája, a frankofónia fokozott kiépítése erősíti fel ezeket a törekvéseket.

Franciaország számára az Egyesült Államok olyan referenciaponttá vált, amelyik ellenében határozza meg önmagát. A francia nagyhatalmi identitás az Egyesült Államokkal szemben szintén egy kettős válságon megy át. Egyrészt a hidegháború utáni nemzetközi rendszer játékszabályait egyértelműen az Egyesült Államok írja. Franciaország egy unipoláris világban identitására alapozva az Egyesült Államok, vagy ha tetszik az angolszász globalizáció ellenében próbál alternatívát hirdetni. Másrészt a franciák erős kulturális háborúban állnak az Egyesült Államokkal, a francia értékek küzdenek a fogyasztói társadalom amerikai eredetű értékeivel. A modernitás válsága hajnalán a franciák azok, akik a posztmodernnel a „mini diskurzusok” új világmentelmezését/értelmezhetetlenségét hirdetik. A válság itt is a különlegesség tudat erodálódásában mutatkozik meg: az angolszász dominanciával szemben a francia kultúra visszaszorul, illetve a hidegháborús rendszerben különleges státuszt élvező franciák a hidegháború után elvesztik azt.

A II. világháború után konfrontálódik Franciaország komolyabban a fenti dilemmával. Az ország romokban, nagyhatalmi státusza Vichy-beli csúfos szereplése miatt romokban, az új nagyhatalom, az Amerikai Egyesült Államok pedig nem óhajt Franciaországnak helyet biztosítani az új nemzetközi rendben. Ezt a véleményét majd jelentősen nem a britek, sem de Gaulle diplomáciai aktivitása, hanem saját elsőprő

társadalmi támogatottságú kommunistái adják vissza neki. A PFC (*Partie Communiste Française*, Francia Kommunista Párt) magasan nyeri a háború utáni választásokat, az Egyesült Államok pedig nem akarja elveszíteni a geostratégiaiilag meghatározó helyen fekvő Franciaországot, illetve nem akar precedenst teremteni a nyugati blokk más országai számára. Az Egyesült Államok számára kulcsfontosságúvá vált, hogy Franciaország minél erősebben tagolódjon be a nyugati szövetségi rendszerbe.

Modernizáció versus amerikanizáció?

A legnagyobb befolyást az Egyesült Államok itt is a Marshall-segéllyel, a háború utáni újjáépítéssel érte el². Franciaország modernizálása, a liberális kereskedelemnek való megnyitása, az újjáépítés megszervezése a Jean Monnet vezette Tervhivatal feladata volt (Gazdag, 1995). Monnet és csapata hamar belátta, hogy az ország gazdasági talpra állítását a német jóvátételből nem lehet fizetni, így Monnet és a harmadik ideiglenes kormány feje, Léon Blum külön-külön Washingtonba utaztak, amerikai kölcsönökért folyamodván. A kölcsönökkel – a Marshall-segélyen felül a franciák rengeteg támogatást kaptak – megérkeztek az amerikai nagyvállalatok is, akik piacra jutását a Pénzügyminisztérium engedélyezhette. Míg de Gaulle kormányzati pozícióban volt 1946 januárjáig, az amerikai tőke nem tehette be a lábát francia földre. De Gaulle után ennek nem volt akadály.

A politikai behatolás összefonódott a kulturálissal és mindkettőben az Egyesült Államok állt a modernizáció élén, a franciák szemében mint hős és cselszövő egy személyben. Egyrészt nyilván a franciák örültek az életszínvonal emelkedésének, másrészt az a társadalmi kulturális átalakulás, amely a modernizációt követte a legtöbb francia számára ellenszenves volt. Az egyik legismertebb küzdelem az Egyesült Államokkal a „Coca-cola ügy” néven vált ismertté (Berger, 1995). Az amerikai kormány erőteljes támogatását élvezve a Coca-cola mindenhol követte a Coca-colát ivó amerikai katonákat. Ahogy az 1940-es évek végén a Coca-cola bevonult Európába, mindenütt heves ellenállásba ütközött, de sehol nem akkorába, mint Franciaországban. A nemzeti terv idején a külföldi tőkebefektetéseket a Pénzügyminisztérium engedélyezte. A Coca-cola viszont csupán 500.000 dollárral kívánt hozzájárulni a

---

² A befolyás az újjáépítésre folyósított kölcsönökkel, az amerikai katonákat követő nagyvállalatok francia piacra jutásával folytatódott, majd az amerikai életmód propagálásával áttért kulturális területre.

közvetlen befektetésekhez, az alapanyagokat az Egyesült Államokból hozatta és az összes profit repatriálását tervezte, így a minisztérium 1948-ban, majd 1949-ben is visszautasította az engedély kiadását. Jó ürügyet jelentett, hogy a Coca-cola foszforsavat tartalmazott, amelyet egy 1905-ös szabályozás betiltott az abszinttal és egyéb függőséget okozó anyagokkal együtt. A küzdelem az egészségügy frontjára terelődött. Az 1950-es években tovább folytatódó háborúba a bortermelők is beszálltak. A katolikus Ellenállás újságja, a *Témoignage chrétien* kijelentette, hogy a Pernod károsabb, mint a Cola, de hozzátette, hogy „*a Cola egy gazdasági gyarmatosítást célzó offenzíva előőrsa*”, a *Le Monde* szintén hasonlóan nyilatkozott: „*amit a franciák kritizálnak, az nem annyira a Coca-cola, mint annak beharangozása, nem annyira az ital maga, hanem a civilizáció – vagy ahogy ők szeretik hívni: életstílus – amelynek ez a szimbóluma*” (Ross, 2004). A Coca-cola csupán 1953-ban, túl egy parlamenti és egy bírósági tárgyaláson nyert feltétel nélküli belépést a francia piacra.

A francia újjáépítés így már a világgazdasági folyamatokkal, az új nemzetközi gazdasági renddel harmonizálva folytatódott. A II. világháború utáni világgazdasági konjunktúrába Franciaország is bekapcsolódott. A fellendülés gazdasági alapjait a Tervhivatal fektette le. Monnet utóda, Étienne Hirsch és csapata volt az, aki kidolgozta a T.V.A. (*Taxe à la valeur ajoutée*) részleteit. Az ÁFA azóta elterjedt a világ többi országában is. A lényege, hogy a hozzáadott érték megadóztatásával, amelyet a végső fogyasztó fizet ki, az állam biztos bevételekre tesz szert, anélkül, hogy a beruházásokat visszafogná. A T.V.A. 1954. április 10-én kormányrendelettel lépett életbe, amelyet 1955. április 30-án egy másik rendelet módosított, megadva annak jelenlegi szerkezetét. A T.V.A. A francia verziójának volt még három másik jellegzetessége, amely megkönnyítette a modernizációt. Az első, hogy az export ÁFA mentes lett. Az ÁFA kidolgozói olyan gazdaságpolitikai technikát kerestek, amellyel a vámokat kiküszöbölhették. A vámokról ugyanis tudták, hogy az európai gazdasági integrációval le kell őket építeni. A T.V.A. ugyanazt a terméket olcsóbbá tette exporttermékként, mint a hazai piacon, ezért a francia termékek versenyképesebbek lettek. A másik tulajdonsága a progresszivitása volt, 5,5%-33%-ig különböző sávokon mozgott. Elsősorban ezzel nagyobb teret adott a gazdasági tervezésnek, ha az acélon alacsonyabb volt a T.V.A. az bátorította az építőipart, míg a luxustermékeken a magas T.V.A. elbátortalanította ezek gyártását. Richard Kuisel szerint (Kuisel, 1995) ezzel a megkülönböztetéssel a T.V.A. „*a modernizáció és a francia ipar újjáépítésének egyik legfontosabb ösztönzőjének*” bizonyult.

Az 1950-es évek közepére a modernizáció meghozta eredményeit. 1951-re a gazdaság elérte a háború előtti csúcst és éves 5%-os növekedési rátával nekilendült, így 1958-ban, a IV. Köztársaság utolsó évében a GDP az 1951. évihez képest 33%-kal nőtt és az ipari termelés 54%-kal lódult neki. Az egész nyugati világról elmondhatjuk, hogy példa nélküli növekedési hullámot élt át, de a francia növekedési rátát csak a német és az olasz előzte meg. A munkanélküliség 2% alatt maradt (Gazdag, 1995).

Ebben a gazdasági környezetben a szakszervezetek régi kérése meghallgatásra talált, megteremtve a francia gazdasági modernizáció másik nagy pillérét a fizetőképes keresletet. 1952-ben az egyik rendelet felállította a *Salair minimum interprofessionnel garanti* (közös garantált minimálbér – SMIG) intézményét. Lett tehát elkölthető pénz és lett áru, amire a pénzt el lehetett költeni. Franciaország egy szempillantás alatt belépett a fogyasztói kapitalizmus világába.

A gyors gazdasági átalakulást tették teljesebbé az amerikai mintára átszerveződő francia nagyvállalatok. Még de Gaulle alatt a francia diákokat a kormány tudatosan az Egyesült Államokba küldte tanulni, majd szakmai gyakorlatra, ahol ellesték a különböző vállalatszervezési technikákat és azt hazatérve Franciaországba, alkalmazták. A francia nagyvállalatok igen gyorsan és igen sikeresen illeszkedtek be a nemzetközi piacokra.

A modernizáció azonban a társadalmat sem hagyta érintetlenül. A modernizálódó francia gazdaság együtt járt a fogyasztói társadalom kiépülésével. A fogyasztói társadalom kiépülését a franciák egy az egyben azonosították az amerikanizáció folyamatával. A középosztály viselkedésében hatalmas változás állt be, megindult az individualizáció folyamata³. A magánélet, az egyén új megvilágításba került. A középosztály visszavonult az új, kényelmes otthonába, az elektromos konyhába, a magánautók kényelmébe. Az új ideológia középpontjában a középosztály új fogyasztói egysége, a „boldog pár” állt, akik a házasság újfajta vízióját és a boldogság ideológiát testesítették meg.

Az első lépés, amely lehetővé tette az új mítosz kialakulását, az a lakáshelyzet javítása volt. A század első felében nagyon kevés lakóház épült és a II. világháború legalább ennyit lerombolt. Ugyanakkor Franciaország a felszabadulás után egy hatalmas *baby-boom*-ot élt át, a népesség példátlan növekedésnek indult. A növekvő népesség a

---

³ A kilencvenes években fellángoló anti-amerikanizmus egyik kulcsfogalmává vált az individualizáció. A politikusok körében népszerű lett ennek felelegetése, az amerikai és japán tömegárúk, amerikai TV műsorok mellett az angolszász globalizáció ellen. „*On s'anglo-saxonise de plus en plus.*” (Kuisel, 1995 : 37).

lakóhelyek számának növekedését vontta maga után. Míg az I. világháborút Franciaországban a fronton vívták, akik otthon maradtak nem tapasztalták meg a háború borzalmait, addig a II. világháború az ország egész területén folyt. Nem csak a megszálló seregek (először a németek, majd a szövetségesek ellen), hanem a megszállók ellen, Vichy és az Ellenállás között is. Az I. világháború a legtöbb házat épen hagyta, a II. világháború lerombolta őket és felébresztette a biztonság és a stabilitás iránti vágyat. A középosztály nem pusztán lakni akart valahol, hanem biztonságos otthont szeretett volna, ahová visszavonulhat. Ezt a vágyat elsősorban a nők érezték. Míg az 1920-as években a nőknek nem volt szavazati joguk, de a feminista mozgalomnak, illetve a nők társadalmi helyzetében a századfordulón beálló változásnak köszönhetően nagyobb társadalmi mozgásterük volt, addig az 1950-es évekre már megkapták ugyan a szavazati jogot, de elfogadták az otthon és az anyaság tradicionálisnak mondott szerepét, amely ellen úgy tűnt az 1920-as években még keményen harcoltak. Az ötvenes években a mintaszerű családi élet ábrázolása szerint a férfi dolgozott és a nő végezte a házimunkát. A legtöbb nő megelégedett azzal, hogy saját otthona van és új, „otthonteremtő” szerepet kapott. Ezt a felosztást az 1950-es évektől tekintik „tradicionálisnak”⁴. A divat is a nőiességet hangsúlyozta. Christian Dior az 1947-es tavaszi kollekciójával robbant be a divat világába, kollekciója a mellet és a csípőt hangsúlyozta és kiemelte a vékony derekat. A francia sajtó angolul csak a „*new look*”-nak keresztelte, ezzel is a modernizmus és Amerika közötti köteléket hangsúlyozva.

Az emberek még mindig zsúfoltan, szegényes körülmények között éltek. 1954-ben a francia háztartások 58,4%-ba volt bevezetve a folyóvíz, 26,6%-ban volt W.C. a lakásban, és csupán 10%-ban volt zuhannyal vagy káddal felszerelt fürdőszoba (Keiger, 2001). A modern ház megtestesülését, kinézetét a média alkotta meg amerikai példa alapján és ez a magas komfortfokozatú álom csak kevesekben keltett visszatetszést. Az átalakuló francia gazdaság felkészült az amerikai álomra. 1953-ban a házépítés nekilódult. Az Antoine Pinay alatti pénzügyi stabilizáció, majd a Pierre Mendès-France vezette hatékony és gyors gazdasági modernizáció betetőzte a gazdasági szerkezetváltást. Az ötvenes évekre az agráripari Franciaország ipar-agrár társadalommá

---

⁴ Korábban a lakosság nagyobb részénél teljesen természetes volt, hogy a nők is dolgozzanak. Egyedül a polgárcsaládok és a felsőbb osztályok engedhették meg maguknak a nők otthoni munkáját. Ennek a keskeny rétegnek a „hagyománya” kezd lecsurogni az alsóbb osztályokhoz is a fogyasztó társadalom új ideáljaival és a jóléti állam kiépülésével.

változott⁵. A franciák számára a mezőgazdaság átalakulása (amely szintén egész Nyugat-Európára jellemző) a „traktor forradalmához” köthető. A mezőgazdasági termelés fellendült, de egyre kevesebb ember kellett ahhoz, hogy ugyanazt az élelmiszer mennyiséget megtermelje. A mezőgazdaságból élők aránya meredek zuhanásnak indult.

Az „amerikai álm” terjedéséhez, a középosztály önmagába fordulásához, individualizálódásához erősen hozzájárult a televízió elterjedése. Ahogy a magánszféra jelentősége egyre nőtt és egyre élesebben elvált a munkától és ahogy a televízió elkezdte uralni az esti szórakozást, a kávéházi élet enyhe hanyatlásnak indult. 1939-ben Franciaországban még 500.000 kávéház volt, de ez a szám annak ellenére lassan csökkent, hogy a lakosságszám növekedett. A másik fontos dolog, amely az „amerikanizáció” szimbólumává is vált, az autók terjedése volt. Az autó megragadta az emberek képzeletét: a „*la belle américaine*” nem egy gyönyörű amerikai nő volt, hanem egy gyönyörű amerikai autó. Rengeteg alkotás tükrözi az autó központi szerepét a fogyasztói társadalom korai szakaszában is. Françoise Sagan első és leghíresebb kultuszteremtő regényét, a *Jó reggelt, búbánat* – amelyet 1954-ben 18 évesen adott ki – is a *belle américaine* szimbóluma uralja. Egy fiatal lányról szól, aki érzelmileg zsarolja az apja szeretőjét és öngyilkosságba hajszolja, amit az autóban követ el. A könyvnek óriási sikere volt, több mint egymillió példányt adtak el már a megjelenés utáni hetekben. 1958-ban film készült belőle Hollywood-ban, amelyben egy fiatal amerikai színésznő kezdte el pályáját, Jean Seberg. Seberg alakította a főszerepet a következő évben Jean Luc Godard (1930 -) egyik első nagy filmjében *À bout de souffle* (Kifulladásig – 1959). A film egyaránt volt tiszteletadás és az olcsó amerikai gengszterfilmek gúnyrajza. Abban az évben jelent meg, ami a korszakot, de főként a hatvanas évek életérzését és Franciaországát oly jól jellemző újhullám kezdete. A „Kifulladásig” nagyjelenete egy autós üldözés, amely az autó szimbolikáján túl jól mutatja az autóval kapcsolatos fordulatot, az amerikai életérzés megjelenését. A francia gengszterek az 1930-as és az 1940-es években André Citroën első kerék meghajtású autóját, a 15 CV *Traction Avant* vezették, most, az 1950-es évek filmjeiben már az amerikai autókért bolondultak. Az autó könnyen elérhetővé tette a külvárosokat, a *banlieu*-ket, amelyek olcsó és lélektelen betontömbjei a lakásépítésekkel párhuzamosan

---

⁵ A folyamat nem az ötvenes évekhez köthető, hanem már a III. Napóleon alatti kapitalista gazdaság kiépüléséhez, az ipari forradalom hatásaihoz.

ekkor kezdtek megsokasodni. Az 1980-as évekre a francia lakosság fele külvárosokban élt. Párizsban csupán 2,5 millióan éltek a belvárosban, míg 10 millióan a külvárosban.

Más volt a testkultúra is az ötvenes években. Itt is az amerikai mintát sugárzó magazinok mutatták be az ideális társadalom ideális kinézetű férfiit és nőit. Az *Elle* magazin 1951-es felmérése szerint Franciaországban a megkérdezettek 25%-a nem mosott fogat és 39%-a csupán egyszer fürdött egy hónapban (Marseille, 2002). A vízvezeték rendszer kiépülésével, a hideg-meleg folyóvíz bevezetésével a lakásokba és a nagyobb jóléttel az emberek egyre inkább elkezdtek tisztálkodni. Az 1960-as években átlagosan az emberek egy órát foglalkoztak a testükkel, a nők kicsivel kevesebbet, mint a férfiak. A jómódúakra a II. világháború előtt is nehezedett nyomás, hogy megfeleljenek a kor adott elvárásainak, már ami a külsőt illeti. Az amerikai álom elterjedése széles rétegek számára határozta meg, hogy milyen az ideális férfi/nő. Az új médiumokból diktálták a fitness és a karcsúság tempóját, élükön a széles körben elterjedő női magazinokkal. Franciaországban 1937-ben megjelent a *Marie-Claire*, 1938-ban a *Confidences* és a legsikeresebb, az *Elle* 1945-ben. Az 1950-es évek elejére mind a három több mint egymillió példányszámban kelt el. Mind a három azt az üzenetet hordozta, hogy a nő kutya kötelessége szépnek lenni, hogy olyan férjet szerezzen magának, aki majd eltartja.

A fogyasztói társadalom nagy robbanással, szinte a semmiből jött létre, de kevesen vették észre, hogy mi is történt valójában. 1956 végén az egy főre eső reáljövedelem 6%-ot nöött 12 hónap alatt, de az emberek 92%-a úgy válaszolt a kérdésre, hogy javult-e vagy romlott az élet, hogy romlott (McMillan, 1992)! A prosperitás, a konjunktúra hirtelen köszöntött be és nem tűnt valóságosnak több generációnyi stagnálás és trauma után. Az emberek nem csak a váratlanság, hanem – és főképp ez a valódi ok – a prosperitás egyenetlensége miatt nem érzékelték az általános jólétet. A fejlődő gazdaságról szóló statisztikák messze voltak a lakosság nagy részének napi tapasztalataitól. A fenti folyamatokkal egyidőben 1954. február 1-én Abbé Pierre⁶ rádióbeszédben kérte a franciákat, hogy hozzanak létre „*testvéri központok*”-at, ahová a hajléktalanokat el lehet helyezni. Abbé Pierre rádióbeszédét az motiválta, hogy egy nőt megfagyva talált az utcán és a nő még mindig azt a végzést szorongatta, amelyik kitétte otthonából, mert nem fizette a lakbért. Abbé Pierre az Ellenállás hőseként nagy tekintélynek örvendett a francia társadalomban. 1949-ben kiábrándult MRP

---

⁶ Abbé Pierre volt az Ellenállásban a fedőneve Henry Grouès (1912-) papnak.

képviselőként megalapította az Emmaus Közösséget, hogy menedéket és ételt kínáljon fel a rászorulóknak. 1954-es rádióbeszédével mozgalma fellendült. A szegényekkel való törődés a franciák számára egyszerre fontosabbnak tűnt, mint eddig bármikor a jómódú társadalom számára. A szociális háló a II. világháború után egyre több embert fedett le⁷, de mégis sokan lecsúsztak. A „*trente glorieuse*”-nek nevezett konjunktúra termelte javak egyenlőtlenül oszlottak meg. A fogyasztási cikkek viszonylag lassan terjedtek el a társadalom alsóbb rétegeiben.

Az egyenlőtlenség táplálta a kommunista párt (PCF) sorait, amely az 1956-os választásokon a szavazatok negyedét szerezte meg és egészen 1981-ig minden szavazáson 20% körül teljesített. 1947-től a PCF folyamatosan támadta az Egyesült Államokat. A francia-amerikai kapcsolatok egyik döntő monentuma volt, mikor a francia dokkmunkások, hogy az Észak Atlanti Szerződés ratifikálását 1949-ben megakadályozzák, bojkottálták az amerikai hadianyagok kirakódását Marseille-ben. Az Egyesült Államok tartva attól, hogy a PCF demokratikusan hatalomra kerülhet, nagyarányú segélyeket juttatott Franciaországnak, illetve a diplomáciai szintéren támogatni kezdte a francia mozgástér növekedését. Annak ellenére, hogy a PCF hatalomra jutásának 1946-ban volt komoly esélye, mikor az első alkotmányos választásokat a párt komoly fölényrel nyerte (Gazdag, 1995). A Marshall-segély, illetve az amerikai újjáépítési kölcsönök reményében a kommunisták nem alakítottak kormányt, lemondtak a szocialista Ramadier javára⁸. Ettől kezdve egészen Mitterrand hatalomra jutásáig a kommunisták a francia politikai paletta meghatározó színfoltját jelentették.

Franciaországban a fogyasztói társadalom kialakulása nem csak azért jelentett a nyugat-európai mértéken felüli sokkot, mert a fellendülésből származó javak egyenlőtlenül oszlottak meg. A sokk oka, hogy a franciák a fogyasztói kultúrával nem mint egyszerűen fogyasztói kultúrával szembesültek, hanem azt Franciaország amerikanizációjának részeként élték meg. Az amerikanizáció egyaránt jelentette a jólét egyenlőtlen megoszlását és azt, hogy valami lényegi francia elveszett. Az Egyesült Államoknak köszönhatték, hogy be tudtak kapcsolódni a világgazdasági konjunktúrába

---

⁷ 1956-ban a GDP 18%-át fordították olyan kifizetésekre, amelyben nem csak az egészségügyi ellátás és a szociális biztonság tartoztak bele, de a lakáskörülményeket és az oktatást is támogatták. 1938-ban ugyanez az összeg csupán 2% volt.

⁸ A lemondás nem teljesen Thorez ötlete volt, sőt ő, mint a PCF főtitkára kimondottan sérelmezte, hogy nem lehet miniszterelnök. Sztálin volt az, aki még reménykedett abban, hogy a II. világháborús véraldozatot a nyugat pénzzel honorálja. A PCF kérdésében nem kívánt ezért konfrontálódni az amerikaiakkal.

a Marshall-terven keresztül – és ezért a legtöbb francia valóban hálás volt – de éppen ezért az Egyesült Államokat szorosan a modernizációhoz, és az általa kiváltott félelmekhez kötötték.

A legtöbb értelmiségi, függetlenül politikai beállítottságától felszólalt az USA lélektelen materializmusa ellen. A keresztényszocializmus – Hubert Beuve-Méry és Mournier és tanítványaik – képviselői, valamint Pierre Emmanuel, az *Esprit* egyik munkatársa maró cikket írt az Egyesült Államokról, a lélek helyett a konformitás és fogyasztás földjének ábrázolva. A hisztérikus antikommunista légkör Washingtonban nem tette lehetővé, hogy különbséget tegyenek a kommunisták és a katolikusok között. Emmanuel, a kommunistákhoz hasonlóan nem kaphatott vízumot és nem utazhatott az Egyesült Államokba. Emmanuel cikkét Beuve-Méry leköszölte befolyásos napilapjában, a *Le Monde*-ban, ahogy a kor vezető politikai kommentátorának, Maurice Duverger-nek a cikkét is. Bár „*az amerikai fenyegetés kevésbé veszélyes, mint a szovjet árnyak*” „*hosszú távon a Reader’s Digest kultúrája megöli az európai lelket/eszmét éppannyira biztosan, mint a Gletkin (KGB gúnyneve) kultúra.*” (Regourd, 2001). André Malraux, a gaullista regényíró osztotta Duverger véleményét, és kijelentette, hogy amerikai kultúra nem létezik. Picasso-tól Yves Montand-ig, az ellenzéki monarchista Ellenállás hőstől, Emmanuel d’Astier de la Vigerie-től Sartre barátjáig, a neves filozófus Maurice Merleau-Ponty-ig a kulturális anti-amerikanizmust mindenki osztotta. A kommunistákhoz közel álló szürrealista költő, Louis Aragon végtelenül dühös lett, amikor az új Ford modellt a *Place Victor Hugo*-n mutatták be: „*A Ford modell, a Detroit-i civilizáció, az összeszerelt elemi veszély, napalmként kerít be minket (már a vietnami háború francia szakaszában is használták) a dollár leigázását még Molière földjén is megtapsolják ... a jenkik arrogánsabbak, mint a náci, Victor Hugo-t a Fordra cserélik.*” (Wievorka, 1994). André Fougeron, a szocialista realista festő egyik 1953-as híres festményén, a *La civilisation américaine* felhasználta ezt a jelenetet. A teret egy hatalmas autó dominálja, a szobor helyén egy villamosszék áll, egy amerikai katona pornómagazint olvas, míg egy nő egy koporsóra borulva sír. Míg az amerikai autó egyrészt a fogyasztó javak utáni osztatlan vágyat szimbolizálta, másrészt a társadalom ambivalens érzéseit is. Ez az ambivalencia robbant 1968 májusában és ezt testesítik meg Jacques Tati filmjei. Már 1958-ban *Mon Oncle* c. filmjének középpontjába helyezi a *belle américaine*-t. Tati alkotása gyilkos szatíra a modern életről. Tati egy kétbalkezest alakít, aki a francia társadalom összes szeretendő furcsaságát testesíti meg, amelyet már az eltűnő múlt iránti nosztalgiával mutat be.

Ellentéte nővérének és annak üzletember férjének, akik mindketten az új szerelmesei. Steril, fehér, futurisztikus házban élnek, amelyet egy beton kert vesz körül, ahol a szökőkút csak akkor kapcsol be, ha fontos vendég érkezik. Nővére steaket süt egy pirítónak látszó szerkezetben, dicsekszik a legújabb amerikai gépekkel felszerelt makulátlan konyhájával, míg sógora egy hatalmas amerikai autó kormányára mögött pöffeszkedik.

1953-ban Julius és Ethel Rosenberg elítélése és villamosszékbe küldése az értelmiség széles politikai spektrumát hangolta az Egyesült Államok ellen. Sartre és Beauvoir eddig tartózkodott barátaik anti-amerikanizmusától – imádták az amerikai jazz-t és filmeket – és mindkettejüknek kellemes tapasztalatai voltak az amerikai életformáról. A Rosenberg házaspár kivégzése hozta meg a fordulatot számukra. „*Amerika veszett*” – írta Sartre – Európának el kell vágnia a hozzá fűződő kapcsolatait, hogy ne fertőződjön meg (Cohen-Solal, 2005). Az ő kivégzésük volt, ami arra indította Fougeron-t, hogy *La civilisation américaine* közepére az elektromos széket tegye.

A francia kultúra teljes egészéről ugyan nem mondhatjuk, hogy harcolt Amerika, vagy akár a modernizáció ellen, de minden területen megjelent az értékek elvesztése, és ez a folyamat szorosan a modernizációhoz kötődött. Nyomon követhetjük ezt Sartre még a háború előtt írt *La Nausée* című darabjában, majd az *Huit-Clos* (1944) amely megelőlegezte az ír-francia származású Samuel Beckett *Godot-ra várva* (1952) c. darabját, mindegyikben emberek várnak remény nélkül. Jean Genet ugyanezt a vonalat követi *Notre dame des fleurs* (1943-44) c. művével, amelyet 1942-ben írt, mialatt börtönbüntetését töltötte lopás miatt. A háború előtti Montmartre alvilágának élénk portréját rajzolta meg: gengszterek, stricik és prostituáltak. A háború után a modernizációval Franciaországnak ez a része is eltűnni látszott. Eugene Ionesco teljes abszurditása a Kopasz énekesnő (*La Cantatrice Chauve* – 1950) c. darabbal szintén ezen a vonalon halad, de humoros oldalról közelít. A darab leghíresebb jelenetében két idegen találkozik és beszélgetnek. A beszélgetés onnan indul, hogy rájönnek, ugyanabban a városban élnek, ugyanazzal a vonattal járnak dolgozni, ugyanabban a házban élnek, és valójában házasok, amire onnan jönnek rá, hogy mindkettejüknek van egy szőke lánya, akinek az egyik szeme vörös, a másik meg fehér, bár egyikük lányának a bal szeme fehér és a jobb vörös, a másiknak fordítva. A darab a modern életet és az elidegenedését parodizálja, ahol az emberek nem ismerik egymást és már a dekonstruktivizmust előlegezi meg. 1957-ben a Latin Negyed közepén álló *Théâtre de la Huchette*-ben kezdik játszani és jó 30 éve nem is vették le a repertoárról. Ionesco,

Beckett, Genet és talán még Sartre (akarata ellenére) is meghatározó alakjává vált egy olyan kornak, amelyik azt gondolta magáról, hogy elveszíti azokat az értékeket, amelyek értelmet adnak az életnek. A modernizáció volt az ötvenes évek uralkodó valósága, amelynek ellentmondásosságát leginkább a Citroën DS szimbolizálta⁹ (franciául *déesse* – istennő), amely a *la belle américaine* francia megfelelőjévé vált.

Az amerikanizáció tehát szorosan összekapcsolódik azzal a drámai társadalmi és kulturális átalakulással, amelyen Franciaország keresztülment. Az ötvenes években a fogyasztói társadalom és a tömegkultúra az Egyesült Államokkal azonosított berobbanása az egyébként hosszú ideje statikus francia társadalomba olyan alapvető változásokat idézett elő, amelyek a hatvanas években tovább folytatódva erősen aláásták a francia identitást. A politikai elit a mai napig hajlamos Franciaország hanyatlását a progresszív amerikanizáció számlájára írni, amelynek főbb jellemzői között a politikusok leggyakrabban az individualizmus növekvő mértékét, az állam elszegényedését, a televízió hatásait, a fokozódó fogyasztói költsékezést és a lobbik növekvő hatalmát szokták emlegetni.

Franciaország jelenlegi válságának számos vonatkozása az amerikanizáció koncepciójához kötődik. Először is, az amerikanizáció az angol nyelv hegemoniájával aláasta a „régii Franciaországot”¹⁰. A francia nyelv – a franciák számára a „franciaság” egyik legfőbb kritériuma – visszaszorult az angollal szemben. Az angol nyelv inváziója a legfurcsább hatásokat, válságokat idézi elő a hatvanas évek óta. Az 1960-as években a „franglais” keltette válság, az hogy a franciák a nemzetközivé vált angol szavak helyett következetesen francia megfelelőket alkotnak vagy éppen a kormány elkeseredett kísérlete, hogy védelmezze a francia nyelvet az angol behatolás ellen, mind-mind unalomig ismert jelenségek. 1992-ben a kormány a francia nyelv hivatalos voltát erősítette meg az alkotmányban. A Balladur kormány is kísérletet tett az angol nyelv terjedésének megfékezésére, mikor betiltotta az angol feliratú filmeket és arra kötelezte a filmforgalmazókat, hogy fordítsák le a filmcímekeket franciára.

Az amerikanizáció megingatta a franciák hagyományos bizalmát a kultúrában. A kultúra, amelyet általában a francia nyelvvel azonosítanak, nagy hatással van a bölcsészettudományokra, a kultúrát mindenki magával Franciaországgal azonosítja. Ezt a régi, elitista kultúrát rengette meg a tömegkultúra, amelyet a franciák egyértelműen az

---

⁹ 1955-ben hozták forgalomba. Az autó légrugós felfüggesztése és aerodinamikus stílusa az új modernizmus francia mesterművét harangozta be.

¹⁰ A „régii Franciaország” alatt itt a fogyasztói társadalom és a tömegkultúra elterjedése előtti Franciaországot értem. Az amit fentebb úgy jellemeztünk, hogy valami lényegi francia elveszett.

amerikanizációval azonosítanak. Az amerikai tömegkultúra megtestesíti a Reader's Digest megjelenését, a rock and rollt, a Coca-colát, a McDonald's-okat, a Dallas-szerű TV programokat és az EuroDisney park megnyitását 1992-ben Párizs mellett. Lényegében a tömegkultúra Franciaországban is másodlagos kultúrává, szubkultúrává vált, mint mindenütt másutt a világon. A franciák azonban ezt saját identitásuk gyengüléseként élték meg.

A modernitás válsága – a posztmodern alternatíva?

A kutatás tézise szerint a jelenlegi kettős válság egyik fele a modernitás válságából származik. A modernitás nagy narratívájának felbomlása éppúgy érinti az Egyesült Államokat, mint Franciaországot. Mégis a franciák, mint a francia forradalom modernitás-projektjének szellemi örökösei nehezebben konfrontálódtak annak erodálódásával. Az Egyesült Államokhoz kapcsolt tömegkultúra, a fogyasztói társadalom előretörésével, a II. világháború borzalmaival és az atombomba jelentette fenyegetéssel a világ egyre kevésbé volt a régi elméletekkel magyarázható. A hatvanas években a franciák azok, akik a posztmodern gondolatiságát előkészítik, ők azok, akik a modernitás helyett alternatívát adnak a megjelent tömegkultúra ellen, és a modernitás világmagyarázat-képtelensége ellen tiltakozva. Mindezen folyamat tovább erősíti a hagyományos francia identitás felbomlását.

A posztmodern a kutatás szempontjából azért izgalmas, mert részben az amerikaizáció okozta sokkok következménye, másrészt, mert a modernitás bomlási folyamatával a hatvanas években ismét a franciák lesznek azok, akik a posztmodern előkészítésével, a dekonstrukcionizmussal megvetik a jelenlegi világmagyarázat/magyarázhatatlanság alapjait. Természetesen nem állítom, hogy a posztmodern francia találmány lenne. Csupán azt, hogy Roland Barthes, Michel Foucault és Jacques Derrida munkássága a Felvilágosodás-projekt felbontásában úttörő jelentőségű. Illetve a dekonstrukció francia alapjait szinte készen kapják kézhez a nyelvész Saussure, a pszichoanalitikus Lacan és a strukturális antropológus Lévy-Strauss munkáiból.

Az 1950-es és az 1960-as évek francia gondolkodói egyöntetűen a Felvilágosodás ellen lázadtak, amely meghatározta háború előtti iskolázottságukat. Úgy nőttek fel, hogy hittek abban, hogy a modernitással az „ész „és az „igazságosság” világa

felé halad a társadalom. A francia iskolarendszer a 20. század első felében is a klasszikusok oktatására, a görögre és latinra épült, ahogy azt 1880 óta Jules Ferry és munkatársai kialakították. A világot továbbra is úgy ábrázolták, ahogy azt 2.500 évvel ezelőtt a görögök látták. A fasizmus, a náciizmus, a holokauszt szembesítette az embereket a II. világháború borzalmaival, majd a hidegháború az atombombával, a dekolonizációval és az ötvenes években a fogyasztói társadalommal. Klasszikus műveltségükből semmi nem készítette fel őket erre a konfrontációra. Túlzott leegyszerűsítéssel azt is mondhatnánk, hogy ennek eredményeként született az az irányzat, amelyet most posztmodernnek hívunk, jelentsen a posztmodern bármit is.

A kutatás keretei nem teszik lehetővé, hogy a posztmodern definiálásának nehézségeit elemezzem, ezért tágabban értelmezve a fogalmat a Felvilágosodás-projekt filozófiai kritikájaként használom. A posztmodernként ismert filozófusok, filozófiai és történelmi magyarázatot adtak a Felvilágosodás csődjére és új ismeretelméleti alapot fektettek le, amely a realizmus helyébe lépett. A posztmodern a Felvilágosodás racionalitásba és haladásba vetett hite, valamint az új irracionális világ közti a konfrontációból emelkedett ki. Úgy tűnt a világ ahelyett hogy az „ész” és az „igazság” felé haladna, inkább visszafejlődött. Franciaország fektette le a posztmodern alapjait, részben azért, mert a francia kultúra nagyon-nagyon érzékenyen reagált a Felvilágosodásra. A republikánus hagyomány nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a köztársaság a forradalom terméke és a forradalom mögött ott áll a Felvilágosodás. A francia értelmiség különösen a Dreyfus-ügy óta nagyon erősen kötődött a „haladáshoz” és az „igazsághoz”, általában véve a Felvilágosodás-projekt nagybetűs eszméihez, lefektetett ígéreteihez. Ami a kutatás szempontjából kiemelten fontos, az az hogy a francia értelmiségre különösen nagy hatást gyakorolt az ellentét a között, amit ők éreztek, hogy mi teszi Franciaországot Franciaországgá, és ami az ötvenes-hatvanas években történt. A régi Franciaországbeli gyökereik és az új Franciaország közti különbség okozta sokk vezetett az új világmagyarázathoz. Franciaország az I. világháborútól egészen az 1950-es évekig stagnált, a Franciaországról kialakított kép generációkon keresztül nem változott. Majd az ötvenes években a változás a fogyasztói társadalommal olyan hirtelen jött, hogy a franciák hatalmas pofonnak élték meg. Franciaország kulturális laboratóriummá vált, amelyben a kontraszt az új fogyasztói társadalom és a régi életforma között hihetetlen élességgel rajzolódott ki.

Barthes, Foucault, Derrida és Bourdieu a II. világháború után még elég fiatalok voltak ahhoz, hogy alapjaikban módosítsák nézeteiket és lerombolják a régi rendszert.

Az ő munkájuk végezte be az I. világháború előtt megindult folyamatot a realizmus, a lineáris narratíva és az objektív idő megkérdőjeleződését. Új ismeretelméletet dolgoztak ki, az irracionálissá vált világ megértésének új útját. Ismeretelméletük összhangban állt annak a világnak az általános közérzetével, amely már nem hitt biztosan az „észben” és a „haladásban”. Munkájuk alapja a modernitás kritikája – a modern által megtestesített hibák kritikája, amelyeket a Felvilágosodás projekt hozott létre. Bár munkásságunkból ma sokszor kivonjuk a politikai nézeteket, nem lehet őket apolitikus szerzőként értékelni. A modern társadalom rejtett erőit, hierarchiáját és a kirekesztést értelmezték, mindezt nagyon is átpolitizált szellemben. A francia posztmodern része annak a hullámnak, amely 1968 májusához vezetett. 1968 májusa, bár mint az utca forradalma, elbukott, munkájukban, permanens lázadásukban tovább él, sőt egy új korszak kezdete lett.

A tömegkultúra elterjedésére a szellemi életben választ adott az új elmélet, a posztmodern. A művészetek is követték a fordulatot, és az irodalomban megjelent az új regény, „*roman nouveau*”, tükrözve a hatvanas évek francia életérzését. Az új regénnyel párhuzamosan megszületett az „új hullám”, a *nouvelle vague*. Itt is elsősorban az amerikai, hollywoodi filmek ellen, a francia értékek védelmében fellépő francia „lázastról” van szó, amely az új elméletet tükrözte. Az „új hullám” fogalmat elsőként Françoise Giroud, a *L'Express* akkori szerkesztője használta 1958-ban, egy ifjúságról írt könyvében. Csak fokozatosan vált az új típusú film nevévé. François Truffaut volt az, aki 1954-ben megjelent híres cikkében kifejtette mit jelent a film. Truffaut számára a filmnek a rendező az ami a szöveg számára az író. Truffaut cikke a *Cahiers du cinéma* c. újságban jelent meg, amely már akkor a legbefolyásosabb lapnak számított a filmelméletben. A lap hamar az újhullám központjává vált, itt találkoztak rendszeresen az újhullámos francia rendezők¹¹ és vitatták meg elképzeléseiket. 1958 és 1963 között szerkesztője az az Eric Rohmer volt, aki maga is az új hullám egyik legnagyobb rendezőjévé vált, bár sikere csak 1969-ben a *Ma nuit chez Maud* c. klasszikussal kezdődött el. A film Truffaut számára egy olyan rendszer, amely következetesen a rendezőt kell visszatükrözze. A francia film elmélete a hollywoodi filmiparral ellentétben határozza meg a francia filmet. Míg Hollywood stúdió-központú, a filmek története általában valamiféle sémát követett, könnyen emészthető, a fogyasztó társadalom értékeivel átítatott filmeket gyártott, addig Truffaut mindennek előtt olyan

---

¹¹ Truffaut, Godard, Rohmer, az első női rendező Agnès Varda, Claude Chabrol, Alain Resnais, Louis Malle.

filmeket akart csinálni, amelyek az élet komplexitását és bizonytalanságát mutatják be és nem adott ki megoldáscsomagokat, mint a Hollywoodi film. Az új hullámos rendezők a filozófusokhoz és az új regényhez hasonlóan kritizálni kezdték a modernitást, szexuális, morális és gazdasági problémákat helyezték a film középpontjába és nem oldották meg happy end-del. Az újhullámot a francia gazdaság talpra állása és az ötvenes évek közepének jónéhány filmsikere¹² – és elsősorban most kereskedelmi sikerre gondolok – tette lehetővé. Az ezekből a filmekből befolyt haszon arra buzdította a befektetőket és az államot, hogy támogassák a francia filmet. A hatvanas évek elejének filmjeivel a francia film megvetette lábát a nyugati világban. A következő évtizedben az inspiráció és az ötletek Franciaországból származtak. Az a rendkívüli kulturális pezsgés, amit az új feletti döbbenet, a háború és a fasizmus okozta sokk okozott, lehetővé tette Franciaország számára, hogy visszanyerjen valamit egy időre abból a kulturális elsőbbségből, amelyet a 19. században élvezett.

Látjuk tehát, hogy a francia identitás válsága már a hidegháború alatt elindul. Az amerikanizációra adott francia válasz, kísérlet a francia kulturális hegemonia visszaszerzésére vitathatatlanul mutatja, hogy Franciaország alternatívát keres az egész világot meghódító, globalizáló folyamatokra.

A francia nagyhatalmi logika vs. a világgazdaság logikája – az excepcionalizmus vége

A másik nagy terület, amely az értékek harcán felül megmutatja nekünk a két missziós küldetéstudattal rendelkező ország feszültségét, maga a világpolitikai, világgazdasági színpad. Sem a kultúra, sem a gazdaság és sem a politikai potenciál tekintetében nem kétséges az Egyesült Államok fölénye. A francia nagyhatalmi igényeket azért kell komolyan vennünk, mert a francia identitás szívében állnak, ennél fogva erősen befolyásolják a külpolitikai döntéshozatalt, a külpolitika céljait, legyenek a nemzetközi viszonyok akármilyen kedvezőtlenek is.

---

¹² Ld. Roger Vadim *Et Dieu créa la femme* (1957) c. filmje volt az egyik első ebben a sorban. Vadim elindította Brigitte Bardot-t a sztárság felé, nem annyira azért mert olyan aprócska ruhákban tűnt fel, hanem inkább a buja kameramozgás és a nyílt erotikus hangvétel miatt, amely radikálisan szakított az '50-es évek hollywoodi filmjeivel. Louis Malle *Les amants* (1958) c. filmje Jeanne Moreau számára hozta el a hírnevet, és mutatta be egy férjzett nő ellentmondásos ügyeit.

Az Egyesült Államok világhatalomként való megjelenése a hidegháború kitöréséhez köthető. Franciaország, mint meghatározó nagyhatalom letűnése a világpolitikai porondról szintén innen datálódik. Ám Franciaország hamar alkalmazkodott az új, hidegháborús rendhez és különleges státuszának következtében jóval nagyobb szerepet kezdett játszani a világpolitikában, mint azt erőforrásai lehetővé tették volna.

A hidegháború után Franciaország kísérletet tett arra, hogy az új nemzetközi rendszer multipoláris és ne unipoláris rendszer legyen. Mint tudjuk, a kísérlet nem volt sikeres. Franciaország útkeresése, hogy meghaladja a nemzetközi rendszer alakváltozásából eredő korlátait, és visszanyerje az erőforrásait meghaladó nemzetközi pozícióját, szintén nem túl sikeres. A nemzetközi rendszer korábbi alakváltozásaitól eltérően – ahol hamar felállt az az ideológia, amelyre Franciaország felépítette új nagyhatalmi identitását – a hidegháború utáni nemzetközi rendszerben nem látunk ilyen egységes állásfoglalást. A leginkább a francia politikai elit az angolszász globalizációs folyamatok ellenében egyfajta francia alternatívát kíván nyújtani, ám a retorikától eltekintve az elképzelés több sebből vérzik. Először is Franciaországnak nincs a kapitalizmus alternatívájaként szolgáló gazdasági rendszere. Érvelhetnénk azzal, hogy az angolszász liberális modell ellentétéként ott a francia dirigista hagyomány, ám ha jobban megnézzük, a nyolcvanas évek strukturális igazodási kényszerei alaposan leépítették a dirigizmus szerepét a francia gazdaságpolitikában.

Az Egyesült Államokkal és a világgazdasággal szemben megfogalmazott francia kritikák erősen retorikai jellegűek. Egyrészt a hidegháború alatt Franciaország soha nem vállalt olyan kockázatot, amely a nyugati tömbbel való szakítást komolyan kockáztatná, pusztán a politikai viszonyok által behatárolt mértékben megindítja saját (és itt Európa, mint francia vezetés alatt álló tömb a saját része) mozgásterének bővítését. Másrészt a francia gazdaság alapja is a globalizálódó kapitalista gazdaság és látni kell, hogy a franciák igen jól alkalmazkodnak a gazdasági realitásokhoz, több ágazatban világelső, francia multik a világkereskedelem élvonalában vannak. A retorika és a gazdaság éles ellentétbe kerülnek egymással. A válság folyamat itt is abban érhető tetten, hogy a hagyományos francia kivételesség, a dirigizmus erodálódik. A gazdaság strukturális változások alatt áll, zajlik a privatizáció. Ahhoz, hogy Franciaország Európa élére álljon fel kell adnia nemzeti gazdaságpolitikai „különbözőségeit”. Például, hogy a liberalizált európai energiaipar élén maradjon, privatizálnia kell a hagyományosan állami

tulajdonban lévő energetika ipari óriásait, az *Electricité de France* –EDF, és a *Gaz de France* – GDF-et. Ennek a folyamatnak vagyunk tanúi.

A gazdaság területén nem csak a francia kivételesség kezd erodálódni, hanem az integrációs folyamatok mélyülésével, a transznacionális vállalatok szerepének növekedésével a maga a nemzetgazdaság is, mint önálló szereplő. A francia gazdaságpolitika dirigista, Colbertista hagyományai, az állam erős jelenléte a gazdaságban a hatvanas évek óta kezd erodálódni. Már de Gaulle erős küzdelmet folytatott az Európai Közösségekkel a külföldi beruházások és a mezőgazdasági politika ügyében. Az 1970-es évekre az Európai Közösséggel való kereskedelem fokozatosan bővült, mint ahogy a multinacionális vállalatok és külföldi tőkebefektetések egyre nagyobb mértékben érkeztek Franciaországba. Franciaország gazdasági szerkezete egyre nyitottabbá vált, sokkal érzékenyebb volt az export-import változására mint korábban bármikor. Az V. köztársaság születésekor az export-import bevételek a GDP megközelítőleg 9,7%, illetve 8,9%-át tették ki. A nyolcvanas évekre ezek az arányok 26,5%, illetve 24,2%-ot tettek ki (Kuisel, 1995 : 39). A hagyományos francia nemzetgazdaság, a *métropole* amely főként volt gyarmataival kereskedett, ekkorra már eltűnt. A gazdasági globalizáció csak felgyorsította, nem pedig elindította azt a folyamatot, amelyben Franciaország gazdasági határai leépülnek. Az 1981-1983 közötti időszak (Mitterrand szocialista Franciaországának kísérlete) egyik legfőbb tanulsága az volt, hogy Franciaország nem folytathat olyan gazdaságpolitikát, amely nem egyezik meg nyugati gazdasági partnereivel. Így a francia gazdaság egyik legjellegzetesebb sajátossága, amely történetileg jellemezte az országot, az 1980-as évekre lényegében eltűnt. A nemzetgazdaság határai éppoly átjárhatóak voltak, mint az ország kulturális határai. Ahogy az állam átutalta szuverenitása egy részét, úgy csökkent a nemzetgazdaságba való beavatkozásának képessége is. A nyolcvanas évekre az ország jobban beágyazódott a világkereskedelemben, mint addig bármikor.

A világgazdaságba való beágyazódás, az aszimmetrikus interdependenciák erősödése meglehetősen sok problémát produkált. A francia külkereskedelmi mérleg – eltérően a japántól vagy a némettől – krónikusan ingatag. 1946 és 1987 között az export csupán összesítve 16 évig haladta meg az importot. A legnagyobb hiányt a késztermékek exportja okozta. Franciaország kereskedelme deficitese a fogyasztási cikkek területén. A francia ipari termékek exportja nem versenyképes az ár területén és az a pár szektor, amelyben Franciaországnak komparatív előnye van, – ld. az élelmiszeripar és a közlekedés – nem fejlődött az utóbbi huszonöt évben a megfelelő

ütemben. A késztermékek gyártását gyakran az állam támogatja, közepes technológiát használnak a gyártáshoz, pl. a hadiiparban, vagy a nukleáris erőművekhez gyártott eszközök területén, amelyek kereskedelme általában a fejlődő világba irányul. általában igaz, hogy a késztermékek exportjából származó bevételek, mind a fejlődő világgal való kereskedelemről származnak. A francia piac részesedése a *high tech* iparágakban jóval kisebb, mint az Egyesült Államoké, Japáné vagy a németeké (Dormois, 2004). Az import kérdése csak tovább bonyolítja a problémát. Míg az exportált készáruk mennyisége az évek folyamán nem változott jelentősen, addig a készáruk importja jelentősen megugrott az ötvenes évek óta.

A második világháború óta a francia támadások célja az Egyesült Államok nemzetközi gazdasági dominanciája. Még mikor közvetlenül a második világháború után Franciaország a leginkább függött az amerikai segélyektől, a többség erőteljesen hangoztatta, hogy a Marshall-terv nem más, mint az amerikai gazdasági hegemonia kiterjesztése Európára. A hatvanas években de Gaulle hadjáratot indított az amerikai beruházások ellen, illetve meghirdette a dollár-háborút a dollár privilegizált helyzete ellen a nemzetközi pénzügyi rendszerben. Az évtized legmagasabb eladási példányszámot megért könyve Jean-Jacques Servan-Schreiber *Az amerikai kihívás* c. könyve volt. A GATT tárgyalások alatt a mezőgazdasági piac liberalizálását a franciák személyes támadásnak érezték.

A „*trente glorieuse*” utáni regresszió szintén strukturális igazodásra kényszerítette Franciaországot, amelyet az nem kis nehézségek árán meg is kezdett. A hagyományos iparágak privatizálása, a francia állami vállalatok bevezetése a tőzsdére mind-mind azt mutatja, hogy Franciaországnak, akárcsak bármelyik más országnak nincs alternatívája a világgazdaság logikájával szemben. A kutatás ebben az irányban tovább kíván haladni. hiszen ebben a témakörben számos, fentebb jelzett terület vár mélyebb vizsgálatra.

Az utóbbi harminc évben Franciaország nagy része leginkább sikeresen illeszkedni, mintsem alternatívát keresni kívánt a világgazdasági folyamatokra. A magas munkanélküliség és az egy főre eső jövedelem fokozatos, lassú csökkenése volt az ár, amit Franciaország a világgazdaságba való vonakodó alkalmazkodásért fizetett. Az alternatíva képe ennek ellenére még mindig kísért a francia politikai elit nyilatkozataiban. Az angolszász globalizációval szemben a francia modell az élhető, humánusabb világot képviseli, ahol a gazdasági, társadalmi folyamatokat nem a világszámok logikája befolyásolja, hanem az állam. A koncepció nem új, a Colbertizmus

vagy dirigista gazdaságpolitika szívében a 19. század óta a gazdaság területén is az omnipotens állam áll. A vizsgálat kimutatta, hogy Franciaország is kénytelen volt feladni a dirigizmust. Nemhogy egy egész régióban, vagy a világban, de saját nemzetgazdaságukban sem alkalmazható a jelenlegi viszonyok között. Ennek ellenére a globalizáció, mint minden országon belüli rosszért felelős folyamat, a politika számára hálás kerete a francia alternatíva lehetőségének megőrzésében.

II. 3. FRANCIA NAGYHATALMI POLITIKA A VILÁGBAN – A MONDIALIZMUS KERETEINEK VÁLTOZÁSA

A nagyhatalmi viszonyok vizsgálatának harmadik nagy területe a volt gyarmatok, illetve a befolyási övezetek területe. Franciaország, mint volt gyarmattartó nagyhatalom a világ számos területével a mai napig különleges kapcsolatban áll. Ilyen – és a legismertebb – Algéria, de a teljesség igénye nélkül ide sorolhatjuk a CFA övezetet, Quebec-et és a Csendes-óceáni szigetvilág egy részét. Jelen kutatás pusztán jelezni kívánja, hogy a külpolitikának ez a területe éppúgy egyenrangú része a problémának, mint a másik két terület. Itt azonban csak a főbb kutatási kérdéseket vázoljuk fel.

A francia nagyhatalmiság kontextusában az alapvető problémát a nemzetközi porond átalakulása, a világ „újraosztása” jelenti, amiből Franciaország erőforrások hiányában kimaradni látszik. Kína és az Egyesült Államok egyre több hagyományosan francia érdekerületen jelenik meg, kiszorítva a franciákat több évtizedes kapcsolatrendszerükből. A kérdés a francia külpolitika számára a következő: érdemes-e erejét megosztva 19. századi értelemben vett világpolitikát folytatnia, vagy érdemes egyetlen területre koncentrálni? Európa megfelelő keretet nyújthat Franciaország számára, hogy újfent a világpolitika szereplője legyen, és az Európai Unió keresztül a francia külügyi célrendszer hagyományosan nagy súllyal képviseltetve van. A francia politikai elit számára nem úgy tűnik, hogy választaniuk kell, a két folyamat egyidejűleg zajlik. Az Unió belüli hatalom multiplikálás és az önálló fellépés minden területen más-más arányban jelenik meg.

Észak-Afrikában a francia kormány mind a közösségi politika irányítását, mind saját nemzeti érdekeinek erősítését célozza meg. A három Maghreb ország nem csak a bevándorlás miatt fontos, de Franciaországnak alapvető geopolitikai és biztonsági érdekei is vannak. Délről Algériával, Marokkóval és Tunéziával határos, és hagyományosan a francia biztonságot nem Marseille-nél, hanem a maghreb partoknál kell megvédeni.

Algéria egyfajta *domain privé*-ként maradt meg a franciák számára. Algériával erős történelmi, kulturális kapcsolataik miatt a külpolitika – eltekintve némi politikai megosztottságtól – a függetlenség óta határozott célt követ. Franciaország támogatja fegyveres harcában a mindenkori algériai kormányt az iszlamista ellenállással szemben az 1991. januári választások óta. A támogatás¹³ leginkább hatalmas kölcsönöket jelent, 1994-ben Franciaország támogatta Algériát az IMF-nél, jelentős politikai és diplomáciai támogatást és a két ország biztonsági erőinek szoros együttműködését. Az iszlamisták egyrészt épp a francia érdekeltségeket célozták meg, mint a legnagyobb nyugati befolyást. A francia külpolitikát nem csak az nyugtalanította, hogy véget érhet Algériában kulturális, politikai és gazdasági befolyásuk, hanem a Franciaország területén élő algériaiak mobilizálásától is tartottak. A külpolitika célja továbbra is Algéria megtartása a frankofón térség, a francia gazdasági, politikai befolyás kiemelt államaként.

A Földközi-tengeren és a szélesebb értelemben vett Közel-Keleten való jelenlétében Franciaország jól használja az Európai Unió kereteit. Az 1991-es Öböl-háború elsődleges hatásaként a francia külpolitika európaizációja felgyorsult az arab világban. Franciaország kezdeményezései egyrészt a térségben a kibővülő Unió súlypontjának keletre csúszásának kiegyensúlyozását, másrészt a Közel-Keleten az amerikai jelenlét visszaszorítását célozták. A régióban, bár Franciaország sokáig nagyhatalmi szerepet játszott, egyre inkább középhatalommá értékelődött le. Ezt a folyamatot szakítja meg rövid időre Franciaország fokozott szerepvállalása Libanonban a 2006-os 34 napos háború utáni rendezésben. Európai Uniót a térség tagállamai nagyhatalmi szereplőként fogadják, ami jó keretet teremt a francia elégtelen kapacitások ellensúlyozására. A palesztinoknak juttatott jelentős európai segélyek jól kiegészítik az amúgy sem jelentős francia tételeket, segítve ezzel a francia külpolitika egyik hagyományos eszközét, a pénzügyi szerepvállalást a térségben. A francia pénzügyi

---

¹³ A támogatás kérdésében nincs megosztottság a szocialisták, a gaullisták között, illetve mindkét elnök, Mitterrand és Chirac alatt sem kérdőjeleződött meg.

segélyezési politika európai politikává vált, ami segíti a franciákat a régi gyarmattartó hatalom iránt táplált rossz szájíz elkerülésében, ugyanakkor segíti céljaik megvalósítását. Giscard óta a térség a francia külpolitika nagyságának lakmuszpróbája. Így az arab-izraeli válság francia rendezési elképzelései európai köntösben jelenhetnek meg.

ÖSSZEGZÉS – AZ „*EXCEPTION FRANÇAISE*” ERODÁLÓDÁSA

A francia különlegességtudat, a francia identitás óriási mértékű változáson megy át napjainkban. A globalizálódó, unipoláris világban az az evidencia, amelyre a francia identitás épül, a különlegesség nem tartható többé. A világ folyamatos változásával a franciák ráébredtek, hogy önképükkel ellentétben nem szolgálnak mintául a világ számára. Az *exception française* és a francia identitás vitája szinte közvetlenül a hidegháború végével megindult. Az apropó mégsem a nemzetközi rendszer játékszabályainak megváltozása volt, hanem a nagy francia forradalom kétszázadik évfordulója. A kutatás hipotézise szerint Franciaország jelenlegi válsága hasonlóan az évfordulóhoz, kettős természetű. Egyrészt azok az értékek, amelyeket a világ a francia forradalom vívmányaiként ismert meg, a modernitás társadalmi programja válságba került, így Franciaország nem lehet többé iránymutatója a nyugati világnak. Másrészt a hidegháborús nemzetközi rendszer változásával a világpolitika azon feltételei is megváltoztak, amelyek lehetővé tették Franciaország számára a kapacitásain túli politikát. Egyik válság sem újkeletű, és egyik sem a semmiből lépett elő. De a két folyamat összetalálkozásával felerősödött az az identitásválság, amely megbénítja a francia politikai elitet.

A hidegháború végével az új nemzetközi rendszerhez való igazodás kérdése uralta a francia külpolitikát. Otthon a munkanélküliség megjelenésével a szolidaritás rendszerének mélyén lévő biztonság elvesztése, a jóléti állam általános világválsága, és a bevándorlókat integrálni képtelen társadalom, a japán, amerikai és EK-ból származó áruk özöne, illetve annak a képességnek az elvesztése, hogy az ország a NATO-tól vagy az Európai Uniótól független politikát folytasson, jól tükrözte a válságot. A válság, vagy változások mélyén Franciaország történelmi szerepének és alapvető republikánus értékeinek megrendülése állt. Sem a nemzet, sem az állam nem tudta a megfelelő eszközöket, forrásokat és kereteket biztosítani a Franciaország által méltó helyet jelentő nagyhatalmi politikához. A francia különlegesség tudat szívében Franciaország történelmi szerepéről alkotott elképzelés áll, miszerint a forradalom alatt született értékek univerzálissá váltak, a nyugati modern világ értékei francia értékek. Franciaország a „történelem laboratóriuma”, az ország fejlődése kirajzolja azt a pályát, amelyet a többi állam követ. Ilyen módon Franciaország helyzete kivételes a világban

A kivételesség tudat változásának, megrendülésének gyökereit nem a hidegháborús rendszer végén kell keresnünk. A II. világháború végén a gazdasági modernizáció és a nagyhatalmak közé való visszakerülés imperatívusza, amely de Gaulle-t mozgatta, örökül maradt a IV. köztársaságra (1946-1958) is, de már azzal a tudattal, hogy Franciaország nem nyerheti vissza a háború előtti státuszát. Az Egyesült Államoktól való függőség és az európai államok közötti interdependencia mélyülése siettette az európai integráció mélyülését, amit ugyan de Gaulle hatalomra kerülése lelassított, de megállítani nem tudott. De Gaulle politikai örökségét egyéb vonatkozásokban azonban nem lehetett megkerülni. Két nagy kísérlet is történt, Mitterrand majd Chirac hatalomra kerülésekor.

Chirac ugyan már Pompidou alatt, 1974 és 1976 közötti első miniszterelnöksége idején levonhatta volna a tanulságot, hogy nem lehet más gazdaságpolitikát folytatni, mint amit a nemzetközi pénzügyi rendszer diktál. A kiegyensúlyozott költségvetés hagyományai ellenére, amely eleve túlköltekezést és deficitet feltételezett, mikor az 1973-as olajválság hatásaival került szembe Chirac szembefordult elődei gazdaságpolitikájával. A reflációs politikán csak akkor változtatott, mikor az egészen nyilvánvalóan megbukott. Mitterrand 1981 és 1983 között nagyarányú iparpolitikába kezdett, amely a nemzetközi versenyképesség helyett az otthoni teljes foglalkoztatottságot tűzte ki célul. A szocialista kísérlet nem sikerült, Mitterrand nem tudott „kivételes” politikát folytatni. A balsiker ellensúlyozására fordult az európai integráció felé, hogy az EK-ban betöltött vezető szerepe, és az EK politikai „óriássá” tétele adja vissza Franciaországnak az őt megillető kivételes helyet. A Jacques Delors elképzeléseit megtestesítő Egységes Európai Okmány jelképezte a leginkább ezt a fordulatot, bár Mitterrand inkább szerette volna az állami közbeavatkozást, mintsem az ilyen erősségű piacorientáltságot.

Jacques Chirac kísérlete 1995-ben, hogy elhagyja elődei politikáját még csúfosabb kudarcot szenvedett. Míg Mitterrand két évig kitartott, addig Chirac csupán öt hónapig, nem az elnökválasztási programjának megvalósítására tett kísérlet volt, hanem hosszúra nyúlt bizonytalankodás, hogyan tudná azt a legzökkenőmentesebben elkerülni. A politikai elit képtelensége a hagyományos politikától való elszakadásra, az új kihívások megválaszolására rengeteg fiataalt ábrándított ki a politikából. Az, hogy a politikai elit feladva az univerzalista-nacionalista mítoszt az európai identitás mellett

szavazott, megnyitotta az utat a *Front National* befelé forduló nemzetpolitikája előtt¹. Franciaország vezető szerepét Európában a német egység és az angolszász (amerikai és japán) gazdasági nyomás kezdte ki, amely fokozatosan ráébresztette, hogy a kiváltságos protekcionizmus (*droits acquis*) nem hatékony a világgazdaságban. A német egység után a francia gazdaságpolitika erőteljesen védte a francia multinacionális cégek nemzeti jellegét, ami számos konfrontációhoz vezetett Brüsszellel.

A hidegháborús rendszer változása felgyorsította a modernitás válságával addig lassan erodálódó republikánus értékeket. A francia forradalom óta a nemzet lett a politikai közösségek alapja. A franciák által megalkotott értékek így univerzálissá váltak, alapot adva a francia kivételesség-tudatnak. Ez az „*exception française*” amiről nem csak pusztán le kell mondania Franciaországnak, hanem azt az evidenciát is el kell ismernie, hogy Franciaország nem modellértékű, nem követendő példa a többi nemzet számára. Azért is komoly harcot kell vívnia, hogy a világ/Európa néhány meghatározó nemzete között maradjon².

A francia nagyhatalmosság alapjai ugyan már a 19. századtól kiürül, ezt mutatja a népességszám csökkenése, a gazdasági és katonai potenciál. Nagyhatalmi státuszát Franciaország már rég nem erőforrásaira alapozza, hanem különleges státuszát jól kihasználó diplomáciai, politikai erejére. Az Európai Közösség megalapításától kezdve úgy tűnt, jó megoldás lehet a különleges státuszuk az átmentésére. A nyolcvanas évektől kezdve identitásának sikeres keretévé vált, míg az identitásválság ekkor kezdett az országnak kibontakozni. A kibontakozó identitásválság számára a megoldás is kibontakozni látszott. A II. világháborús vereség már de Gaulle számára azt adta feladatul, hogy visszafogadtassa az országot az európai és a világporondra, visszaállítsa annak „független”³ manőverezési képességeit. Jean Monnet célja ugyanez volt, de a megvalósítás mikéntje nagyban különbözött. Monnet tanulsága szerint a francia nemzet csak és kizárólag egy nagyobb egység élén maradhat a világpolitikai porondon. Számára – és ebben de Gaulle is egyetértett – az Európai Közösség az a keret, amelyben Franciaország megtalálta azokat az erőforrásokat, amelyek kipótolták saját fogyatékoságát. Míg de Gaulle az Európai Közösség erőforrásait használó független Franciaországot látott, addig Monnet az Európai Közösségben feloldódott, azt saját

---

¹ Az FN egészen 1999 januárjáig, belső meghasonlásáig jól kitudta használni azt az űrt, amelyet a külföld (bevándorlók, áruk, piacok) egyre növekvő befolyása okozott.

² A franciák számára jól tükrözte a fenti folyamatot, jelképes értékű volt a francia nyelv szerepének visszahúzódnása az angol elől. A francia nyelv a francia kulturális identitás és a kulturális nagyhatalmosság szimbóluma is.

³ Az „*indépendance*” már Richelieu óta a francia külpolitika egyik meghatározó pillére.

képére és hasonlatosságára alakító Franciaországot. A megosztott és legyőzött Németország lehetővé tette Franciaország számára, hogy a német-francia együttműködést az Európai Közösség dinamikájának formálására használja fel. Mitterrand, aki már az ötvenes évektől kezdve lelkes támogatója volt a francia ügynek, elnöksége alatt tovább folytatta a monnet-i vonalat, aktívan támogatva a belső piac megteremtését. Mikor mind a bal-, mind a jobboldalon eltűntek a nagyívű politikai látomások, a mobilizáló mítoszok, Mitterrand Európával adott egy új alternatívát, új közös nemzeti célt: a modernizációt és az azon keresztül elérendő versenyképességet. Nem hanyagolta el a kulturális együttműködést sem, nagyarányú technológiai és pénzügyi programjai ellenére. A Bizottság elnöke Jacques Delors, korábbi pénzügyminisztere volt, aki folytatta Monnet munkáját: inergálódtabb és hatékonyabb Európai Közösség kiépítését francia vezetés alatt. A maastrichti szerződés (MSZ) 51%-os elfogadása azt sugallhatja, hogy a közvélemény fokozatosan elfordult az európai identitástól, de a gazdasági recesszió és a Mitterrand elnökség kiváltotta elégedetlenség tükrében nehéz így fogalmaznunk. Az alkotmányos szerződéstervezet 2004 májusi elutasításában sem annak tartalma játszott közre, hanem sokkal inkább a választók ebben az esetben is elégedetlenségüket fejezték ki a politikai elit iránt.

1995 októberében Chirac visszavonulása politikai programjától egyértelműen az Európai Monetáris Unió utolsó lépésének megtétele miatt történt. Ráadásul a feltételek kialakításában már az újraegyesült és egyre aktívabb Németország diktált. Kénytelen volt Balladur politikai irányvonalát⁴ felvenni, annak ellenére, hogy éppen ettől határolódott el az elnökválasztási kampány alatt. Érdekessége a fordulatnak, hogy miniszterelnöke, Alain Juppé volt a politikai irány létrehozója a Balladur kormány külügyminisztereként. A gaullistáknak nehéz volt elfogadniuk, hogy a gazdaságpolitikát a kormány nem alakíthatja a világgazdasági szereplők figyelembe vétele nélkül, de miután maga a gaullizmus, mint politikai irányzat is egy nagy pragmatikus fordulaton esett át, a dolog nem volt lehetetlen. A szocialisták és az UDF pragmatikus fordulata biztosította, hogy az integráció teljes, ha nem is lelkes támogatást kapjon. Innentől a francia álláspont némileg ellentmondásos: erős Európát szerettek volna, mint a németek, gyenge intézményekkel, mint a britek. Sőt a politikai eliten belül sem alakult ki egységes Európa-koncepció, hanem számos különféle elképzelés mentén alakultak különböző csoportok. Az Európa-víziók nem pártpolitikai törésvonalak mentén

---

⁴ Amelyet 1993 és 1995 között, a *cohabitation* időszaka alatt folytatott.

oszlottak meg. Ez a töredezettség tükröződött az 1996-1997-es kormányközi konferencián is, az Európa jövőjéről folytatott vitában. 1999-re az európai intézményi reformok együttesének meghíúsulása Franciaországban hatalmas vitát indított el Európa jövőjéről. Jospin 1998 júniusában tervező bizottságot állított fel, amelynek feladata a kormányközi és föderalista álláspontok közelítése, illetve a média tájékoztatása volt. A bizottság 2000-es jelentésében a politikai mélyülés mellett tette le a voksát. A politikai integráció részeként szükségesnek találták az európai végrehajtó szervek megerősítését (Európai Tanács, Miniszterek Tanácsa, Bizottság) és egy makroökonómiai irányító egyeztető mechanizmus vagy „gazdasági kormányzat” támogatását, amely az Európai Központi Bank mellett kiegyensúlyozottabbá teszi a Gazdasági és Monetáris Unió működését. Míg Chirac elnök – válaszul Joschka Fischer 2000. májusi föderális Európa víziójára válaszul – alkotmányos reform mellett köteleződött el, amit 2000 második felében francia elnökség alatt kezdenének meg, Jospin praktikusabb és inkrementálisabb intézményi változásokat támogatott, a keleti kibővülés tükrében. A 2002-es elnökválasztások tükrében mindketten markáns Európa-vízió kialakítására törekedtek.

A francia politikai elit nemcsak külső, hanem egyre nagyobb belső nyomás alá is került. Franciaország a világban betöltött missziójának kiüresedő képe, a francia identitás válsága a köztársaság intézményeinek válságával párosult. A republikanizmus eszméjének dogmatizálódása, a dogmák feloldása folyamatos vitát generált nem csak a politikai elitben, hanem az egész társadalomban is.

Franciaország válságát vitathatjuk – hiszen a válság szó maga is válságban van⁵ – de az átalakulás mélységét és drámai erejét semmiképp. Franciaország számára a tét nem csak az Európában és a világban betöltött szerepének, hanem saját önképének, a világban elfoglalt helyének újraértékelése – ha elfogadjuk Giscard d’Estaing szavait – normalizálása. A dolgozat feltevése szerint a folyamatot leginkább a kettős válság – a modernitás és a nemzetközi rendszer alakváltozása által generált válság – felől értelmezhetjük. Az értelmezési keretben a kutatás tárgya az „*exception française*”, a francia kivételesség-tudat erodálódása állt. A Franciaország számára a modernitás különösen erős alapot jelentő válsága és a nemzetközi rendszer, úgy s fogalmazhatnánk, hogy időről időre megszokott válsága kívülről és belülről erősen támadja az ország identitásának lényegét. A kettős válság szemüvegén át a terület vizsgálata a mai francia kül- és belpolitika problémáiról, Franciaországról mélyebb és koherensebb képet alkot,

---

⁵ Idézet Kiss J. László

mint akár a republikanizmus válságának, akár a nagyhatalmiság területének önálló vizsgálata. A kutatás – a közölt eredmények ellenére – még közel sem teljes, a szerző inkább kutatási programot, mintsem lezárt kutatást kívánt adni.

IRODALOMJEGYZÉK

Általános bevezető

Monográfiák

Berstein, S.-Milza, P. (1990)		<i>Histoire de la France au XXème siècle</i> , Édition complexe, Párizs
Berstein – Rioux (2000)		<i>The Pompidou Years 1969-1974</i> , Cambridge University Press, Cambridge
Braudel, Fernand (2003)		<i>Franciaország identitása – A tér és a történelem</i> , Helikon Kiadó, Budapest
Braudel, Fernand (2003/b)		<i>Franciaország identitása – Az emberek és a dolgok</i> , Helikon Kiadó, Budapest
Chirac, Jacques (1997)		<i>Egy új Franciaországért, Gondolatok I.</i> , Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest
de Gaulle, Charles (1997)		<i>Háborús emlékiratok I-II.</i> , Kossuth Kiadó, Budapest
de Gaulle, Charles (2003)		<i>A reménység emlékiratai, I. Az újjászületés 1958-1962</i> , Gradus ad Parnassum Kiadó, Szeged
Furet, François (1994)		<i>Gondoljuk újra a francia forradalmat</i> , Tanulmány Kiadó, Pécs
Gazdag Ferenc (1996)		<i>Franciaország története 1945-1995</i> , Zrínyi Kiadó, Budapest
Giscard d’Estaing, V. (2002)		<i>A franciák – Reflexiók egy nép sorsáról</i> , Európa Kiadó, Budapest
Hahner Péter (2002)		<i>Franciaország története</i> , Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2002
Jallon H. - Mounier P.(1999)		<i>Les enragés de la République</i> , Éditions de la Découverte, Párizs
Marseille, Jacques (2002)		<i>Nouvelle histoire de la France I-II.</i> , Perrin, Párizs
McMillan, James F. (1992)		<i>Twentieth Century France – Politics and Society 1898-1991</i> , Arnold Press, London
Price, Roger (2001)		<i>Franciaország története</i> , Maecenas Kiadó, Budapest
Regourd, Serge (2001)		<i>L’exception culturelle</i> , PUF, Párizs

- Sári János (1995) *Bürokrácia és forradalom: Franciaország*, in: A hatalommegosztás, Osiris Kiadó, Budapest, 55-66. o.
- Sowerwine, Charles (2001) *France since 1870 – Culture, Politics and Society*, Palgrave Macmillan Press, London
- Wievorka. O. (1994) *La France au XXème siècle*, Seuil, Párizs

Tanulmányok

- Bourdieu, Pierre (1998) *A neoliberalizmus lényege*, Esély, 6. szám
- Flynn, Gregory (1995) *Remaking the Hexagon*, in: Remaking the Hexagon – The New France in the New Europe (szerk. Gregory Flynn), Westview Press, San Francisco, Oxford
- Fejérdy Gergely (2004) *Egy elfelejtett kapcsolat*, Valóság, 47. évfolyam 9. szám
- Fejtő Ferenc (1998) *A forradalom fővárosa – Párizs a negyvenes években*, Nagyvilág, 5.szám
- Gazdag Ferenc (1997) *Franciaország*, in: 20. századi egyetemes történet, 1945-1995 II. kötet, szerk.: Diószegi István, Harsányi Iván, Németh István, Corvina Kiadó, Budapest
- Horváth Pál (1998) *A nagy francia forradalom korának eszmei hatása Magyarországon*, ELTE Annales. Sectio iuridica. 37. szám, 81-85. o.
- Meunier, Sophie (2000) *The French Exception*, Foreign Affairs, évfolyam, 4. szám (július-augusztus)
- Münch, Richard (2001) *Az Európa-projekt – Útban egy európai társadalom kialakulása felé?*, in: Az Európa-projekt, József Műhely Kiadó, Budapest, 131-144. o.
- Szukala, Andrea (2003) *France: the European Transformation of the French Model*, in: Fifteen into one? The European Union and its member states (szerk. Wolfgang Wessels, Andreas Maurer és Jürgen Mittag), Manchester University Press, Manchester

Az egy és oszthatatlan Köztársaság

Monográfiák:

- Baudrillard, Jean (1989) *From Marxism to Postmodernism and Beyond*, Polity Press, London
- Goetschel-Toucheboeuf (2004) *La IVe République – La France de la Libération à 1958*, Édition du Seuil, Párizs
- Greenfeld, Liah (1992) *Nationalism – Five Roads to Modernity*, Harvard University Press, Cambridge és London
- Hobsbawm, Eric J. (1997) *A nacionalizmus 200 éve*, Maecenas, Budapest
- Larsen, Henrik (1997) *Foreign Policy Discourse Analysis – France, Britain and Europe*, Routledge Advanced in International Relations and Politics, Routledge – LSE, London és New York
- Le Roy Laudrie, E. (2001) *Histoire de France des régions – La périphérie française, des origines à nos jours*, Éditions du Seuil, Párizs
- Ludassy Mária (1998) *Fehér jakobinizmus. Charles Maurras és az Action Française*, Kávé Kiadó, Budapest
- Nord, Philip G. (1986) *Paris Shopkeepers and the Politics of Resentment*, Princeton Press, New York
- Silverman, M. (1992) *Deconstructing the Nation: Immigration, Racism and Citizenship in Modern France*, Routledge, London
- Weber, Eugene (1962) *Action française: royalism and reaction in twentieth-century France*, Stanford University Press, CA
- Winock, Michael (2004) *Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France*, Éditions du Seuil, Párizs

Tanulmányok:

- Anderson, B. (2004) *Képzelt közösségek*, in: *Nacionalizmuselméletek – szöveggyűjtemény* (szerk. Kántor Zoltán) Rejtjel Politológia Könyvek, Rejtjel Kiadó, Budapest
- Flynn, Gregory (1995) *French Identity and Post-Cold War Europe*, in: *Remaking the Hexagon – The New France in the New Europe* (szerk. Gregory Flynn), Westview Press, San Francisco, Oxford
- Hainsworth, P. (1992) *The extreme right in post-war France: the emergence and success of the Front National*, in: *The Extreme Right in Europe and the USA*, Frances Pinter Press, London
- Hayward, Jack (2001) *In Search of an Evanescent European Identity*, in: *Developments in French Politics* (szerk. Alain Guyomarch, Howard Machin, Peter A. Hall és Jack Hayward), Palgrave, London

- Heller Ágnes (1998) *1968 – Prelúdium a posztmodernhez*, Magyar Lettre Internationale, ősz, 30. szám
- Hoffmann, Stanley (1995) *Thoughts on Sovereignty and French Politics*, in: *Remaking the Hexagon – The New France in the New Europe* (szerk. Gregory Flynn), Westview Press, San Francisco, Oxford
- Jenkins - Coipsey (1996) *Nation, nationalism and national identity in France*, in: *Nation and Identity in Contemporary Europe* (ed. Brian Jenkins & Spyros A. Sofos), Routledge, London and New York
- Kiss Endre (2003) *Le Pen és a jobboldali populizmus*, Múltunk, 48. évfolyam, 4. szám
- Le Bras, H. (1993) *Les trois France*, in: *Histoire de l'extrême droite en France* (szerk. M. Winock), Seuil, Párizs
- Ludassy Mária (2003) *Vér és erény - Klasszikus toposzok az antiliberalis retorikában*, Beszélő, 10. szám
- Mayer, Nonna (1991) *Fajgyűlölet, antiszemitizmus és politikai válasz Franciaországban*, Régió, 2. szám
- Milza, Pierre (2003) *Les cultures politiques du nationalisme française*, in: *Les cultures politiques en France* (szerk. Serge Berstein), Éditions du Seuil, Párizs
- Pinto Janeiro, H. (1999) *Salazar és a „három Franciaország”*, Beszélő, 12. szám
- Prévotat, Jacques (2003) *La culture politique traditionaliste*, in: *Les cultures politiques en France* (szerk. Serge Berstein), Éditions du Seuil, Párizs
- Renan, Ernest (1995) *Mi a nemzet?* in: *Eszmék a politikában – A nacionalizmus*, Tanulmány kiadó, Pécs
- Silverstein, Paul (1999) *A „másik” Franciaország – Regionális és transznacionális etnikai identitások*, Replika, 38. szám
- Szabó Miklós (2000) *A francia szélsőjobboldal az első kultúrharc és Vichy között*, Holmi, 5. szám
- Vadász Sándor (2003) *A francia politikai katolicizmus a 19. században*, Múltunk, 48. évfolyam, 4. szám, 75-115. o.
- Vadász Sándor (2002) *A francia konzervativizmus a 19. században*, Múltunk, 47. évfolyam, 3-4. szám, 34-72. o.
- Vadász Sándor (2002) *A szabadkőművesség Franciaországban*, Klió, 11. évfolyam, 2. szám
- Taguieff, P-A. (1989) *The doctrine of the Front National in France*, *New Political Science*, 16-17. szám.

- Touraine, A. (1994) *European countries in a post-national era*, in: Social Change and Political Transformation (szerk. C. Rootes and H. Davis), UCL Press, London

Publicisztika

- Benoist, Jean-Marie (1988) *La démocratie a besoin d'une vraie droite*, Le Monde, 1988. szeptember 8.
- Brehier, Thierry (1988) *A Lille, le premier ministre-candidat définit ses „valeurs”: „sécurité”, „famille”, „patrie”... „justice sociale et liberté”*, Le Monde, 1988. május 5.
- Colombani, J.-M. (1987) *M. Le Pen, la classe politique et l'échéance présidentielle. L'oeuf du serpent*, Le Monde, 1988. május 19.
- Ferenczi, Thomas (2002) *La France de Jean-Marie Le Pen*, Le Monde, 2002. április 28.
- Taguieff, P.-A. (2006) *La criminalisation des „déclinologues”, nouvelle illusion du progrès?*, Le Figaro, 2006. július 3.
- Taguieff, P.-A. (2003) *Vous-avez dit „communautarisme”?*, Le Figaro, 2003. július 17.

A „demokratikus Köztársaság”

Monográfiák

- Delsol, Chantal (2004) *A köztársaság, mint francia kérdés*, Magyar Szemle Könyvek, Budapest
- Haskó–Szénási (ed.) (1998) *Válogatás a francia politikatudományból*, Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest
- Haskó Katalin (1999) *Franciaország politikai intézményei*, Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest
- Knapp A. - Wright V. (2001) *The Government and Politics of France*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York
- Mezey B. – Szente Z. (2003) *Európai parlamentarizmus- és alkotmánytörténet*, vonatkozó fejezetek: 65-72.o., 247-281.o., 328-337. o., 391-394.o., 543-545.o., Osiris Kiadó, Budapest

Nagy Miklós (2002) *A republikánus hagyomány a francia köztársasági rendszerekben*, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged

Tanulmányok

Berstein, Serge (1999/a) *Nature et fonction des cultures politiques*, in: *Les cultures politiques en France* (szerk. Serge Berstein), Éditions du Seuil, Párizs

Berstein, Serge (1999/b) *Le modèle républicain: une culture politique syncrétique*, in: *Les cultures politiques en France* (szerk. Serge Berstein), Éditions du Seuil, Párizs

Berstein, Serge (1999/c) *De la démocratie plébiscitaire au gaullisme: naissance d'une nouvelle culture politique républicaine?*, in: *Les cultures politiques en France* (szerk. Serge Berstein), Éditions du Seuil, Párizs

Győri Enikő (1998) *A francia törvényhozás és az európai integráció*, *Külpolitika*, 4. évfolyam, 2. szám, 45-63. o.

Jeanneney, Jean-Noël (1995) *The Legacy of Traumatic Experiences in French Politics Today*, in: *Remaking the Hexagon – The New France in the New Europe* (szerk. Gregory Flynn), Westview Press, San Francisco, Oxford

Jemnitz János (2002) *A konzervativizmus történetéről Franciaországban. A zaklatott és sok kihívást hozó 1930-as évek.*, *Múltunk*, 47. évfolyam, 3-4. szám, 72-95. o.

Levy, Jonah D. (2001) *Territorial Politics after Decentralization*, in: *Developements in French Politics* (szerk. Alain Guyomarch, Howard Machin, Peter A. Hall és Jack Hayward), Palgrave, London

Machin, Howard (2001) *Retooling the State Machine?* in: *Developements in French Politics* (szerk. Alain Guyomarch, Howard Machin, Peter A. Hall és Jack Hayward), Palgrave, London

Mény, Yves (1995) *The Reconstruction and De-Construction of the French Party System*, in: *Remaking the Hexagon – The New France in the New Europe* (szerk. Gregory Flynn), Westview Press, San Francisco, Oxford

Pokol Béla (1999) *A francia politikai értelmiség szerveződése*, Nagyvilág,

Pujas, Véronique (2001) *Corruption: From 'Scandals' to 'Affaires'* in: *Developements in French Politics* (szerk. Alain Guyomarch, Howard Machin, Peter A. Hall és Jack Hayward), Palgrave, London

- Roussellier, Nicolas (1999) *La culture politique libérale*, in: Les cultures politiques en France (szerk. Serge Berstein), Éditions du Seuil, Párizs
- Schweisguth, Étienne (1999) *Déclin et recomposition des cultures politiques*, in: Les cultures politiques en France (szerk. Serge Berstein), Éditions du Seuil, Párizs
- Serge, July (1998) *1968 május – mesék, legendák és a valóság*, Magyar Lettre Internationale, 30. szám, július 14.
- Slama, Alain-Gérard (1995) *Democratic Dysfunctions and Republican Obsolescence: The Demise of French Exceptionalism*, in: Remaking the Hexagon – The New France in the New Europe (szerk. Gregory Flynn), Westview Press, San Francisco, Oxford
- Smith, A. (1997) *The French Case: The Exception or the Rule?*, in: The Regional Dimension of the European Union – Towards a Third Level in Europe? (szerk. Charlie Jeffry), Frank Cass Press, London, Portland
- Suleiman, Ezra (1995) *Change and Stability in French Elites*, in: Remaking the Hexagon – The New France in the New Europe (szerk. Gregory Flynn), Westview Press, San Francisco, Oxford

Publicisztika

- (1995) Les Français conquis, Le Monde, 1995. március 4
- Francoise Chirot (1995) *Les succès de la décentralisation face à la méfiance des « jacobins »*, Le Monde, 1995. március 4.
- Biarez (1982) Le Monde, 1982. április 17.

A laicítás

Monográfiák:

- Airiau, Paul (2005) *100 ans de laïcité française 1905-2005*, Presses de la Renaissance, Párizs
- Baubérot, Jean (2004/b) *Laïcité 1905-2005, entre passion et raison*, Seuil, Párizs
- Marseille, Jacques (2005) *La guerre des deux France*, Perrin, Párizs
- McMillan, James F. (1992) *Twentieth Century France – Politics and Society 1898-1991*, Arnold Press, London

- McMillen, James F. (2003) *Modern France*, Oxford University Press, Oxford
- Sowerwine, Charles (2001) *France since 1870 – Culture, Politics and Society*, Palgrave, London

Tanulmányok:

- Ambler, John S. (2001) *Politics and Policy in Education*, in: *Developements in French Politics* (szerk. Alain Guyomarch, Howard Machin, Peter A. Hall és Jack Hayward), Palgrave, London
- Bajomi Iván (1993) *A francia oktatási rendszer és a nemzetközi kihívások*, in: *Az oktatás jövője és az európai kihívás* Educatio Kiadó, Budapest, 203-218. o.
- Bajomi-Balázs-Ivanics (1998) *Az Európai Unióbéli oktatásügy jogi és gyakorlati nézőpontból* (Az Európai Bíróság – Franciaország), Európai Tükör, Műhelytanulmányok 48. szám
- Baubérot, Jean (2004) *La Laïcité en Question?*, IFRI, Policy Paper 12, 2004 decembere
- Boubakeur, Amel (2005) *Des autorités religieuses d’État? Le cas du Conseil Français du Culte Musulman*, Colloque International, 2005. június 17.
- Joppke, Christian (2005) *Ambivalent state neutrality: anti-veiling laws in France and Germany*, in.: *Migrations, religions et sécularization – L’impact des migrations sur les modèles nationaux*, Colloque international, Párizs
- Kéri Katalin (2004) *„Fátyolos problémák” – Európa mai oktatásügye és a muszlimok* – (IV. Országos Neveléstudományi Konferencia, MTA, Budapest, 2004. október 20-22.)
- McMillan, James F. (1981) *Clericals, Anticlericals and the Women’s Movement in France under the Third Republic*, *Historical Journal*, Vol. 24, No. 2 (1981 júniusa)
- Szajbély Katalin (2004) *A vallási jelképek viseléséről szóló törvény Franciaországban*, *Jogelméleti Szemle*, 2004, 4. szám, (<http://jesz.ajk.elte.hu/szajbely20.html>)
- Vadász Sándor (2003) *A francia politikai katolicizmus a 19. században*, *Múltunk*, 48. évfolyam, 4. szám, 75-115. o.
- Vadász Sándor (2002) *A francia konzervativizmus a 19. században*, *Múltunk*, 47. évfolyam, 3-4. szám, 34-72. o.
- Vadász Sándor (2002) *A szabadkőművesség Franciaországban*, *Klió*, 11. évfolyam, 2. szám

Publicisztika:

- Conte, Édouard (2002) *Rokonság, lojalitás és állampolgárság - Az európai és az iszlám szemlélet különbségei*, Magyar Lettre Internationale, 47. szám
- Gurrey, Béatrice (2003) *M. Chirac prône le „sursaut républicain” et interdit le voile à l'école*, Le Monde, 2003. december 19.
- Long M. – Weil, P. (2004) *La laïcité en voie d'adaptation*, Libération, 2004. január 26.
- Ridet, Ph. – Weil, N. (2005) *M. Sarkozy pour un „toilettage”*, Le Monde, Dossier et Documents, No. 348. 2005. december
- Roger, Patrick (2004) *L'Assemblée a adopté à une large majorité la loi contre le voile à l'école*, Le Monde, 2004. február 12.
- Roger, Patrick (2004/b) *L'UMP et le PS devaient voter la loi sur la laïcité*, Le Monde, 2004. február 11.
- Ternisien, Xavier (2005) *Leçon d'histoire sur la laïcité et l'islam*, Le Monde, 61. évf. 18940. szám, 2005. december 16.
- Ternisien, Xavier (2003) *Pourquoi la polémique sur le foulard à l'école?*, Le Monde, 2003. június 17. 59. évf.

Elsődleges források

La Constitution du 4 octobre 1958,

<http://www.legifrance.gouv.fr/html/constitution/constitution2.htm#titre>

Loi n° 2004-228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics,

<http://www.legifrance.gouv.fr/WAspad/Visu?cid=689656&indice=4&table=JORF&ligneDeb=1>

A Belleville-i nyilatkozat, <http://www.fordham.edu/HALSALL/MOD/1869gambetta.html>

Vehementer nos, <http://www.papalencyclicals.net/Pius10/p10law.htm>

Gravissimo officii munere, <http://www.papalencyclicals.net/Pius10/p10fr.htm>

Loi du 9 décembre 1905 concernant la Séparation des Églises et de l'État,

<http://www.legifrance.gouv.fr/texteconsolide/MCEBW.htm>

Loi Goblet, <http://senat.fr/rap/103-219/103-2191.html> vagy <http://www.assemblee-nationale.fr/site-jeunes/laicite/fiche-dates/fiche-1886/fiche.pdf>

Assemblée générale (Section de l'intérieur) - n° 346.893 - 27 novembre 1989,
http://www.conseil-etat.fr/ce/missio/index_mi_cg03_01.shtml

Haut Conseil à l'intégration: L'islam dans la République, La Documentation française, Párizs,
 2000, 14. o. vagy <http://lesrapports.ladocumentationfrancaise.fr/BRP/014000017/0000.pdf>

Debré-jelentés II. kötete, 6. rész, 112. o. <http://www.assemblee-nationale.fr/12/pdf/rapports/r1275-t2.pdf>

Ferry, Jules, *Lettre de Jules Ferry aux instituteurs*, Paris, le 17 novembre 1883.,
<http://www.crdp-nice.net/editions/supplements/2-86629-368-1/TR05>

Commission de reflexion sur l'application du principe de laïcité dans le republic - Rapport au
 President de la République http://www.france5.fr/images/emissions/W00137/9/rapport_stasi.pdf

A „szociális köztársaság”

Monográfiák

- Smith, Timothy B. (2004) *France in Crisis – Welfare, Inequality and Globalization since 1980*, Cambridge University Press, Cambridge
- Rebérioux, Madeleine (1994) *Jaurès – La parole et l'acte*, Gallimard, Párizs

Tanulmányok

- Baudrillard, Jean (2006) *The Pyres of Autumn*, New Left Review, 37. évfolyam 1. szám (január-február)
- Konok Péter (1998) *Baloldali stratégiák – Franciaország, 1968*, Eszmélet, 37. szám
- Kuisel, Richard F. (1995) *The France We Have Lost: Social, Economic and Cultural Discontinuities*, in: *Remaking the Hexagon – The New France in the New Europe* (szerk. Gregory Flynn), Westview Press, San Francisco, Oxford
- Levy, Jonah D. (2001) *Social Policy in the Age of High Unemployment*, in: *Developements in French Politics* (szerk. Alain Guyomarch, Howard Machin, Peter A. Hall és Jack Hayward), Palgrave,
- Winock, Michel (1999) *La culture politique des socialistes*, in: *Les cultures politiques en France* (szerk. Serge Berstein), Éditions du Seuil, Párizs

Publicisztika

- Barroux, Rémi (2005) *La „Sécu” a l’âge de la retraite*, Dossier et Documents – Le Monde, 2005 október
- Barroux, Rémi (2005) *Refonte annoncée des minima sociaux*, Le Monde, 2005. szeptember 17.
- Barroux, Rémi (2005) *„Notre système est juste et les Français y sont attachés” Xavier Bernard ministre de la santé et des solidarités*, Dossier et Documents – Le Monde, 2005 október
- Barroux, Rémi (2005) *Le risque d’une santé à deux vitesses*, Le Monde, 2005. június 22.
- Barroux, Rémi (2004) *Les principaux points du projet de Douste-Blazy*, Le Monde, 2004. július 22.
- Brin-Pothier-Sadout (2004) *Et les usagers?*, Le Monde, 2004. április 20.
- Guélaud, Claire (2005) *Le Plan 2004 potentiellement ruineux*, Le Monde, 2004. február 25.
- Guélaud, Claire (2005/a) *Le contre-modèle français*, Le Monde, 2005. június 3.
- Guélaud, Claire (2005/b) *Rappel à l’ordre de la Cour des Comptes*, Le Monde, 2005. szeptember 15.
- Guélaud, Claire (2005/c) *Les devoirs de l’État*, Le Monde, 2005. szeptember 15.
- Heuré, Gilles (2004) *A bas les génies malfaisants!*, Le Monde initiatives, 2004 július
- Hirsch, Martin (2005) *„Sans grade” et élites se retrouvent face à face*, Le Monde, 2005. július 23.
- Kervasdoué, Jean de (2005) *La social-démocratie est bonne pour la santé*, Le Monde, 2005. május 20.
- Mauduit, Laurent (2005) *Les nouvelles métamorphoses*, Le Monde, 2005. április 7.
- Morin, Cédéric (2002) *Une crise multidimensionnelle*, Le Monde initiatives, 2002. május
- Noblecourt, Michel (2005) *Le recomposition syndicale s’impose*, Le Monde, 2005. október
- Normand, Jean-M. (1995) *Un mécanisme ambitieux et dangereux*, Le Monde, 1995. október 5.

- Robert, Jean-Louis (2000) *Quand Bismarck crée l'État providence*, Le Monde, 2000. június 14.
- Roger, Patrick (2005) *Des effets de seuil pernicious*, Le Monde, 2005. május 20.
- Sicot, Dominique (2004/a) *Qui doit payer?* Le Monde diplomatique, 2004 június vagy www.lemondediplomatique.fr
- Sicot, Dominique (2004/b) *Quelle démocratie sanitaire?*, Le Monde diplomatique, 2004 június vagy www.lemondediplomatique.fr
- Tardy, Marcell (2005) *Outre-Manche déjà*, Dossier et Documents – Le Monde, 2005 október
- Veil, Antoine (2000) *Quatre vérités de l'assurance maladie*, Le Monde, 2000. április 20.

Nagyhatalmiság

Monográfiák

- Cohen-Solal, Annie (2005) *Sartre – Un penseur pour le XXIe siècle*, Gallimard, Párizs
- Doise J. – Vaïsse M. (1992) *Politique étrangère de la France – Diplomatie et outil militaire, 1871-1991*, Édition du Seuil, Párizs
- Dormois, J-P. (2004) *The French Economy in the Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge
- Duroselle, J. B. (1971) *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Grasset, Párizs
- Gazdag Ferenc (1996) *Franciaország története 1945-1995*, Zrínyi Kiadó, Budapest
- Guyomarch-Machin-Ritchie (1998) *France in the European Union*, Macmillan Press, London
- Kecskés Gusztáv (2005) *Franciaország Közép-Kelet Európa politikája 1918-tól napjainkig*, Magyar Történettudományi Intézet, kézirat
- Keiger, J.F.V. (2001) *France and the World since 1870*, Arnold Press, London
- Regourd, Serge (2001) *L'exception culturelle*, PUF, Párizs
- Salgó László (1977) *Gyarmatpolitika Napóleontól de Gaulle-ig*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest

Tanulmányok

- Adams, W.J. (1995) *France and Global Competition*, in: Remaking the Hexagon – The New France in the New Europe (szerk. Gregory Flynn), Westview Press, San Francisco, Oxford
- Bárány Péter (2001) *Az Európai Unió francia elnöksége*, *Külpolitika*, 7. évfolyam, 1. szám
- Berger, Suzanne (1995) *Trade and Identity: The Coming Protectionism?* in: Remaking the Hexagon – The New France in the New Europe (szerk. Gregory Flynn), Westview Press, San Francisco, Oxford
- Bozo, Frédéric (1995) *France and Sécurité in the New Europe: Between the Gaullist Legacy and the Search for a New Model*, in: Remaking the Hexagon – The New France in the New Europe (szerk. Gregory Flynn), Westview Press, San Francisco, Oxford
- Cacheux, J. E. (1995) *The Franc Fort Strategy and the EMU*, in: Remaking the Hexagon – The New France in the New Europe (szerk. Gregory Flynn), Westview Press, San Francisco, Oxford
- Cameron, D. R. (1995) *From Barre to Balladur: Economic policy in the Era of the EMS*, in: Remaking the Hexagon – The New France in the New Europe (szerk. Gregory Flynn), Westview Press, San Francisco, Oxford
- Csizmadia Sándor (2006) *Tocqueville: egy liberális geopolitikus*, Századvég, 2006/5
- Csizmadia Sándor (1997) *Franciaország: a „nagy nemzet” az európai integrációban*, in: *Közösségi politikák – nemzeti politikák. A Tizenötök Európái* (szerk. Kiss J. László), BKE Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Budapest
- Fejérdy G. – Garadnai Z. (2004) *Franciaország Európa-politikája, a francia-német együttműködés történeti gyökerei*, *Külügyi Szemle*, III. évfolyam 1-2. szám 208-232. o.
- Flynn, Gregory (1995) *Remaking the Hexagon*, in: Remaking the Hexagon – The New France in the New Europe (szerk. Gregory Flynn), Westview Press, San Francisco, Oxford
- Garadnai Zoltán (2004) *Iratok a magyar-francia diplomáciai kapcsolatok 1963-1965 közötti történetéhez*, *Múltunk*, 49. évfolyam 3. szám
- Gazdag Ferenc (2003) *A francia-német együttműködés évtizedei - Negyvenéves az Elysée-szerződés*, *Európai Utas*, 1. szám 21-24. o.
- Györkös Péter (2000) *A francia elnökség – tervek és várakozások*, *Európai Tükör*, 5. évf. 5. sz. 101-104.
- Horváth Zoltán – Sinka L. (2000) *A kormányközi konferencia a francia elnökség kezdetén*, *Európai Tükör*, 5. évf. 5. sz. 105-119. o.

- Kiss J. László (2003) *Francia-német tandem: Az integrációt dinamizáló kapcsolat*, Rubicon, 3-4. szám 78-82. o.
- Kovácsy Tibor (2000) *Maastricht és a franciák*, Beszélő, 3. szám
- Münch, Richard (2001) *Az Európa-projekt – Útban egy európai társadalom kialakulása felé?*, in: Az Európa-projekt, József Műhely Kiadó, Budapest, 131-144. o.
- Philippovich Tamás (1998) *Közép-Európa helye a francia külpolitikában*, Külpolitika, 4. évfolyam, 2. szám 3-18. o.
- Pirity Sándor (1997) *Franciaország és az „európai pillér”*, Külpolitika, 3. évfolyam, 2. szám, 69-94. o.
- Ross, George (2004) *Monetary integration and the French model*, in: Euros and the Europeans – Monetary Integration and the European Model of Society (szerk. Andrew Martin és George Ross), Cambridge University Press, Cambridge
- Szemlér Tamás (2000) *Az Európai Unió elmélyítése és kibővítése a francia-német kapcsolatok tükrében*, Külgazdaság, 4. szám, 25-44. o.
- Szemlér Tamás (2000) *Franciaország: Európa-politika a nemzeti érdek szolgálatában*, in: A Tizenötök Európai (szerk. Kiss J. László), Osiris Kiadó, Budapest
- Szemlér Tamás (1998) *Franciaország Európa-politikája az ezredfordulón*, Külpolitika, 4. évfolyam, 2. szám, 27-44. o.
- Szemlér Tamás (1998) *Francia vállalati érdekek Közép- és Kelet-Európában*, Kihívások No. 104, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest
- Szemlér Tamás (1997) *Az Európai Unió keleti kibővítésének forgatókönyvei Franciaország érdekei alapján*, in: Az EU országcsoportjainak fogadókészsége a közép- és kelet-európai országok csatlakozása esetére (szerk. dr. Kőrösi István et al.), Európai Tükör Műhelytanulmányok No. 14, Integrációs Stratégiai Munkacsoport, pp. 33-52.
- Szukala, Andrea (2003) *France: the European Transformation of the French Model*, in: Fifteen into one? The European Union and its member states (szerk. Wolfgang Wessels, Andreas Maurer és Jürgen Mittag), Manchester University Press, Manchester
- Vincze Hajnalka (2002) *France: From Great Power Illusions to the „Europeization” of Ambitions*, Foreign Policy Review, I. évfolyam 2. szám
- Vincze Hajnalka (2000) *A francia Európa-politika prioritásai*, Védelmi Tanulmányok – Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest